

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

(Сезона 1933-34)

ИЗДАЈЕ

А. БЕЛИЋ

УРЕЂУЈУ

А. БЕЛИЋ, СТ. М. КУЉБАКИН, СТ. ИВШИЋ и ФР. РАМОВШ

КЊИГА XIII

ШТАМПА ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
БЕОГРАД, 1933-4

САДРЖАЈ XIII КЊИГЕ

Расправе.	СТРАНА
1. Михаило С. Стевановић: Источноцрногорски дијалекат. С картом уз текст	1—129
2. Václav Burian: Poizvedovanje mladega Kopitarja za srbohrvatsko narodno poezijo	129—142
3. Tadeuś Ler Splaynjski: Kratak pregled rada na proučavanju poljskog jezika (predavanje na Kolarčevu univerzitetu održano 7-XI-1933)	142—150
Прилови.	
1. Fr. Ilešič: Nešto o Jelsi na Hvaru i o jelšanskom govoru (Topografske i jezičke beleške)	151—161
2. С. Куљбакин: Још неколико речи о изразу „насушни“	161—162
3. В. Ђоровић: Посланица бугарског патријарха Јевтимија тисменском архимандриту Никодиму	162—165
4. Д. Костић: Још једна бугарштина из 18 века у Ерлангенском зборнику	165—170
5. Stanislav Rospond: „Polonica“ kod Vuka St. Karadžića	170—189 ⁷⁹
Хроника.	
1. А. Белић: † Јан Михал Розвадовски	180—182
2. А. Б.: Јубилеј К. Њича, проф. Крак. универзитета	182—183
3. А. Б.: Други славистички конгрес у Варшави и Кракову	183—189
Критика.	
1. А. Б.: <i>Mellet A. Le slave commun, seconde édition revue et augmentée avec le concours de A. Vaillant, professeur à l'École des langues orientales et à l'École des Hautes-Études. Paris 1934. 538. 8°.</i>	189
2. А. Б.: <i>Тривунац д-р Милош</i> , професор Београдског универзитета, Вуков докторат (са два факсимила), из Страног прегледа, прво и друго полгође 1934, бр. 1—4. Београд, 1935. 15. 8°	189—191
3. А. Б.: <i>Unbegaun Boris, docteur ès lettres, Les débuts de la langue littéraire chez les Serbes, Paris, 1935. 83. 8°.</i> — Travaux publiés par l'Institut d'études slaves. — XV.	191—195
4. А. Белић: <i>Musić d-r A. Značenje i upotreba participā u srpsko-hrvatskom jeziku. Napisao redovni pravi član — . Rad, 1935, 250, стр. 127—157.</i>	195—202
5. А. Белић: <i>Ramovš Fran, Dialektološka karta slovenskega jezika. MCMXXI. 72 стр. Вел. 4°.</i>	202—210
6. А. Б.: <i>Gunnarsson Gunnar, Recherches syntaxiques sur la décadence de l'adjectif nominal dans les langues slaves et particulièrement dans le russe, par — . Thèse pour le doctorat, présentée à la Faculté des Lettres d'Upsal et publiquement soutenue le 27 mai 1931 à 10 heures dans la salle № 1. Stockholm, 1931, 154. 8°.</i>	211—217
7. А. Белић: <i>Koschmieder Erwin, Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie. Próba syntezy. Wilno 1934. XVI + 240, 8°.</i> — Изашло у колекцији <i>Rozprawy i materiały wydziału I Towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie. Tome V, zeszyt 2.</i>	218—227

	СТРАНА
8. С. К.: <i>Ильинский Г. А.</i> Опыт систематической Кирилло-Медофидиевской библиографии, под редакцией и сь дополнениями М. Г. Попруженка и Ст. М. Романского. Българска Академия на наукитѣ. София, 1944, XLIII + 308.	227—229
9. С. Кульбакин: <i>Frček Jean</i> , Euchologium sinaiticum, texte slave avec sources grecques et traduction française. Paris. 1933. (Patrologia orientalis tome XXIV-fascicule 5).	229—231
10. С. К.: <i>Stoński Stanislaw</i> , Index verborum do Euchologium sinaiticum, Warszawa 1934 VIII + 152. <i>Meyer Karl</i> . Altkrichennslavisch-griechisches wörterbuch des Codex suprasliensis. Verlag J. I. Augustin, Glückstadt und Hamburg 1935. XII + 302.	231—233
11. С. Кульбакин: <i>Kurz Josef</i> , K. Zografskému evangeliu, Slavia IX 3, 4, XI 3/4; v Praze 1933.	233—242
12. С. Кульбакин: <i>Лавров П. А.</i> Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности. (Академия Наук Союза советских социалистических республик. Труды славянской комиссии т. I) 1930. Стр. L + 200.	242—253
13. Д. Костић: <i>Сербский вѣос</i> . Переводы Н. Бегра, Н. Гальковского и Н. Кравцова. Редакция, исследование и комментарии Н. Кравцова. Академия, Москва-Ленинград. 1933. Стр. 652 в. 8°. Цена 17'50 р.	253—275
14. А. Погодин: <i>Kiparsky V.</i> Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen. Helsinki 1934. Annales Academiae Scientiarum Fennicae B. XXXII, 2, VI + 329.	275—279
15. Гл. Елезовић: <i>Никола Папасѣрију</i> , професор гимназије, некадашњи професор Војне школе: Српско-грчки речник, део III, издање Геор. В. Папагеоргију, Атина, 1935. Стр. 663. Цена драми 300 или динара 150.	279—280

Библиографија.

Скраћенице	281
I Филозофија и језик	282
II О прасловенском и словенским језицима	282—284
III Етимологије, историја речи, тумачење речи, збирке речи	284—288
IV Несловенски језици	288—290
V Старословенски језик и црквенословенски	290—291
VI Српскохрватски језик	291
а) Граматика и граматичка питања	291—294
б) Савремени књижевни језик и правопис	294—301
в) Дијалекти	301—302
г) Текстови стари и нови, издања; њихова критика, по- рекло итд.	302—305
д) Историја српскохрватског језика	305—306
ђ) Метрика	306
VII Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрв. и ког страног језика)	306—307
VIII Биографије, аутобиографије и сл., грађа	307—308
IX Библиографија	308—309
X О становништву	309—310
XI Различно	310—312
XII Словеначки језик	312—314

Регистар.

I Предметни регистар	315—317
II Регистар речи	318—321
III Регистар писаца	322—326

Источноцрногорски дијалекат

— С картом уз текст —

Увод

Мало је области наших које су тако недовољно научно испитане као што је то случај с Црном Гором. У току XIX и почетком овога века неколико познатих научника, наших и страних, обилазило је ту покрајину ради научног испитивања земље и народа. Али се остало у многим гранама још и данас на самом почетку. Језик специјално, исцрпно није проучаван. Задржавање Вука Караџића и Ровинскога на тим питањима није дало много. Проф. Решетар се, истина, у својим делима *Der štokavische Dialekt* и *Die serbokroatische Betonung* пушта у излагања језичких особина црногорских говора, и за науку је још увек меродавно оно што се код њега налази. Нека се Решетарева дела узму као сасвим поуздана и уколико се односе на ове говоре, по свему се јасно види да је он имао материјал само из крајева западно од река Зете и Мораче, а територија одавде на исток остала је до данас готово сасвим непозната. Тога ради ја сам, на основу материјала који сам у току дуже времена прикупљао, покушао да дам преглед говора источнога дела Црне Горе. На оним фонетским, морфолошким и синтаксичким особинама које су овима заједничке са млађим дијалектима и књижевним језиком нашим, нећу се задржавати, већ ћу само подвлачити разлике које их карактеришу. Код акцентуације се међутим мора дати потпуна слика дијалекта као засебне говорне јединице. На трећем месту, лексички материјал, који није неинтересантан, али који захтева још времена за прикупљање, — сасвим је изостављен из овога рада.

Територију на којој сам скупљао дијалекатски материјал за проучавање језичких особина најзгодније је било назвати источном Црном Гором, јер лежи уз источну границу бивше краљевине

Црне Горе, пре њеног проширења из 1913 год. Ова дотадања политичка међа је и природна граница која крајеве до ње дели од осталих области на истоку; иде од Скадарског Језера испред Хумског Блата, данашњом границом према Арбанији, Проклетијама и руговским планинама, па даље према североистоку. Тако природне границе према осталим крајевима Црне Горе нема. Црногорска племена — на њих је одавна издељена ова покрајина — су мале засебне етничке целине, или бар носе извесна етничка обележја по којима их једно од другог одликујемо. Поред осталог, међу њима постоје извесне разлике и у језичким цртама. У једном племену, било оно мање (од свега једне општине) или више (од неколика среза) — не рачунајући одиве и досељенике из других племена — и за оштро ухо и добро језичко осећање разлике су незнатне. Ова се околност згодно искоришћава за поделу говора у мање дијалекатске групе и за одвајање од крајева који припадају другим дијалекатским областима. У нашу област улазе: Зета с Подгорицом и Љешкопоље, Пипери, Кучи, Братоножићи и Васојевићи. С југа опет природну границу чини Скадарско Језеро. Западна граница иде реком Морачом, па њеном притоцицом Ситницом, иза Вељег Брда на Спуж; од Спужа на север, с врло благим скретањем према североистоку, између Црнаца и Копиља (пиперских) и Мартинића (бјелопавлићких), западно од Радовча преко планине Каменика скреће јаче на североисток, испред Трмања (ровачког), преко реке Мораче и планина северозападно од Братоножића — истим правцем иза Птича и Штавња, развођем између Морачине притоцице Сјевернице и Таре, западно од Матешева између Букове Пољане (васојевићке) и Речина (колашинских) — на Јеловицу. Најзад, са севера, управо североистока, биорска брда, ретко насељена, и то муслиманским становништвом, опет донекле одвајају берански крај од Новопазарског Санџака.

Не може се рећи да су племена обухваћена обележеним границама сваки пут у јачој вези међу собом него са осталима племенима преко тих граница, али је тачно да сва имају заједничких типичних особина које оправдавају њихово издвајање у једну дијалекатску целину. Разлози су веома јасни и разумљиви. Црна Гора је дуго времена била изолована од осталих крајева српских, и оно становништва што се тамо стекло иза пропасти српских земаља није имало прилике да се меша са становништвом других области наших. У новије време прилива у Црну Гору није било

никаквог и црногорски су говори живели засебним животом, те не знају за многе особине које су се у најновијој епоси развитка појавиле у нашем језику.

Приступ утицајима је био могућан једино са западне стране, па га извесно и постоји; са источне стране, међутим, преко онаквих граница, како је речено, утицаја нема никаквог, изузев врло мало на североистоку према Санџаку. Сем тога, ни утицаји из западних крајева наших нису тако значајни и били су немоћни да продру у област источне Црне Горе, те сви говори њени чувају доста значајних архаичних особина. Најважнија дијалекатска особина је чување у изговору старог полугласника *ь*, који се скоро увек потпуно развио у пун вокал. Затим, доследна замена старог кратког *ѣ* иза консонанта *р* вокалом *е*; редуцирање или потпуно губљење сугласника *ј* у једном и, обрнуто, развијање овога гласа и тамо где га није било — у другом случају; сугласници *џ* и *џ*, које не познаје књижевни језик; врло касно јотовање у групи уснени сугласник + *ј* (од кратког *ѣ*); претварање сугласника *ћ* и *ђ* на крају речи у *ј*; сажимање вокала према претходном; завршавање особених имена типа *Василије* на *-ија* место на *-ије*, и у вези с тим друкчија промена њихова; завршетак *е* у вокативу особних имена женског рода типа *Мара*; генитив множине с наставком старог локатива и употреба таквог облика и у значењу локатива множине; чување старих енклитичних облика *ни* и *ви* (датов) и *не*, *ве* (акузатив); инфинитив без наставка *и*; употреба предлога *у* и *на* искључиво с акузативом, а предлога *о* с локативом; стара акцентуација од два низлазна акцента, и с новим превлачењем кратког акцента с крајњег слога речи — обично под утицајем аналогije. Поред набројених има још велики број мање знаћних, а ипак карактеристичних црта, од којих су неке познате у једном, а непознате удругом крају означене територије.

Идући за дијалекатским разликама између појединих крајева, целу ову групу говора можемо поделити у четири говорне гране:

- a) зетскоподгоричку¹⁾,
- b) пиперску,
- c) кучкобратоножићку и
- d) васојевићку.

Зетскоподгоричку грану чини говор становништва у равници око доњег тока реке Мораче и са северне стране поред Скадар-

¹⁾ Назив је незгодан услед тога што су се зетским досад у науци звали сви говори црногорски, али пошто је он једино тачан, ја га зато и узимам.

ског Језера — у Подгорици, Зети и Љешкопољу. Становништво је мешавина староседелаца и досељеника из многих крајева Црне Горе, а последица тога — мешање дијалекатских црта скоро свих тих крајева. Најзнатнији су утицаји западноцрногорских говора и огледају се у нарочитом преношењу акцента, претварању зубних пискавих сугласника у шуштаве и чувању сугласника *x*. Типичне црте староседелаца су: замена полугласника вокалом *a* и врло мек сугласник *ʎ*.

Пиперска грана обухвата само племе Пипере и најмања је. Без знатних утицаја са стране, она најдоследније чува архаичне особине и друге дијалекатске црте које карактеришу целу групу источноцрногорских говора.

Кучкобрашножићка обухвата племена Куче и Братоножиће и протеже се од Ђемовског Поља: на западној страни до реке Мораче, а на север до Вјетрника, обухватајући и Брскут. Источну границу јој чини граница према Арбанији. Суседство с Арбанасима је донело понеку црту из њихова језика; назалност полугласника у отвореном крају речи је најинтересантнија. Од претходне и следеће ова се грана одликује још меким *л* и недовољним осећањем разлике међу њим и сугласником *љ*.

Остали простор на север и североисток до обележених граница припада последњој и највећој грани — *васојевићкој*. Само, потребно је нагласити, плавскогусињски крај на том простору, пошто је највећим делом насељен становништвом кучкога порекла, сачувао је и све специјалне одлике кучкобратоножићке говорне гране. Али отворен према Васојевићима и упућен на њих, примио је и све дијалекатске одлике које карактеришу њихов говор. Даље, околина Берана, Полимље и Велика насељени су становништвом из разних крајева Црне Горе. Ипак релативно највећи део становништва у оба прва насеља порекла је васојевићког, а треће насеље опет је у сваком погледу с Васојевићима чинило и чини једну заједницу. Уз то заједнички живот од близу 250 година (скорашњи се досељеници, који су и сасвим малобројни, не узимају у обзир) учинио је да се дијалекатске разлике донесене из матичиних крајева изгубе. Највише ћемо и на коју црту што су је дошљаци собом донели, па је уопштена. Нешто, врло мало, оваква мешавина, а нешто утицај санџачких говора учинили су васојевићку грану донекле различном од осталих; а скоро све разлике су из области акцентуације и тичу се преношења кратког акцента с последњег слога речи, јављања у том случају

нових узлазних акцената и неких дужина, непознатих на територији осталих трију грана.

Као основица за проучавање целе ове дијалекатске области послужио ми је говор најближе околине у Стијени у Пиперима, где сам рођен, и у Врбици у Кучима, где сам знатан део свога детињства проводио. За битним говорним особинама те околине трагао сам дуго на целој територији у напред изложеним границама. Летње месеце год. 1926, 27 и 28 проводио сам у тој области прикупљајући дијалекатски материјал и у ту сврху обишао сам: Подгорицу, Момишиће, Љешкопоље, Дајбабе, Српску, Махалу, Шабановиће, Голубовце, Горичане, Бериславце и Матагуже (у области моје зетскоподгор. гране), Спуж, Рогаме, Потпеће, Стијену, Црнце, Копиље, Радећу, Петровиће, Близну, Сеоца, Ријеку, Мрке (у области пиперске гране), Дољане, Врбицу, Медун, Коће, Затријебач, Убле, Биоче, Орахово, Монче, Клопот, Пелев Бријег, Вјетрник, Брскут (у области кучкобрат. гране), Јаблан, Лијеву Ријеку, Верушу, Јабуку, Матешево, Букову Пољану, Баре, Краље, Коњухе, Ђулиће, Цецуне, Андријевицу, Слатину, Полимље, Велику, Плав, Гусиње, Војносело, Мартиновиће, Брезовицу, Трешњево, Тречу, Виницу, Буче, Доњу Ржаницу, Беране, Лукац, Петњик, Будимље, Полицу и Горња Села (у области васојев. гране). После сам 1929 и 1930 год., опет истих месеца, ради употпуњавања материјала и проверавања уочених факата, поново обишао сва та места.

Насупрот ономе што се данас у савременој науци чини, ја у своме раду поред примера нисам бележио места одакле су примери узимани. Јесам једино у случајевима где наилазимо на особености, било да се оне само као такве јављају, било да су карактеристичне за поједина места. Оправдање томе налазим у чињеници што међу говорним претставницима појединих места једног црногорског племена, како сам већ напред нагласио, знатне разлике у говору не постоји и што се племена углавном поклапају, са мојим дијалекатским гранама; а разлике међу овима су увек јасно наглашаване и бројним примерима поткрепљиване. Те разлике међу појединим гранама нису безначајне, али оне, према заједничким дијалекатским особинама, опет нису, по моме мишљењу, толике да би онемогућавале посматрање свих ових говора као једне целине. Колико је ово оправдано, закључиће се из изнесеног материјала.

І Фонетика

Вокали

§ 1. *Полугласник*. Сви дијалекти нашег језика сем македонских, који се развијају у донекле засебном правцу још од доласка њихових претставника на Балканско Полуострво, познају само један полугласник, односно један рефлекс његов. У старим споменицима нашим оба полугласника свела су се на један, бележила су се једним знаком и није, мисли се, међу њима било никакве разлике у изговору и кад су се употребљавала оба писмена знака. Касније, у замени њиховој, опет, нема трага некадањој разлици тих звукова; у готово свим дијалектима полугласник је замењен вокалом *a*, а у незнатном делу њих вокалима *e* и *o*. Али, познато је, има дијалеката који су до данас у изговору сачували стари полугласник. То су две групе говора које леже на два различна краја наше територије и којима је ова заједничка особина случајна. С обзиром на положај у коме се налазе говори источне Србије према говорима Црне Горе, и с обзиром на чињенице да њихови претставници ни раније нису могли живети заједничким животом, по одвајању од претставника других крајева, да ти говори нису могли узајамно утицати једни на друге и да нису никада били изложени истим утицајима са стране, — јасно је да је сваки од њих ову старину засебно очувао. Поред чувања те архаичне црте и говори источне Србије и говори Црне Горе познају више нијанса полугласника, — ови последњи свакојачко много мање.

Док је у свестрано проученим говорима источне Србије (књига г. проф. Белића: „Дијалекти источне и јужне Србије“) и партија о полугласницима исцрпно обрађена, питање природе њихове у непроученим црногорским говорима сасвим је неразјашњено. До данас су се у науци одржала нетачна мишљења о томе где је и уколико је полугласник замењен пуним вокалима и, што је значајније, о вокалској боји његовој. А таква мишљења су могла бити примљена због недовољног познавања ових дијалеката. Оно што се налази код проф. Решетара прво је недовољно, јер се односи на говоре најстарије Црне Горе, а затим, чини ми се, и не одговара правом стању ствари.¹⁾

¹⁾ У мом раду говори се о дијалектима источног дела Црне Горе, а Решетар није, изгледа, располагао поузданим материјалом отуда; сем тога ја сам био и у западним крајевима, па сам, и тамо, особине полугласника схватио нешто друкчије него што је то код нашег уваженог научника претстављено.

§ 2. Говори црногорски од Бара и Котора до иза Берана чувају изговор старог полугласника *ь* (јер), иако не на целој територији и са истом доследношћу, у свим случајевима где је овај у осталим дијалектима прешао у пун вокал:

дѣн,¹⁾ пѣс, ѿнь, шѣв, шѣс(ш), сѣч, лѣнѣц, конѣц, сѣарѣц, јарѣц, зубѣц, сѣуйѣц, кривѣц, ѿшѣц, мѣмѣк, вѣсѣк, мѣзѣк, пѣшѣк, десѣшѣк, удовѣц, нѣвѣц, пѣльѣц, шрѣшѣк, шѣнѣц, шѣчѣк, чѣшьѣ, вѣлѣшѣр, свѣкѣр, шрѣнѣшѣк, оснѣшѣк, додѣшѣк, задѣшѣк пѣјѣсѣк, слијѣшѣц, шѣрѣц, покровѣц, скѣкѣвѣц, јѣзѣвѣц, конѣшѣц, пѣсѣшѣрѣк, ошѣшѣкѣ, одлѣмѣк, сѣсѣшѣнѣк, мѣрѣшѣв, рѣдѣн, дѣжѣн, нѣзѣк, шѣжѣк, жѣчѣн, жѣрѣн, бѣдѣн, (х)лѣдѣн, пѣмѣшѣн, пѣкосѣн, зѣдовѣлѣн, врѣјѣдѣн, кѣрѣсѣн, дѣгѣчѣк, бѣјѣдѣн, ѿдѣлѣн, несрѣшѣнѣ; бѣчѣва, мѣла, шѣмѣ, шѣмѣнѣца, мѣсѣка, чѣс(ш); јѣдѣн, сѣдѣм, ѿсѣм; сѣнем, омѣкнем, зѣшѣкнем, сѣнѣшѣ, омѣј, (омаѣи), зѣшѣј, (зѣтаѣи), сѣчѣвам, сѣнѣм, сѣсѣшѣвим, разѣнѣм, изѣзѣвѣм, сѣчѣвѣшѣ, сѣнѣшѣ, сѣсѣшѣвѣшѣ, разѣнѣшѣ, изѣзѣшѣшѣ, изѣшѣкѣшѣ, сѣшѣгѣ, пѣблѣгѣ^а, ошѣкѣ, исѣкѣ, шрѣсѣ, мѣкѣ, рѣкѣ, ошѣшѣ, шрѣгѣ, кошѣ, пѣсѣ, свѣјѣшѣ, лѣвѣ, чѣлѣ, лѣвѣвѣ, сокѣлѣвѣ, нѣсѣлѣ, брѣдѣ, кѣѣ, дѣнѣс, ноѣс, кѣшѣкѣд, нѣкѣд, кѣд, сѣд, шѣ, овѣ, вѣс, — и у свим речима где је у старом језику био, —

било по пореклу, било секундарне природе.

§ 3. Има и једна категорија облика где се полугласник налази, иако у ранијим епохама на овом месту није био тај глас, већ самогласник *е*. Та је особина новијег датума, створена у времену засебног живота ових дијалеката. Ван сваког је спора, није могла постати гласовним путем, већ једино утицајем аналогije. После замене старог вокала *ѣ* генитив множине у речи заменичке промене добио је наставак *ије(х)*; а будући да су ови говори и код именица за ген. множине примили наставак локатива *ь^а(х)*, па пошто заменице и придеви већ стоје уз именице — именички наставак потиснуо је наставак својих атрибута, те су место крајњег *е* примили *ь^а*. У *свѣје(х) сѣрѣнѣ*, рецимо, *свиј* — се осећало као основа речи, а само *е* као наставак за облик. То *е* је према именичком наставку истога облика замењено наставком *ь^а*: *свијѣ^а сѣрѣнѣ^а, шѣјѣ^а сѣлѣ^а, онѣјѣ^а брѣдѣ^а, свѣкијѣ^а добѣ^арѣ^а, нѣкијѣ^а рѣѣкѣ^а, дѣбријѣ^а кѣѣ, вѣликијѣ^а шѣнѣѣвѣ^а, кѣквијѣ^а, нѣкаквијѣ^а, свѣкојѣкијѣ^а, ишѣијѣ^а, сѣшѣдѣнијѣ^а, врѣѣијѣ^а, невалѣлијѣ^а, несрѣшѣнијѣ^а* итд.

§ 4. Неколика усамљена случаја у којима се претежно изговора *а* место *ь*: *лажѣш* — *лажѣ* (али *лѣжа, лѣжѣшѣвѣц, не лѣжи*)

¹⁾ Вокалску боју овде не означавам зато што ће се сви примери понављати кад се о њој буде говорило.

лāv, лāvица, лāvљѝ, лāн, лāњени (уз *лѣн, лѣњени*), *бāш* (ретко *бѣш*), интересантни су уколико су необјашњиви, али малобројност њихова умањује им значај. Они се свакако не могу сматрати почетком замењивања полугласника пуним, односно одређеним вокалом.

§ 5. Ако и има претставника на терену простирања црногорских дијалеката, па и читавих крајева, који место полугласника изговарају *a*, не значи то да се он самостално развио без утицаја суседних говора; *a* бјелопавлићког и пјешивачког, које одговара полугласнику скоро свих осталих говора Црне Горе, свакако је утицај херцеговачког, из којег су и многе друге језичке особине прешле у ове говорне гране и тим их направиле у многоме различним од групе источноцрногорских говора, с којима се опет увелико слажу. Тако исто, у беранском крају случајеви замене полугласника вокалом *a* јавили су се у суседству с говорима Санџака, под утицајем отуда. Том утицају подлегла су углавном насеља у околини Берана. Замена полугласника протеже се уз Лим до на неких 8 км. испред Андријевице, до села Трешњева. Тако ова важна и најбитнија особина свих тих говора у васојевићкој грани није подједнако распрострањена. Доследно чување с југа и југозапада простире се до ове границе, а одавде, идући насупрот поменутом утицају, к Беранама и даље, наилазило на замену полугласника. Трепча и природом тога гласа претставља међу свим црногорским говорима нарочиту особеност и о њој ће ниже бити речи. Једино у Виноцикој у томе крају изговор је полугласника доследан. У оно неколико осталих села, непосредно у долини поред реке, где је становништво васојевићког порекла, полугласник је врло редак: у ген. множ. у радном придеву и, изузимајући показне заменице *овѣ^a, шѣ^a, онѣ^a* — уопште на крају слога и у корену речи; поред: *козā, куѣā, њивā, водā, сѣнѣвā, кѣнѣā, сѣлā, нāшијā, свѣјā, дѣбријā, дошā, изишā, ушѣкā, сѣшā, њосā, кошā, дāн, шамниѣа, сāн, бāчвā*, — чују се гдекад примери са полугласником. Ако се овај налази у наставку за творбу речи, или уопште у затвореном слогу на крају, он се редовно изговара: *мѣм^ек, ѣш^ец, кѣн^ец, кр^уж^ьк, одл^дм^ек, њош^бм^ек, ш^дн^ьц, сѣл^ьн, ш^уж^ьн; дāн^ьс, сѣд^ьм, јѣс^ьм*. Једино у овој позицији још чува се у невасојевићког¹⁾ становништва којему углавном припадају насеља по планинским косама, даље од Берана и реке Лима. У Лубницама (Горња Села), Заостру, Полици и Калудри,

¹⁾ То становништво се досељавало од пре 200 и више година из појединих црногорских и херцеговачких племена и несумњиво је ово последње, својим непознавањем тога гласа, припомогло његово замењивање вокалом *a*.

изузев у последња два насеља од недавно досељених васојевићких породица, код којих је употреба много шира, може се чути само у бројевима: *јѣдѣн*, *сѣдѣм*, *дсѣм* (наравно и у: *јѣдѣ^анѣс*, *сѣдѣ^амнѣс*, *осѣ^амнѣс*) и у помоћном глаголу: *јѣсѣм*. Оваква поступност у нестајању јасно нам и сведочи о реченом утицају.

Ни говори црногорских градова не могу се сматрати типичним, јер је *а* у њих ушло из школско-административног језика, а најближа околина градова примила је *а* као нешто модерно, варошко. Отуда се не питамо зашто се у Подгорици место *ѡ* изговара *а* које употребљавају скоро сви њени становници. Готово редовни такав изговор суседних села, Рогама и Момишића, примљен је из града.

§ 6. Дата ограничења, по свему судећи, не важе и за говоре данашње Зете. Чување полугласника и замена његова у свим зетским селима тако је измешана да је апсолутно немогуће одредити под каквим се условима полугласник чува, а под каквим је прешао у пун вокал *а*. Та мешавина последица је опет мешања становништва овога краја; највећи део зетског становништва досељен је са стране. У свим већим и мањим селима има по неколико породица које су се за последњих педесет и нешто више година доселиле из осталих крајева Црне Горе. Досељеници чине знатан, свакако већи део укупног становништва Зете. Нема сумње, они су морали сачувати нешто од говорних особина крајева из којих су дошли, али су, извесно је, примили више оних што су типично зетске. Ако се има на уму да су највећим делом из Пипера, Куча, Братоножића и југозападне Црне Горе, где се полуглас доследно чува, а да је незнатан број породица из Бјелопавлића и једва која из Херцеговине, откуда би замена полугласника могла доћи, јасно је да је најстарије становништво *ѡ* морало изговарати као *а*. Ову особину новији досељеници нису донели, а говор овога краја је осталим црногорским говорима одвојен од других дијалеката нашег језика и замена полугласника му није могла доћи са стране, већ се у њему самостално развила, — да ли овде или у некој другој постојбини, то је друго питање.

Колико је мени познато, из долажења у додир не само с образованим људима него и с простијим светом, говор наших Зећана и овом и другим особинама једнак је са говором скадарских Срба и оних што живе у српским селима изнад Скадра. Уосталом, ни по менталитету ни по ма којој етничкој особини не постоји разлике међу Србима с једне и с друге стране Хумског

Блата. Шта више, врло често неки од наших Зећана припадају једној истој породици са онима за арбанском границом. И говори целе зетске равнице од Скадра и с њим, уколико има нашег живља у њему и око њега, до Подгорице чине једну целину, рекли смо напред, засебну грану источноцрногорског дијалекта и одликују се од осталих говора његових заменом полугласника вокалом *a*. Да у Подгорици полугласник не изговара нико ко се у њу није доселио у најновије време свакако је узрок то што је у њој већина најстаријег становништва пореклом из Зете. А да немање полугласника захвати и Љешкопоље опет је много помогло суседство Подгорице и тежња да се подражава „варошки“ начин говора.

§ 7. О употреби полугласника у Зети може се казати да га је скоро досељено становништво донело из својих матица, али га је, што се у сличним случајевима најчешће дешава, изговор староседелаца потиснуо, те се доста ретко чува. Обилазећи зетска села закључио сам да те употребе има у свим, — нема ни једног у коме нисам бар неки пример забележио и то понекад и код староседелаца, који су га јамачно примили од дошљака. Пада у очи да је чешћи у непроменљивим речима: *кѣаш*, *сѣаш*, *нѣкѣаш*, *ниѣкѣаш*, *дѣаш*, *ноћѣаш*, *шѣаш*, *јесенѣаш*, *кѣаш*, *сѣаш*; у скраћеном облику глагола *јесам*: *кѣаш*, *сѣаш*, *бѣаш*, *дошаш*, *ја сѣаш* *ши казаш*; у префиксима: *сѣаш*, *изѣаш*, *сѣаш*, *сѣаш*; и, најзад, некипут у затвореном слогу на крају речи: *дѣаш*, *сѣаш*, *Црнодрѣаш*, *момѣаш*, *сѣаш*, *пѣаш*, — некако све испред или иза сонората. У насељима где преовлађују староседеоци никако полугласник нисам чуо у радном придеву или ген. множине. Редовно се каже:

дошаш, *пошаш*, *ошаш*, *сѣаш*, *пошаш*, *завѣаш*, *обѣаш*, *брѣаш*, *кѣаш*, *оваѣаш*, *пѣаш*, *вѣаш*, *дѣаш*, *кѣаш*, *сѣаш*, *(х)ѣаш*, *сѣаш* итд.

Примери: из *Голубовѣаш*, *дѣаш*, *пѣаш*, *идшаш*, *кѣаш*, *кѣаш*, *кѣаш*, *рѣаш*, *ушаш*, *осѣаш*, *кошаш*, бележени су у Дајбабама, Махали и Голубовцима, где је мали број становника староседелаца. Ипак, и у тим местима бројнији су примери изговора са *a*. Ваља напоменути да је полугласник у Зети редуциранији, тј. његова је полугласност већа него у осталим говорима источноцрногорским, који га доследно чувају. То се види из горњег означавања вокалске боје његове¹). Разлику у полугласности зетског

¹) Ја сам узео Белићев начин обележавања: већу полугласност вокалом чије је боје доле, а мању полугласност тим вокалом горе.

и осталих говора црногорских ја објашњавам чињеницом што прави претставници првог нису знали за тај глас. Кад га је новонасељено становништво под утицајем месног изговора почело замењивати вокалом *a*, постепено се губило осећање за његов „правилаан“ изговор и он се осећао као један врло редуциран глас *a*. На тај начин му је и вокалска боја остала искључиво тога реда.

§ 8. Питања полугласности и вокалске боје у говору Зете карактеристична су, дакле, према осталим говорима источноцрногорским, али су у целој овој групи дијалеката та питања много карактеристичнија према ономе што се о њима досад мислило. Прво питање овамо заправо није питање полугласности већ неодређене вокалности, а полугласник — тако ћемо га и даље звати иако он то није — је потпуно вокализован звук, један средњи, неодређени вокал између *a* и *e*. Један нарочити случај асимилације ових говора у резултату је дао изврстан пример за објашњење вокалске природе тога гласа. У бројевима од 11—19 извршило се стапање *a* и *e*, али само упола, тако да су оба самогласника сачувала понешто од својих вокалских елемената и дала глас свим особинама једнак полугласнику: *једь^aнъ^aс(ш)*, *дванъ^aс(ш)*, *шринъ^aс(ш)*, *четрнъ^aс(ш)*, *пешнъ^aс(ш)*, *шеснъ^aс(ш)*, *седь^aмнъ^aс(ш)*, *ось^eмнъ^aс(ш)* и *дешнъ^aс(ш)*. Одавде је јасно да је вокалска боја нашег полугласника на средини између самогласника *a* и *e*, те да може бити и једног и другог реда, — и разумљиво је да је онима што нису имали прилике да га осете ту боју тешко одредити. Али ја сам на основу тачно бележених примера дошао до одређеног закључка: да је она, (боја нашег полугласника) супротно у науци већ примљеном, углавном реда *a*, само у извесном, нешто мањем броју случајева реда *e*. Утврдио сам, чини ми се, и погодбе које условљавају једну или другу самогласничку нијансу.

§ 9. Суседни вокали — нису од знатног, ни сугласници — нису ни од каквог значаја по вокалску боју полугласника, што није случај у оној другој групи дијалеката наших који чувају полугласник (види А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, стр. 46 и 71). А као у њој, и још важнију улогу игра наглашеност и ненаглашеност полугласника и уопште његов положај у извесној речи. Из примера:

здашъ^aк, *додашъ^aк*, *осѣашъ^aк*, *десѣшъ^aк*, *пѣшъ^aк*, *четврѣшъ^aк*, *удовъ^aц*, *покрѣвъ^aц*, *слиѣйѣвъ^aц*, *шѣрѣвъ^aц*, *зубѣвъ^aц*, *поганъ^aц*, *сѣуйѣвъ^aц*, *ѣдѣйѣвъ^aц*, *јунъ^aц*, *мрѣшъ^aц*, *кѣлѣвъ^aц*, *крѣвъ^aц*, *момъ^aк*, *ѣијесѣвъ^aк*, *ошъ^aц*, *соколѣвъ^aц*,

Долъ^ац, оснушъ^ак, шренушъ^ак, башъ^ак, иашъ^ак, замошульъ^ак, јемъ^ац, конъ^ац, лонъ^ац, боръ^ац, жшжъ^ак, држъ^ак, вршъ^ак, кружъ^ак, рѣжъ^ань, јечъ^ам, лучъ^ац, двизъ^ац, дубъ^ак, рѣиъ^ак, ујъ^ам, зѣјъ^ам, пѣјъ^ам, маъ^ак, сшручъ^ак, овъ^ас — види се да је полугласник, без обзира на претходни слог, а и иза непчаника и меких консонаната увек вокалске боје *а*, јер је под акцентом.

§ 10. У истом положају и у исте категорије речи, ако слог с полугласником није под акцентом већ иза њега, онда је овај затворенији и вокалска боја његова је реда *е*:

ошшадъ^ек, одлѣмъ^ек, поседъ^ек, нарѣмъ^ек, иѣшоръ^ек, шрдшъ^ек, шдчъ^ек, нѣвъ^ец, скѣкѣвъ^ец, јѣзбавъ^ец, сшѣръ^ец, шѣнь^ец, иѣлъ^ец, чѣшъ^ель, жѣлъ^ец, кашѣнь^ец, кондѣиъ^ец, вѣѣшъ^ер, шдчъ^ек, Пѣшъ^ер, дѣвъ^ер, свѣкъ^ер, свѣсшѣнь^ек, дѣнь, осѣлъ^ек, помѣлъ^ек, нарѣмъ^ек, подбрѣдъ^ек, издѣанъ^ек, оиѣанъ^ек, јѣръ^ец, Примѣръ^ец.

Понеки пут код примера ове врсте чује се у изговору потпуно одређен вокал *е*. Забележио сам: *пошшѣлек, зашшѣлек, навѣлек, обдѣк, раздвѣдѣк, ирѣдѣјец*. Свуда претходи умекшан сугласник. Значи да је он у тим случајевима природом својом потпомагао потпуно изграђивање палаталне нијансе овога звука. И у овом случају, као уосталом и у неким другим, непчаници: *ш, ж* и *ч* сачували су особине некадашње своје умекшаности. И иза њих обично овај глас губи своју неодређеност и изговара се као *е*: *шрдшек, кѣшек, кѣшелъ, шронѣжец, шдчек, Црноѣдрец, јѣрец, бѣло-кѣрец*. Овде је гласовна одређеност тога звука мање доследна него иза *љ* и *ј*, што потврђују горе наведени примери.

Пун паралелизам имамо у примерима код придева:

дѣжвѣн, шѣжвѣн, јѣдѣн, глѣдѣн, дѣвѣн, краѣсѣн, сѣшѣн, крдѣшѣк, нѣзѣк, заслѣжвѣн, дѣгѣачѣк, њѣжвѣн, краѣшѣк, шѣжвѣк, мѣчѣн, мѣръѣн, бѣдѣн, (х)лѣдѣн, крѣиѣн, крѣшѣн, ѣбичѣн, сшрѣшѣн, ѣд-личѣн, иѣкосѣн, рѣдѣсѣн, слѣдѣк, иѣмѣшѣн, срѣмѣн, нѣмошѣнъ, срѣшѣнъ, несрѣшѣнъ, (х)рѣѣвѣр, ѣръѣн, ѣдѣвѣр, вѣѣръѣн, грѣшѣн, срѣмошѣн, ирѣзѣн, погѣдѣн, незгѣдѣн, ирѣјашѣн, жѣдѣн, кѣ-рисѣн, мрѣчѣн, мрѣсѣн, бѣјѣдѣн, јѣдѣр, врѣјѣдѣн, злѣдѣн, вѣдѣр, лѣмѣн, скрдѣмѣн, —

како у овим тако и у оним где је умекшаност консонанта утицала на стварање потпуно одређене природе тога гласа: *сјѣјен, ѣдѣвољен, иѣдѣвољен, зѣдѣвољен, дѣжѣн, шѣжѣн, заслѣжѣн, мѣчѣн, крѣшен, вѣѣрен*. Само, овде ваља нагласити да је овај појав иза *ж, ш, ч* и *р* доследан у примерима према којима напореда имамо пасивне партиципе глагола изведених од дотичних придева (*дѣжѣн* од

дужити, *шужен* од тужити, *мучен* од мучити, *вјерен* од вјерити и сл.). Тамо где те напоредности нема, сасвим као код именица чује се и једно и друго: *њѣжсьен* и *њѣжен*, *шѣжськ* и *шѣжек*, *дбичьен* и *дбичен*, *ддличьен* и *ддличен*.

§ 11. Што се код придева у већем делу дијалекта готово изгубила боја звука *a* — очувала се само у неких: *мршѣав*, *кадѣар*, *шуйѣаљ* — није узрок везивање вокалске једнобојности полугласника за дату категорију речи, већ преношење акцента с крајњег слога према почетку. У једном случају¹⁾, једног само дела ових дијалеката, кад се акценат одржао на своме старом месту, на крајњем слогу с полугласником, овај је сачувао боју коју има свуда под акцентом: *младѣан је*, *жѣдѣан је*, *грдѣан је*, *прѣзѣан је*, *мирѣан је*, *ружѣан је*, *шуйѣаљ је*, *спрѣшѣан је*, *биѣсѣан је*, *вриѣдѣан је*, *смиѣшѣан је*, *сјаѣан је*, — остао је реда *a*.

§ 12. Исти закључак ће се извести из односа у примерима осталих врста речи: *сѣдье м*, *дсье м*, *нѣкье д*, *нйкье д*, *ја сье м* према: *дьяньас*, *јесеньас*, *ноћьяс*, *једьян*, *измьяј* (измаћи), *измьякнем*, *зашьяј*, *зашьякнем*, *промьяј*, *промьякнем* итд.

Разлика између крајњег неакцентованог и других полугласника осећа се каткад и у примерима који имају и један и други: *Скѣадьр*, *оѣаньек*, *издѣаньек*, *кѣашкьеш*, *кья(д) сье м дошья*, *сѣ(д) сье м*, ма да је изузетно у овим случајевима боја претходних утицала на последњи полугласник и међу њима се обично не осећа никакве разлике. У придеву *шѣаньак* на целој територији боју полугласника нисам могао осетити друкчије него је овде претстављена.

§ 13. У префиксима, ако нису под акцентом, ма да су испред њега, вокалска нијанса полугласника је опет палаталне боје:

изьешкѣш — *изьешкѣм*, *разьинѣш* — *разьинѣм*, *сьмљѣш* — *сьмљѣљем*, *ськрѣш* — *ськрѣјем*, *сьзѣш* — *сьзѣјем*, *сьчѣвѣш* — *сьчѣувам*, *сьсѣдѣвиш* — *сьсѣдѣвим*, *ськѣѣиш* — *ськѣѣим*, *сьвѣш* — *сьвѣјем*, *сьбѣш* — *сьбѣјем*, *сьшѣш* — *сьшѣјем*, *разьзнѣш* — *разьзнѣм*, *одьзѣвѣш* — *одьзѣвем*, *одьинѣш* — *одьинѣм*, *разьбрѣш* — *разьбрѣрем*, *сьзнѣш* — *сьзнѣм*; —

као и: *сьбѣрѣње*, али *сьабран*, *сьбијѣње*, али *сьбѣш*, *разьѣѣш*, али *разьѣѣнем*, *одьѣѣш*, али *одьѣѣнем*, *сьзрѣш*, али *сьзрѣ*, *сьшрѣјем*, али *сьашрѣ* и *сьашрѣш*, јер је код придева и у презенту ових глагола полугласник у префиксу наглашен. Тамо где се " с крајњег повлачи на претходни слог, а основни део речи је једносложен, те

¹⁾ Види у одељку о акценту под којим се условима у грани васојевићкој акценат чува на крајњем слогу.

акценат доспе на префикс полугласник у њему мења вокалску боју: *с̣ь^амлѣш*, *с̣ь^акриш*, *с̣ь^азуш*, *с̣ь^азнаш*, *с̣ь^алиш*, *с̣ь^ашиш*, *с̣ь^азваш*, *од̣ь^агнаш*, *од̣ь^азваш*, *раз̣ь^агнаш*, *раз̣ь^абраш*, према презентима: *с̣ь^емѣ-љем*, *с̣ь^екрѣјем*, *с̣ь^езѣјем* итд. При истим условима врши се и обрнута промена. Нестајање акцента с крајњег слога у њему условљава померање гласа *ь^а* у правцу *ь^е*, те према: *јед̣ь^ан*, *душ̣ь^ак*, *руч̣ь^ак* тамо имамо: *јед̣ь^ен*, *душ̣ь^ек*, *руч̣ь^ек*, *дуб̣ь^ек*, *круж̣ь^ек*, *удов̣ь^ец*, *луч̣ь^ец*, *сли̣ѣй̣ь^ец*, *шрен̣уш̣ь^ек*, *зад̣аш̣ь^ек*, али не баш редовно тако. Непосредно иза узлазних акцената наилазимо чешће и на примере с полугласником исте вокалске боје коју има под акцентом. Ја сам забележио: *по̣чеш̣ь^ак*, *јун̣ь^ац*, *син̣ов̣ь^ац*, *свеш̣ь^ац*,¹⁾ *шрен̣уш̣ь^ак*, *ост̣а-ш̣ь^ак*, *јес̣ь^ам*. Појављује се може објаснити двама околностима: аналогном према случајевима кад акценат у истим речима није пренет: *синов̣ь^ац* ми (*је*), *по̣чеш̣ь^ак* је *доб̣ь^ер*, и тиме што процес преносења акцента још није потпуно завршен.

Вокалска боја зависи у првом реду од акцента и отуда у једносложним речима искључиво:

м̣ь^ац, *с̣ь^ац*, *и̣ь^ас*, *ш̣ь^ас(ш)*, *ч̣ь^ас*, *ш̣ь^ав*, *и̣ь^ањ*, *с̣ь^ан*, *д̣ь^ан*, *м̣ь^а(х)*, *ц̣ь^ањ*, *к̣ь^ад*, *с̣ь^ад*, *м̣ь^ај* (маћи), *ш̣ь^ај* (таћи), *с̣м̣ь^ај*, *ш̣ь^а*; —

у вишесложним не само под акцентом као у:

з̣ь^ава, *л̣ь^ажа*, *б̣ь^ачва*, *м̣ь^агла*, *ш̣ь^амн̣уца*, *в̣ь^азда*, *м̣ь^акнем*, *ш̣ь^ак-нем*, *с̣м̣ь^акнем*, *с̣ь^агнем*, *ис̣ш̣ь^акнем*, *ом̣ь^акнем*, *по̣м̣ь^акнем*, *б̣ь^анем*, *изд̣ь^ане*, *ук̣ь^ане*, *ус̣ь^ане*, —

него, изузимајући сложене речи у префиксима, и испред акцента: *м̣ь^ас̣ь^ак*, *д̣ь^ан̣ь^ак*, *кош̣ь^ал̣ь^ац*, *и̣и̣и̣ь^ал̣ь^ац*, *д̣ь^ан̣ь^ас*, *д̣ь^ан̣ь^аш̣ь^аница*, *ис̣-л̣ь^аг̣ь^ано*, *јед̣ь^ан̣ь^ак*, *с̣ь^амн̣уш*. *с̣ь^агн̣уш*; —

а у отвореном крајњем слогу речи и иза акцента:

и̣д̣с̣ь^а, *кош̣ь^а*, *и̣ь^ак̣ь^а*, *ви̣ш̣ь^а*, *о̣круж̣ь^а*, *с̣ви̣јеш̣ь^а*; *по̣ш̣ь^а*, *о̣шиш̣ь^а*, *с̣и̣и̣ш̣ь^а*, *м̣д̣и̣ь^а*, *с̣ѣк̣ь^а*, *ш̣ѣк̣ь^а*, *с̣м̣р̣з̣ь^а*, *ис̣ш̣р̣ѣс̣ь^а*, *дов̣ѣз̣ь^а*, *об̣у̣к̣ь^а*, *по̣б̣љ̣ѣ̣ш̣ь^а*, *ди̣и̣ш̣ь^а*, *о̣ш̣ѣк̣ь^а*, *из̣и̣ш̣ь^а*, *по̣л̣ѣ̣ш̣ь^а*, *зав̣у̣к̣ь^а*, *ис̣ш̣у̣к̣ь^а*, *у̣и̣р̣ѣ̣ш̣ь^а*, *по̣р̣ѣ̣ш̣ь^а*; *ш̣ь^а*, *он̣ь^а*; *зуб̣ь^а*, *ѣ̣к̣ь^а*, *и̣р̣с̣т̣ѣ̣н̣ь^а*, *с̣т̣д̣л̣д̣в̣ь^а*, *в̣д̣л̣д̣в̣ь^а*, *д̣в̣н̣д̣в̣ь^а*, *к̣д̣н̣ь^а*, *ид̣л̣уб̣ь^а*, *ј̣ѣ̣л̣ѣ̣н̣ь^а*, *з̣ѣ̣ч̣ѣ̣в̣ь^а*, *ѣ̣ив̣д̣л̣ь^а*, *бр̣д̣ь^а*, *с̣ѣ̣л̣ь^а*, *и̣д̣л̣ь^а*, *ки̣ш̣ь^а*, *ид̣л̣и̣ц̣ь^а*, *к̣лу̣и̣ь^а*, *с̣ш̣у̣б̣ь^а*, *в̣л̣ѣ̣ѣ̣ш̣ь^а*, *д̣л̣ѣ̣к̣ь^а*, *ов̣ь^ац̣ь^а*, *к̣д̣з̣ь^а*, *и̣ш̣ѣ̣л̣ь^а*, *и̣лан̣и̣н̣ь^а*, *л̣д̣з̣ь^а*, *бр̣с̣ш̣и̣н̣ь^а*, *к̣у̣ѣ̣л̣ь^а*, *л̣ив̣д̣ь^а*, *в̣д̣д̣ь^а*, *к̣у̣ѣ̣ш̣ь^а*, *ки̣л̣ь^а*, *ј̣ѣ̣б̣у̣к̣ь^а*, *сли̣в̣ь^а*, *и̣р̣ѣ̣сли̣ц̣ь^а*, *бр̣ѣ̣зд̣ь^а* итд.

Шта више, у речи које испред овог имају још један полугласник, и тај је с њим истога реда, макар да је иза акцента и у претпоследњем слогу: *о̣ш̣и̣д̣ь^ак̣ь^а*, *нар̣ѣ̣м̣ь^ак̣ь^а*, *по̣л̣ь^ау̣б̣ь^ац̣ь^а*, *ск̣ѣ̣к̣ав̣ь^ац̣ь^а*,

¹⁾ Два акценатска знака обележавају упола пренет акценат, тј. акценат који се делом пренео, а делом се чува на крајњем слогу.

*јазбавѣџѣ, кашѡнѣџѣ, удовѣџѣ, пошѡлѣѣѣ, затѡлѣѣѣ, обѡ-
јѣѣѣ, шренѡшѣѣѣ, оснѡшѣѣѣ, замошѡлѣѣѣ, шрѣшѣѣѣ, крѡ-
шѣѣѣ, крдшѣѣѣ.*

§ 14. Усамљени случајеви не нарушавају систему. И не може се рачунати с полугласником у речи *валѡши*, где је, иако пред акцентом, полугласник често боје *е*: *вѣлѡш*, и даље, вокалност његова је каткад потпуно одређена: *велѡ*, ређе *валѡ*, у Црнцима: *волѡ* (види наредну главу). Овакву разнобојност срећемо још у — Бога ми: *Бѡѣ ми*, *Бѡѣ ми*, *Бѡге ми*, *Бѡго ми*, *Бѡгу ми*, а чуо сам и *кѣблѡћ*, поред *кѣблѡћ* и *каблѡћ*.

§ 15. Према изложеном, о вокалској боји полугласника у говорима источноцрногорским може се казати:

1) *иза акценѡа у крајњем слогу речи, али само ако је шај слог затворен, и у префиксима ако ови нису под ма каквим акценѡом полугласник је реда е;*

2) *кад се испред таквог полугласника деси неки умекшани сугласник, шим што умекшаношћу својом појачава ѡлашталну нијансу, а некиш и под ушѡцајем аналогије, овај се изговара као одређен звук е;*

3) *у свим случајевима изузев означене под 1) полугласник је без изузетѡка реда а, — и*

4) *на померање вокалске боје полугласника овога другог реда ни умекшани сугласници ни аналогија нису ни од каквог ушѡцаја¹⁾.*

1) Дата правила не могу се применити на стање тога гласа у васојевићком селу Трѣпчи, чију смо интересантност у том погледу већ напред нагласили. Природа подугласника овде само се једним делом подударе са овим што је већ изложено. Као непостојан глас, у наставку за творбу речи, он је у свему онакав какав је у свим овим говорима. Ван тога положаја не постоји данас сталности у његовој природи. Ништа више се не може узети као одређено правило. Узрок је у наглум, готово насилном, губљењу полугласника онаквог какав је ту изгледа доскора био у употреби. Против њега је, и успешно, повела борбу школа, књига и лична воља сваког појединца.

Случајеви замене вокалом а ја сматрам вештачким, јер она није везана за извесне позиције као у посредном суседству, у околини Беранској; ја сам и код оно неколико старијих људи код којих сам нашао најтипичнији тај глас чуо и бележио место њега а, било у коме се положају налазио: *ѡла даѡа, сѡд, ѡдину даѡа, ѡдинѡ, ѡнѡра, сѡрац, даѡас, ша ма(х), дошѡ, измакнѡш, изѡнаш, ѡса, ова ѡш, свѡка добѡра*. У истим позицијама и код истих претставника полугласник је често онакав какав смо већ упознали: *Турѡѣѣѣ, ѡрѡѣѣ, кѡѡѣѣ, чинѡвѡѣѣ, ѡдѡѡѣѣ, дѡрѡѡѣѣ, мѡмѡѣѣѣ, дѡѡѡѣѣ, шаѡвѡѣѣ, свѡѡѣѣ, мѡѡѣѣ, дошѡѣѣ, рѡѡѣѣ, ѡѡѣѣ, бѡѡѡѣѣ, сѡѡѡѣѣ*. Али, он је најчешће потпун, јако затворен вокал боје гласа *е*: Та његова природа најизразитија је на крају речи *ше ѡш, ше ма, ше ѡѡ, ше ѡѡѡ, овѡје* (крајње

§ 16. Своје закључке оснивам не само на сигурности осећања тога звука, него и на неким спољним особинама његовим које се подударају са својствима вокала *a*, а за које *e* никако не зна.

У радном придеву ових говора врши се асимилација крајњег *o*, што је постало од *л*, са претходним *a*: *чишâ*, *пйсâ*, *дрâ*, *пјѣвâ*, *глѣдâ*. То *o* међутим никада се не стапа са претходним *e* (испор.: *д̄шео*, *ј̄зео*, *п̄рд̄шео*, *п̄рд̄клео*, *зав̄ео*). Где претходи полугласник, асимилација се опет врши као у првом случају: *дош̄â*, *ош̄иш̄â*, *ш̄р̄с̄с̄â*, *иж̄љ̄ѣ̄â* — без изузетка. Супротно правилу већине наших дијалеката, у источноцрногорском се стапање врши стално према првом гласу, како у примерима радног придева, тако и у свим другим случајевима кад је оно могуће: *п̄д̄с̄â*, *кош̄â*, *на̄г̄â*, *з̄âва* (заова), *ч̄д̄к* (преко *чојек* од *човјек*). И непотпуна, боље рећи своје врсте асимилација код бројева 11—19 учвршћује нас у уверењу да је вокалска боја полугласника ближе гласу *a*. Иако су, као што смо већ казали, оба вокала задржала понешто од својих гласовних елемената, — свакако ће се и ту једначење бити извршило на штету последњег. Даље, код оног, иако незнатног, дела претставника који знају за лабијализацију вокала *a*, лабијализује се и полугласник (види о том у наредној глави), — док *e* не познаје такву особину. И најзад, *л* црногорских дијалеката, које је двојако — релативно меко, онакво какво је обично *л* нашег језика испред палаталних вокала и тврдо испред свих осталих гласова (испор. напред у глави о природи сугласника *л*), — испред полугласника може бити и једне и друге природе; меко, у положају пред полугласником палаталне нијансе: *п̄âл̄ьц*, *ж̄âл̄ьц*, *с̄п̄л̄ьн*, *д̄бил̄н*, иначе тврдо, као год и испред вокала *a*, ако је иза њега полугласник ове вокалске боје: *л̄âк*, *л̄âсно*, *п̄о̄л̄âко*, *л̄âжа*, *л̄â-ж̄л̄ив̄ьц*, *Дол̄âц*, *к̄д̄л̄âц*, *сокол̄âц*, *кош̄âл̄âц*, *п̄ӣп̄âл̄âц*.

e одговара *ъ* и *a*), *30 бравѣ*, из *Плѣвâлѣ*, *30 робѣ*, из *Крâлѣ*, с *Лд̄ӣш̄ѣ*, од *Тур̄ъке*, *м̄д̄ж̄акѣ*, *п̄арѣ*, *п̄вадѣ*, *Клим̄ѣн̄ъш̄ѣ*, *ил̄уѣ*, *ош̄иш̄ѣ*, *п̄ж̄ѣгѣ*, *кош̄ѣ*, *п̄осѣ*, *овѣ*, *онѣ*. Ако је слог с полугласником затворен, он је, рекли смо, онакв какав смо бележили са *ъ*. Исте је природе обично у корену речи: *д̄б̄ен*, *Бѣ̄л̄* (планина) *к̄ѣд*, *с̄ѣд*, *ш̄ѣма*, *м̄ѣкни*, *м̄ѣла*, *б̄ъачва*, *изм̄ѣк̄д̄смо* *с̄м̄ъче*, а понекипут и у отвореном крају речи: *50 ид̄дич̄ѣ*, *Клим̄ѣн̄ъш̄ѣ*, *л̄ив̄âд̄ѣ*, *9 бра̄ш̄ѣ*, *м̄д̄гѣ*, *дош̄ѣ*.

С једне стране овака разнострукост природе, а с друге факат што је случај ограничен искључиво на ово село — на једном крају у непосредном суседству Веницка не зна ни за један пример оваке природе полугласника, а на другом Трешњево само некад у показној заменици 2 л. *ше* — навели су ме да га издвојим и нагласим као усамљену и необјашњиву интересантност, и да независно од њега посматрам полугласник целе ове групе говора.

§ 17. Није неинтересантно да се задржимо и на физиолошкој страни овога гласа, иако је она углавном позната, јер је једна вештачки за њега везана особина у једног дела претставника источносрпскогорског дијалекта привидно тога карактера. Поред онога што се већ зна о полугласнику, да је средњенепчани звук средњег реда образовања, осетно се примећује неке врсте назалност његова. Истина та назалност није онаква каква се држи да је била назалност прасловенских *ξ* и *φ* или каква је у пољских назала *ξ* и *φ*. То је у извесном положају тесно спојен изговор полугласника с мање или више потпуним сугласником *н*.

У Кучима, Братоножићима, плавско-гусињском крају и понекад у суседном делу Васојевића¹⁾ иза сваког *ь* на крају речи чује се, помешан с њим доста јако изразит носни звук:

шѢан, овѢан, зѢан (зао), *идсьан, кошѢан, рѣкѢан, ошшиѢан, сшѢан,*
исѣѢан, исшѣѢан, зарѣкѢан, размѣакѢан, издѢан, осшрѢан, ошрѣ-
сѢан, завѣкѢан, ирѣан, иршѢан, дрѣан, лѣзѢан, ѣкѢан, сшѣан,
лѣвиѣан, рѣан, клѣан, сшрѣан, ребѣан, брѣан, сшѣан,
Ѣан, Дѣан, кѣан, кѣан, сшѣан, дѣан, илѣан,
сшѣан, идѣан, кѣан, овѣан, мѣан, млѣан, јѣан,
дѣан, слѣан, ѣан, ирѣан, иѣан, лѣан,
шѣан, овѣан, овѣан, свакојѣан, ишѣан итд.

Ово још неће бити потпуна назалност полугласника. Ни у једном од словенских језика и ни у којем од дијалеката српскохрватских нема трага, и никад у старијим епохама развитка није било основа да *ь* (јер) постане назалан звук, зато сам назалност о којој говорим назвао привидном и казао да је вештачки везана за полугласник. То се да закључити и по томе што, ако се полугласник налази у ма ком другом положају речи, носна дупља нема никаквог учешћа при изговору његову, већ цела ваздушна струја, потребна за изговор тога гласа, проструји кроз уста. Кад се иза полугласника деси сам носни сугласник *н*: *овѣан, ирѣан је, ошѣан, зѣан, ирѣан, иѣан, кѣан, кѣан, иѣан, уѣан,* — сваки од тих гласова и *ь* и *н* задржава свој одређени звук, односно шум. Код првог појава, међутим, немамо одређене границе међу њима, него су се оба слила у један своје врсте назалан звук.

¹⁾ Трепча, која није у том суседству већ се налази одавде на североистоку, иза читавог низа насеља, те о утицају не може бити речи — делимично такође познаје ту особину. У радном придеву, али једино у том облику, али опет нередовно, иза полугласника се изговара глас *н*. Поред горе наведених облика без икаквог носног звука забележио сам тамо и: *дошѣан, ошшиѣан, сшѣан, сшѣан, осшрѣан, извѣан, иромѣан, узѣан, зарѣан, исѣан.*

§ 18. Понекад само наилази се на истој територији и исти појав код самогласника *и* — услов је опет отворени крај речи: *ланџ^а*, *покрџниџ^а*, *џсџиџ^а*, *овџ^а*, *онџ^а*, *слџчниџ^а*, *џријешелскџ^а* — што је нов доказ да је назалност вештачки формирана. Али док је полугласник доследно такав у свих типичних претставника оних крајева, на случајеве назалисаног *и* се ређе наилази (све примере које сам чуо и навео сам их). Довољно је знати да означени крајеви леже уз арбанску границу, да на тој територији има и неколико потпуно или претежно арбанашких села (Затријебач, Коћи), да између српског живља тамо и Арбанаса има разних веза, да знатна већина нашег становништва говори лепо арбанашки, — па ће бити разумљиво да можемо наићи на говорне особине примљене из арбанског језика. Једна од таквих је несумњиво и назална природа *џ^а* у отвореном крају речи. Ја, на жалост, не знам арбанског језика, али ми је познато да у њему постоји помућено *џ¹*), с којим се полугласник црногорских говора изговором подудара и да је оно у суседству наших говора, у дијалекту северноарбанском, на крају речи назално. Било да је изворан или секундарне природе овај вокал је у примерима: *Не џуџ^а* (= једи хлеба); *а ро џ^а* (= једеш ли); *а та рџ џаџ^а* (= виде ли ми оца); *а та рџ џаџ^а* (= виде ли ми мајку); *џитџ^а џиџели, е џатџ^а џана* (= дању сунца, а ноћу месеца); *џоке џорџ^а* (= пружи руку); *оџкуџ^а* (= отишао) и многобројним сличним, — могао утицати и извесно је утицао на формирање назалности полугласника у грани кучкобратоножићкој.

§ 19. *Лабијализација вокала а* и *џ^а* је доста интересантна, не и необична, особина ових гласова, позната на релативно малом простору. То баш је чини још интересантнијом.

У пиперском селу Црнцима свако *а* и сваки полугласник исте вокалске боје иза лабијалних консонаната и сонаната изговарају се са заокругљивањем усана, при чему се чује предзвук вокалске нијансе *о*, а по који пут потпун овај самогласник. Појав чудан уколико је залутао у дијалекте који апсолутно не знају за њега, али — физиолошки сасвим оправдан и довољно јасан. При изговору лабијала, усне се као најважнији орган за њихов

1) Помућено *џ* црногорских суседа Арбанаса, чију сам помућеност бележио са *џ* изнад, као најзгоднијим знаком, не одговара рецимо немачком помућеном *ä*, већ се и бојом и тоном, па чак и местом образовања подудара са *џ^а* источно црногорског дијалекта. Тога ради његова назалност се, мислим, и могла раширити у првом реду на одговарајући му звук.

p + a: *pʲānik*, (*x*)*pʲānǎ*, *pʲāna*, *pʲālo*, *pʲāpa*, *pʲābd̩ša*, *pʲād̩nik*,
pʲād̩d, *pʲād̩dule*, *pʲād̩dov̩n*, *ipʲād̩d*, *brʲāš*, *vrʲāg*, *mrʲāk*, *mrʲāz*,
s̩tʲrʲāsh̩l̩y̩v, *ipʲābl̩y̩v*, *ipʲāb̩š*, *ipʲāv̩š*, *pʲāst̩āv̩š*,
pʲāzb̩y̩š, *ipʲrʲāv̩ny̩š*:

p + ʷ: *čv̩drʲʷk*, *dv̩drʲʷcy*;

n + a: *nʲāsl̩dn*, *nʲār̩d̩d*, *nʲār̩d̩mʲk*, *nʲāld̩g*, *nʲālm̩š*, *nʲākl̩d̩*, *nʲād̩-*
niša, *nʲāp̩rava*, *nʲāvl̩aka*, *nʲāf̩aka*, *nʲā p̩uš*, *nʲāgla ce*,
nʲād̩šla ga, *nʲāj* (наћи), *nʲālj̩j*;

n + ʷ: *p̩r̩zn̩ʷniša*, *konʷcy*, *jeđʷnʲk*.

§ 21. Из наведених примера може се утврдити:

а) У једној речи јавља се свега један лабијализован вокал — обично први по реду: *gl̩āva*, *sl̩āva*, *nʲāp̩rava*, *pʲāv̩d̩*, *sl̩āma*, *l̩ām̩pa*, *nʲāp̩d̩c*, *p̩an̩m̩d̩*, *br̩d̩ba*, *sl̩āba*, *mr̩āmʲcy*. У случају да тај први самогласник не дође иза уснених сугласника већ иза *p*, *l* или *n*, а да му у неком другом слогу сем последњег претходи који лабијални консонант, онда се лабијализује тај, а не први самогласник: *razbʲāč̩š*, *na**b**ʲāč̩š*, *na**p**ʲāl̩š*, *l̩āp̩āv̩š*, *na**m**ʲā-m̩š*, *na**p**ʲāv̩š*.

в) Ниједан вокал у отвореном крају речи не лабијализује се ма какав му сугласник претходио и ма који вокали били у претходним слоговима: *g̩ūba*, *s̩t̩ūba*, *g̩rub̩ā*, *su**v**ā*, *s̩v̩ā*, *ž̩v̩ā*, *k̩r̩v̩ā*, *gl̩uv̩ā*, *š̩ūma*, *s̩ūma*, *g̩ūma*, *j̩āma*, *ku**m**ā*, *s̩āma*, *s̩ūma*, *š̩āp̩d̩*, *k̩āpa*, *š̩t̩āma*, *s̩d̩šona*, *Go**r**d̩āna*, *Is̩t̩āna*, *b̩un̩ā*, *b̩ūra*, *č̩ūva*, *s̩īla*, *ž̩īla*, *sv̩īl̩ā*, *k̩īla*.

И да се понови, чудновато је откуд та гласовна црта у свега једном, истина, овећем селу, а ван њега не наилази се на примере овакве лабијализације.¹⁾ Није невероватна претпоставка да је примљена из арбанског језика, јер у њему постоји вокал једнак нашем лабијализованом *a*, с којим се напред упознасмо [испор. арбанско *ā* у примерима: *p̩āpa* (= мајка), *h̩āne* (= месец), *k̩āmba* (= род), *b̩āp* (= чини) *th̩ānē* (= кажу), *t̩ā* (= још) и сл.]. Али, с једне стране, таква природа овога вокала у арбанском није условљена истом позицијом; а затим, сем овога, у арбанском језику постоје и други вокали са истом особином. Даље, насеље наших претставника с лабијализованим вокалима одвојено је читавим низом других од арбанских насеља и пре ће бити тачно да је порекло ове особине у неком нашем дијалекту на истоку, с које стране је знатан део црногорског живља у даљој прошлости овамо досељен.

¹⁾ Чуо сам једино *ip̩ozār* у многим насељима васојевићке гране и *ip̩om̩āgavi* *B̩ōg* од неколика особа у Плаву.

§ 22. Замена *с* старог вокала *ѣ*. Прелаз овог некадашњег самогласника у нове гласовне вредности извршио се свакако у епоси заједничког развитка црногорских са осталим дијалектима нашим. Замена његова је углавном као у свим говорима на тој страни. Према томе изгледало би да је довољно само то констатовати, али, неједнакост гласовне вредности, с обзиром на квантитет слога с тим вокалом и с обзиром на суседне гласове који тачност замене чине колебљивом, а цело питање сложеним, изискује да се ипак штогод каже. У свим говорима које је још Вук, с недо-вољно оправдања, назвао јужним, *ѣ* је прешло у *је* или *ије*, зато назив *јекавски*, односно *ијекавски* не само да је zgodнији од првог него је зацело тачан. Неоправданост једног и оправданост другог назива овде је споредна, а главна је ствар да се утврди: уколико и где има отступања, од простог правила да свако *ѣ* даје *је*, а свако *ѣ̆* — *ије*; у којим случајевима је *ѣ* дало неку трећу вредност, и све упадљиве разлике од књижевног јекавског изговора.

§ 23. Према ономе како цело питање стоји у говорима источно-црногорским због његове једноставности много га је zgodније било из њих узети за основицу књижевног језика него из других дијалеката. Идеално правило *ѣ̆* = *је*, *ѣ̆̆* = *ије*, нарушено аналогijом и променом квантитета слога с *ѣ*, остало је овамо с најмање необјашњивих отступања:

- а) *бр̆ијег*, *св̆ијеш*, *сн̆ијег*, *сн̆ијеш*, *цв̆ијеш*, *кл̆ијеш*, *бр̆ијес(ш)*, *др̆ијен*, *гр̆ије(х)*, *в̆ијек*, *кдр̆иен¹*, *йиесѣ^ак*, *слйеиѣ^ац*, *бйедѣ*, *р̆ијека*, *с̆три-^елѣ*, *свйеѣѣ*, *ср̆иједа*, *с̆т̆ијена*, *цйенѣ*, *лйескѣ*, *врйемѣ*, *млйекѣ*, *глйешѣ*, *дйешѣ*, *порйеклѣ*, *с̆ијено*, *цйевѣ*, *в̆ијеѣ*, *ждрйелѣ*, *б̆иједѣ^н*, *цйјеѣен*, *б̆ијесѣ^н*, *лйјеи*, *врйједѣ^н*, *слйјеи*, *лйјен*, *цйе-^ииш*, *с̆трйелѣиш* (од *бр̆ѣ*, *св̆ѣш*, *сн̆ѣш*.... *б̆ѣда*, *р̆ѣка*, *с̆тр̆ѣла*.... *вр̆ѣме*, *мл̆ѣко*.... *б̆ѣдѣн*, *ц̆ѣѣен*.... *ц̆ѣиш*, *с̆тр̆ѣлаиш*), итд. — и
- б) *вл̆ѣра²* *м̆л̆ѣра*, *йл̆ѣна*, *ѣ̆ѣца*, *л̆ѣиошѣ*, *м̆л̆ѣсец*, *вл̆ѣшѣ^р*, *с̆ѣме*, *м̆л̆ѣшѣ*, *йјѣсма*, *с̆ѣдник*, *с̆ѣвер*, *о̆ѣѣло*, *гр̆ѣшник*, *ѣ̆евѣјка*, *б̆л̆ѣжѣиш*, *с̆ѣс*, *с̆ѣј*, *л̆ѣраиш*, *с̆ѣкаиш*, *вл̆ѣнчѣиш* (од *в̆ѣра*, *м̆ѣра*, *д̆ѣца*, *л̆ѣиоша*, *м̆л̆сец* итд.)

§ 24. Благодарѣћи пасивности у промени дужина после губљења и испадања полугласника (види главу о прив. скраћивању, § 497) у примерима типа *разм̆јѣрка* не можемо ни очекивати *ије*

¹) Види главу о несложним звуцима.

²) У глави о јотовању.

јер *ћ* није било ни по пореклу, а ни касније никад није постало дуго. С друге стране, за употребу прилога прошлог знају само људи из школе, што значи да су га примили из књига и, можда, из других дијалеката, па су, природно је, копирали и квантитетску вредност његових слогова. У народном говору та конструкција је непозната (детаљније о том у одељку о синтакси), те о вредности *ћ* у примерима категорије која не постоји, или је само вештачке природе, није потребно говорити. Једино у генитиву множине где је не *ћ* већ касније рефлекс његов постао дуг, имамо слагање са свим јекавским дијалектима: *мљѣрѣ^а*, *вљѣрѣ^а*, *пљѣнѣ^а*, *с.мљѣшѣ^а*, *кдљѣнѣ^а*, *љѣшѣ^а*. У понеком усамљеном случају могла је аналогија утицати на промену гласовне вредности овога вокала: *ћѣвѣ* (према *ћѣвојка*), *црѣиѣ* (према *црѣпүља*), *сѣка* (према *сѣкавица*) — где је дужина новообразована за обележавање деминутивног значења односне речи.

§ 25. Колико је квантитетска разлика условљавала разлику новим гласовним вредностима *ћ*, лепу слику даје стари предлог *ѣрѣ*, који је у служби префикса био јако продуктиван. У предлошкој употреби самогласник је остао какав је и по пореклу био — увек дуг, те данас у свим јекавским, па и овим говорима, гласи *ѣрѣје*. У служби префикса, међутим, није увек једнак:

а) код глагола дужина се скраћивала и вокалска вредност *ћ* постала је *ѣ*;

ѣрескочѣиш — *ѣрескдѣиш*, *ѣрѣвѣриш* — *ѣрѣвѣриш*, *ѣрѣнијеш* — *ѣрѣнѣсѣш*, *ѣрѣлећеш* — *ѣрѣлѣшѣиш*, *ѣрѣшрѣаиш* — *ѣрѣшрѣиш*, *ѣрѣѣриѣиш* — *ѣрѣѣриѣиш*, *ѣрѣломѣиш* — *ѣрѣлдѣиш*, *ѣрѣдвоѣиш* — *ѣрѣдвдѣиш*, *ѣрѣилѣс* — *ѣрѣилѣшѣш*, *ѣрѣшрѣс* — *ѣрѣшрѣсѣш*, *ѣрѣораиш* — *ѣрѣдрѣш*, *ѣрѣкоѣиш* — *ѣрѣкоѣиш*, *ѣрѣсукѣиш* — *ѣрѣсѣчѣш*, *ѣрѣноћиш* — *ѣрѣндћиш*, *ѣрѣдѣниш* — *ѣрѣдѣниш*, *ѣрѣћѣриш* — *ѣрѣћѣрам*, *ѣрѣвѣриш* — *ѣрѣвѣриш*, *ѣрѣгѣиш* — *ѣрѣжѣнѣш*, *ѣрескочѣиш* — *ѣрескдѣиш*, *ѣрѣокрѣнѣиш* — *ѣрѣокрѣнѣш*, *ѣрѣвѣриш* — *ѣрѣвѣриш*, *ѣрѣбѣиш* — *ѣрѣбѣиш*, *ѣрѣгѣдиш* — *ѣрѣгѣдиш*, *ѣрѣврѣиш* — *ѣрѣврѣиш* итд.

в) код именица дужина самогласника у префиксу се чувала и његова је вредност двосложна:

ѣриѣлѣз, *ѣриѣсѣшѣиш*, *ѣриѣекдр*, *ѣриѣеклѣд*, *ѣриѣедлѣг*, *ѣриѣелѣд*, *ѣриѣесѣд*, *ѣриѣенѣс*, *ѣриѣеиѣк*, *ѣриѣеиѣс*, *ѣриѣесѣк*, *ѣриѣешѣдѣиш*, *ѣриѣећѣр*, *ѣриѣевѣљѣс*, *ѣриѣевѣдз*, *ѣриѣеиѣдн*, *ѣриѣекдѣиш*, *ѣриѣелѣдѣиш*, *ѣриѣебѣдѣиш*, — али доследно у свега неколика примера; у свима тек код појединца. Иако је слог у префиксу дуг, тај префикс је на целој тери-

торији у несразмерно већем броју примера једносложан. Једино: *п^ри^еш^дк*, *п^ри^ек^др*, *п^ри^ек^лд* — само тако, а сви остали обично: *п^рел^дз*, *п^реш^шу*, *п^ред^лд*, *п^рел^лд*, *п^рен^дс*, *п^рей^лс*, *п^рес^кк*, *п^реш^ди*, *п^рех^кр*, *п^рев^лдс*, *п^рев^дз*, *п^рег^ди*, *п^рел^дм*. Број глагола сложених са овим префиксом много је већи од броја именица, а ове последње су девербативног порекла — изведене су од глагола — и јасно је да се особина многобројније пренела на малобројнију категорију, тј. именице су усвојиле глаголски префикс *п^ре-*. Уз то, примећује се да је код старијег нараштаја, који не општи с књигом и мање има прилике да долази у додир с претставницима екавског изговора, код свих именица без разлике обичнији двосложни префикс, а по томе би се рекло да је давно утврђено правило *Ѣ = ије*, нешто раније било у оним крајевима и идеално применљиво.

с) *П^рв* је, исто тако, сложено и с придевима. У глаголским, имали они предикативно или атрибутско значење, слог у префиксу је, разуме се, увек кратак:

п^рек^рд^жен, *п^рен^ешен* (и *п^ренеш^н*), *п^рев^ежен*, *п^рев^ден*, (и *п^ревед^н*), *п^рей^ечен* (и *п^рейеч^н*), *п^рев^арен*, *п^реш^реш^н*, *п^реб^лен*, *п^реш^учен*, *п^рей^ол^дв^лен*, *п^рер^учен*, *п^рев^арен*, *п^рес^длен*, *п^реб^ачен*, *п^реоран*, *п^рев^джен*, *п^рекопан*, *п^рес^ечен* (и *п^ресеч^н*).

Изведени пак од именица понашају се као речи од којих су постали; *п^ри^ес^шу^ие^н*, *п^ри^ек^др^ье^н* и *безп^ри^ек^др^ье^н*, нешто се чешће чују, бар код најтипичнијих претставника, него у облику са префиксом *п^ре-*. Остали су обични једино овако: *п^рел^дз^ье^н*, *п^рел^дь^ье^н*, *п^рев^дз^н*.

§ 26. Казали смо већ да је аналогија омогућила *Ѣ* (дуго *е*) у овом префиксу. Иначе свако *рѢ* је фонетским путем давало *рије*, као што је некадашње *рѢ* у свим случајевима доследно дало *ре* (о том процесу види у глави о јотовању). Једнако са: *врѢћа*, *мрѢжа*, *брѢме*, *рѢа*, *брѢгови*, *дрѢнови*, *врѢмена* (од *врѢћа*, *мрѢжа* итд.), како је у свим дијалектима без разлике, каже се и: *грѢшник*, *грѢшь^ье^н*, *грѢшница*, *идгрѢшка*, *реч^иш*, *реч^ица*, *грѢвош^д*, *грѢшник*, *Реч^ине*, *Кдренићи*, *нарѢч(ј)е*, *горѢш*, *св^ьгорѢш* *нагорѢш*, *ст^арѢшина* (гдеко и *ст^адри^ешина*), где се књижевном јекавштином пише *рје*. А и суседним говорима саме Црне Горе, бјелопавлићком и западноцрногорском, нарочито овом првом, *рје* је једино познато. С обзиром на везе које ове говорне групе имају с источноцрногорским и с обзиром на остале велике дијалекатске подударности, сасвим је за дивљење колико је тежак, стран и немогућ изговор групе *рј* у источним крајевима.

§ 27. Познати екавизми јекавских дијалеката, лако објашњиви у неодређених заменица и прилога: *неки*, *некад* и др. — и необјашњиви у усамљеним примерима: *зеница*, *дзледа*, *цѣста*, *цѣриш*, *целиевѣш*, *дбедвиѣ* — и овамо су уопштени.

§ 28. Поред *ије*, *је* и *е* вредност *ѣ*, у зависности од положаја у ком се налази може бити и *и*. Опет као у свим јекавским говорима *ѣ + j* и *ѣ + o* > *иј* и *ио*:

вијаш — *вијем*, *сијаш* — *сијем*, *гријем*, *смиѣш се* — *смиѣм се*, *смијем* (од смјети), *вијање*, *сијање*, *гријање*, *смиѣње*, *видио*, управо с развијањем несложног звука између *и* и *о* (види главу о несложним звуцима): *видио*, *умијо*, *желѣјо*, *волијо*, *горѣјо*, *оголијо*, *разболијо*, *шријо*, *лешијо*, *дијоба*; —

а различно од осталих овога типа, *ѣ* источноцрногорских дијалеката испред *ђ* и *љ* дало је гласовну вредност коју има у сваком другом положају: *сиѣђеѣш*, *блиѣђеѣш*, *сеђеѣш*, *усеђеѣлица*, *бјелѣг* или *бљелѣг* (према томе како се уопште изговара група *бј*), *бјелѣга*, *бјелѣшка*, *бјелѣжница*, *бјелѣжиш*. Додуше, ни *биљѣг*, *биљѣшка*, *биљѣжник*, *убиљѣжиш*, нису непознати, али су доста ретки, у народу по мало необични, а у употреби само код оних што теже да говоре „госпоцки“.

§ 29. Карактеристични су и, на први поглед, доста интересантни икавизми једног дела овамошњих говорних претставника. Подгорички муслимани и све оне муслиманске породице које су још остале у понеком зетском селу, као и муслимани Плава и Гусиња, свако *ије* (од *ѣ*) изговарају као дуго *и*:

биѣс (*бијес*), *виѣк*, *шриѣс*, *лиѣк*, *бриѣг*, *бриѣс(ш)*, *свиѣш*, *сниѣг*, *дриѣн*, *ждриѣдѣц*, *иѣсѣк*, *слиѣц*, *ѣриѣдѣд*, *вриѣмѣ*, *глиѣдѣ*, *клиѣшѣдѣ*, *сиѣно*, *диѣшѣ*, *млиѣдѣ*, *шиѣло*, *биѣдѣ*, *колиѣвка*, *зѣвѣдѣ*, *миѣнѣ*, *свиѣкѣ*, *сѣриѣдѣ*, *ѣинѣ*, *сѣина*, *риѣка*, *сриѣда*, *биѣлиѣш*, *биѣљѣш*, *диѣлиѣш*, *криѣиѣш*, *миѣсиѣш*, *миѣшиѣш*, *сѣѣѣш*, *блиѣѣш*, *сѣвѣш*, *снѣвѣш*, *ѣолиѣвѣш*, *разлиѣвѣш*, *умѣмо*, *риѣумѣмо*, *блиѣд*, *лиѣи*, *свиѣша*, *слиѣи*, *ѣѣли*, *сѣд*.

Изузетно, ако *ије* дође на крају речи, онда остаје неизмењено: *ѣриѣје*, *ѣдслиѣје*, *овудѣје* (али *овудѣинѣк*); у *некиѣја*, *свиѣја*, *овѣја*, *дѣбриѣја* и иначе се *и* не може очекивати, јер је *ије* (у глави о полугласнику, смо видели којим путем) променило своју гласовну вредност.

О овим икавизмима говори у познатој дијалектолошкој студији *Der štokavische Dialekt* (стр. 79-80) проф. Решетар, али се, по моме мишљењу, не може примити оно што се тамо о њима налази. И сасвим независно од овога ја ћу изложити своје мишљење о тој појави.

Има читав низ дијалеката између ових и правих икавских говора Босне, Херцеговине и Далмације. Сам тај факат говори против претпоставке да су удаљени, босанско-западнохерцеговачки и далматински говори, преко источнохерцеговачких и јужнодалматинских, те преко говора западне Црне Горе (Бјелопавлићког и бокелско-катунског) могли својим утицајем тако далеко досегнути, а да на територији која их дели од источноцрногорског нигде не оставе трага. Али друга једна, врло позната, чињеница да је на разлику вредности старог *ѿ* утицала верска разлика становништва у икавским крајевима, с обзиром на то што се изговор само муслимана црногорских подудара с изговором њихових једноверника у Босни, говори за претпоставку да је на неки начин морало бити угледања на икавске говоре. Оно мало заосталих муслимана у градовима црногорским (а највише их је у Подгорици) обичајима и начином живота слично је са босанским муслиманским становништвом. Ја верујем да ту има нешто намештености, тј. да су се ови малобројнији поводили за својом верском браћом. Питање је још, уколико су и на који начин с њима долазили у везу. Главно занимање црногорских муслимана, и раније је било, и данас је трговина. Трговачку робу добављали су највише из „Аустрије“ — из Трста, Ријеке, Сарајева и др. градова на тој страни. Тамо су долазили у додир с босанским муслиманима. Сем овога постоји и родбинских веза. Један стари муслиманин у Подгорици причао ми је да се његов отац доселио негде из околине Јајца и да има још њих пореклом отуда. Већ женидбене везе, биле су и раније, и сада су доста честе. Најзад у току XIX века и пре за војевања црногорских с Турцима било је врло честог мешања војске скадарских и босанскохерцеговачких паша. То значи да су имали довољно прилике за међусобно упознавање, па није немогуће да су једни настојали подражавати друге и у говору.

По мојој претпоставци ово је подражавање само помогло један уочљиво гласовни процес. У *ије* немамо пун, него само мање или више редуциран глас *ј*, често једну врсту несложног *ѝ*. Ова несложност некипут је апсолутна да се између *и* и *е* не чује никакав глас, а иза ове редукције последњи је вокал у *ие* према првом могао добити нешто затворенији карактер — прећи у одређен глас *и*, а овај ће дублет, природно је, дати једно врло дуго *и*, какво и јест оно у икавизмима црногорских муслимана. За поткрепљење ове тезе служи сам факат што *је* (од *ѿ*) нигде није дало *и*.

А потврде јој налазимо и код самог Решетара. Он је у Махали, зетском селу јужно од Подгорице, чуо неку вокалску удвострученост, са редуцираним другим вокалом: *razdŕl̩im¹*, *dvŕl̩*, *uvrŕl̩dim*, а поред тога у више примера: *dŕl̩li*, *criŕva*, *mŕha*, *rŕč*, *posiŕdŕo*, *sniŕg*, *sviŕt*, *uvrŕl̩dim*, *zviŕzde*, *ždriŕbàc*. По ономе што сам ја утврдио ово је само упола, уколико се тиче примера са *il̩*, тачно. Дужина *il̩* је претерано дуга, ненормална; у неким случајевима се, уистини, још осећа своје врсте двогласност и гласовну вредност би можда тачније било бележити знаком *u^z* него обичним *il̩*. Али ти случајеви нису они које наводи проф. Решетар већ двосложне речи што сливањем ова два вокала постају једносложне: *brŕc(š)*, *šprŕc(š)*, *bŕc*, *snŕg*, *svŕš*, *snŕš*, *vŕk*, *drŕn*.

Да би се могао објаснити г. Решетаров закључак односно оне друге групе примера са *i^z*, с којим се ја уосталом не слажем, ваља нагласити следеће. Само старије становништво и оно што не излази из својих махала старога дела вароши има типичан изговор. У млађег света, који је већ свуда, сем у цркви, заједно с православним живљем, данашња вредност *š* није ни *il̩* ни *u^z*, а ни *u^z*, него исто оно што код њихових православних суграђана — *ије*, *и^е* или *ие*, према томе да ли је глас *j* јак, слабији или потпуно редуциран. Не може се спорити да се *и* енергичније изговара него *е*, те је стога, можда, г. Решетар на другом месту осетио неки призив, а не потпун вокал *е*.

§ 30. Ваља истаћи да је у заменичким и придевским облицима датива, инструментала и локатива множине: *нџшџма*, *вџшџма*, *овџма*, *онџма*, *свџкџма*, *свџма*, *нџкаквџма*, *нџкаквџма*, *дџбрџма*, *пџмешџнџма*, *невалџљџма*, *жџшџма* — *il̩* у наставку од *š* код муслимана постало као у осталим случајевима — није то особина других јекавских дијалеката, да у реченим облицима поред *ије* имају и рефлекс *и*. Источноцрногорски ту зна искључиво за *ије* и сем муслимана сви изговарају:

нџшиџема, *вџшиџема*, *овџјема*, *онџјема*, *свџкиџема*, *нџкаквџјема*, *нџкаквџјема*, *свџјема*, *злџјема*, *дџбруџјема*, *црнџјема*, *вџликиџјема*, *дџбџлиџјема*, *лукџвиџјема*, *слџвниџјема*, *глџвниџјема*, *мџдрџјема*, *слџбиџјема*.

§ 31. Аналого, од итеративних глагола који познају двојаке облике: *снџивџи* и *снџијевџи*, *залџивџи* и *залијевџи*, *пџролџивџи* и *пџролијевџи*, *разлџивџи* и *разлијевџи* тамо су у употреби само последњи: *снџи^есвџш*, *зали^еевџш*, *пџроли^еевџш*, *разли^еевџш*. Према

¹) Курзив је г. Решетара, као и примери.

овима, и неки изведени на *ив* дуго *и* замењују са *ије*: *ѵочи'евдѡш*, *ѵокри'евдѡш*, *ѵрекри'евдѡш*, *от'кри'евдѡш*, *осни'евдѡш*, *цели'евдѡш*.

§ 32. Има известан број именица у којима налазимо однос: *ије* према књижевном *и*. То су најпре неколике словенског порекла, али је више оних што су узете из страних језика; *и* које ће бити замењено са *ије* налазило се у наставку за основу испред *р*. Појав није нимало чудан; напротив, врло је лако објашњив, како по случајевима у домаћим тако и по оним у страним речима. Прасловенско *kosěrb* морало је у овом, као у свим говорима ијекавског типа, дати *kocūjerp*. Но, у прасловенском је ова реч била позната и у облику *kosīrb*, те је од таквог облика добивено екавско *kōcīrp*. За овим су се могли повести: *ѵасѡѡjerp* (често се каже *ѵасѡjerp*) од старог *пастърь*, *ѵуѡѡjerp* (од *ѵуѡjerp*), *водjerp*, — и ако је још која слична. Идентичан је однос овдашњег *кон-дjerp* (сасвим тачно од прасловенскога *konděrb*) према екавском и уопште књижевном *kōndīrp*, што опет не мора бити и није икавизам, већ последица еластичности сложеног елемента у овом положају да од *ѡ* постане *и* и обрнуто *ѡ* од *и*. Интересантно је да те еластичности нема у ненаглашеним слоговима. Ако не тим, не знам чим би објаснили *мѡнасѡjerp* (никад *мѡнасѡjerp*) и *вjеѡроjerp*.

§ 33. У речима страног порекла: *факjerp*, *колjerp*, *ѵанѡjerp*, *офиѡjerp*, *командjerp*, *бригадjerp*, *инѡjerp*, *ѡѡлиѡjerp* — *ије* одговара вредности некадањег *ѡ* (испор. талијанско *panziere*, франц.: *collier*, *officier*, *ingenieur*, итд.)

§ 34. Напомена. У речим узетим из туђих језика могуће су и честе гласовне промене које се не даду подврћи ни под један познати закон специјално наше фонетике. Најбројније су те промене у речима позајмљеним из талијанског. Односе се углавном на замену романског *о* нашим *у*: *бѡѡѡjун* (тал. *bastone*) = штап, *бѡкун* (тал. *bosccone*), *бурѡѡла* (тал. *bordello*) *буѡѡѡѡ* (тал. *bottega*), *кѡдлур* (тал. *colore*), *веладѡн* или *веледѡн* (тал. *vellado*), *марѡѡн* (тал. *morangone*), *ѡѡрун* (*rigone*), *ѡѡjун* (*spione*), *ѡѡjунjѡѡ* или *ѡѡjунjѡѡѡ* (*spionare*), *ѡѡлиѡѡка*, *ѡѡлиѡѡѡѡ* (*politica*), *ѡѡѡѡѡѡ*, *ѡѡѡѡѡн* (франц. *police*), *наѡѡѡѡн* (фр. *parolėon*), *ѡѡѡѡѡн* (тал. *tavolino*), *ѡѡѡѡѡн* (тал. *taccolino*) итд. Тако исто, само много ређе, и остали вокали у оваквим речима могу бити промењени у друге њима још мање сродне гласове: *коѡѡѡѡ* (*castagno*), *беш-кѡѡ* (*biscotto*), *кѡѡѡѡ* (*camera*), *ѡѡѡѡѡѡ* или *ѡѡѡѡѡѡѡѡ* (*potodoro*), *ѡѡѡѡѡѡ* (*chicchera*), као и нешто горе наведених: *веледѡн* и *наѡѡѡѡн*. Из оволико примера немогуће је извести неки одре-

ђени закључак о таквој промени вокала у страним речима. Тек кад би се имао цео лексички материјал, све туђе речи, што се тамо употребљавају, могла би се утврдити нека система. Пошто је овај рад без тога материјала, морамо се задовољити овом напоменом.

Сугласници

§ 35. Природа гласова *ј* и *в* — Несложни звуци *ј* и *ц*. У вези са слабом природом њиховом, често се дешава да се сугласници *ј* и *в* у извесном положају изговарају као мање-више редуцирани звуци, или и да сасвим ишчезну, — и обрнуто, да се понекад развију тамо где их није било.

У средини речи, између самогласника *ј* се, ако су иза њега палатални вокали *и* и *е* изговара као редуцирано, несложно *и* (¹): *каџем се*, — *каџеш се*, — *каџе се*, *вљѣруџем*, *шриџџем*, *куџџем*, *сџанџџем*, *џџџем*, *џродџџем*, *џладџџем*, *џбрџџем*, *џњџџем*, *џсџвџџем*, *џдџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*.

§ 36. Редуција може бити и потпуна — између два *и* као општедијалекатски (види примере компаратива у глави о придевима), иначе више као индивидуалан појав. Чешће испред самогласника *и*, а каткад и испред *е* *ј* се, а ни ма какав несложни звук, не чује у изговору:

крџџем, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*, *џџџџем*.

Скраћен облик 3 лица једнине глагола *јџсам* као енклитика акценатски чини целину са речју која јој претходи, и *ј* је сасвим редуцирано, ма који му вокал претходио:

Он ми 'е каџа. Ко ти 'е рџкџа? Што 'е скривџила? Ко 'е то начинџио? Колико 'е плаџено за тџ? Обеџа 'е да ће дџј. Стџру 'е послџла, Коју 'е спрџмџла. Понекад само место *ј* се чује врло слабо несложно *џ*.

§ 37. Разумљиво је, а и из претходне главе нам је познато да је *ј* и у *ије* од *џ* унеколико редуцирано. И у овом је случају као у осталим индивидуална особина да ли ће *ј* бити јаче или слабије. Ипак, овде је лакше него у ма ком другом случају одредити кад је овај глас јачи а кад слабији. У речима са акцентом на непосредно претходном *и* он је потпунији, а у речима у којима тај слог није акцензован, између оба вокала чује се само несложни звук. У примерима:

свијеш, клијен, дрїјен, брїјес(ш), вијек, снїјег, свијес, свијеш, бїјес, брїјег, шрїјес, косїјер, водїјер, офшїјер, командїјер, кумїјер, колїјер, рїјека, сїјено, сшїјена, лїјей — лїјейа, слїјей, (али сли^еїа), шїјем, свијем, онїјем, овїјем, развїјем (од развїјаш), двїје, кудїје, овудїје, онудїје, оваквїје, онаквїје, шаквїје — *j* је на јачем ступњу, свакако стога што нагласак непосредно преда њ пада, те настаје извештан, иако тешко приметан, прекид који омогућава пуноћу овом сугласнику. Међутим:

би^ед^а, сви^ек^а, сшрї^ел^а, врї^ем^з, ди^еш^з, ждрї^ел^д, бли^ед^д, глш^еш^д, кли^еш^ш, прї^еш^{дк}, прї^ек^лд, дбедви^е, оби^едїш, окрш^еїш, оби^елїш, проми^енїш, усшрї^елїш, осли^еїл^ш, разди^елїш, посш^еїш.

Уземо ли друге облике истих речи — вокатив на пр. од именица и инфинитив глагола — у којима акценат при повлачењу доспе на слог непосредно испред *j*, природа његова је наравно, као у претпоследњој групи примера: *дїјеш* (вок.) према *ди^еш^з*, *сшрїјело*, према *сшрї^ел^а*, *промїјеним* — према *проми^енїш*, *сїјевам* према *сш^евїш*, *сшрїјелам* према *сшрї^ел^аш*, *мїјелам* према *ми^ењ^аш*, *цїјелам* према *ци^еїш*, *срїјелем* према *сри^еш^ш* итд.

Дато је система, а у појединаца, као скоро свуда, има отступања. Отступања се крећу само у једном правцу — у правцу редуције, а не и пуноће гласа *j*. Зацело, али само као индивидуална црта, *j* може бити јаче редуцирано у сваком положају и без обзира на акценат.

§ 38. Чињеница да је сугласник *j* у данашњој вредности \bar{j} пун, а при истим околностима и између оба палатална вокала на исти начин распоређена, ако то није рефлекс нашег старог вокала — редуциран: *їш^ем* — *наїш^ем*, *шш^ем* — *сш^еш^ем*, *би^ем* — *развї^ем*, *ли^ем* — *разлї^ем*, *кри^ем* — *скрї^ем*, — говори да је слаба природа овога гласа наслеђе из ранијих епоха развитка језика, а у касније време, од XIV века на овамо, образовано *j* могло је бити пуније.

§ 39. Појав овај у свим наведеним примерима условљен је сродношћу консонанта *j* са наредним вокалима, тј. њиховом заједничком палаталношћу. Немање, међутим, сугласника *j*, које је апсолутно и доследно код свих претставника, изузимајући оно мало муслимана, у презенту глагола са *a* у обема основама (3. л. множине.):

чш^ау, п^лш^ау, шр^бш^ау, ч^дш^ау, свш^ау, зн^ау, њш^ау, цр^шш^ау, кош^ау, прш^ау, скш^ау, свш^ау, скш^ау, прш^ау, рш^ау, онш^ау,

снїјевау, сїјевау, покрїјевау, ошкрїјевау, закшїјевау, зїјевау и свима овога типа —

гласовним путем немогуће је објаснити. Та ће особина, по свој прилици, бити развијена посредством аналогije истога облика имперфекта, у којег се тамо скраћује позната дужина испред наставка — *у*, и тим потпуно нестаје сваке разлике између ова два облика.

§ 40. Насупрот редукацији, условљено нешто друкчијим међувокалским положајем познато је и развијање сугласника *ј* тамо где га по пореклу није било. У позицији између два *и*, као и између *и* на првом и задњенепчаног *о* на другом месту, преко несложног *л*, на којем се некипут остаје, развија се пун глас *ј* — испред *о* и у засебним речима, а испред *и* само између две речи кад оне чине свега једну акценатску јединицу:

Кажй *ји(м)* [Кáжи им], Виђе ли *ји(х)*? [Виђе ли их], Пдзнаде ли *ји(х)*, Рёци *ји(м)*; Дође и *јдн*, И *јдет*, И *јнда*, И *јчи*: и *јопъньк*, И *јостави ји(х)*, И *јовй* ће дбј.

Ова особина се најлепше огледа у радном придеву, *бїјо*, *шїјо*, *крїјо*, *водїјо*, *ошворїјо*, *уморїјо*, *изгубїјо*, *догонїјо*, *чъастїїјо*, *мáстїїјо*, *їостїїјо*, *рдїјо*, *возїјо*, *носїјо*, *клонїјо*, *заклойїјо*, *зашворїјо*, *їоклонїјо*, *уморїјо*, *развлїїјо*, *јавїјо*, *ушочїјо*, — или: *ддни'о*, *їдни'о*, *їрдни'о*, *ддби'о*, *їдїи'о*, *їзв'гњи'о*, *сшãви'о*, *слãви'о*, *остãви'о*, *їостãви'о*, *заборãви'о*, —

само с несложним *л* између два последња вокала, очевидно зато, што је акценат даље, а не непосредно пред њим — још један доказ да је изговор сугл. *ј* формираног у засебном животу ових дијалеката иза акцента интензивнији.

§ 41. За овим случајем, где је зацело било услова за формирање сугласничког елемента испред *о*, повели су се примери којима такви услови недостају. Аналогijом према *їјо* подгорички муслимани, а и понеко од православног становништва Подгорице и целе зетске равнице говори и *јјо*:

смакнїјо, *сшрекнїјо*, *съязїјо*, *обїјо*, *сркнїјо*, *банїјо*, *увенїјо*, *ушонїјо*, *їшонїјо*, *расшггнїјо*, *їрошггнїјо*.

Па за чудо и: *їљўснујо*, *кўцнујо*, *звёкнујо*, *клёкнујо*, *лелёкнујо*, *їãнујо* — иако акценат није на претпоследњем, већ на неком од краја даљем слогу.

§ 42. Исти су појави, и под сличним погодбама се јављају, слабење до ишчезавања сугласника *в* и његово формирање у положају где га није било. Али с првима нису узели исте размере

у погледу територије на којој су познати. Становништво у Зети, нарочито у Матагужима, Бериславцима и другим селима, где је више староседелаца него новонасељеног живља, који је ову специфично зетску особину мање од свих других примио, — између два самогласника кад је од њих први *о* или *у*, ни једно *в* не изговара потпуно; у том положају овај глас је нека врста прелазног звука, несложног *џ*, или и сасвим ишчезава:

Лџко^ићи, Појд^ићи, Дрџд^ићи, мајко^ићу, волд^и, овнд^е, рддо^е, дџро^е, гџдо^е, свџшо^е, угошд^иш, гошд^и су, плџсто^и, пџшо^и, свџшо^и, шрџо^и, коџш, окоџ га, осноџш, куџоџш, пош-коџш, закоџш, окоџш, шрџоџш, оџроџш, оџмо, оџко, с оџ страну, оџдије, дуџнџ, суџ је (сува је), глџш су.

Из примера ће се закључити да се прелазан звук чује ако је акценат непосредно или уопште испред њега, а нема никаквог звука кад акценат пада иза места на коме се иначе развија. Има истина случајева да иза акцента између два односна вокала сваки глас ишчезава, али ће ту по среди бити аналогија; према: *осноџш* и *дсноан*, *џрекоџш-џрџкоан*, *дароџш-дџроан*, *пошкоџш-пџшкоан*. Тако исто, и оно неколико примера инфинитива с акцентом на првом слогу могло се угледати на бројније примере тога облика којима је наглашен последњи слог. Ја бар мислим да се због тога између *о* и *а* не осећа никаквог звука у примерима: *пџслоџш, пџшшоџш, исиџслоџш, рџдоџш, обрџдоџш*, и сл.

§ 43. Сасвим је ограничен број речи у којима је на целом терену простирања источноцрногорских говора *в* редуцирано; *џа^ољџ* (и *џаољџ*), *крџосица*, *чџек* (стапањем према првом *чџк* — у пиперској грани, а стапањем према другом вокалу *чџк* — у зетској и кучкој), како сам могао утврдити усамљена су три примера који се могу за ово навести.

§ 44. Међутим, сасвим је уопштен обрнут појав — формирање прелазног звука или потпуног гласа *в* између вокала на месту изгубљеног *х*, или и тамо где није постојало никаквог сугласничког елемента:

гревошџ, дџвџш, здџвџч, сувошџ, нџ^ооди, на ^оусџџ (отуда у појединаца *вусџџ*), *у^о очи, нџ ^оуље, нџ ^оочи, зџ ^оочи, нџ ^ооро, на^о џмио, нџ^ооџако, у^ооџџ^анке, у^ообџр* (понегде и *вобџр*).

После изложеног јасно ће бити откуд то да се место једног развије други од ових гласова; у *брџјање* *ј* се, будући иза *и*, редуцира, а место њега се, испред вокала *а*, развија прелазан звук *в*: *брџвање-брџваш*.

§ 45. *Јошовање*. Иако је јотовање чисто фонетска особина и један од најзначајнијих појава те природе, а гласовне су промене о којима ће на почетку ове главе бити речи сасвим другог карактера, ипак их је, држим, згодније ставити на то него ма које друго место. Значај аналогije, доста велик у нашем језику уопште, у овим говорима је много већи и, чини ми се, а то ће се још често понављати, аналогija је овамо знатно више реметила утврђене системе у свим областима говора него што је то случај са ма којим од других дијалеката српскохрватских. Стога је, мислим, најзгодније уз сваки појав навести истородне резултате до којих се њеним посредством дошло.

Источноцрногорски говори, опет више од свих осталих, обилују умекшавањем сугласника до којег је долазило фонетским путем, преко процеса јотовања, где је то било могуће, или просто угледањем на такве случајеве. Познато из осталих дијалеката и из књижевног језика није потребно наводити; довољно је напоменути да се меки и непчани сугласници налазе у свим положајима где у другим говорима — а важно је истаћи оно у чему су ови отишли мимо остале.

§ 46. *а)* У облицима учесталих глагола на *-иваши* (односно *-оваши* и *-еваши*) и од њих образованим именицама основни сибиланти *с*, *з* и *ц* умекшавају се, ма који им вокал следовао у простим глаголима од којих су изведени:

пререживаши — прережујем — пререживање (према *пререзиваши — пререзујем — пререзивање*), *разрешиваши — разрешујем — разрешивање*, *каживаши — кажујем — каживање*, *прикаживаши — прикажујем — прикаживање*, *увеживаши — увежујем — увеживање*, *завеживаши, надовеживаши, превеживаши*; *замаживаши — замажујем — замаживање*, *премаживаши, размаживаши, ојашиваши — ојашујем — ојашивање*, *расјашиваши, зайашиваши, зайишиваши — зайишујем — зайишивање*, *исјишиваши, ојишишиваши, претишиваши, расјишиваши, зашешиваши — зашешујем — зашешивање*, *разбачиваши — разбачујем — разбачивање*, *избачиваши, забачиваши, убачиваши, набачиваши, пребачиваши, одбачиваши —*

ван сваке сумње према истим оваким речима изведеним од простих глагола са *и* у основи презента (испор. са: *зарађиваши, забрањиваши, исцеђиваши*).

§ 47. *б)* Из учесталих, али само оних који су изведени наставком *а*, враћа се, тако можемо казати, умекшан сугласник у њихове основне глаголе:

*йушѣиш, расйушѣиш, исйушѣиш, найушѣиш, йриушѣиш, за-
йушѣиш, йрейушѣиш* (према *йушѣаш, расйушѣаш* . . .)

с) Специјално у трпном придеву умекшавање сугласника *з* и *с* проширило се на све случајеве где у том облику иза њих дође вокал *е*:

*шрѣшѣн, ошрѣшѣн, пошрѣшѣн, исшрѣшѣн, расшрѣшѣн, донѣшен, по-
нѣшен, разнѣшен, нанѣшен, йренѣшен, сйашѣн, йашен, найашен,
вѣжѣн, навѣжѣн, довѣжен, навѣжен, грйжен, угрйжен, разгрйжен.*

§ 48. На умекшавање у примерима под *а*) могао је утицати и сугласник из презента њихових основних глагола (испор.: *йре-
рѣжем, увѣжем, кѣжем, замѣжем, ойѣшем, зайѣшем*), исто онако
као што се, по моме мишљењу, презентатски умекшани конзонант
неких глагола III врсте пренео у инфинитив и облике образоване од
његове основе. Из: *крѣкѣм, мѣкѣм, йрѣкѣм, лѣкѣм* — *к* и *ћ* су ушли у:

*крѣкѣш, мѣкѣш, йрѣкѣш, жвѣкѣш, йрифѣкѣш, размекѣш, за-
йрѣкѣш, сврѣкѣш, обрѣкѣш, заврѣкѣш, доли'екѣш, йроли'екѣш, ло-
ћѣш, олоћѣш, йрелоћѣш* итд.

§ 49. Док се прво од ова два умекшавања ограничило на
сибиланте, друго важи само за дентале *д* и *ш*. Али сем те потребно
је нагласити још једну разлику; прво се врши у претставника на
целој територији, а друго, како сам утврдио, стално је и доследно
у Зети и Кучима, а почесто се на њега наилази у Подгорици,
Љешкопољу, Братоножићима и Васојевићима. У Пиперима је апсо-
лутно непознато, а нисам га чуо ни у многим селима Васојевића.

§ 50. Старе групе *шш* и *жд* јављају се двојако умекшане:
као *шш* и *жд* ређе, а као *шћ* и *жћ* чешће. Облици:

намљѣшѣаш и *намљѣшћаш*, *йушѣаш* и *йушћаш*, *сйушѣаш* и
сйушћаш, *ойушѣаш* и *ойушћаш*, *йройушѣаш* и *йройушћаш*, *кршѣш-
вѣш* и *кршћавѣш*, *ойрѣшѣаш* и *ойрѣшћаш*, —

поједнако су данас чести, али се ипак може рећи да су код
типичнијих претставника обичнији последњи. С више разлога се
то може тврдити за облике трпног придева: *йушѣен, сйушѣен,
йройушѣен, кршѣен, ойрѣшѣен, намљѣшѣен* — једино се тако упо-
требљавају, уколико: *йушѣен, кршѣен, йрекршѣен* из књиге и школе
не улазе у народ.

§ 51. Једна од многих особина које су овим говорима наслеђе
из давне прошлости је и то што су раније умекшани консонанти
ж, *ш* и *ч* сачували својства некадашње природе своје. Као год

што у старом језику *j* није могло стајати иза ових сугласника тако се овамо и данас губи у њима:

бѡџи — бѡџа, врайчи — врайча, ѡвчи, лисичи, вучи (Вучи до), *гүшичи, шйчи, мйши, остѡѡже, оруѡже, Залүже, Забрѡже, Побрѡже, пооднѡже, обљелѡже, орѡше, нѡрүче, подрүче, обљиче.*

§ 52. Чувањем ове особине код консонанта *p* да се лако објаснити вредност *ѳ* у положају иза њега. Да је ово својство лепше очувано него у свим другим дијалектима доказ је то што свако *pѳ* доследно даје *pe* (види напред главу о вредности *ѳ*). И у случају где се између *p* и *j* налазио полугласник после његовог испадања нестало је сугласника *j*. Примера, истина, с тим појавом је мало; једино се *Зидре* и *Примѡре* тако изговарају. Реч *йридворје* тамо нисам могао чути, као ни *борје* (у значењу последње употребљава се реч *бориче*). *Јавѡре* је познато у овом облику, свакако стога што је особна именица, име планине у колашинском крају, па се тачно копирана реч пренела у источне крајеве Црне Горе. Збирна именица према заједничкој *јѡвор* не употребља се.

§ 53. У прастаром језику свако *сј* давало је *ш*, а свако *зј-ж*. У новије пак време ове групе у једним дијалектима су могуће и остају неизмењене, а у другим, међу које дође и источноцрногорски, дају нове гласове непознате у књижевном језику српскохрватском. Ти консонанти су врло меко *ш* (*с*) и врло меко *ж* (*з*). Местом образовања и природом својом ипак су ближи сугласницима *ћ* и *џ*, па се и дешава да каткад код појединаца и пређу у те гласове. Изговарајући *ћ* и *џ* врх језика јако приблијамо на алвеоле, а при изговору *с* и *з* притисак је врло слаб, да се додир једва осећа. Ако *j* долази непосредно иза *с* и *з* јотује их, — прво у свим случајавима макар којег датума била та веза: *йросѡк, сѡш* (сјати), *обвѡш, сѡјѡн, ѡѡси, ѡѡсѡлүк, ѡсе, клѡсе, йрѡсе, сүшра, сѡме, сѡкѡра, Сѡнѡца, бѡседа, усѡѡлица, сѡс, бѡсѡдиш, сѡдник, сѡдишше, сѡнка, сѡвер, сѡцање, сѡшш се, осѡшш, засѡј, расѡј, йосѡј, осѡњѡш, осѡшљѡв, осѡчьѡк, осѡћѡње, дѡсѡна, усѡв, үсѡка, сусѡд, сусѡсшво, гүсѡница, кѡсѡелица, укѡсѡелиш, засѡњѡк, засѡеда, сѡн, Мѡсѡ, Мѡсѡ, Гѡсѡ, Сѡнѡ, —*

и после испадања *v* између *с* и *j*:

сѡдѡк, сѡдѡншвѡ, осѡдѡш, йосѡдѡш, сѡдѡш, сѡшѡвѡш (али *свјѡшѡвни*, односно *свљѡшѡвни*, а не *сѡшѡвни* како би очекивали); —

з се, међутим, јавља условно. Кад иза групе *зј* дође неки од палаталних вокала, у њој се врши процес јотовања:

kǝ̄z̄i — *kǝ̄z̄a* (*kǝ̄z̄a* понекад) — *kǝ̄z̄ē, iz̄z̄ēs* — *iz̄z̄ede, iz̄z̄edna, z̄ēl̄a*, — а кад јој пак следује ма какав други глас, она остаје неизмењена: Поред *iz̄j̄āv̄iṣ̄, raz̄j̄āsn̄iṣ̄, iz̄j̄āđāṣ̄, iz̄j̄āđiṣ̄*, где и иначе нема услова за јотовање (испореди: *iz̄j̄edn̄āč̄iṣ̄, raz̄j̄ēč̄āṣ̄*), јер граница и природна пауза иза *iz-* *raz-* томе сметају, — каже се *z̄j̄āṣ̄-z̄j̄ā* (а не *z̄āṣ̄-z̄ā*). Што придев у женском роду од *kǝ̄z̄a* гласи *kǝ̄z̄ā*, значи да се готова ова промена пренела из мушког и средњег рода. Отуда, а и зато што је група *z̄j̄* у нашем језику ређа, примера за *z̄* не можемо много навести, док су примери за *č* многобројни.

§ 54. Не само у резултату јотовања већ и у резултату једначења сугласника сретамо *č* и *z̄*, иако не увек подједнако одређене. Позната је особина да *č* и *z̄* испред непчаника прелазе у *ṣ* и *z̄*, али ако су ти сугласници *ħ* и *ḥ*, у тежњи за што потпунијим изједначењем сибиланти овамо прелазе у њихове најсродније звуке, а то су као што смо раније казали: *č* и *z̄*.

z + ħ > čħ: *učħerāṣ̄, učħeṣ̄āṣ̄, učħiriḡāṣ̄, učħuḡāṣ̄, učħurēṣ̄, račħerāṣ̄, račħeṣ̄āṣ̄*;

č + ħ > čħ: *čħuḡur̄iṣ̄, čħuṣ̄l̄āṣ̄, Čħēiḡ*;

z + ḥ > zḥ: *iz̄z̄ēl̄ā, iz̄z̄en̄uṣ̄, iz̄z̄āk̄āṣ̄, iz̄z̄āvol̄iṣ̄āṣ̄*.

Код појединаца, а у неким местима и уопште, јаче је развијен фрикативни елеменат од палаталног¹⁾:

Šħēiān, rašħerāṣ̄, rašħēiāni ṣ̄o, iṣ̄ħeṣ̄ālo 'e, rašħerēṣ̄āli se, iz̄z̄ ḡāvola, iz̄z̄āvol̄iṣ̄ā ḡa, iz̄z̄en̄u ḡlu, iz̄z̄āka ḡa.

§ 55. Јотовање најновијега датума, условљено везом сугласника *đ, ṣ, l, n*, са *j* од *je* (*č̄*) врши се доследно на целој територији простирања источноцрногорских говора (то смо уосталом рекли и у глави о вредности *č̄*):

đje (од *đč̄*) > *ḡe*:

ḡēđ, ḡēca, ḡevōḡka, ḡē (од *ḡđje*), *ḡēḡe, niṣ̄ḡe* и *niḡe, ovḡē* и *ovđḡē, viḡeṣ̄, siṣ̄iḡēṣ̄ se, bliṣ̄eḡēṣ̄, seḡēṣ̄, neḡēl̄ā, ḡēvēr, ḡēṣ̄el̄ina, iṣ̄teḡēṣ̄, ḡēkoḡi, ḡēṣ̄iṣ̄o, ḡedraḡo, iz̄z̄en̄uṣ̄, siṣ̄eḡēṣ̄, viḡeṣ̄, sviḡāṣ̄ se, ḡēl̄āṣ̄e, ḡeḡōḡ, doḡrḡēṣ̄, zaḡēs, oḡen̄uṣ̄, z̄āḡeviṣ̄a, ḡeṣ̄iṣ̄iṣ̄v̄đ*;

ṣje (од *ṣč̄*) > *ke*:

ḡeskoṣ̄ā, ḡeskoḡā, iḡḡera, ḡērāṣ̄, učħerāṣ̄, iroḡērāṣ̄, ḡēṣ̄iṣ̄, uḡēṣ̄iṣ̄, vr̄ḡēṣ̄, osiroḡēṣ̄, leḡēṣ̄, z̄uḡēṣ̄, iroḡḡēlo se, buḡḡēṣ̄, raz̄buḡḡēṣ̄.

¹⁾ У Братоножићима и Ријечи Пиперској ово није индивидуална већ општа црта.

поїлављѣш, вљѣѣа, вљѣшромѣш, зављѣшрина, зѣвљѣш, зѣвљѣшина, вљѣштинѣ, двљѣшта;

мје од мѣ > мље:

мљѣшѣо, мљѣра, прдмљена, прѣмљешѣај (и прѣмљешѣај), зѣмљерка, нѣмљера, рѣзмљена, неумљѣшѣина, мљешѣина, зѣмљѣник, свѣмљѣш, разумљѣш, прѣмљѣшѣиш, загрмљѣш, умљѣш, измљѣрѣш, нѣмљѣрно, занѣмљѣш итд.

§ 57. Иако је ова особина обухватила велики део наше територије, није уопштена код свих претставника. На изговор група *бј, пј, вј* и *мј* није тешко навићи, и сви који су имали прилике да се науче књижевном изговору, било из књига било на који други начин, они су га и прихватили. Ипак, и онако како ствар сада стоји даје нам права за тврђење да се јотовање у великом вршило и било на путу да се уопшти, али нешто књига, а нешто мешање становништва с претставницима других дијалеката који за ову особину не знају, направили су запреку, те се данас горњи примери скоро подједнако употребљавају и у облику:

бјѣжѣње, бјѣжѣш, бјелѣи, дбје, Бјелойѣвлиѣи, бјѣше, објѣсиш, пјѣсма, пјѣсмарѣица, пјѣсник, пјѣванѣја, пјѣна, Пјѣшѣвци, шрѣјѣш, вјѣра, вјенѣѣње, вјѣшѣица, зѣвјѣса, вјѣчѣшѣо, жѣвјѣш, вјѣшѣо, мјѣсѣо, мјѣра, прдмјѣна, нѣмјѣра, рѣзмјѣна, мјѣшѣина, прѣмјѣшѣиш итд.

§ 58. У Кучима, и Братоножићима и југозападним Васојевићима су чешћи примери без вршења икаквог процеса у групи уснени сугласник + *ј*. У овом погледу се отишло још и мало унатраг. Код многих становника ових племена веза сугласника *ј* с лабијалима не повлачи никакву гласовну промену ни онда кад је та веза створена испадањем полугласника испред наставка-*је*. У бјелопавлићком говору, који се по многим одликама разликује од групе ових говора, свако *љ* иза лабијала даје *ј*: *угрѣбјен, залѣубјен сѣбја, рѣбје, слѣвјен, уѣрѣвјѣш, здрѣвје, дѣвјач, намѣмјен, слѣмјен, рѣмје, заклѣијен, скѣѣијен, дѣбји, пјѣчка, кѣѣје, сѣѣје* итд. Али, та се црта није одавде преко Пипера¹⁾ могла пренети, а да у њима не остави икаквог трага. Сем тога појав ове врсте у кучкобратоножићком познат је само у:

грѣбје, рѣбје, здрѣвје, кѣѣје, снѣѣје, дѣвји, рѣбји, лѣвји, —

па и у њима је чешћи глас *л* (види главу о сугл. *л*), те се не може сматрати да се развио под бјелопавлићким утицајем, већ свакако зато што *љ* у оваквом положају, испред *е* наима, није познато, а сродност између *ј* и гласа који се тамо изговара мала

¹⁾ Види карту.

је. Управо, чудо је откуда то да се место *j* употребљава сугл. *л*, утолико чудније, што се процес није могао вршити посредно преко *љ*, јер је непознавање овога гласа у тој позицији, несумњиво, старије од датума кад су се могла извршити најновија јотовања.

§ 59. *О сугласницима ħ и ђ* казано је у двама главама напред оно што је било потребно истаћи о најновијем формирању тих гласова. Али природа њихова у извесним положајима захтева да се још мало на њима задржимо. Проф. Решетар 'у већ цитираном делу наводи примере неизвршеног процеса у *дѡјдѡше* (забележио у Пиперима), *ојдѡх-ојдѡ* (опет у Пиперима) и *дјдем* (у Братоножићима). Према томе очекивали бисмо и *ѡјдем*, *најдем*, *ѡријдем* итд. Међутим, у свим примерима ове врсте, па и у првом од наведених код г. Решетара, једнако као и у штокавским говорима млађега типа, и тамо се каже: *ѡѡдем*, *наѡем*, *ѡриѡем*, а и *дѡдем* — *дѡѡше*. Усамљен је случај, уједно и уопштен, код свих претставника са примером: *дјдем* — *ојдѡ(х)* на целој територији. Узрок те издвојености је, по моме мишљењу, међудентални положај консонанта *j*. Од два узастопна дентала први је испао, и после тог испадања није било услова да се глас *j*, предајући умекшаност следећем сугласнику, изгуби, јер је после испадања првог дентала, кад је и добио консонантски карактер, припао првом слогу и међусложна пауза то није допуштала (процес је био: *о/ѡи/дем* > *о/и/дем* > *о/ѡ/дем* > *о/ј/дем* > *ој/дем*).

§ 60. Да ли треба сматрати неизвршеним процесом или прелажењем сугласника *ħ* и *ђ* у *j* случајеве у којима место тих африката имамо овај последњи глас? У глави о инфинитиву, одељак морфологије, видећемо како се од два инфинитивна облика употребљава само краћи, облик без наставка *и*, и према томе сви се глаголи у инфинитиву свршавају на *ѡ* или *ħ*. Ово се последње тамо уопште не чује, већ место њега консонант *j*:

дѡј, *ѡдј*, *нај*, *сѡиј*, *сѡѡј*, *ѡреѡј*, *уѡѡј*, *ѡрѡј*, *ѡрѡј*, *иѡљѡј*, *осѡј*, *ѡосѡј*, *ѡоѡј*, *уѡѡј*, *рѡј*, *ѡрѡрѡј*, *изрѡј*, *лѡј*, *ѡрилѡј*, *излѡј*, *разлѡј*, *ѡронѡј*, *изнѡј*, *омѡј*, *намѡј*, *смѡј*, *размѡј*, *ѡромѡј*, *ѡримѡј*, *ѡремѡј*, *ѡомдј*, *ѡоѡѡмдј*, *ѡоодмѡј*, *ѡовѡј*, *ѡревѡј*, *извѡј*, *зѡљѡј*, *зѡрѡј*, *зѡѡј*, *исѡј* итд.

Инфинитиви: *замрј*, *омрј*, *дѡј се*, *сѡѡј*, *зѡбрѡј*, чести су и са сугл. *ħ*. Свакако зато што ови глаголи у тој форми и нису дијалекатски; они тамо иду с глаголима типа на *-ну* *замрħкнѡш*, *омрħкнѡш*, *дѡиħнѡш се*, *сѡѡħкнѡш*, *зѡбрħкнѡш*. Облици на *ħ* биће вештачки

— развијени у употреби код света који је прошао кроз школу. Много рећи су примери изговора *ћ* у тој позицији код других категорија речи. Поред:

идмој, у помој, нђј, сђној, идндј, свѐмђј, ојли (од: *оћ ли*), *вѐј*, — чује се гдекад и *идмђћ, нђћ, сђноћ* итд., али јамачно само код оних претставника који се не могу узети као сигуран дијалекатски тип.

§ 61. Ни *ђ* се на крају речи не изговара, већ место њега исти глас: *кѹј, нѐкуј, нѹкуј, кођј, дођј, кујђј, свѹј*.

§ 62. Намећу се, рекосмо, две могуће претпоставке. Будући да су умекшани, *ћ* и *ђ* су на крају могли појачати то својство губљењем фрикативног елемента и развијањем — на штету овог — палаталности до потпуног умекшавања и стварног прелаза у одређен глас *ј*. Није невероватно и да се има посла са редукијом крајњег сугласника, што се код глаголских примера да лако објаснити. Сугласничке групе, шуштави или пискави + праскави дентал, на крају речи су непознате, јер последњи од њих потпуно отпада. Сонант *ј* може имати у овом положају исто својство које имају прострујни дентали, тим пре што се и он образује, иако малим додиром језика, на зубима. Са: *миљђс(ш), жђљђс, пђкђс, рђђђс, сѹђђђс, влђс, (х)рђс, ѹрђш, грђз*, или са инфинитивима: *изѹс, ошѹс, довѐс, ѹовѐс, изѐс, ошрѐс, оѹлѐс, омѐс, навѐз* — могу се поредити: *ђђј(ш), ѹђј(ш), ѹрѹј(ш)* и сл., у којима је *ш* могло отпасти пре него се с његовом вредношћу помешала вредност сугласника *ј*. По овој претпоставци у времену пре XIV в., из тих примера, где је баш тада имао да се изврши процес од *јш* до *ћ*, та се особина могла пренети на остале, у којима је *ћ* већ било формирано, како у инфинитивима глагола: *рѐћи, лѐћи, шѐћи, жѐћи*, тако и у другим речима. Али, врло је тешко веровати да би се за свега неколико примера могао повести тако велики број њих другог карактера; не би ни у ком случају да *ћ* и *ђ* нису били склони умекшавању, те ми прва претпоставка изгледа много вероватнија. За њу говоре и случајеви промене истих сугласника у средини речи. У *могујсѹвђ имујсѹвђ, ѹреѹмујсѹвђ, ѹокујсѹшво* (а од ових нису далеко: *мејђђн* и *мејђданѹјја*) није могло бити никаквог дељења африкате *ћ* на њене саставне делове, а још мање испадања било којег од тих делова.

§ 63. Прелаз *ѹскавих с и з у шушшаве ш и ж* није особина ових већ суседних говора југозападне Црне Горе и црногорског приморја, из којих су је досељеници пренели у део дијалеката који нас овде интересују и тога ради је, ипак, не ваља мимоићи. Тако исто, ово није појав опште већ специјалне природе. Наиме, прелаз

се не врши у сваком положају, већ је условљен суседним консонантима, а ти су консонанти у првом реду *л* и *н*, што долазе непосредно иза сибиланата:

с + н > шн:

шнш'евдѣш, шновдѣш, шндј (снаћи), шндага, шнд^а, шндјег, шндјеш
шнд, (ген. од *с^ан*), *шндви, шндѣови, крашно, чв^ашни крс,*
вршник, вршница, сваковршно, ѓљдшник, ѓљдешнарѣца, шновдѣш,
ошновдѣш, шне.мдј се, шндѣждио се, шндѣчно.м, шндѣ у, шндѣ^ачкѣ,
кршно име, јашно, ш назебљнѣ, ш ндса ;

з + н > жн:

жнѣва, жнѣш, жнѣње, жна.мѣње, жна.менѣш, жндѣш^ен, ѓд-
жнѣш, ѓжнѣник, ѓжнѣница, ѓжнѣнство, ѓжнѣшо, ѓжсно,
ѓжснаѣш ме, ѓражно, ражнѣјеш, ражндсѣ се, ѓражник, ѓраж-
ник (онај који ништа нема), ѓражни дѣм, раз^ежнѣјѣ, скджна,
беж нѣс, ѓж нѣс, беж на.глв^акѣ^а, ѓж носа, ѓж Нѣвога Сѣла,
ѓжнѣјеш ;

с + л > шл:

шлѣка, шлѣва, шлѣвѣак, шлѣна, шлѣстѣш, шлѣѣш, шлѣзѣш,
шнѣјеш, шлѣѣш^а, шлѣкар, шлѣкаш, шлѣчно, ѓдшлѣ, за.дшлѣ.м,
мѣшлѣш, замѣшлѣш, за.ошлѣш, ѓошлѣѣ, ш ливѣдѣ, ш лѣда,
ш Лесѣндра, шлѣдѣш, шлѣј, шлѣѣш, шлѣѣш, шлѣѣш, шлѣѣш,
шлѣѣш око, шлѣш — шлѣјем, ѓрешлѣшѣш, ѓредомѣшлѣш :

з + л > жл:

жлѣкдвѣѣ, жлѣца, жлѣ чѣ^ас, ѓжшлѣѣш, ѓжшлѣѣш, ѓжшлѣ-
зѣш, ѓжшлѣмѣш, ѓжшлѣнѣш, ѓжшлѣѣш, ражшлѣѣш, ражшлѣѣш,
ражшлѣѣш, ражшлѣѣш, ражлика, ражшлѣѣш се, ѓжшлѣмѣш,
ѓжшлѣѣш, ѓжшлѣѣш, ѓжшлѣј се, жлѣ шѣ мѣке мѣчиле, жлѣсреѣ
ме нѣѣуни, кджле итд.

§ 64. Међу примерима из последње две групе нема ни једног примера пред задњенепчаним вокалима. И Вук Караџић је пре сто година у предговору свом првом издању Пословица тачно констатовао да се у вези са *л* промена врши само испред палаталних вокала.

§ 65. Поред ова два, промену могу условљавати и консонанти: *в*, *м* и *р*, али, утврдио сам, ниуколико доследно ни код најтипичнијих претставника. Примери:

шрѣка, шрѣбро (и шрѣбрѣ), шрѣѣш, жрѣкавѣѣ, шмѣјеш^ен,
шмѣјеш^х), шмѣѣш, жлѣца, ражшлѣѣш, ражшлѣѣш, ражшлѣѣш

¹⁾ Ова особина и изговор консонанта *х* позната је скоро истим претставницима; исп. о том у глави о сугласнику *х*.

*шâње, жви¹ездâ, шви¹еѣâ, (и жв¹ѣезда, шв¹ѣеѣа), шв¹ѣѣ, шве-
једно, швѣла (од глагола свѣнуши), —*

једини које сам чуо, малобројни су према маси других у којима се за ову промену не зна. Па и из тако малог броја да се утврдити да сами набројени сугласници нису довољни да процес услове, већ им у томе, као год и сугласнику *л*, помажу предње-непчани вокали *и* и *е*, с разликом што и при том услову односне сугласничке групе много чешће остају неизмењене.

§ 66. У случајевима где се између консонаната чија веза доводи до горње промене налазе задњенепчаници *к* или *г* — она се једнако врши:

ижнâник, ижн¹ѣв¹ѣш¹), ражн¹ѣв¹ѣш¹, рашкнѣз¹ѣјо се, рашкл¹ѣмаш¹, шкл¹з¹ѣш¹, ражн¹ѣб¹ѣло се, ижн¹ѣб¹а се, ѣжн¹ ѣлѣба, шн¹ ѣлѣд¹ѣња (ѣдем шн¹ ѣлѣд¹ѣња), ижн¹ Гл¹ѣторије, ражн¹ѣлѣд¹ѣње, ишкл¹ѣѣш¹, ишкл¹з¹ѣш¹, ишкл¹ѣѣш¹, ишкл¹ѣѣш¹, ишкл¹ѣѣш¹, ишкл¹ѣѣш¹, ишкл¹ѣѣш¹.

Можда је и сувише произвољно тумачење, али ја у овом појаву, и поред ограничења испод текста, видим неко једначење по месту образовања. Консонантима *н*, *л* и *р* су пискави *с* и *з* много даље од шуштавих *ш* и *ж*; управо, ови се последњи са *н*, *л* и *р* образују на истом месту. Моћ сугласника *м* и *в*, који имају друго место образовања, да овако утичу на промену претходних гласова, по тој претпоставци добивена је преко њихове сонантске природе. Уосталом, допуштам да ће се на правом извору дате гласовне особине, из већег броја примера, извести тачнији закључак, јер ја имам материјал који сам прикупио само у Љешкопољу, Подгорици и Зети, од породица досељених из западне Црне Горе. Сигурнији сам кад закључујем да је ова особина у ишчезавању, бар овамо где је друкчији изговор потискује из употребе. Чува се само код старијих људи и уопште код особа које су везане за кућу и породичну традицију.

§ 67. Свега су три примера са обрнутим појавом, који се састоји у изговору *с* место *ш*, и то у једном од њих испред *љ*, а у друга два испред сугласника *ш*. Свугде где се ови дијалекти простиру каже се *слѣва* место *шлѣва*. Тако исто и *осѣрѣш* место *ошѣрѣш*. Последњи случај, у примеру *сѣдѣ*, познат је једино у кучкобратоножићкој грани.

¹⁾ *Љ* и *њ* утичу оним делом природе своје што им је заједнички са *л* и *н*, а не непчаним карактером њиховим, јер кад би ово последње било, ни у осталим гранама *г* и *к* не би спречавали прелаз сибиланата у шуштаве (испор. *шнѣжѣн*, *ражнѣжѣш* ишд.)

§ 68. Сугласник *л* је најчешће алвеоларни звук, не свугде потпуно истог места образовања и исте природе с тим консонантом у књижевном изговору нашем. Обичном *л* српскохрватског језика, тај глас одговара само у положају испред палаталних вокала: *и*, *е* и полугласника те вокалске боје:

*лијек, лиџ, лисица, лија, лис(ш) лишај, литица, вилица, стре-
лица, осдли, зали, лешо* (улаз на кошници), *илеш, лѣда,
клѣаш, клѣљем, лећеш, лешш, лѣд, леденица, илѣшиво, лѣшшир,
силѣш, свилѣн, осдљ^ек, сѣљ^ен, дбѣљ^ен, пѣљ^ец, ждљ^ец ишд.*

§ 69. У свакој другој позицији, он је веларне природе. Истина није онакав какав је пољски консонант *ł* (испор. *chłop, człowiek, tabędź, tatwość, tęk, dług* итд.): није тврд колико руско тврдо *л*, али се од нормалног гласа нашег знатно разликује веларношћу својом. Оба ова гласа могу се образовати, један где и други, на зубима, иза њих и на алвеолима; — најчешће, како је већ речено, на овом последњем месту, али положај језика и запрегнутост његових мишића нису исти у оба случаја. Обични се образују прибијањем самог врха језика, с мало затегнутим мишићима, на алвеоле, а други приљубљивањем доње површине, нешто испод врха, нимало незатегнутог језика и разливањем по унутрашњој површини горњих зуба. За разлику од првог, то тврдо *л* бележићу знаком *љ* у следећим примерима:

*Лјазар, Лјазд, лјабуд, лјав, клјак, лјан^ец, клјан^ец, блјашо, слјаб,
слјад^ек, слјан, лјашко, лјава, слјава, слјама, лј^ак, лј^ако, пољ^ако,
кдљ^ац, кѣла, жѣла, свѣла, сѣла, Мѣлош, Мѣлован, лдв, лдв^ац,
илдш, слдн, слдмљен, зл^о, масш^лд, крѣло, слдво, длво лдка,
лдшша, лшдша, слбодд, Лјука, Лукавица, Миљушин, лјук, лук^ав,
лјуѣж, лјув, кулјук, клјуико, клуб^арице, клјуа, слјуа, сломшш,
осл^ониш, преи^оловшш, уловшш, лобшш, ул^авшш, лјааш, на^лак-
шшш, сл^акомиш, по^лашшш, сл^авшш, лд^чшш, лјушш, ол^ушшш,
разл^ушш, зак^лошш, ос^лоншш ишд.*

§ 70. Изузетак чине примери у именима одмила. У њима је свако *л* обично, ма који вокал иза њега дошао: *Мѣла, Мѣл^а,
Л^ал^е, Л^ајд, Л^акд, Л^ала, Мѣл^д (и Мѣло).*

§ 71. Овакво тврдо *л* познато је у неким другим говорима нашим, македонским, на пр., и војвођанским. Али, с обзиром на територијалну удаљеност црногорског од ових дијалеката, ја сматрам да је *л* у њему добивено према таквом сугласнику арбанског језика. Тамо где је узајамни однос ова два језика неопходнији, где је наш живаљ измешан са Арбанасима — бележио сам често

веларно *л* и *у* положају непосредно пред палаталним вокалима: *сѡкоље, код шкоље, мѡли су, биле* (Војносело код Плава) *сѡлѣ ми Бѡжѣ, 4 кѡље, мѡли се* (Коће у Кучима). То је разумљиво, јер у арбанском природу сугласника не условљава следећи вокал. Чудновато је само што становништво зетске равнице, која лежи одмах до арбанске границе, не познаје овај консонат, као што, уосталом, не зна ни за консонант *љ*. У изговору њених типичних претставника није могуће осетити ма какву разлику између једног и другог *л* и трећег гласа *љ*. За сва ова три гласа овамо је познат свега један који је нека средина између обичног *л* и *љ*, управо то је нешто умекшан консонант *л*, потпуно идентичан са, опет, арбанским меким *л*. У:

Блѡгоша, Блѡжд, Мѡлош, Милушѡн, лѡв, лѡнац, блѡшо, млѡд, слѡн, слѡшкѡ млѡкѡ, блѡгѡ злѡшо, кѡлѡц, полѡко, лѡква, ѡлово, крѡлѡ, свѡлѡ, преклѡѡ,—

л је исто као испред палаталних вокала, у примерима:

лѡчѡш, лѡчѡш, лѡчѡш, слѡчѡш, клѡкнѡш, Клѡковац, лѡцѡ, лѡлек, вѡлѡ, Мѡлѡша, сѡле, свѡлѡ, леѡш, леѡкаш, лѡд, лѡдѡш се, лежѡш, лѡгѡло, пѡлѡц, сѡлѡн;

као што му је једнак и сугласник *љ*:

здрѡвле, Лѡбица, Лубѡ, клѡчѡница, лулѡшка, лѡђи, лѡбѡф, леѡшѡ, лѡшо, ѡролѡђе, влѡђа, зѡмла, лѡшник, шлѡме, кѡшал, блѡлѡ, пѡлѡсма, не(в)лѡсѡша, млѡшѡвина, пѡлена, пѡлева, млѡра, колѡно, пѡлѡмарѡца, рѡбле, грѡбле, кѡпѡле, зарѡблен, уѡшрѡблен, испрѡвла, сасѡвѡла, оѡлѡчкаш, ѡмамѡлѡвѡш се, развалѡвѡш, налѡшѡш, облѡлѡжѡш, кѡшлѡш, обѡлен задовѡлѡш, зѡдовѡлѡн, облѡсѡш, облѡшен шѡд.

Примери веларног *л* и непчаника *љ*, који се могу чути у многим зетским селима (ја сам их бележио у Српској, Лајковићима, Махали, Голубовцима), а највише у Подгорици, не могу се узимати у обзир, јер се чују само код скоро досељених становника. Раније досељени су примили типични зетски изговор и лако је констатовати да се и код дошљака иде од разногласности (употребе сва три гласа) к уједначавању. Уз вредност некадашњег полугласника ово је најкарактеристичнија фонетска особина зетске гране према осталим, од којих суседна, кучкобратоножићка, на пола има исту особину.

§ 72. Истоветност два, у односу према суседству, три различна гласа може се објаснити преимућством осећања сличности над осећањем разлике њихове. Можда је баш отсуство осећања

разлике међу меким *л* и *љ* довело до врло интересантног стања ствари, да се оба ова сугласника у изговору узајамно замењују; понекад под апсолутно истим погодбама. У Кучима и Братоножићима свако *л* испред *и* изговара се као *љ*:

Велѝша, Велѝка, Иљѝја, Миљѝја, Маљѝша, Мѝљица, Иљинка, мољѝш — мдљѝм, ојкдљѝш — ојкољѝм, вдљѝм, кољѝк, вѝљикѝ, овољѝкѝ, шолѝкѝ, вѝ^аскољѝк, ѝљѝм — ѝљѝ, присѝљѝш — при-сѝљи, сокољѝш — сокдљѝм, ојкољѝш — ојкољѝше приљѝче ши, осолѝш — осдљѝм, намолѝш, замолѝш, ујљѝш, умолѝш, по-сѝљѝш се, обљѝш, остљѝ су, чљѝ су, кљзљѝ су, ојрљѝвиљи, сломљѝ, удкочљѝ;

не једино кад је следеће *и* део вредности старог *ѳ*; и тамо је: *млѝекљ, лѝјейо, блѝјед, блѝедљ, слѝјей, слиѝейд, слиѝейѳ^ац, блиѝе-сѳ^ак, блиѝескљ, слиѝевљш, облиѝећљш, разлиѝећљш, заилѝећљш.*

§ 73. Међутим, *љ* је на своје правој месту, чак и испред *и*, непознато; управо, потпуно је једнако зетскоме мекоме *л*:

бдле, кдле, весдле, нљсдле, здрљвле, грдбле, сндѝле, кдѝле, ко-ндѝле (уколико се не каже здрљвје, гробје шѝд.), закдли — закдљм, сѝален, остљвлен, расшљвлен, осдлен, обљлен, огљлен, ушдљлен, закљдљлен, гљдблен, удрдблен, остљвлеш, исљрљвлеш, лулљшка, лулљш, Лљбшца, Лљбд, Милљн, зѝмља, умилљш, замо-ш улљ^ак, ѝлљ^ак, шилљ^ак, каљула, накаљулљш, мљл, жљл, жљлеви, ожљлен, колљно, ѝдле, лљешљ, лљса, ѝлљва, лљнав, лљлљн;

па и:

Вљѝшрник, вљѝра, мљѝра, мљешљна, смљешљна, блљш (бежи) вљѝ-шљшца, невљљсшца, увљерљњ, вљенчљње, вљенчљла се; мљљсшца, блелљг, блешњљши (бјешњљш ли, што значи у дијалекту гојшш ли се),

поред: *Вљѝшрник, вљѝра, мљѝра, мљешљна*, — дакле, са *ј* иза лабијала, ако је ту био стари вокал *ѳ*.

Особином изговарања сугласника *љ* као врло меког *л* није овај говор усамљен међу дијалектима нашим. Та је особина, поред осталих на истој страни, карактеристична и за говоре Косова и Метохије, па је врло вероватно да је некад отуда овамо пренета. Интересантна је супротна околност што се место меког *л* изговара *љ*, утолико интересантнија што *л* меко тамо није ниуколико необично.

Овај полунепчани ликвид зетскоподгорички који се у кучко-братоножићком изговара само место сугласника *љ* физиолошки стоји на средини између овог и сугласника *л*. Положај језика при

његову изговору је као код консонанта *л*, а приблија се на предње непце, где и при изговору *љ*. Или обрнуто, место да се образује самим врхом језика на предњем непцу, што је свакако природније, може се образовати и приблијањем горње површине језика на алвеоле. Веларно *љ*, међутим, никад не мешају са овим већ га доследно употребљавају онако како је на почетку главе изнето. Изговор тих гласова овакав је у целом плавскогусињском крају, а често их налазимо такве још у Велици и Полимљу. То је, уосталом, врло разумљиво кад се зна да је у Плаву и Гусињу с околином скоро цело становништво кучког порекла и да је доста величких и полимских породица досељено из Куча и Братоножића.

§ 74. *Сугласник* *х* се, као у већем делу дијалеката наших, углавном не изговара. На његову месту најчешће нема никаквог гласа; понегде се место њега развија прелазни звук; понекад га замењује који сродни консонант, — и, напоследку, неки претставници једнога од ових говора га чувају у изговору. Значи, народ ни тамо није имао осећања за његов изговор па га је, с обзиром на положај који је у речи заузимао, најпросто испуштао, или га је замењивао неким другим гласом; у једном крају само примио је из суседства његову употребу.

§ 75. *I a)* У почетку речи сем у изузетним случајевима под III [тачка *a)* и *b)*], *х* се не изговара нити прелази у ма какав други звук: *ајдѹк, аљйна, арбѡш, ајаш, ајдучица, ајдѹчки, ајка, ала, аљѡшѡк, ан, ајса, аѹар, арѡм, арач, аѹд, аѹја, ашање, ајде, ајдуковаш, Ерцеговѡц, елда, ерѡла, иљада, ишааш, ишѡр — ишра, лад, ладѡн, ладник, ладовина, ладийш, лѡб, лѡбѡц, лѡбар, одање, одийш, оди, орјаш, дѹа, дѹу, рабрѡс, рабѡр, рѡм, ранишељ рана, раја, рамааш, Рвааш, Рйшѡс, ршићанин, ркање, рвање, ркааш, рѡм, ројѡц, јка, укши, укиање* итд.;

b) на крају именица и свих других речи:

вр, гра, грѡје, дѡ (дах), мѡ, ма, мѡје, кру, кожѹ, орѡ, ира, сшра, смѡје, сирма, шрбѹ, ѡдма, овѡја, онѡја, шѡја, свиѡја, каквѡја, толикѡја, свакојакија, мойја, швојја, ндишија, вѡшија, њишија, ѡдрија, злија, малија, вѡлија, висѡкија, дебѡлија, зелѡнија, пѡчѡнија, варѡнија, здрѡлија, једнија, дрѹгија, десѡшија, пѡшнѡсшѡја, чѹ, вѡѡе, рѡко, ушѡко, исѡко, ижљѡго, донѡсо, ѡшрѡсѡ, уграби, уфаши, скочи, иребѡчи, завукѡ, ирочишѡ, узорѡ, ирекојѡ, ѡшѡви, набѡви, куйѡ, иродѡдо, свршиѡ, сѡрѡми, зафаши, преѡушѡ, крака, дондѡ, иренѡсѡ, иребачиѡ, ѡшѡвѡ, чѡша, иљѡва, граја, сѡија, сиѡција, шресѡја, ѡра, којѡ, кидѡ,

*скида, зида, крѣла, ѿлешѣја, сндва, куйдва, узѣма, завѣја, съ-
вѣја, грѣја, преидѣа, чѣва* итд.

с) У средини речи, ако испред или иза њега нису лабијални вокали *о*, *у* и палатално *и*, или иза њега палатално *е*, — *х* се такође не изговара:

*манѣш, манишдв, манишѣла, манишовѣње, манишѣје, сумѣнушдс,
сумѣнуш, мѣнуш, замѣнуш, омѣнуш, замаѣнѣње, одѣнуш,
удѣнуш, издѣнуш, бѣнуш, размѣнуш, снѣа,¹⁾ узубѣа (изнебуха),
дѣа (ген. јед.) мѣа, орѣа ѿрѣа, грѣа, д(д) сѣра (од сѣраха),
с вѣра, сѣраовѣш, ѿлаовѣш, грѣорѣс, грѣови, мѣѣови, мѣови, вѣови,
мѣовина, орѣовина, грѣорина, маѣна, чѣјау, чишѣау, вѣјау, ѿлѣ-
вау, глѣдау, шресѣјау сиѣѣјау, вѣкау, грѣјау, налѣау, дѣау,
ѿлешѣјау, дочекѣвау, срѣјешау, кажѣвау, пребачѣвау, забачѣвау,
шрѣдвау, ошкѣѣвау* (и тако у свим примерима овога облика).

§ 76. II а) После губљења консонанта *х* на његову се месту развио прелазни звук *в*, ако му претходи *у* и следује ма који други вокал:

дувѣн, ѿувѣш (место и са значењем *дуваши*), *дѣвѣш* (преко *жѣв*, онај у коме је душа — добило је значење *здрав*), *увѣдѣш*,
*ѣво, сувѣ, лувѣ, сувошѣ, гревѣшѣ, ѣвода, јувѣ, рѣво, здувѣч,
малодѣвѣс, лувѣћ, лувѣшѣња*.

У *сѣв* и *лѣв*- *в* се на крају није могло развити фонетским путем, већ се, несумњиво, развило према облицима косих падежа, утолико лакше што је у одређеном виду, као год у женском и средњем роду оба вида, у свим падежима условљен својим међувокалским положајем.

в) По ономе што већ знамо из главе о природи гласова *ј* и *в* разумљиво је и развијање консонанта *ј* место ишчезлог *х*. Из: *ѣждаѣѣ, чѣјѣ, орѣју, шѣју* — *шѣјѣ* — *шѣѣѣ, шѣѣѣ* — *кѣјаѣ, ѣѣѣѣ* — гласовним путем развијени глас *ј* пренео се и у: *ѣждаја, чѣја, шѣј* и остале облике у којима се фонетски није могао образовати.

§ 77. III Изузетне је судбине *х* испред сугласника *ш* и *в*, на почетку као и у средини речи.

а) У првом случају, испред *ш*, *х* прелази у себи најсроднији консонант *к*:

¹⁾ У примерима где се сродни или исти вокали, кад дођу један за другим, нису слили имамо јасан доказ да се *х* у ранијим епохама изговарало као и да је сваки траг тога гласа између ових вокала нестао у новије време, јер је тако само могуће објаснити неизвршено сажимање.

kħēš — kšūo — kħēle, kħēnē, ĩrokħēš — ĩrokħēnē — ĩrokħēlo se
дркшāš — дркшūm, дркшавица, дркшāње, бв^акшāње, бв^акшāš —
бв^акшūm, — бв^акшāње, закшūевāš — закшūјевам, закшūевāње.

Примери са *kħ* јасно говоре да се прелаз *x* у *k* извршио раније, пре формирања овога *ħ*. По ономе, међутим, што у истим примерима немамо свуда такву већ и нешто друкчију замену, и по односу примера једног према другом заменику, да се са сигурношћу утврдити да се ова замена вршила једновремено с процесом најмлађег јотовања. Знатна већина претставника их изговара, како је наведено с групом *kħ*, али у свим местима напоредо с таквим изговором срећемо и: *шħēš* (односно: *сħēš*) *шħēла, шħēло* (каткад и *шħēо*), *ĩрошħēло се, шħēnē, ĩрошħēnē* — а према овоме *шħ*, — неком повратом снагом аналогije (испор. *ĳостūš-ĳдшћен, чв^астūš-чв^ашћен, крсūš-кршћен*) код истих претставника у м. роду глаг. придева редовно се чује *сш*-место *кш*-, дакле: *шħēш* и *шħēла, а сшūјо*. Пре него је било замењено са *k*, налазећи се пред новообразованим *ħ*, *x* се једначило с њим. Преко умекшаног *xħ* добивено је прво *сħ*, а потом и *шħ* (испор. *бāшћем* и *дршћем* књижевног језика).

§ 78. Зетскоподгоричку грану и ова особина унеколико издваја од оне три друге. Док је у осталим несразмерно чешћи изговор групе *kħ* у овој се чује само код новијих дошљака са северне стране. Да ли се тамо дуже задржао изговор сугласника *x*, како би сачекао формирање најновијег *ħ*, с којим ће се изједначити у *ш*, или је по среди утицај са стране, не може се са сигурношћу тврдити. У западној Црној Гори чува се глас *x* готово у свим позицијама. Оно се изговара не само у 1 лицу аориста и имперфекта, у ген. множ. заменица, придева и бројева већ и, у истом облику, код именица: *људūх, жћнб^ах, сшранб^ах, брдб^ах, кћнб^ах, овв^ацб^ах, грлб^ах, зубб^ах, ллвб^ах, рамћнб^ах*, — не увек као задњенепчани, него више као недовољно одређени грлени звук. Дошљаци из тих крајева су га, као и више других говорних особина, донели у зетску равницу, те га и данас сви досељени с те стране изговарају. Штавише, изговор се помогнут употребом у школско-административном језику шири и код осталих претставника, уколико, — засад је немогуће тачно рећи. А сви они који *x* изговарају, с обзиром на закон о једначењу сугласника, у положају непосредно пред *ħ*, не могу ни имати *k*, него једино *ш* — односно *с*. Будући да је поред ових било и осталих са изговором групе *шħ* у овом облику, природно је што је то уопштено на целој територији зетскоподгор. групе.

§ 79. Оно што смо утврдили о губљењу сугласника *x* ремети се понекад заменом његовом у ограниченом броју речи, кад им се, подражавањем књижевном изговору, жели дати друга, правилнија форма. Поглавито у васојевићкој грани често сам наилазио на замену његову сугласником *k*, у положају где је иначе изгубљен. Забележио сам: *вѣздук*, *услѣѣк*, *Микајло*, *Мешѣкија*.

§ 80. б) У групи *xv* први глас је пре, или још вероватније у току самог ишчезавања, предавао фрикативну артикулацију следећем, те смо у резултату, пре дефинитивног нестанка његова, место сонантног *v* на другом месту добили исто зубно-лабијално *ѳ*. Није немогућа ни претпоставка да се прво, иако према претходном, извршило једначење од *xv* у *xѳ*, па после губљења *x* у резултату једнако остало ово што имамо у примерима:

ѳалѣ, *ѳалѣија*, *заѳаљивѣње*, *заѳалндс*, *идѳала*, *ѳалиш се* — *ѳалим се*, *иоѳалиш*, *заѳалиш*, *ѳиш*, *ѳиштање*, *уѳишиш*, *заѳишиш*, *ириѳишиш*, *заѳиѳиш* итд.

§ 81. Сугласници *ѳ* и *ѱ* су најчешћи у речима позајмљеним из турског првобитно, а затим и из другог којег језика:

ѳѣс, *ѳисѣан*, *ѳѣреѱа*, *ѳиљѣан*, *ѳењѣр*, *ѳаѣѣ*, *ѳиѣиљ*, *ѳерман*, *ѳурѣна*, *ѳурунѣија*, *ѳајѣда*, *ѳајѣиш*, *ѳиѣѣк*, *ѳиѣеклѣија*, *ѳиѣекѣар*, *ѳиѣн*, *ѳаѣѣла*, *ѳрѣшко*, *ѳиѣс*, *каѳа*, *каѳана*, *ѱѣи*, *ѱамѣија*, *ѱѱа*, *ѱѣија*, *ѱѱар*, *ѱѣферѣѱ*, *ѱѱк*, *ѱамаѣан*, *крѱѣд*, *крѱајлѣија*, *ѱаѱѣк*, *ѱа-нѣм*, *ѱѣба*, *ѱѣлѣи*, *ѱѣбѣѣна*, *ѱѣвѣи*, *ѱѣлѣиш*, *ѱѣвѣиѣиш*, *ѱѣнѣш*, *ѱиѣн*, *ѱѣилѣѣѣ*, *ѱилѣиш*, *ѱилѣишнуш се*, *ѱилѣиѱѣ*.

§ 82. У многим од дијалеката српскохрватских и у тим речима *ѳ* се замењује са *v*. У нашем међутим — то се никада не дешава. Напротив, у неким речима што почињу сугласником *v*, овај се замењује са *ѳ*:

ѳѣија, *ѳријѣс*, *ѳѣѣѣк*, *ѳрѣѣ*, *ѳрѣѣв*, *ѳрѣѣѣк*, *ѳриѣска*, *ѳаблѣње*, *ѳѣбиш*, *ѳиѣр*, *ѳиш* (врста траве).

Уз то се овај глас употребљава у другим неким случајевима, где је у већини осталих говора који други сугласник (види последњи параграф претходне главе); а увек тамо где га постоји у ма ком од дијалеката српскохрватских, на пр. у подражавању природним звуцима:

ѳрѣѣш, *ѳрѣнѣш*, *ѳиѣѣкаш*, *ѳиѣѣкѣш*, *ѳѣѣк* итд.

Једино је замењен у особном имену: *Триѣун* место *Триѳун* *Триѣд*, *Триѣко*, *Триѣуновиѣ*, *Триѣковиѣ*, али то не свудге. У Васојевићима ова имена гласе: *Триѳун*, *Триѳо*, *Триѳѣко*, *Триѳунѣвиѣ* и *Триѳѣковиѣ*. Није чудно откуд та недоследност употребе гласа

ф, кад је то у личним именима; тамо је обрнуто, *и* на крају непознато; *Јдсий* се, на пр., никад не каже већ увек *Јдсиф* и *Јдсифовић*.

§ 83. Попут њега, и звук *ц* се употребљава свугде где му има места. Доследни традицији у спровођењу појединих гласовних промена до најновијег времена ови говори консонантом *ц* замењују консонант *ж*: *цбун*, *цбањ* (место *жбун*, *жбањ*), *цбѝр* (поред чешћег *жбир*), — не једњачењем по звучности према *б*, какав је случај у *ошѝцбина* и *нарѝцбина*, јер је *ж* и само звучни глас, него угледањем на случајеве промене сугласника *ч*, која се врши у ова два последња примера.

§ 84. *Неколико сишњијих гласовних промена.* Интересантно је да се стара прасловенска африката *з* (дз) као општи појав наводи свега у речи *зглоб* (зглоб). Интересантно, не само због тога (испореди: *изгловѝш*, *разгловѝш*, *разгледѝш*, *разгласѝш*), него још више што је у том усамљеном случају имамо место сугласника *з*, а у њој *з* дође тек као друга компонента иза прве која и није *з* него *д*. У ствари ни у овом случају није то стари прасловенски глас, већ је негде у новије време добивен од сугласника *з*, његовом нарочитом артикулацијом. Утолико га с правом називамо старом африкатом што се обе компоненте у њој распознају онолико колико су се у прасловенском распознавале и што је, несумњиво, и местом изговора и целом својом природом оно исто што је у старом језику био — сливени консонант, звучни парњак муклој африкати *ц*.

Као индивидуалан појав срећемо *з* у многим местима. Појединци свако *з* артикулишу тако да ово у њихову изговору постаје звучна африката *з*:

бѝза, *бѝзак*, *бѝзин*, *безобрѝзлѝк*, *зѝвѝездѝ*, *мнозѝна*, *брзинѝ*, *зѝвно*, *зѝдра*, *јѝзеро*, *зѝш*, *зѝб*, *озѝад*, *рѝзѝм*, *ѝрдѝзор*, *зѝаш*, *рѝзлѝг*, *зѝзѝдр*, *разѝгнѝш*, *изѝзѝвѝш*, *разѝбрѝш*, *мрѝзѝн*, *изѝбрѝзѝн*, *ѝзѝван* ишд.

Између првог усамљеног случаја и овог ја не осећам никакве разлике; и први је, мислим, био какав је други остао — индивидуалног карактера — па се касније уопштио.

§ 85. Очеvidно је различне природе један други, у резултату сасвим слични појав. Опет спорадички, и само као индивидуална црта познат је изговор африкате *ц* место сибиљанта *с*, и африкате *ч* место *ш*. Дакле, место зубних прострујних изговарају се зубни сложени звуци *ц* и *ч*, чије друге саставне елементе чине фрика-

тивни дентали који целе односне африкате замењују. Исто имамо у горњем параграфу — звучни прострујни сугласник *з* замењен звучном, наравно, африкатом *џ*, у којој је *з* на другом месту садржано. Али, док смо напред утврдили да је цела промена настала нарочитом артикулацијом гласа *з*, може се пратити цео ток процеса који је довео до гласовне промене у:

*иџ, иџѣшо, иџина, иџешерина, иџоваш — иџује, лиџоваш — ли-
иџује, ш^аиџија, сииџија, ичениџа, ичениџни, лийчѣ, љѣичи — љѣиче,
(од *ис, исѣшо ишениџа, лийше* итд.)*

Иако није немогућ овај процес није ни толико прост. Напротив, доста је компликованог карактера. После изговора експлозивног *џ* при моментаном намештању говорних оруђа за изговор зубних сибиланата *с* и *ш*, а пре њих чује се више или мање редуциран звук *ш*: *и^шси, и^шсѣшо, и^шсоваш, ш^аи^шсија, . . . и^шшениџа, љѣи^шши*. При изговору групе *ис*, односно *иш*, због наглог прелаза од усненог праска к зубној фрикации, осећа се неки мали напор. Инерција праска при формирању фрикативних сугласника на другом месту чини једну одређену средину између експлозије на уснама и фрикации иза зуба, и формира се у наведеним примерима у глас *ш*, који је праском сродан првом, а местом образовања другим сугласницима. Кад су се већ добиле групе *шс*, односно *шш*, немамо разлога да се питамо откуда место њих консонанти *ц* и *ч*. Одавде није далеко до процеса при обрнутом реду истих сугласника: *чиџун, чиџаш, чиагењаци, чиџи*. Само је ова, опет индивидуална појава, још много ређа.

§ 86. Овакве групе, не дају увек једнако — сливене звуке већ су код њих, зависно од положаја у коме се налазе, неколика различна процеса могућа. У једном случају, свакако најмањем и врло малом броју примера, дентал се чува; у другом се напросто губи; а у трећем тек, слива се са следећим сибилантом африкате. Ради јаснијег прегледа све случајеве ћемо поделити прво у две врсте — дентал у префиксима и на крају општег дела испред суфикса. У сваком опет од ова два положаја има по два случаја.

У префиксима:

а) дентал обично испада:

*осѹсшво, осѹш^ен, осѹсшвоваш, ирѣсшвава, ирѣсш^ав^лѣње, ирѣ-
сш^авник, ирѣсш^ав^лш, ирѣсш^ав^лаш, осѣч^ьк, осѣј, осиѣк, осиѣцаш
ирѣсѣдник, ирѣсѣд^ав^лш,* итд. и

б) ако би се испадањем дентала реч обликом својим изједначила с неком другом речју, те би и у значењу могла настати забуна, онда се тај дентал чува; речи:

пошсѣшиш, *ошседлаш*, *ошсамарш*, —

без *ш* значиле би: „направити неком посету“, а не — „скренути му на нешто пажњу;“ „ставити седло и самар“ а не „скинути их“.

Испред суфикса:

а) код именица дентал се јавља једино испред наставка *-сшво*, па, налазећи се у посредном суседству с *ш* у суфиксу, природно је да се, ради избегавања нагомиланости дентала, потпуно изгуби:

срѣсшво, *брѣсшво*, *сусѣсшво*, *војвдсшво*, *јосидсшво*, *јроклѣсшвд*,
љусшво, *богдсшво*;

б) код придева, међутим, дентали се налазе у друкчијем положају — испред групе *ск*, и код њих се *д* и *ш* општега дела стапају доследно са сибилантом *с* у африкату *ц*:

љџцкѝ, *брџцкѝ*, *грџцкѝ*, *хрџвацкѝ*, *свљѣцкѝ*, *вдјвоцкѝ*, *јмоцкѝ*, *зецкѝ*,
брцкѝ, *лојџцкѝ*, *шумѣцкѝ*, *клојвоцкѝ*, *гурбѣцкѝ*, *марифѣцкѝ* (прилог од *марифеш*).

§ 87. Као год дентали, и *ћ* се испред наставка *-ски* слива с првим следећим консонантом у сложен звук *ц*:

бљелдѝџвлицкѝ, *нѝшишцкѝ*, *ћѣклишцкѝ*, *џѣцкѝ*, *пошџѣцкѝ*, *џџвковшцкѝ*,
ђџрковшцкѝ, *марџѝнишцкѝ*, *брајдџвшцкѝ*, *јовандџвшцкѝ*, *божџдџвшцкѝ*,
мијдџвшцкѝ, *јешџдџвшцкѝ*, *радџцкѝ*, *лјјковшцкѝ*.

Једино се у *вдсојевички* на месту где би очекивали *ц* изговара глас *ч*. Свакако је по среди повођење за примерима код којих су у основној речи консонанти *к* и *ц* (испореди: *жџбљџкѝ* — Жабљак, *лџчки* — Лукѣ, *орелџчки* — Орја Лука, *рџјечкѝ* — Рђјека, *јодџдрички* — Подгђрица, *андрџјевичкѝ* — Андрђјевица, *бјелџичкѝ* — Бјелџице, *кџђички* — Кђђице). Тако се, мислим, обрнут, опет усамљен, случај *мџцкѝ* — Мђке повео за горњим примерима.

§) 88. *Промена задњенечаних сугласника у вези са наредним вокалима у наставка за основу*. По закону о тој промени место *к* и *ц* у присвојном придеву пред наставком *ин* стоји консонант *ч*. С обзиром на случајеве у којима се та промена врши према онима где основни консонант остаје неизмењен и с обзиром на територију где је једно или друго познато, у источноцрногорском се оба сугласника не понашају подједнако. У примерима изведеним од именица на-ца промена је великим делом извршена:

краљичин, царичин, баничин, богородичин, Љубичин, Милличин, Јаничин, Спашничин, Дваничин, Макичин, Дрзичин, лисичин, куничин, јаричин, мајоричин.

Основно *ц* чува се у придеву изведеном од особних именица с наглашеним другим слогом:

Маџин (од *Маџа*), *Миџин* — *Миџа*, *Циџин* — *Циџа*, *Цаџин* — *Цаџа*, *Даџин* — *Даџа*, *маџин* — *маџа*, *куџин* — *куџа*.

§ 89. Код друге групе, са *к*, наиме, у основи именице чију припадност казује дати придев, у североисточном делу, одређеније — у васојевићкој грани, место основног стоји консонант *ч* у придевима направљеним од особних именица. Као *мајчин*, *ђевдјчин* каже се и:

Тодбрчин, Збрчин, Васиљчин, Боричин, Јаглјичин, Анчин. Али у придевима који припадају двосложним именицама с кратким акцентом на крајњем слогу опет ни тамо не знају за промену основног сугласника: *Вукин* (*Вука*), *Ђукин*, *Спашкин*, *Ракин*, *Макин*, *Ђакин*, *Закин*, *бакин*, — као год што и направљени од именица истога типа, само мушког рода, чувају основни консонант, без обзира на број слогова и место акцента: *Вукин* — *Вука*, *Лукин* — *Лука*, *Милјкин* — *Милјка*.

У свим осталим гранама *к* је промењено једино у *мајчин* и *ђевдјчин*. Па и та оба примера нису необичнији у облику *мајкин* и *ђевдјкин*.

§ 90. Да се задржимо још на једној особини која се тиче промене задњенепчаног *к*, али не више испред наставка за образовање речи већ пред наставком за облик; другим речима, не промене у *ч* него у *ц*, — и то у свега неколико примера код придева и заменица: *јаци*, *једнаци*, *свиколици* (Да Бог да *јаци*. Сви сте *једнаци*. Дођите, вала, *свиколици*). У овој се особини, као, уосталом, и у многим другим, чува једна архаична црта нашег језика, јер се специјално у овим облицима искључиво основни вокал употребљава на своме месту још од XVI века.

§ 91. Групе *ск* и *шк*. Под утицајем сливања формираног *ц* пред *к* (испор. у глави о присвојним придевима) у неколика примера — никад у почетку речи — и само *с* у положају испред истог сугласника артикулише се као *ц*:

Ашанџко, шрџкаш, рџкаш.

У ова три примера појав је опште природе; а индивидуално, на исти начин, сад у сваком положају речи, група *ск* се изговара као *цк*:

*цкдш (скдш), зацкдк, зацкочила, цкакаш, уцкочила, цкројш, рац-
кројш, цкорд, цкдројевић, цкапаш, цкакавџ, цкиша, цкишница,* —
и то тачно у истих претставника који свако з артикулишу као *ж*.

§ 92. Потпун паралелизам чини претварање групе *шк* у *чк*:
чкбла, чкдлован, чкдловаш, чкањ (шкњ), чкакљив, — само што се,
потребно је нагласити, на њега нешто ређе наилази и, карактери-
стично је, ти појединци код којих сам слушао наведене примере
стари су или старице од преко 60 година.

§ 93. С појавама ове врсте згодно је напоменути још једну
особину неких од ових говора. Раније умекшани сугласници: *ч,*
ж, ш, р и сугласник *џ*, изговарају се много експресивније, па се
доста разликују од самих себе при нормалном изговору. Давати
им и неки спољни знак за обележавање те разлике било би ипак
сувишно и довољно је, мислим, описати их физиолошки, да би
се имала јасна слика њихове експресивности. Мишићи језика су,
пре свега, при изговору њихову много напрегнутији, а и сам
положај је нешто друкчији. Познато је да се сви набројени кон-
сонанти образују врхом језика на предњем непцу, иза алвеола.
Кад се мишићи затегну, а врх језика издигне с малим враћањем
уназад тако да функцију врха преузме на себе доња површина, и
с разликом што не додирује непце, — па се при таквом положају
говорних оруђа изговарају, онда ће се добити нарочити гласови
тражене природе. Такав њихов изговор је опште локална црта у
Братоножићима и суседној Ријечи Пиперској, а осетио сам га и
у другим селима на оној страни: Мркама, Петровићима и Радећи.

§ 94. *Једначење сугласника по месцу образовања.* У глави о
јотовану, код сугласника *с* и *з*, дотакли смо то питање. Тамо
смо навели примере промене *с* и *з* у положају испред *ћ* и *ђ*. Ви-
дели смо да се у резултату једначења добива *ш* и *ж*, као у
књижвном језику, а и *с* и *з*, што је поред неких суседних говора
карактеристично и за источноцрногорске. Пискави дентали мењају
се доследно у шуштаве не само испред *ћ* и *ђ* већ и испред друга
два умекшана непчаника — *љ* и *њ*:

*ражљушш — ражљушим, ижљубиш — ижљубим, ижљџ —
ижљџосмо, ижљубави (су се узели), ижљџба, ижљуђи, иж
Љџаве, иж Љуба, иж Љубице, иж њџа, иж њџбџа,
шљџме, шљџез, шљџейло, пошљџдњи, нашљџдник, нашљџдно, шљџдује,
идшљџе, пошљџдица, шњџжни, шњџжњи, шњџжњица, сушњџ-
жшица, шњџшљив.*

Ако у појединаца и наиђемо на: *сњѣжни, сњѣжанџа, сусњѣжџа*, не значи да се код њих није вршило једначење већ да је посреди други један појав — разједначавање сугласника (види главу о дисимилацији). Уочљива је, иако бар мени изгледа необјашњива, неједнака склоност звучног и муклог сибиланта да се изједначе са следећим непчаником. Док з даје *ш*, како у префиксима тако и код предлога испред речи које почињу меким сугласницима *љ* и *њ*, *с* у овом последњем случају чешће остаје неизмењено:

с Њѣгушь^а, с Љубовѣџа, с љейошѣ, с љубѣви, с њѣшке, с Њѣгосавѣ, с њѣга, с њѣгдѣвиѣ^а (а често и: *ш њѣга, ш њѣгдѣвиѣ^а*).

На неједначење у префиксу *сљушџиџ* — *сљушџен* према случају једначења *шљубџиџ* — *шљубџен*, — утицао је на блиском отстојању сугласник *ш*, управо, и да се једначење извршило, разједначавањем би се дошло на првобитно стање. Тако је, наравно, моћ дисимилације омела једначење у сложеним глаголима: *изљушџиџ* — *изљушџен, разњѣжџиџ* — *разњѣжен, изљѣшџиџ* — *изљѣшџан*.

§ 95. У једначења ове врсте убраја се промена *н* у *њ*, према претходном *ћ*, у примерима: *џомоћџиџ, кѣћџиџ, џошџџџџиџ*, — у којима се промена, уосталом, није на томе задржала, већ се *ћ* даље, опет дисимилацијом, мења у *ш*, те се сви јављају искључиво у облицима:

џомошџиџ, кѣшџиџ, џошџџџџиџ, нѣшџиџ, ношџиџ, немошџиџ, немошџиџа, нѣмошџа, нѣмошџи (па аналогично и *нѣмошѣњ*), *несрѣшџиџ, несрѣшџиџа, несрѣшџа, несрѣшџиџиџ, несрѣшѣњ, џмушџиџ, џмушџа, џмушѣњ, џмѣшџиџ, џмѣшѣњ*.

§ 96. Зато што се *н* образује на алвеолима где и *ш*, а *м* на уснама, ово последње испред *ш* прелази у *н*: *џанѣње, монѣ, кѣнѣ, џанџиџ* — *џанџим, мѣлин џе, вѣлин џе, кѣмин џе, вѣдин џе, џозџван џе, џреџоручѣџен џи, чѣдин џи се*, — и обрнуто, *н* прелази у уснено *м* ако иза њега дође који други уснени сугласник: *штрамѣџиџа, сѣмбени, одбрѣмбени, зелембѣџ, сѣм џолаџко* итд.

§ 97. *Испадање и ошпадање консонанџа*. Испадање сугласника је обичан, а губљење с краја речи врло чест појав. О ишчежавању гласова *ј* и *в* између вокала било је речи тамо где се говори о природи њиховој, а додиривано је, али не с неким наглашавањем, и у положају до сугласника. Тога ради се на исто питање поново осврћемо. Иза *с* и *џ* испред *је* од, *ѣ* *в* често испада: *сѣдѣџ, сѣдѣџанџѣвѣ, сѣдѣџба, сѣдѣџџиџ, сѣџоваџ* (од *сѣѣџок*), *ѣџџо, ѣџџа, ѣџџѣџа, ѣџџѣџа, ѣџџѣџиџа, ѣџџѣџиџ, ѣџџѣџа* (од *Цѣѣџџо*), *сѣѣџџиџ* (*сѣѣџџиџ*).

И не само из тог положаја, него испред сонаната, односно испред меких сугласника *ј* и *љ*, испадање гласа *в* је и иначе врло обично:

чдјек (специјално ова реч не чува се ни у том облику већ и *ј* испадне, па се иза тога врши стапање према првом у *чдк* или према другом вокалу у *чѣк*), *србљѣш* — *србѣи* (од *сврбѣш*....), *оѣѣ* (од *овдѣ*), *меѣѣд* (медвјед), *остѣѣлаш* (остављаѣт) *наѣрѣља* (направља), *исѣрѣља* (исправља), *слѣсна*, *дљесѣна* (свјесна и двјеста), *сјѣши* *Бдѣже* (свјати Боже).

§ 98. Поред *р* најчешће испадају консонанти:

д: *ѣјмо* (ајдмо), *јр* (стари облик императива *удри*), *онѣ* (ондје), *оједнѣм* (одједном), *глѣај* (гледај), *поглѣаш* (погледат).

к: *нѣа га* (нека га), *јрѣо*, *Нѣишиѣ*, *нѣишиѣкѣ*, *Нѣишиѣкѣ* *Пѣље*.

м: *црнѣца* (прво се, сигурно, *м* изједначило са *н* па се једно *н* изгубило у другом), *црнѣчки*, *ја нѣм* (у *ја мѣм* — *л* је прво дало *н* — о том даље — па онда преко истог процеса), *да ју кажем* (да им кажем), *кѣжѣи ју*, *по нѣси ју шо*, *јрдѣшри ју*, — (*м* се у енклитичном облику датива плурала редовно губи, те се тако једначи с енклитичним обликом акузатива — *јеси ли ју кѣзѣ*, као: *јеси ли ју вѣдиѣо*); — по значењу глагола могуће је одредити који од та два облика у датој прилици имамо;

н: *Кѣшадѣн*, *бушѣвник* (поред чешћег *бунѣвник*);

л — речце *ли* у упитном облику 2 лица презента ишчезава, а *и* се спаја с глаголским обликом и с њим чини једну реч:

љѣвѣши? (*пјеваш ли*), *рѣдшии*, *збѣршии*, *кажѣјјѣши*, *чѣјјѣши*, *шрѣсѣши*, *јрдѣѣши*, *вѣѣши*, *конѣчиши*, *чѣкаши*, *пљѣшиши се*, *чишѣши*, *идѣши*, *скѣчѣши* итд.

§ 99. Супротно испадању, срећемо се и с уметањем неких сугласника у извесне међуконсонантске и претконсонантске положаје. У групи *зр* и *жр* развија се, готово увек, звучни дентал *д*: *здрѣк*, *здрѣка*, *здрѣкнуш*, *ждрѣка*, *ждрѣкнуш*, *ждрѣкну*, *здрѣла*, *здрѣјо*, *проздрѣш*, *наздрѣш*, *јрѣздрѣк*, *Оздрѣниѣи*, *оздрѣниѣки*, *Прѣздрѣн*, *јрѣздрѣнскѣ*, *јрдѣздрѣк*, *здрѣкѣвѣѣц*.

§ 100. У страним речима често наилазимо на уметнуте носне сугласнике *м* и *н*:

фѣмбрувар, *окшѣмбѣр*, *комѣндија*, *комѣнѣсија*, *офинѣѣјер*, *ѣинѣѣр*, *полицѣнски*, —

отуда се у свим придевима на *-ски*, ако су само образовани од именица на *-ѣја*, испред тог наставка развило *н* место ишчезлог *ј*: *аушѣринскѣ*, *шумадѣнскѣ*, *мѣшѣнскѣ*, *чаршѣнскѣ*, *јолѣнскѣ*, *наѣнскѣ*, *пљѣшѣнскѣ*.

§ 101. Тренутни звучни консонанти, на крају речи акценатски самосталних, губе или напола редуцирају своју звучност. Од њих једино консонант *д* свуда потпуно прелази у себи сродно, али само мукло, *ш* :

граш, граш, комаш, (х)лаш, Мриш, Обраш, дбаш, а кв^аш, нйк^еш, найрйјеш, озаш.

Звучност консонанта *б* и *з* у претставника гране пиперске, кучкобратоножићке и васојевићке је само редуцирана. За њу ће, мислим, најзгодније бити следеће обележавање: *бдб^џ, грдб^џ, дрдб^џ, скрдб^џ, рд^џ, сшр^џ, д^џ, др^џ, сшрд^џ.*

У зетскоподгоричком редукција звучности и ова два, као год и консонанта *д*, је потпуна :

Бдк, бд^џ, брйјек, брл^џк, вр^џк, вршл^џк, идлу^џ, грд^џ, дрд^џ, др^џк, зд^џ, з^џ, кр^џк, рдк, скрд^џ, сшдк, сшр^џк, снйјек, гру^џ, сшрд^џк др^џк итд.

§ 102. Крајње *д* предлога уз речи које почињу неким ден-талом, или и африкатом у којој је први део дентал, потпуно се губи :

йр^џ шобом, йо шав^џном, йо шрй^џзу, йо шаулин, исйр^џ шебе, к^џ шй дд^џеш, н^џ шобом, исйре шорйне, йо шешко бр^џме, ко ш^џбе, исйре цркве, йоре цркве, с^џа ^џу, к^џа ^џеш, ко Ђур^џ, с^џа с^џм дош^џ, к^џа си ч^џо, исйр^џ села, йо сл^џмом, йо з^џрдк, исй^џ звона, ко З^џрйје, ко шк^џле, ко ж^џша, исйо ж^џш^џ.

§ 103. Што *д* предлога испред речи са почетним муклим консонантом, и сваки звучни сугласник на крају акценатованих речи пред енклитикама кад ове почињу муклим консонантом губи звучност, то је сасвим разумљиво.

§ 104. С изгубљеном звучношћу сугласник се с краја пренео аналогијом у косе падеже речи: *комаш^џ* (према *комаш*) — *комаш^џ љ*, *сдл^џша* — *сдл^џшу*, — као што се у косим падежима са муклим изједначени консонант преноси у номинатив: *сш^џ уй^џац* (према *сш^џ уй^џа*) или у мушком роду придева: *гл^џш^џк* (према: *гл^џшка, гл^џшко* и *гл^џшк^џ*), *сл^џш^џк* (према: *сл^џшк^џ, сл^џшк^џ и сл^џшк^џ*), *ж^џш^џк* (према *ж^џшк^џ . . .*), и као што је, према облицима средњег и женског рода опет код придева, у којима је још од прасловенске епохе *ш* немогуће испред *н*, тај дентал испао и из облика мушког рода, иако се не налази ни испред једног консонанта већ испред самогласника :

ж^џлос^џе^џн, й^џакос^џе^џн, р^џадос^џе^џн, н^џй^џас^џе^џн, к^џдрис^џе^џн, й^џзвр^џс^џе^џн, м^џлос^џе^џн, й^џд^џс^џе^џн, м^џрс^џе^џн, ч^џа^џс^џе^џн итд.

§ 105. С обзиром на број случајева промене и, уједно, на њено територијално пространство најосетљивији су дентали *д* и *ш*. Да таква осетљивост лежи баш у денталној природи њиховој јасно је и отуда што с краја речи, употребљене самостално, акценатски независно од осталих, или у акценатској целини с којом другом речју, — увек опадају, само ако испред њих стоје прострујни дентали *с*, *з*, *ш* и *ж* :

дџ^аж, *ивдз* (шума), *грдз*, *слџс*, *мџс*, *чџ^ас*, *рдџбс*, *жџлџс*, *нџидџс*, *прдџидџс*, *побдџнџс*, *сшрдџбс*, *сшџрдџс*, *младџбс* *идџкџс*, *пџс*, *кџс*, *слџс*, *пџс*, *мџс*, *влџс*, *кдрџс*, *мџс*, *кџџс*, *богаџџс*, *будалаџс*, *голџубџс*, *пџрушџс*, *пџушџс*, *мекопџушџс*, *баџџс*, *брџџс*, *жџџкџс*, *црвџнкџс*, *идџс* (краћи облик инфинитива *идџсши*), *сидџс*, *шџрџс*, *ошџрџс*, *пџлџс*, *оидџс*, *пџрџс*, *оидџрџс*, *мџџз*, *пџомџџз*, *јџс*, *изџс*, *једџ^анџ^ас*, *дванџ^ас*, *седџ^амнџ^ас*, *пџриш*, *вџџш*, *нџвџџш*.

§ 106. *Мешашеза* и *дисимилација*. У области ова два појава нема ничега што не би било познато овом или оном дијалекту нашем. Зависни првобитно од психолошког стања и језичког осећања појединаца они су и остали таквог карактера, или су се раширили на мање и више дијалекатске области. Карактеристични су за ове говоре уколико се у њима чешће јављају него где другде.

§ 107. Први појав, метатеза, наине, ређе је општега, а чешће индивидуалног карактера. Скоро у свим местима од појединаца се чује :

црџвка, *нџмасџир*, *пџџрџен*, *чџџша*, *чџџшџш*, *фџџџшо*, *фџџџшџш*, *умџрџшин*, *копџровџ^ац*, —

обрнуто, индивидуални су облици у пиперској грани *џџрдџн* и *чџџшџр*, а уопштени с метатезом: *џџендџр* и *чџџшџкџр*. Општедијалекатске су метатезе у примерима :

цџџкаш — *цџџкам*, *цџџкање*, *фџрумеџшџн*, *џловача*, *сџџма*, *бездџ^амнџца*. Сем тога, она је у неким од њих преплетена с другим језичким појавима, па је вероватно, који пут очигледно, да су они условљавали промену реда гласова у датој речи; *бездџ^амнџца* је преко *бездџ^амнџца* добила облик *бездџ^амнџца*, — за доказ служи средњи облик који сам забележио свега на два места, оба случаја од врло старих људи, у Стијени пиперској и Клопоту братоножићком. Додајмо факат да реч *бездџ^ан*, било у значењу именице или придева, тамо није позната и биће нам јасно да у *бездџ^амнџца*, имамо и метатезу, а не само разједначавање сугласника, како се на први поглед чини. Мало компликован, а ипак краћи процес него у

речи *сумја*, у којој је, мислим, појав метатезе, промена места сугласника *ј* и *м*, новијег датума. Дисимилацијом *њ* у *љ* добивено је прво *сумља* од *сумња*. Према правилу да свако *љ* иза лабијала даје *ј* — и ако оно не важи за наше говоре, — добивен је, затим, облик *сумја*, какав се често и чује код оних претставника у којих важи правило *мљ > мј*. Кад је већ такав ушао у источно-црногорске говоре који, раније нарочито, нису знали за групу *мј* у много више случајева отишло се и корак даље — извршила се метатеза у *сумја*; врло ретко старо стање је сачувано, нешто чешћи је облик *сумља*.

§ 108. Дисимилација је општијег карактера. Готово редовно и многи претставници кажу:

дѣмно (место *давно*), *дамнѣшњи*, *дѣмно*, *слѣмно* (место *славно*),
рѣмно, *рамнѣца*, *рамнѣк*;

чешћи и доследнији је обрнут случај, јављање *в* место *м*:

гивнѣзија, *гивнѣзѣс*, *шѣвнѣца*, *шѣвнѣк*, *шѣвно*, *најѣвник*, *обрѣвница*, *гвнѣ*, *лѣвна* (место *лѣмна*):

А најчешћи, можда, су прелази ове врсте *н* у *л*, и *њ* у *љ* иза *м*:
млѣго, *млѣйна*, *млѣшѣво*, *умлѣжѣ се*, *намлѣжѣло се*, *помлѣжѣло се*, *помлѣжѣ шо*, *дѣмљак*, *димљенѣк*, *сумљѣ* (уколико је у последњој очуван такав ред гласова), —

као и *б* и *ѣ* у *в* испред *с*, *з*, *ш*, и задњенепчаног *к*:

љѣвши, *ѣлѣвши*, *овзѣвина*, *всѣ* (*ѣси*), *всѣје се* (*ѣсује се*) — *овзѣре*
шѣвсѣја, *кѣвча*, *ковчѣца*, *закѣчѣш*, *клѣвко*, *склѣвчио се*, *шивкѣње*, *шивкѣш*, *овколѣш*, *жѣвка*.

Овамо иду и примери: *лѣниѣ*, *лѣнѣѣер*, *лѣнѣѣон*.

Сви гласови који се међусобно замењују образују се на истом месту у устима: *м* и *в* су по месту образовања уснени сугласници с међусобном разликом што при изговору првога део ваздушне струје пролази кроз нос, — *м* дакле, није уснени, него усне-носнони сугласник, па је природно да испред *н* ради избегавања назалне нагомиланости пређе у сродни глас *в*. Тако исто, с једне стране *н* и *л*, а с друге *њ* и *љ* образују се, прва два врхом језика на алвеолима, а други прибијањем горње површине језика уз предње непце. Уз то, при изговору *н* и *њ* знатан део струје прође кроз нос; тј. *н* и *њ* су, за разлику од *л* и *љ*, носни. И у овом се случају разједначавање врши с истог разлога.

§ 109. *Сажимање вокала*. Наш језик уопште, а дијалекти о којима је реч напосе, и свакако још више, на разне начине: једначењем, разједначавањем, испадањем, отпадањем и сливањем теже

упрошћавању сугласничких група. Развијањем несложних звукова *џ* и *џ*, односно сугласника *ј* и *в*, стаје се на пут одржавању више вокала у групи. Тамо где нема услова за развијање нових гласова између два самогласника, они се сливају у један. Насупрот већини дијалеката, сажимање се овамо врши према претходном вокалу:

ao > ā :

kā, чишā, ијсā, коиā, ђрā, иљѣвā, чувā, илѣдā, чѣкā, ишѣрā, разѣгнā, расѣкā, завѣзā, испробијā куиовā, иочешā се, ошесā, ђирā, шичешљā.

ʋ^o > ʋ^a :

рѣкѣ^a, ижљѣтѣ^a, ситѣтѣ^a, дошѣ^a, издѣтѣ^a, иошѣ^a, изишѣ^a, ирѣврѣ^a измѣ^aкѣ^a, обѣшѣ^a, свѣкѣ^a, обѣкѣ^a, расшѣкѣ^a, завѣкѣ^a, сѣ^aтѣ^a се, сѣошѣ^aкѣ^a се, снемѣтѣ^a се, иомѣтѣ^a, уирѣтѣ^a, зашѣтѣ^a, кошѣ^a, иѣсѣ^a, смрѣзѣ^a, свѣјешѣ^a, окрѣтѣ^a итд.

§ 110. Тај појав заједнички је углавном на целој територији простирања ових говора. На североисточној страни само, у васојевићкој грани, сажимање се врши доследно у последњем случају, тј., *ʋ^o* увек даје *ʋ^a*. *Ао*, међутим, у претставника ове гране чешће остаје несажетом, а случајеви асимилације су ређи. У околини беранској, нарочито у насељима даље од вароши и реке Лима, тамо где полугласника у овом положају не постоји, сажимање овог карактера је уопште непознато. То јасно говори да моћ асимилације југоисточно стоји у тесној вези с природом полугласника, али се не може тачно одредити да ли су у примерима са *ao* на несажимање, које је и у целим Васојевићима данас чешће од асимилације утицали санџачки говори или се та особина у њима самостално развија. Ја мислим да је по среди и једно и друго. Речени утицај на ове говоре је неоспоран, а да се књижевни изговор (са несажетим вокалима) рашири несумњиво су помогле школа и књига, којима се у овом крају и иначе веома много подражава.

§ 111. Не само на крају већ и у средини речи наилазимо на стапање ових вокала, ако се између њих није налазио сугласник *х*, који је ишчезао после епохе сажимања сугласника (види § 75. тач. с); затим на сажимање своје врсте *ae > ʋ^a*, код бројева 11—19: *једѣ^aнѣ^aс, дванѣ^aс, шрињ^aс* итд. Само у једном примеру слива се *oe > o*: *џџк* (или супротно изнетом правилу према последњем вокалу у кучкобратоножићком: *џџк*). Асимилацијом се облик речи не мења много, свакако зато што је она обичан појав. Али тамо где су се осем ње вршиле још и друге промене реч добива облик који претставницима других дијалеката звучи као непознат. Такав

је баш случај са последњим примером у коме се асимилација извршила после испадања сугласника *j* и *v*. Не распознају се засебне речи *на* и *ум*, после извршене асимилације, у *на̂м* (Не па̂да ми *на̂м*) и ако је она у овом усамљеном случају једини појав. А тако исто, и још знатно више измењен је упитни облик глагола *хше̂ши* у 2 л. јединине; он тамо гласи: *оли̂* (*Хо̂ћеш ли > о̂ћеш ли > о̂ћ ли > о̂ј ли > о̂^l ли > оли*); а за овим *љљ* (*ид̂је хо̂ћеш > иде̂ о̂ћеш > ље̂ о̂ћ > ље̂ о̂ј > љљ*-сажимање, још и овде извршено према другом вокалу) и *не̂ј* (*не̂ о̂ћ — > не̂ о̂ј > не̂ј*).

§ 112. Иако су усамљени, ипак није без значаја навести два случаја у којима је вокалним *p* замењен слог с тим гласом сугласничке природе. Место: *горак*, *горчина*, *загорчи̂ши*, редовно и свуда се каже: *г̂рк*, *г̂рчи̂на*, *заг̂рчи̂ши*; и место: *шри̂језан*, *шри̂језни̂ши* — *ш̂р̂ја̂зѣ^н*, *ш̂р̂ја̂зни̂ш*. Само се, потребно је нагласити, код последњег примера извршило померање значења; употребљава се тј. *ш̂р̂и̂језѣ^н* и значи онај који није пијан, а *ш̂р̂ја̂зѣ^н* — лак на сну, *не̂ ш̂р̂и̂језни̂ се* = увек је пијан, а *не̂ш̂р̂ја̂зни̂ се* = непрестано спава или налази се у бунилу, у ватри, због болести.

§ 113. *Пар̂шикуле* се врло често употребљавају као саставни део прилога. Једино се партикула *зи* додаје и променљивим речима, — најобичније заменицама, ређе бројевима, а ретко кад придевима. И то, ова партикула је обична у зетскоподгоричкој грани, а у осталима је врло ретка. Па и тамо где се употребљава, може се рећи, примљена је из суседних западноцрногорских говора; само она овде никада није променљива; додаје се једино облицима м. рода у ном. пл.:

ов̂ли̂зи, *он̂ли̂зи*, *ш̂ли̂зи*, *ко̂јли̂зи*, *не̂к̂ли̂зи*, *св̂а̂к̂ли̂зи*, *и̂с̂т̂и̂зи*, — и датива јединине жен. рода:

њ̂љ̂зи, *ш̂љ̂зи*, *ов̂љ̂зи*, *ко̂љ̂зи*, *мо̂јљ̂зи*, *њег̂љ̂во̂ји*, *сво̂јљ̂зи*, *св̂а̂ко̂ји*, *једн̂љ̂ји*, *др̂љ̂го̂ји*, *д̂љ̂бро̂ји*, *м̂љ̂дро̂ји*

Примере које навиди Ђ. Шкарић, за Ријечку и Катунску Нахију: *тези̂јех*, *ове̂зи̂јех*, *оне̂зи̂јех*, *ко̂је̂зи̂јех*, *не̂к̂љ̂зи̂јех*, *тези̂јет* (Исп. Rad JAZU 229) не налазимо ни у зетској равници.

§ 114. Остале партикуле *н*, *к* и *р*, у таквом облику и с покретним вокалима *a*, *e*, *ь^a*, употребљавају се свугда у говорима источне Црне Горе и, што је интересантно, нижу се често свака једна сврх друге. Навешћу свега неколико примера:

ш̂љ̂н, *ш̂љ̂на*, *ш̂љ̂нак*, *ш̂љ̂нака*, *ш̂љ̂наке*, *ш̂љ̂накь^a*, *ш̂љ̂нъ^aкь^a*, *ово̂љ̂ѣ^н*, *ово̂љ̂ѣ^{на}*, *ово̂љ̂ѣ^{нак}*, *ово̂љ̂ѣ^{нъ^aк}*, *ово̂љ̂ѣ^{нъ^aкь^aр}*, *ово̂љ̂ѣ^{нар}*, *љндар̂*, *љндаре̂*, *љндарек̂*, *љндарѣ^aка*, *љндарка̂*, *љндарь^aкь^a* итд.

II Морфологија

§ 115. Иако неким морфолошким особинама иду међу старије дијалекте, иако у њима има нешто више морфолошких црта сачуваних из старијих епоха развитка нашег језика, ипак се јасно види да се облицима много више него гласовним особинама и акценатском системом источноцрногорски говори слажу с млађим дијалектима који су у основици књижевног језика српскохрватског.

Именице

§ 116. *Номинатив јединице*. Хипокористична имена мушкога рода готово ни мало се не осећају као таква. Никада у номинативу немају наставак *а*, већ *о* или *е*, па, разумљиво је, и целу промену именица типа *Марко*.

Блајђ, Бђждђ, Гаврђ, Дрђјђ, Ђурђ, Вђсђ, Ђђкђ, Јђвђђ, Крсђђ, Ивђ, Јђвђ, Мђшђ, Љубђ, Мђкђ, Мђлђ, Мђрђ, Нђкђ, Перђ, Савђ, Нђшђ, Шћђјђ, Туђђ, Мђшђ, Рђђђ, Јђлђ, Ђђлђ, —

су имена која се обично при крштењу дају; врло ретко, и то само нека се употребљавају још и као хипокористика: *Вђсђ* од *Вђсилија* *Ђђкђ* од *Ђђрђија*, *Дрђјђ* од *Драгуђин*, *Јђјђ* од *Јђјђш*. Од њих се као од свих осталих хипокористична имена образују и јављају у доста измењеном облику. Било да реч има два или више слогова, први у корену се чува неизмењен, а сви остали се замењују са хипокористичним наставком *ле*:

Бђлђ (*Бђждђ, Божђдар, Бђшко, Бђђдан, Бђјђћ*), *Јђлђ* (*Јђвђн Јђвђ, Јђкђ, Јђкђђца, Јђвиђца*), *Мђлђ* (*Мђлош, Мијађле, Мђлђђша, Мђловђн*), *Ђђлђ* (*Ђђкђ, Ђђрђија*), *Гђлђ* (*Гаврђ, Гаврђле*) *Сђлђ* (*Сђва, Савђћ, Сђвђ, Сђвђђља*), *Крлђ* (*Крсђђ*) итд.

Имена одмила честа су поред крштених у младости, а чим неко поодрасте као да се ослобођава њих, — сви га почињу звати искључиво правим именом. Хипокористике у облику на — *ле* за одрасле носе у себи, не мањи, део пејоративног значења.

§ 117. Биће да су према њима сва имена мушког рода на *ло* место овога примила наставак-*ле*. Према *Мђле* од *Мђлђ*, *Мијађло* је могло дати *Мијађле*, *Гаврђло* — *Гаврђле*, *Дачђло* — *Данђле*, *Момђло* — *Момђле*, *Манђло* — *Манђле*. Једина од њих је именица *Мијађло* сачувала такав свој облик. Ова незнатна измена облика номинатива није, наравно, повлачила, а није ни могла повлачити никакву разлику у промени. Није такав случај и са именицама: *Вђсилија*, *Глђђорија*, *Ђђрђија*, *Димђђрђја*, *Панђђђлђја*, јер ове променом завршног вокала у номинативу од типа: *Мђлоје* (I врста) прилазе типу *Нђђђла* (III врста) и примају целу промену

ових последњих; *Василија* — *Василијѐ* — *Василију* — *Василију* — *Василија* — *Василијѐм* — *Василију*, као *Илија* — *Илијѐ*. . . .

§ 118. Генитив, датив и акузатив — уколико промена њихова није условљена другим обликом номинатива — не само особних именица м. рода него свих именица уопште, ни мало се не разликују од истих облика у књижевном језику, и о њима се нема шта говорити.

§ 119. *Вокашив*. Именице м. рода на умекшан консонант највећим делом у овом облику имају само наставак у:

Богѝћу, Башрѝћу, Савѝћу, Милѝћу, Рамѝћу, Ђешѝћу млăдѝћу, момчѝћу, ковачѝ, ѡљевачѝ, свирачѝ, шрѝбачу, мѝжу, Мѝлошу, Рăдошу, Мѝрăшу, мркăшу, кѝлăшу, бљѝлăшу, зѝкăљу, бдѝљу.

§ 120. У Зети, али не и у Подгорици, познат је код особних од наведених именица опет један, а не два наставак; за чудо, не у већ *е*; староседеоци, најстарији становници онога краја, кажу увек не само: *Рăдоше, Мѝлоше, Мѝкаше*, већ и: *Богѝће, Милѝће, Башрѝће, Савѝће, Рамѝће, Лакѝће, Вучѝће, Вукѝће.* ишд.

§ 121. Именице код којих извесне сугласничке групе у основи не допуштају *е* у наставку, и у књижевном језику имају за наставак вокатива *у*, поред таквог познају овамо и наставак *о*: *мăчко, ѡшкѝ, шѝшко, кѝчко* (од *мачѝ^{ак}, ѡшѝѝ^{ак}, шѝшѝ^{ак}, кучѝ^{ак}*). И не само то, већ је овакав облик много чешћи, несумњиво зато што те именице с наставком *у* опет мењају облик тако да је њихово значење у питању; с малом разликом у акценту то су акузативи имена истих животиња, само женскога рода.

§ 122. И трећа је група именица мушког рода које уз *е* имају и наставак у:

ѡду (ѡду једѝан), нăрѡду (чѝј нăрѡду), али и: нăрѡде, изрѡду и изрѡде, рѡду и рѡде, ѡорѡду и ѡорѡде, смрăду и смрăде, бѝ^азду (бѝ^азду једѝан), нăду (зăлудњи нăду — у нарицању), кѡшу (ѡ^асѝ кѡшу), галиѡшу и галиѡше, скѡшу и скѡше.

Интересантно је, уколико је необјашњиво, откуда наставак *у*. Све што се може закључити то је да се у свим тим примерима основа завршава денталима *ѡ* и *ш*.

§ 123. Оба наставак имају и именице на *ар*:

ѡру и ѡре, ѡсѡодару и ѡсѡодаре, Цѝнѡру и Цѝнѡре, Шѝшњăру и Шѝшњăре, бѝквăру и бѝкваре, амбăрѝ и амбăре, ѡазăрѝ и ѡазăре (пада у очи различан акценат), *ѡăру* и *ѡăре*, *кăленѡру и кăленѡре*;

а само наставак *у* све које се завршавају на: *ер* и *ѝјер*:

кѝру, ѡѝру, Пѝѝеру, фăкѝеру, лăмѝѝеру, ѡфѝѝѝеру, кѡманѡѝеру

§ 124. Именице женског рода на *a* знају за сва три наставка: *a*, *e* и *o*, али је распоред њихов на поједине групе тога типа нешто друкчији него у књижевном језику; *a* се, наиме, у једним случајевима раширило на штету оба остала наставка, а *e* је опет у другим потисло глас *o*.

За знатан део именица ове врсте и овамо *o* остаје наставак за вокатив. Изузетак чине особна имена, а с њима и заједничке именице што значе сродство, занимање или звање, и све именице на *-шца*.

§ 125. Различно од књижевног језика и млађих дијалеката двосложне именице, с наглашеним крајњим слогом номинатива у вокативу имају наставак *e*:

Māre, Māce, Mīke, Sīāne, Māше, Rūже, Sīāke, Jōke, Sīōје, Dōbre, Цūје, Њāke, Jōве, Jōke, Dāre, Gōrде, Ђūke, Pāke, Cāве, Pēшре, Māце, Kōсе, Dрāе, Dāре, Dōре итд.

Од свих овога типа и с наставком *o* употребљавају се једино: *Plāно* (од *Plānā*) *Jēло* (од *Jēlā*) и *Jāно* (од *Jānā*).

§ 126. Сва остала особна имена, без обзира на акценат и и број слогова имају вокатив једнак номинативу.

Не само:

Rūжа, Mīшна, Sēкна, Ђūrђа, Mīкна, Sīāкна, Mилēна, Mирūна, Mирūша, Mилūша, Велīка, Верūша, Госīāва, Dārка, Илīнка, Sīāнка, Sīанūша, Mīлосава, Гордāна, Jāгода, —

како је уопште у нашем језику, него и:

Dь^аница, Mīлица, Jьубица, Сēкица, Mārица, Jāница, Jēкица, Sīāница, Dрāица, Māкица, Cāвица, Kāшница, Dдбрица,

где је у књижевном језику наставак *e*. У овој особини види се тежња за изједначавањем вокатива с номинативом. Циљ такве тежње удослеђен је у говорима најстарије Црне Горе, а само једним незнатним делом и у нашем. У зетскоподгоричкој грани код претставника са западноцрногорским говорним особинама, једнака су оба независна падежа и код именица типа *Mārā*. Према једнакости тих двају падежа код свих осталих именица без разлике рода (испореди и мушка имена типа *Bджџ, Птерџ*) — а пошто је већ према вокативу превлачен акценат у номинативу (о том опширно у делу о акценту) — номинатив је, кад је реч о именицама женског рода, могао примити наставак вокатива и у свему се с њим изједначити, У Подгорици, Зети и Љешкопољу породице досељене из које било од староцрногорских нахија и номинатив

завршавају наставком *e*. Од ових су гдекад то примили и остали становници, те се онамо врло често сретамо са номинативима :

Анђе, Маре, Каше, Јоке, Јове, Стане, Маше, Мале, Руже, Станке, Јоке, Стбоје, Добре, Њаке, Даре, Буре, Горде, Раке, Саве, а и: Плане, Јеле, Јане.

На питање откуда *e* у вокативу није тешко одговорити да је ту очуван остатак наставка меких основа, које су га, ушавши међу тврде, у дијалектима већином изгубиле. Ипак, у нашем случају овај наставак није везан за овакав или онакав консонант испред њега, већ за целу једну категорију, овде специјално за групу хипокористичких¹⁾ двосложних имена женскога рода с кратким нагласком на крају. Наставак именица: *Анђа, Сеја, Паја, Сења, Марја, Мица*, — пренео се, дакле, и везао за све остале на тврди сугласник, ако су само имале са овима исти број слогова и исти распоред квантитета и акцента.

§ 127. Тежња за изједначавањем независних падежа именица типа на *a* није се ограничила искључиво на особна имена. С ових се раширила на заједничке именице што значе сродство и звање, свакако зато што се оне најчешће употребљавају уз особне именице. И кад су употребљене засебно, као кад дођу уз особне, ове именице у вокативу једнине имају наставак *a* :

Баба (баба Марија), кума (кума Видосава), вђвода (вђвода Илија), владика, судија, самарција, буљуџбаша, ага, иша и, — ако их има још таквих.

§ 128. Именице што значе сродство, припадале променом овој или првој врсти, кад дођу заједно с особним непроменљиве су у васојев. грани ових говора :

Од баба Марѐ, кума Станкѐ, шешка Милуши, сџрина Јани, ујна Плани, кума Велику, баба Драгу, шешка Милушу, с кума Ђурђом, с шешка Раком, ђо кума Милосави, од сџрико Мира, (отсуство њихова акцента врло је разумљиво и сасвим оправдано) у осталим гранама те именице су променљиве ма како биле употребљене :

из бабе Драгѐ, код сџринѐ Јелѐне, искрај шешкѐ Марије, ујни Стџи, баби Јџи, куми Марци, шешку Плану, сџрину Раку, с бабом Цијџом, с ујном Станџом, ђо шешки Јџви, ђо баби Јџвани, ђо сџрику Илији.

¹⁾ Као и мушка тако се и ова имена дају на крштењу, а врло ретко одмила.

Понекад само, врло ретко, уз инструментал особних именица могу се непромењене чути и у осталим гранама :

с кума Сшђјђм, св^а сшрина Сшѐфђм, с шѐшка Госшђвом, с баба Милшом.

§ 129. Напоследку, од књижевног језика отступају и све двосложне именице на-ца тим што у вокативу немају наставак *о* већ, једнако вишесложним истога завршетка, наставак *е* :

кшце, мшце, шшце, зшце, клшце, —

исто као :

баншце, богорђдице, мшлоснице, шђкоснице, шљанице, невв^аљд-лице, калшђђершце, учшшељшце, факи^еерншце, кал^еезншце, несрѐш-нице, ђшволице и др.

§ 130. *Инструментал јединине.* Код појединаца је, каткад, наставак за овај падеж именица мушкога рода: *ем* место *ом*, иако се у основи налази тврд сугласник :

ндсем, класем, шрушем, шрдсем, шрнем, кшменем, грђбем, рђбем, сндшем.

Ни један такав пример нисам забележио у Васојевићима, а имао сам прилике да сваки од наведених чујем, ређе или чешће, у свим осталим гранама. Сем прве набројене именице за множину много чешће употребљавају збирне именице него праве облике множине, и за мене је горњи инструментал резултат контаминације — основе речи и наставак збирних именица.

§ 131. Именице женскога рода на консонант знају за неколико наставака. Најчешћи је архаични, али још књижевни облик *с* наставком *и* :

с шђм сшвшри, вишѐшком крви, свшњском мшсшш, с ншјвшшом ршдосшш, његђвом смршш, својђм чв^асшш, с шђм шђмешш, с шшк-вђм шђкосшш, с вѐликом жшлосшш, с онђм сшђросшш.

Нису ретки ни наставци именица мушкога рода: *ом* и *ем* :

крвшем, ређе: крвшом, мшшћем и мшсшом, нђћем и нђћом, чв^аш-ћем и чв^асшом, смрћем и смршом, најшшћем и најшсшом, рш-дошћем и ршдосшом, сђљем итд.

А познат је у употреби и наставак *ју* :

крвљу, мшшћу, чв^ашћу, нђћу, сђљу, смрћу, с ршдошћу, жшлошћу, шђкошћу, с ншшшћу.

§ 132. Услед једнакости више падежа, те услед једнакости инструментала на *и* с генитивом и дативом — дешава се и обрнут случај да се ова два падежа изједначе с инструменталом на-ју, узимајући тај наставак :

шенуо с *п̄а̄мећу*, боји се *с̄мр̄ћу*, моје ми *ч̄в̄шћу*, погинућеш с такве *п̄а̄кошћу*, од велике *ж̄а̄лошћу*, не могу се откупит од *на̄п̄а̄шћу*, благо твојој *п̄а̄мећу* итд.

§ 133. *Номинатив једине*. У овом падежу именице м. р., као и у књижевном језику нашем према неколиким старим наставцима имају једино наставак *и* (*-еви*, *-ови*). Изузетак чини колективна именица *љ̄ӯћи*; у њој се сачувао наставак *је* (наставак *і* основа) који је врло обичан у говорима штокавским старијег и најстаријег типа (средњоштокавским и староштокавским). Али облик *љ̄ӯћи* није, као што видимо, сачуван неизмењен, онакав какав је био, с наставком *је*. Раније тај је облик гласио *љ̄ӯће*; дакле, посве онако како гласи данашњи облик акузатива, према номинативу *на-и* (испор. *з̄уби* — *з̄убе*) који је, сасвим разумљиво, према свим осталим случајевима, у овоме усамљеном — заменио наставак *е*.

§ 134. У васојевићкој грани ових говора, као уосталом у многим дијалектима нашег језика, сачувао се у називима места скамењен некадашњи наставак ном. множ. конзонантских основа м. рода типа *камене*. Овај се наставак везао за имена свих места насеља која се налази југозападно од Андријевице између Комова и Зелетина: *Бџиће*, *Кош̄ӯшиће*, *Бојд̄виће*, *Ђулиће*, *Цецуне*, *Коњуве*, — за нека јужно од Гусиња, у насељу Вусању: *Гѣране*, *Госд̄виће*, *Ђ̄умбаљиће*. А то су сва географска имена овога типа у целој тој области. Изузев *Маршиновића* код Гусиња, ниједно нема књижевни наставак. Међутим, у осталим гранама називи ове врсте имају само наставак *и*: *Бр̄а̄шножићи*, *Пе̄ш̄р̄д̄вићи*, *Ђ̄урковићи*, *До-љ̄ани*, *М̄а̄шагужи*, *Гор̄ӣчани*.

§ 135. *Уметак-ов (-ев)* испред наставка за облик множине нешто је чешћи него у књижевном језику, што је, бар за више-сложне речи, једна од архаичнијих црта:

ђ̄а̄кови, *г̄авранови*, *г̄д̄лубови*, *г̄д̄будови*, *в̄ӯкови*, *с̄ш̄р̄ӯкови*, *к̄д̄чеви*, *с̄ш̄ӯйчеви*, *з̄н̄а̄кови*, *с̄ш̄д̄р̄чеви*, *ј̄д̄р̄чеви*, *з̄убови*, *ш̄ӣљ̄кови* тамо је обичније него: *ђ̄а̄ци*, *г̄авр̄ани*, *г̄д̄луби*, *г̄д̄буди* итд.

§ 136. *Генитив и локатив множине*. Од XV века углавном, од губљења двојине као синтаксичке категорије, под њеним утицајем настале су промене појединих облика множине. Те су промене обухватиле све косе падеже сем акузатива и састоје се или у прихватању наставака двојине или у простом изједначавању падежа множине, а понекад и у једној и у другој особини. Споменици и дијалекти дају нам јасну слику кроз какве је све фазе прошао наш језик од доондашњег па до данашњег његова стања. Утицај

Облика множине био је од пресудног значаја у књижевном језику за датив и инструментал множине. Са заједничким обликом за та два падежа изједначио се и локатив, али не у многим дијалектима, — не ни у овоме о којем говоримо. Локатив множине једнак је у њему са генитивом, свакако стога што су та два падежа имала исти облик за двојину, а без сумње је њихову једначењу и код именица помогла једнакост заменичких облика њихових. Управо, ту и немамо једначење генитива и локатива, већ контаминацију облика генитива који се, после губљења његова наставка, изједначио са основном именице, — и старог наставка локатива множине.

§ 137. Све именице, сем групе женског рода без наставка у ном. јед., у ген. множине имају наставак *ѣ*. То *-ѣ* је, по мишљењу проф. А. Белића и по моме мишљењу, вокални део наставка за локатив *-ѣхъ, -ѣхъ* старих *-ї, -й* и консонантских основа (типови: *сынѣ, пѣть, вѣѣма, камѣ, мати*) који се, изузимајући изузету групу, раширио на све остале промене:

зубѣ, кѣнѣ, вѣлѣвѣ, јѣлѣнѣ, лѣвѣвѣ, ѣвѣвѣ, дрѣѣвѣ. кнѣ-жѣвѣ, кмѣшѣвѣ, двѣрѣвѣ, смѣшѣвѣ, пѣшѣвѣ, цѣрѣшѣ, цѣсѣѣ, сѣлѣ, пѣлѣ, пѣрѣ, дрѣвѣ, кѣлѣнѣ, ѣсѣшѣжѣ, вѣшѣнѣ, звѣнѣ, шѣлѣмѣнѣ, пѣлѣмѣнѣ, вѣлѣмѣнѣ, жѣнѣ, лѣѣвѣ, бѣбѣ, вѣлѣ, сѣѣѣ, шѣрѣнѣ, шѣрѣѣлѣ, шѣѣмѣнѣѣ, шѣшѣѣкѣ, нѣднѣѣѣ, —

у истини су генитиви, — то нам сведочи квантитет претпоследњег слога, — али са наставком лок. множине. Претпоставка Решетарова, да је овај наставак вокализован стари наставак генитива множине, неоснована је, јер је апсолутно немогуће да се полугласник сачува у позицији у којој се, као некадашњи наставак ген. множ., налазио. Што претставници који у свом изговору немају полугласника (Зета) у наставку ген. множ. место њега изговарају *a*, може се двојако тумачити. Прво, то *a* може бити гласовног, а не морфолошког карактера, а друго, исто је толико вероватно да је ово *a* оног порекла којег је и у књижевном језику. Ако је ово друго тачно, онда говори зетске равнице са осталима са којима су груписани нису у основи исти. Ова особина и вокализовање полугласника у одређени вокал *a* говоре за претпоставку, да је оно становништво које ми данас сматрамо као староседеоце дошло у Зету са југоисточне стране и населило се у њој пре XV века. Детаљнија проучавања ово ће несумњиво утврдити.

Да је ово, у истини, наставак лок. множ. даје нам јасан доказ део ових говора и западноцрногорски говори који су, чувајући у из-

говору сугласник *x*, у потпуности сачували некадашњи наставак лок. множ. *-i-*, *-ü-* и консонантских основа (испор.: *сїндвѣ^ах*, *їушдвѣ^ах*, *мїјѣ^акѣ^ах*, *брѣмѣнѣ^ах* зетскоподгоричких досељеника из западне Црне Горе). По извесним претпоставкама¹⁾ *x* се овде могло развити аналогично према придевском наставку *-их* (*цїех*). Уколико је то само по себи, вероватно утолико облици генитива на *и*: *људї*, *сївѣрї*, *ноћї*, *наїдсїи*, *їосїи*, *їрсї*, итд. наводе на сумњу. Оно претставника у грани зетскоподгор. који иначе чувају сугласник *x* у ген. множ. ових именица — тај глас врло ретко изговарају. Именице ове врсте имале су свој наставак у ген. множ.: за тај наставак тек могао се овај сугласник везати аналогично по угледу на остале групе именица, а и по угледу на остале придеве и заменице. Међутим, кад би горње мишљење било тачно, изговор сугл. *x* морао би бити доследнији у овом него у осталих типова именица, јер су оне баш наставком тога облика најсличније придевима.

§ 138. Стари облик ген. множ. без наставка тамо се у обичном говору не употребљава; *двадѣсїуш*, *шридѣсїуш*, *сїдїуш* и сл., као и *једѣ^анїуш* прилошки су, окамењени облици, па се не могу узети у обзир иако у себи садрже уз прост број стари облик ген. множ. Али има један сасвим усамљен случај сачуваног тог облика и то у називу једног места. Уместо да се каже: *Мїјељи Мрѣ^а* поред *Мїјељи Мрѣке* у целој околној области која за то место зна говори се: *Мїјељи Мрѣ*. Овај случај интересантан је својом усамљеношћу и синтаксички, јер нема ни једног више случаја исказивања припадности генитивом у изразима ове врсте.

§ 139. Облик генитива множине са старим наставком истог облика сачувале су доследно именице женскога рода чији се номинатив једнине завршава консонантом:

сївѣрї, *рїечї*, *ноћї*, *радосїи*, *жалосїи*, *крвї*, *їаїрїшї*, *сїрвї*, *влїсїи* итд.

Недоследно неке именице мушкога рода:

љуђї, *їушї*, *мљесеци*, *сїшї*, *секундї*, *минушї*, *рїсїегљдї*, *кд-рачїјї*, *зїђегљїјї*, *дбршљїјї*, *їрсїи*, *їосїи*, *дшрдвї*, *брѣвї*, *мрѣвї*, *црвї*, *рукѣвї*.

Недоследно кажем, јер једино именица *љуђи* не познаје другог сем тог облика. Све остале уз овај имају и обичан ген. множине на-*ѣ^а*:

їушѣ^а, *мљѣсѣцѣ^а*, *сїшѣ^а*, *минушѣ^а*, *секундѣ^а*, *рїсїегљїјѣ^а*, *кдрачїјѣ^а*, *зїђегљїјѣ^а*, *дбршљїјѣ^а*, *їосїѣ^а*, *їрсїѣ^а* (при друкчијем наставку друкчији и акценат), *дшрдвѣ^а*, *брѣвѣ^а*, *мрѣвѣ^а*, *црвѣ^а*, *рукѣвѣ^а*, —

¹⁾ Д. Вушовић, Прилози проучавању Његошева језика, § 85.

и то готово једино с овим наставком претставници свих осталих грана сем зетскоподгоричке. У њој пак, генитиве на-и, и само њих, у наведеним случајевима употребљавају муслимани, а од ових их је, поприлици, примило и православно становништво у толикој мери да су код њега подједнако чести са генитивима на-а. Вероватно је да су ти облици раније били многобројнији, а да су се до данас сачували у свега неколико примера и најдоследније код подгоричких муслимана. Ако би се хтело утврдити неко правило, може се рећи да наставак и у генитиву множине од именица мушкога рода имају пре свега неке од оних које су припадале основама на *i* [*иџш*, *гџс(ш)*, *иџс(ш)*], затим именице што означавају временску меру (*мљѝсец*, *сѝш*, *минџш*, *секџнш*) и, најзад, биле ког значења и порекла, именице које се у номинативу једнине завршавају на-в и ај (*брѝв*, *мрѝв*, *црѝв*, *рукѝв*, *зѝвѝжљѝј*, *рѝсѝгѝљѝј*, *кѝрѝчѝј*).

§ 140. Мање доследно, а приближно по истој територијалној пропорцији, — опет најчешће код муслимана место полугласника, управо место *a* у ген. множине, чује се наставак *и* и код именица женскога рода на *a*. Овај облик употребљава се и на целој територији простирања источноцрногорских говора, али само ако хоће, било речи у генитиву било целом изразу, да се да мало шаљив тон, — дакле у детериоративном значењу:

војскѝ, *мљ^aскѝ* (кољико је мљ^aски ту?, *брѝздѝ* (џзора неколико брѝзди па џстави), *смѝш^нѝ* (без вѝљиј^a смѝт^нѝ), *слѝмкѝ* пешес слѝмки на пут), *шџжбѝ* (има џ суд двадѝс тџжби на њѝга), *свѝдбѝ* (бѝјо сѝм на њѝколико свѝдби), *лѝђѝ* (сѝ^eстане се по сто лѝђи у једнџ луку).

Овај иначе редак наставак за категорију именица женског рода с наставком *a* у ном. једнине условљавају пре свега групе сугласника у основи, — скоро свим наведеним примерима основа се завршава неком групом сугласника.

§ 141. Источноцрногорски припада групи дијалеката који место лок. множ. употребљавају генитив; облик локатива непознат је на целој територији простирања нашег дијалекта. У тој особини, и још неким другим, види се блиска сродност с дијалектима пећкоресавским, а та нам дијалекатска сродност говори да се гро црногорског живља пред турском најездом повлачио из источних крајева и населио област у којој и данас живи, и у којој је опет било померања из једног насеља у друго. Но, за извођење самих закључака биће потребна детаљнија испитивања на обема странама, а ја се враћам на оно што је позитивно

утврђено. Контаминанан облик ген. с каквим смо се упознали у §§ 136 и 137 једини је облик који се употребљава у служби лок. множине:

*по зубѣ^а, по кршѣ^а, по њушѣ^а, по смешѣ^а, по брѣ^а, по
дбразѣ^а, по ѡршѣ^а, по брдѣ^а, по сѣлѣ^а, по ѡдѣ^а, по дрѣ^а, по
кдѣ^а, по лѣшѣ^а, по грѣ^а, по сѣрѣ^а, по шѣ^а, по гдѣ^а,
по њѣ^а, по бѣшѣ^а, по сѣшѣ^а, по кдѣ^а; о ѡрѣ^а, о дѣ^а,
о клѣ^а, о вѣ^а, о крѣ^а, о грѣ^а, о рѣ^а, о бѣ^а (од
самара), ѡри дрѣ^а кдѣ^а ѡри камѣ^а, ѡри сѣ^а, ѡри
вѣ^а, ѡри кдѣ^а, ѡри дрѣ^а, ѡри кдѣ^а, ѡри кдѣ^а, ѡри
сѣ^а, ѡри кдѣ^а;*

а где је *x* сачувано:

*по брдѣ^аx, по њѣ^аx, по кдѣ^аx, по камѣ^аx, по лѣшѣ^аx,
по кѣ^аx, о ѡрѣ^аx, о грѣ^аx, ѡри сѣ^аx, ѡри јѣ^аx.*

§ 142. Напоменуто је напред, а понављам и овде, наставак старих основа на *i* и *ѡ* и консонантских основа како се из наведених примера види, потиснуо је наставак локатива свих осталих типова именица. Најмногобројније од именица које су некад имале тај наставак, а то су именице женског рода без наставка у ном. јединине, — нису облику (генитиву) који се у служби лок. мн. употребљава наметнуле наставак старог локатива. И поред тога што су све остале категорије именица за ген. мн. узеле тај наставак — ове и у служби генитива и у служби локатива множине употребљавају генитив са његовим наставком:

*по сѣ^а, по рѣ^а, по зѣ^а, по ѡѣ^а, по грѣ^а, по ѡрѣ^а,
ѡри сѣ^а, ѡри ѡрѣ^а, ѡри рѣ^а.*

§ 143. Оно неколико именица које су сачувале облике некадашње двојине подједнако их често употребљавају за генитив и за локатив множине: *рѣ^а* и *ндѣ^а* је обичније него: *рѣ^а* и *ндѣ^а*, а тако исто и: *ѡри рѣ^а* ѡри *ндѣ^а*, него: *ѡри рѣ^а*, *ѡри ндѣ^а*. Обрнуто томе, чешће се каже: *ѡри, ушѣ, ѡрѣ грѣ, ѡрѣ* (у ген.), него: *ѡрију, ушѣју, ѡрѣју*, па чешће и *по ѡри, по ушѣ, по ѡрѣ, по грѣ, по ѡрѣ* него: *по ѡрију, по ушѣју, по ѡрију, по ѡрѣју*, — а познати су и обични у употреби свуда и једни и други облици.

§ 144. *Дѣшѣ* и *инструменѣ* множине. Врло ретко, и то као утицај са стране, поред наставака — *ѡма, ѡма*, јавља се у дат. и инстр. множ. још и наставак *ѡма*. Облици:

*ѡдѣ, зѣ, кдѣ, сѣ, рѣ, камѣ, јѣ, ѡдѣ,
ѡдѣ, јѣ, ѡдѣ, ѡдѣ, ѡдѣ* (најчешће код збирних именица на *-ад*)—

сретају се највише у Пиперима, као бјелопавлички утицај ширих размера. Ако сам и један пример таквог датива или инструментала чуо у којој другој грани, увек је то било од неке бјелопавличке одиве, њене деце, или у каквој породици бјелопавличког порекла ¹⁾

§ 145. Повећи број именица може имати двојаку промену, па према томе бити и двојаког рода. Такве су најчешће именице некадашњих основа на *ī* мушкога рода које су примиле промену осталих именица свога рода, али су при том задржале који облик старе своје промене. И у облицима те некадашње промене оне се осећају потпуно именицама женскога рода :

īđđzdrāv-īđđzdrāva и *īđđzdrāvi* (прими *īskrenī pōzdrav* и *īskrenu īđđzdrāv*), *īlād-īlādi* и *īlāda*, *nīš-nīša* и *nīši*, *īđđān-īđđāni* и *īđđāna*, *vāroš-vāroši* и *vāroša*, *đđbiš-đđbiši* и *đđbiša*, *rūkovēš-rūkovēši* и *rūkovēša*, *īđđnōk-īđđnōki* и *īđđnōka*, *drdb-drdba* и *drdbi*, *korīc-korīci* и *korīciša*, *đđba²⁾-đđba* и *đđbi* (први је облик чешћи и обичнији од другога).

Као ове је и именица *rāš*; поред *rāš-rāša* каже се и *rāš-rāši* (прдшлѣ *rāši*, првѣ *rāši*, балкѣнске *rāši*). Задржавши промену именица женског рода на консонант, она се, као остале у тој промени, и осећа именицом женског рода. Од осталих сам је одвојио зато што она познаје и облике треће промене: ген. једнине *rāšē* као *женѣ*. Није то тешко разумети. Кад се већ у једној промени осећа именицом женског рода, а има речи тога рода с двојаком променом (испореди *māšer — māšeri* и *māšerē, kšēr — kšeri* и *kšerē*), могла је и именица *rāš* добити ту њихову особину.

§ 146. Неколико двосложних именица типа *kāmen* једва да знају за такав облик номинатива једнине. У употреби су без слога *ен*, као једносложне речи :

kām, krēm, ĩrēm, īlām, ĩrām, ĩrūm.

Kāmi је стари облик консонантских основа мушкога рода (испореди старосл. *камъ*). Такав се облик овамо сачувао до данашњега дана и употребљава се углавном прилошки, у значењу *слабо* :

Kāmi што разумије, *Kāmi* је што *рађијо*. *Kāmi* је *ручѣ*. *Kāmi* се *помѣгѣ*. *Kāmi* му 'е боље. *Kāmi* се *опорѣвио* *Kāmi* да му 'е (зло да му је);

¹⁾ У Горњим Селима близу Берана забележио сам од једног старца и од једне девојке из братства Пешића, које се, и по причању истога старца, овамо доселило из Бјелопавлића пре више од сто педесет година: *кѣњама, јањама, мѣмама*.

²⁾ Та је именица овамо променљива.

затим у проклињању, са значењем именице :

Кѧми те тукѧ. *Кѧми* му главу разбѧјо. *Кѧми* му у вилице.

Кѧми ти ѱ дом. *Кѧми* ти Бѧг да. *Кѧми* ти срѧћи,

а и иначе :

Ту је једеѧн вѧлики *кѧми*. Бачио је *кѧми* ѱ воду.

Према номинативу *кѧми* образован је генитив *кѧма*, облик који се из народне употребе изгубио, а преко оваквог генитива добивен је опет номинатив *кѧм*. У том облику, поред номинатива, ова је именица позната још и у акузативу. За остале падеже основа је *кѧмен* : *кѧмена* — *кѧмену* — *кѧменом* — *ѧри кѧмену* (и *ѧри кѧмену*). Других пет именица све падеже граде додавањем наставка за облик на номинатив једнине : *ѧлѧм-а*, *ѧлѧм-у*, *ѧлѧм-ом*, *ѧри ѧлам-у* ; *ѧрѧм* — *ѧрѧма*, *ѧрѧм* — *ѧрѧма*.

§ 147. Известан број имена места женскога рода, најчешће оних која се свршавају на *на*, имају придевску промену :

Лознѧ — *Лознѧј*, *Фѧндена* — *Фѧнденој*, *Сѧѧјена* — *Сѧѧјеној*, *Блѧзна* — *Блѧзној*, *Рѧсна* — *Рѧсној*, *Сѧѧеска* — *Сѧѧаској*, *Дрѧзна* — *Дрѧзној*. *Велѧка* — *Велѧкој*.

Ту су особину првобитно имале само именице које су постале од готова придевског облика (испор. са *млѧда*), па се с њих пренела и на друге које су им ма по чему могле бити сличне.

Заменице

§ 142. *Личне заменице*. Однос пуних и безакцентних облика заменичких је као у књижевном језику. Одлика источноцрногорских говора је у томе што су сачували енклитичне облике онакве какви су били у старом језику нашем.

Краћи облици за датив множине 1 и 2 лица гласе *ни* и *ви* (старо *нѧ* и *вѧ*).

Оѧеши *ни* писѧт? Донѧси *ни* винѧ. Рѧкла *ни* је. Запрѧтетѧјо *ни* је отѧѧц. Опрѧвила *ни* је тѧтка. Спѧзили су *ни* се. Не пѧда *ни* нѧм (на ум). Зѧшто *ни* не послѧсте? Поручѧће *ни*. Зар *ви* нијесѧ кѧзѧли? Је ли *ви* се што родѧло? Забрѧњено *ви* је да идѧтѧ. Кѧко *ви* се живѧ? Лѧѧко *ви* је. Фѧлѧ *ви* нѧ чѧс. Кѧко су *ви* ѧѧца? Штѧ *ви* стѧри чинѧ? Оѧе ли *ви* што дѧт? Грѧвотѧ *ви* је. Срамотѧ *ви* је ит.д. — *нам* и *вам* нико не употребљѧва. *нѧ* и *вѧ* су били енклитични облици и за акузатив множине, али се у овом падежу нису такви сачували (мислим с изменом *ѧ* у *и*). Због сличности с неакцентатским облицима једнине — *ме* и *ше* с једне стране, а по угледу на именице мушког и женског

рода, с друге стране (испореди наставка за акузатив множине оба рода, без именица ж. р. које немају наставка у номинативу једнине); дакле, аналогично ти су се облици променили у *не* и *ве*.

Јеси ли *не* видио? Зар *не* нијесте пџзнали? Звџали су *не*. Прошџа *нџ* код чџсмџ. Псџвџа *нџ*. Нијесу *не* чули. Јџсте ли *не* мџдго чџкали. Кџад *нџ* стџгџа? Чџм *не* опџзише почџшџ да гаџу. Прџтече *не*. Зџустави *не* тџамџан ту. Поздрџвили су *ве*. Чџкали смо *ве* два сџта. Бџг *ве* убџјо. Јесу ли *ве* лџјџпо дочџкали. Звџа *вџ* да дџђете. Исрамотџће *ве* кџад *ве* види. Знџамџ *ве* лџјџпо. Зџр *ве* није срамотџ? Ако *ве* опџзџ позобџће *ве*. А џкле да *ве* нџђу кџад *ве* не траже)

Исто тако, енклитични облици датива једнине *ми* и *џи*, у којима се *и* осеђа као заменички наставак падежа за намену, помогли су да се *ни* и *ви* вежу само за датив и остану као једини његови енклитични облици.

§ 149. Новији енклитични облик за акузатив једнине личне заменице 3 лица женског рода, који гласи *је*, апсолутно је непознат, а доследно се у тој служби чува облик *ју* (опет стари акузатив *џ*).

Јеси ли *ју* виђџ? Поздрџви *ју*. Остџви *ју*. Познајџте ли *ју*, ви? Зџр ви *ју* нијесу кџзџли? Дџвно су *ју* џдџли. Те добрџ су *ју* удомџли. Заборџвили сте *ју*. Ако *ју* видиш рџци јој да дџђџ. Нџђемо *ју* више чџкат. Нџте *ју* примџт. Остџви *ју* нџ то мџџсто. Сџно ли *ју* џстуче. Замџакнџђу *ју*.

Генитив упитне и зависноупитне заменице *џџо*, и свих с њом сложених, гласи *чџса*.

Од *чџса* те стрџ? Од *чџса* сте то направџли? *Чџса* ће те сигурџ за ручџак? Нигџе *нијџеса* нџма. *Нијџеса* ни нијесу дџли. Направџ га од *нџџеса* па од *џеса* билџ. *Свџџеса* џмау у кџђу. Кџад је дџста *свџџеса*.

Старо *чџсо* је, као све заменице, по угледу на именички завршетак генитива једнине крајње *о* заменило вокалом *а*, те се данашњи облик тамо од старог облика само тим разликује.

§ 150. Није такав случај и са акценатским облицима датива и локатива једнине првог, другог и сваког лица. У *мџне*, *џџбе*, *сџбе* — како код свих претставника гласе дужи облици двају падежа — немамо сачуване старе облике *мџнџ*, *џџџ сеџџ*. Ако би се то и могло закључити по стању ствари у екавским дијалектима нашим, пеђкоресавском, на пр., у којем је и гласовним путем морало дођи до таквих облика, источноцрногорски су баш ти

који искључују могућност да је *e* у овом положају добивено фонетским путем. Али, по моме мишљењу, толико ово неће бити ни морфолошка црта. Узрок оваком наставку ваља тражити међу синтаксичким особинама; и тамо ће о њему бити речи, а овде да наведемо још неколико примера:

Дошли су *k мёне*. Научијо съем га да се *шёбе* обрати. *Мёне* су послали од куће неке *паре*. Шилу ли *шёбе* што? Вйше вoлим *сёбе* (да дам) но *шёбе*. Ако дође *k шёбе*, поздрави ју. Што не желйш *сёбе* не пожелй ни *мёне*. Сам *сёбе* је врат сломйю. *Мёне* су дaли, а нјесу *тёбе*. *Тёбе* те грдно замљерит. По *шёбе* све прашйна, а по *мёне* никакве длачице. Ймаши при *сёбе* коју *пару*? Нйје ми се при *мёне* нагнало ни солта.

§ 151. *Придевске заменице*. Присвојна заменица 3 лица која означава припадништво женскоме роду у кучкобратоножићкој грани не гласи само *њезин*, већ и *њoјзин*.

њoјзин брaт, *њoјзин* отѣ^ац, *њoјзин* кум, *њoјзина* срёћа, *њoјзина* врёћа, *њoјзина* тётка, *њoјзина* глава, *њoјзино* лицё, *њoјзино* имaњё, *њoјзини* рoђаци, *њoјзини* свaтови, *њoјзине* другарйце, *њoјзине* aљйне, *њoјзине* чарaпе, *њoјзине* oчи, *њoјзина* ёца. Али се она тамо не употребљава само у датом облику, већ и без партикуле *зи*. Тада у основи никада нема датив, него генитив заменице *она*; нигде нисам чуо *њoјн*, а *њен* се врло често говори. У осталим гранама — изузимајући зетскоподгоричку, у којој се, поред *њен* и *њезин*, понекад чује и *њoјзин*, — у употреби је углавном *њен*. Као мало необичан налазимо у Пиперима и Васојевићима, али врло ретко, и облик *њезин*; облика *њoјзин* нема.

Ово је једина променљива реч с којом се партикула *зи* толико срасла да се осећа као део основе и да се на њу додају наставци за поједине падеже. Придевски наставак за припадање, у овом случају *н*, с партикулом *зи* испред себе, додаје се на генитив личне заменице. Ипак није тешко разумети откуда у нашем случају датив у основи. Предмет или лице коме нешто припада може стајати у овом падежу исто онако као у генитиву; код личних заменица — само у њему, генитиву (испореди: Мйрко је *њoј* брaт. Онo је *мёне* (датив) зет. Што је он *вaма*? То су *њёму* рoђаци — и тако увек), а конструкција реченице с посесивним генитивом самосталних заменица је немогућа. Не употребљавају се, истина, али претставницима целог источноцрногорског дијалекта не би биле далеко од осећања реченице типа: *Ћoј oшѣ^а ёе ше йомoј*. И сасвим је разумљиво што су се наставци за припадање могли додати једном

облику који већ сам за себе значи то исто. Пре би се због тога могло поставити питање, зашто се и на слободни датив, без партикуле, не додаје посесивни наставак.

§ 152. Показне заменице мушког рода у номинативу једнине — знатно се разликују од књижевних облика; једино у васојевићкој грани има неког јединства, а у свима осталим 2 лице се јавља у једном, а 1 и 3 у другом облику. Дакле, за већину ових говора облици су за 1 и 3 лице — *овѝ* и *онѝ*:

ови опѣ^анѣ^к, *ови* ђавољѝ зуб, *ови* дѝг, *ови* пѣ^ас, *ови* момѣ^ак, *ови* самѝр, *ови* товѝр, *ови* ђетѝћ, *ови* кѝм, *они* вѝл, *ови* нарѝмѣ^к, *они* сиромѝ (х), *они* бѝгѝл, *они* крѝш, *они* јѝрѣ^ам, *они* рѝнѝк, *ови* косѝјер, *они* прѝс, *они* рѝђѝк, *они* зѝрѝз, *они* прѝјѝ^ателѝ, *они* зѝц, —

а за друго *шѣ^а* :

шѣ^а кѝкот, *шѣ^а* стрѝц, *шѣ^а* зѝт, *шѣ^а* пѝп, *шѣ^а* кѝм, *шѣ^а* вѝд, *шѣ^а* овѝн, *шѣ^а* лѝс, *шѣ^а* стѝг, *шѣ^а* рѝг, *шѣ^а* дрѝјен, *шѣ^а* јѝвор, *шѣ^а* ступѝ^ац, *шѣ^а* прѝстен итд.

Разлика је ова пореклом из ранијег доба развитка нашег језика. Заменица *ѝнѝ* била је и лична и показна. Угледањем на *шѝ*, добијено је и *онѝ*. На тај начин су од једног постала оба облика; *ѝнѝ* је остало као облик за 3 лице личне заменице, а за *онѝ* се везало показно значење. Како се овим заменицама врло рано почела додавати речца *и* — *онѝ + и* дало је *онѝ*. То исто важи и за *овѝ*. За облик 2 лица постоје различне могућности: или му се партикула *и* није ни додавала или је као у многим случајевима, нашем језику познатим, и додавана, па поново отпала. По акценту и квантитету дало би се и нешто треће закључити, да се, наиме, извршило сажимање *шѝ + и* у *шѣ^а*, иако разнородност природе вокала *ѝ* и *и* не допушта асимилацију. С обзиром на то, а према стању ствари у гранама зетскоподгоричкој, кучкобратоножићкој и пиперској, дужина вокалног елемента може се тумачити и угледањем на 1 и 3 лице. У васојевићком, међутим, где је сложени део облика за сва три лица доследно исти: *овѣ^а*, *онѣ^а* као год и *шѣ^а* — дужину вокалног елемента од свега претпостављеног можемо тумачити једино сажимањем.

§ 153. Облик номинатива множине потпуно је једнак с истим падежом једнине не само у 1 и 3, већ и у 2 лицу ове заменице. Као *шѣ^а* *чѝк*, каже се увек:

шѝ љѝђѝ, *шѣ^а* зѝби, *шѣ^а* мајстори, *шѣ^а* аргѝти, *шѣ^а* обраѝзи, *шѣ^а* волѝви, *шѣ^а* шиљѝзи, *шѣ^а* јѝрѝчеви, *шѣ^а* чѝбѝни, *шѣ^а* војнѝцѝ, *шѣ^а* рѝ-

ђаци, *шб^а* пријатељи, *шб^а* путници, *шб^а* плдтови, *шб^а* трнови, *шб^а* камењи, *шб^а* прүтови, *шб^а* дүбови, *шб^а* стүпчеви, *шб^а* стдлови итд. Објашњење једнакости множине и једнине не треба тражити у каквим фонетским или морфолошким, а најмање синтаксичким особинама, већ у случајном изједначавању оба броја код 1 и 3 лица (испореди: *ови кдњ* и *ови кдњи*, *они вүк* и *они вүкови*). У ова два лица једнина се, преко малопре изложеног процеса, изједначила с множином. А угледањем на ту једнакост и у 2 лицу за множину се почео узимати облик једнине, који је прави облик множине сасвим истискао из употребе.

По томе што се налази у самој њој, не бисмо могли објаснити изједначење једнине и множине у васојевнској грани. И у њој се употребљавају облици једнине и за множину. Као *онб^а*, *шб^а*, *овб^а* *сшриц* говори се:

овб^а стрйчеви, *овб^а* љуђи, *овб^а* Бйјорци, *овб^а* Плављани, *овб^а* Цйгани, *овб^а* путници, *овб^а* пастири, *овб^а* ндкти, *шб^а* радови, *шб^а* послдвн, *шб^а* коломбдћи, *шб^а* јечмови, *шб^а* љдбови, *шб^а* ударци, *шб^а* пријеклди, *шб^а* камењи, *шб^а* врови, *онб^а* пријатељи, *онб^а* дужници, *онб^а* јунаци, *онб^а* глвари, *онб^а* кутуни, *онб^а* стдгови, *онб^а* брдгови, *онб^а* штдпови.

Претставници ове гране су могли ту особину примити из суседства са југозападне стране као готову, да облици показних заменица за номинатив оба броја буду једнаки, без обзира на услове при којима се до те једнакости долазило. Да су је примили из других говора, закључиће се и по чињеници што је само за 2 лице облик доследно исти, а за 1 и 3 употребљавају се, истина ретко — и прави облици множине — *ови* и *они*.

§ 154. Сви остали облици и једнине и множине слажу се потпуно с књижевним облицима.

Придеви

§ 155. Придеви познају оба вида, али облике њихове међусобно мешају и то знатно на штету неодређеног облика. Неодређени облик се употребљава доследно као самостални именски део предиката у реченици. У другој служби не долази кад значење његово захтева, а то значи да се одређеним обликом често казује и својство непознатих лица и предмета.

Пошдднн чдк то не би учинијо. *Невалддлн* комшија је највишд злд. *Ддбрн* друг је милн но брдт. Остаће му *црнн* обрдз ддвн¹ек. *Ддбрн* ддк свд научи. Спремили су недк^ак^ав купус кйсели.

§ 126. Независни падежи су, може се рећи, сасвим изгубили неодређене облике у народном говору. Генитив неодређеног облика једнога придева у мушком роду не само да личи него се донекле осећа као номинатив, а датив и локатив као акузатив женскога рода тога истог придева. И коси падежи се редовно замењују одређеним облицима, ако их само дотични придев има: Нйшта гџре од *злџга* врѣмена. У *нев^аљџлога* оца поквѣрена љџца. Да мог^а(х) накѣсѣт на *дџброга* кџња, џџа га купѣт. Од *кѣселџга* купѣса и *бѣјџлога* лѣка. Испод каквога *зелѣнога* дрвета. Нѣма грѣјања од *сѣвога* грања. Од каквога *дебѣлого* дрвета. Ни *лѣдоме* тѣци ни *пѣмѣшноме* штѣдѣ. Кѣ(д) се *пѣштѣноме* чџку обрнеш за сѣвљѣт даѣе ти га ѣко си му и нѣпознѣт. *Манѣшѣоме* исѣнѣ не вѣљѣ за злѣ нйшта узѣмѣт. *Пѣмѣшноме* старцу се нйшта не мѣже скрѣт ни кѣ^ад је слѣјеп. О *дебѣломе* дѣрѣку се слѣбодно обљѣси и над провалѣјѣм. Ако су и кѣзе не могу о *сѣвоме* грању ни о *пѣиломе* пѣ^ању.

§ 157. За придевима од којих су могућа оба облика повели су се косим падежима унеколико и други, присвојни придеви, на пр., који имају само један облик. Поред именске придеви на *-ов* и *-ин* имају и придевску промену; *Мѣркова сѣна* и *Мѣрковѣ сѣну* није мање обично него *Мѣркова сѣна* и *Мѣркову сѣну*. Свакојако се не употребљавају ређе:

мѣјчинога и *мѣјчиноме*, *сѣсѣринога* и *сѣсѣриноме*, *шѣшѣкинога* и *шѣшѣкиноме*, *бѣбинога* и *бѣбиноме*, *брѣшѣвога* и *брѣшѣвоме*, *сѣшѣчевога* и *сѣшѣчевоме*, *бѣбѣвога* и *бѣбѣвоме*, *вљѣдичинога* и *вљѣдичиноме*, *слѣгѣинога* и *слѣгѣиноме*, *ѣинога* и *ѣиноме*, *јѣнѣковога* и *јѣнѣковѣме*, *сѣѣнѣковога* и *сѣѣнѣковѣме*, *Пѣшѣровога* и *Пѣшѣровѣме*, *Бѣжѣвога* и *Бѣжѣвоме*, *Нѣкѣлинога* и *Нѣкѣлиноме*, *Тѣмѣновога* и *Тѣмѣновѣме*, —

него: *мѣјчина* и *мѣјчину*, *шѣшѣкина* и *шѣшѣкину*, *сѣсѣрина* и *сѣсѣрину*, *Бѣжѣва* и *Бѣжѣву*, *Нѣкѣлина* и *Нѣкѣлиноме* итд.

§ 158. Од дугих и краћих облика у независним падежима први су много чешћи. Ако поред датог придевског облика нема која друга реч исте промене (опет придев, број, или придевна заменица), јављају се искључиво дужи облици:

Пѣмѣшнога сѣна ѣма. Нйшта бѣље од *бѣгѣшѣга* прѣјѣ^атељѣ, Нѣма ту *дѣбрѣга* ѣетѣта. *Бѣјѣлѣга* лѣка. *Шѣренѣга* пасуљѣ. Найѣ се *дебѣлѣга* мѣса. Вѣше вѣлим код кѣѣе и *сѣвога* лѣба. Донѣси *шѣ^анѣкога* прѣѣа. Штѣ сѣ^ам се ужелѣјѣ *кѣселѣга* мли^ѣкѣ. Пд вѣ^аздѣн берѣ *жѣшѣга* цвѣјѣѣа. Нѣма *бѣљѣга* у чѣту. Не

дѡди љѣишега у вѣрош. Иди к *мѣлѡме* ђетѣту. Радѣ сѣм и *црнѣме* ђаволу дѣт но тѣбе. Рѣци *будалѣсѣѡме* и рѣци нѣму свеједно 'е. Свѣ је остав'ѡ *нѣјстарѣѡме* сѣну. Да се свеѣа *рѡђенѡме* стрѣцу Клѣња се *гѡрему* од сѣбе. Оставѣ јѣ (х) при *Бѣјелѡме* Крѣшу. Оставѣ су при *Дѣбѣлѡме* Брѣјегу. О *сѣвѡме* бѡру сѣм обљѣси'ѡ. О *зелѣнѡме* дубу итд.

А ако су по две речи исте промене једна до друге, онда се, по-каткад, обичније друга по реду, чује и у краћем облику :

Нѣједнѡга богѣшѡг ни'есу изѣгнѣли. Зна *свѣкођега црнѡг* ђавола *Нѣјмѣ'нѣга мѡг* сѣна. Од *пѡкѡјнѡга њѣдвог* ђѣда. *Свѣко'му дѡбром* ђѣку се прѣшта, али *нѣједнѡме рѣѡвом* неће бѣт опрѡш-ћено. Код *вѣлѣкѡга њѣдвог* богѣтства. *Дѡбромѡме нѣшем* Јѣнку.

Па и у овом случају много ређе бива да су оба облика без вокала на крају. Зацело је обичније :

Мѡга дѡбрѡга оцѣ. *Свѣкођега ѣдслушнѡга* ђетѣћа вѡлимо. *Нѣкаквѡга црнѣга* ђавола нѣмам. *Њѣдвѡга вѣлѣга* јѣда. *Онѡга злѡчѣсѣѡга* чељадѣта, фѣла Бѡгу. Дѡсѣти се *свѡме црнѡме* јѣду. Учинѣјѡ би *свѣкођему ѣошѣѣнѡме* племеникѣ. *Нѣједнѡме свѡме* рѡђѣку не би одрѣкѣ'. *Таквѡме дѡбромѡме* комшѣји свако ће помѡј. Заборѣвѣјѡ га при *њѣдвоме вѣлѣму* злѣ. О *свѡме* се *црнѡме* јѣду забѣви'ѡ. О *свѣкођему блѣгѡме* дѣ'ану он дѡђе у нѣс.

§ 159. За датив и локатив једнине дужи наставак је — *ѡме*: *здравѡме, дѡбромѡме, ѣѣмѣшнѡме, ѣјѣѣѡме, богѣшѡме, шѣѣѣнѡме* кѡриснѡме, *мѣлѡме, вѣлѣкѡме, вѣселѡме, дѣснѡме, ѣјѣвѡме, брѣшѡвѡме, мѣјчинѡме, црквенѡме, шкѡлскѡме, ѡѣшѣѣнскѡме, ѣланѣнскѡме, грѣцкѡме, вѣрошкѡме, сѣлѣчкѡме, комшѣѣнскѡме,* —

како за придеве тако исто за редне бројеве и придевске заменице : *ѣвѡме, дрѣгѡме, ѣѣшѡме, десѣѣѡме, шрѣнѣ'сѣѡме, сѣдѣ'мнѣ'сѣѡме, шрѣдѣсѣѡме, сѣдѣ'мдесѣѣѡме, девѣдесѣѣѡме, ѡвѡме, шѡме, ѡнѡме* ѡвоѣѣкѡме, *шѡлѣкѡме, ѡноѣѣкѡме, нѣкаквѡме, нѣкаквѡме, шѡвѡме, њѣдвѡме, свѡме.*

Али ако се основа завршава меким консонантом, те је зато краћѣ наставак *ѡм* место *-ѡм*, онда дужи неће гласити *-ѡме* него искључиво *-ѡму* :

врѣћѣму, шѣѣћѣму, ђѣвољѣму, смѣћѣму, зѣ'днѣму, крнѣму, прѣднѣму, срднѣму, дѡнѣму, гѡрнѣму, бѡжѣму, вражѣму, гѡвѣћѣму, мо'ѣму, шѡво'ѣму, сво'ѣму, вѣшѣму, нѣшѣму, ко'ѣму, чи'ѣму, свѣко'ѣму, нѣко'ѣму, шрѣћѣму.

Компаративи придева, пошто им се свѣма основа завршава неким непчаником, редѡвно имају овај наставак :

врѹћѣму, крѹћѣму, жѹћѣму, шврђѣму, ирђѣму, живљѣму, дѣбљѣму, скѹйлѣму, љѣйшѣму, брђжѣму, височѣјѣму,

§ 160. Оба наставка инструментала једнине-и.м (инструментал анафорске заменице старог језика: и-жѣ, који је првобитно улазио у састав промене свих одређених придева) и-ијем (наставак других неких заменица, демонстративне тѣ, на пр., чија је промена у касније време утицала на придевску), — напоредо се употребљавају:

ддбри.м, и *ддбри.ем*, *вѣлики.м* и *вѣлики.ем*, *шѣнкѣ.м* и *шѣнкѣ.ем*, *иѹшти.м* и *иѹшти.ем*, *жѹшти.м* и *жѹшти.ем*, *црни.м* и *црни.ем*, *иѡмешни.м* и *иѡмешни.ем*, *наши.м* и *наши.ем*, *вѡши.м* и *вѡши.ем*, *овољки.м* и *овољки.ем*, *иѣрви.м* и *иѣрви.ем*, *шрѣћи.м* и *шрѣћи.ем*.

Ипак, преовлађује други облик — чешћи је и јако потискује први.

§ 161. Није тако и са двојаким облицима падежа множине. Некадашњи наставци тврђих заменичких основа, наиме: двојине за датив и инструментал -ѣма и множине за генитив и локатив -ѣхъ развили су се сасвим на штету наставака меких основа и, у складу са данашњом вредношћу вокала ѣ, први гласи -ијема, а други -ије односно -ијѣ^а (види главу о полугласницима):

Вѡши.ема овцама, *његѡви.ема* кѡњима, *шѣђи.ема* мѡмчадима, *сирѡмѡшни.ма* љуђима, *онѣјема* злочѣшти.ема ѣвѡјкама, с *иѡмешни.ема* швој.ема сестрама, к *његѡви.ема* ддбри.ема родитељима; код *ддбри.ѣа* љуђи, *иѡмешни.ѣа* главѣа, *вѣлики.ѣа* ѣвѡлѣа, *свакојѡки.ѣа* кућѣа, *невѣаљѡлѣѣа* брѡстѣвѣа, *онѡкви.ѣа* ѣвѡјѣака, при *висѡкѡи.ѣа* дѡбовѣа, по *безвѡдни.ѣа* планинѣа, по *зелѣни.ѣа* ливѡда, *сѹви.ѣа* грѡнѣа, о *вѣљи.ѣа* клинчѣвѣа.

§ 162. У последњем од ових примера имамо придев *вѣљи*. Вероватно је да ће се још где срести у овом раду, јер је врло чест код претставника свих говорних грана. Он је готово сасвим истиснуо придев *велики*, или се бар од њега знатно више употребљава. Нарочито се увлачио апсолутно у све називе места, којих није мали број:

Вѣљи Дѡ, *Вѣлѣ* Брѡдо, *Вѣља* Главѣца, *Вѣлѣ* Пѡље, *Вѣљи* Крш, *Вѣља* Плѡна, *Вѣља* Лукѡвица, *Вѣља* Микѹлица, *Вѣљи* Кѹк, *Вѣља* Прѣсека, *Вѣљи* Брѣјег, *Вѣља* Сшрѡница.

Овај придев обичан је у старим споменицима нашим, врло чест у народним песмама, а данас је у употреби у југозападним крајевима уопште. Тамо га је и Вук забележио. До краја XVII века гласио је *велји*, па се тада у њему, кад и у придеву *дивји* и сличним

извршило јотовање и добио је данашњи свој облик. Он, као уосталом и придев *велики*, не познаје неодређен облик.

Ни компаратив није онакав какав је у књижевном језику и другим дијалектима; *већи* се, наиме, према *вељи* и *вељики*, готово никад не употребљава. Значење њихово на првом ступњу поређења казује се придевом *виши*, и само њим, а од придева *висок* компаратив гласи једино *висоци*.

§ 163. После онога што смо видели у главама о природи сугласника *ј* и о сажимању вокала, не можемо ни код компаратива, у ствари, саграђених наставком *иј* очекивати неки други сем наставак *и*. И заиста, ти компаративи у номинативу гласе:

висоци, паметни, мудри, прави, главни, радни, правилни, шарени, црвени, зелени, кршни, искусни, славни, слободни, слаби, злочестни, несретни, способни, замршени, деликатни, уморни итд.

§ 164. Компаративни наставак *ши* везао се вештачки (не гласовним путем, већ неком врстом аналогije) за неколике мање групе придева. Прву од њих чине три двосложна на *-ок*: *висок*, *дубок*, *жесток*. Наставак се додаје на цео позитив, и компаративи гласе: *високиши, дубокиши, жестокиши*. Такви су облици познати код појединаца на целој територији, али су доста ретки према правилним компаративима: *висоци, дубљи, жешћи*, и можемо их сматрати индивидуалним појавом. У много ширем обиму налазимо накалемљен наставак *ши* на завршни лабијал једносложних придева: *грушиши, жившиши, крившиши, здравшиши, ндвшиши, правшиши, сүвшиши, шушиши, скушиши*.

Да ли је овај наставак првобитно узет да би се њим избегла група — уснени сугласник + *ј*, не може се рећи, јер компаративи с њим нису чешћи у крајевима где се та група нерадо мења у лабијал + *љ*. Напротив, у гранама даље на југ и к унутрашњости Црне Горе рећи су ови, а у Васојевићима су много чешћи од правилних компаратива. Међугим, како смо видели, на оној страни чешће налазимо неизмењене *б, в, и, м + ј*. Ма какве природе били ти компаративи, они се не јављају као код придева на *-ок* само спорадички; многа места знају једино за њих, — поред васојевићких, знају за њих готово сва братоножићка, горњокучка и североисточна села Пипера; те тако у зону с овом особином улазе целином или једним делом скоро све говорне гране нашег дијалекта — не једино зетскоподгоричка грана.

§ 165. Територијално иду приближно с овима, али обликом који се осећа као компаративна основа су засебан случај, компаративи

шѣњши и *мѣњши*. Наставак је опет *-ши*, али се он не додаје на облик позитива, већ на оно што чини основу падежа правилног компаратива. Јасније, место *-и* које управо и није део наставка, него само елеменат за обележавање одређености додаје се цео компаративни наставак с новим таквим елементом — дакле, *-ши*. Додавање наставка имамо тако исто у примерима: *дѣжљѣ*, *вѣшљѣ*, *сѣшљѣ*, који се поред правилних облика такође понекад употребљавају.

§ 166. Суперлатив се образује правилно, додавањем спреда речце *нај-* компаративима, правилним и онаквим какве смо их у горњим групама прегледали.

§ 167. У разговору је врло често неко, назовимо га правилно, и ублажено и појачано поређење. Додавањем спреда речце *ѿо* редовним облицима компаратива и суперлатива добија се реч која уз компаратив значи особину у мањој мери од оне која се казује слободним његовим обликом: *ѿдвѣши* = мало виши, *ѿддѣбљѣ* = мало дебљи, *ѿдкраћѣ* = мало краћи, *ѿдцрњѣ* = мало црњи, *ѿдљакши* = мало лакши; а уз суперлатив особина је појачана овим предметком: *ѿонѣјачѣ* = нешто јачи од свих, *ѿонѣјѣиши* = леп изнад свих, одвојено од свих, *ѿонѣјцрњѣ* = много црњи од свих с којима се пореди, *ѿонѣјнесрећѣ* = несрећнији много више од свих осталих, *ѿонѣјгорѣ* = гори далеко од свих других о којима је реч.

Нарочито је овакав сложени компаратив чест кад хоће да се иронично истакне особина некога лица или предмета; његово је значење тада супротно, тј. компаратив значи особину у знатно већој мери од особине која се казује обичним компаративом: *ѿдљѣиши* = много љепши од другог с којим се пореди, *ѿдцрњѣ* = знатно црњи, *ѿдгорѣ* = далеко, па и неизмерно гори, *ѿддѣбљѣ је* = много је дебља итд.

§ 168. На горњи начин додаје се спреда и речца *ѿри-*, али не облицима ступњева поређења, већ самом позитиву: *ѿримрѣк*, *ѿрилѣак*, *ѿришврѣд*, *ѿрилѣдѣен*, *ѿрисѣар*, *ѿришѣњак*, *ѿримѣк*, *ѿрижѣш*, *ѿридебѣо*, — и уноси у придев модификацију његова значења. С овим предметком сложени придеви значе особину у мањој мери од особине која се казује њима без тог предметка.

Бројеви

§ 169. При исказивању сложених бројева виша именована с нижима се обично везују свезом *и*:

сѣд и дваѣс ѿ ѿѣш, *и ѣѣду и двѣѣсѣа и ѣриѣс ѿ ѣѣшири*, *сѣд ѿ ѣѣѣда и сѣдѣм сѣдѣшѣнѣ* и *деведѣсѣш ѿ ѣри*, *двѣѣсѣа и ѣѣшрѣс*

и шѣс ѿлѣдѣ^а и сѣдѣм сѣдшнѣ^а и деведесѣш ѿ шес; двадѣс ѿ двоје, седѣ^амдесѣш ѿ пѣшоро, шрѣсѣта и четрдѣс ѿ осморо; двѣје ѿлѣде и пѣш сѣдшнѣ^а и двадѣсѣшоро, двадѣс и чѣшири ѿлѣде и шрѣсѣта ѿ шроје.

Без ове свезе много су обичнији редни бројеви: *двадес дрѹш*, *педесе(ш) сѣдми*, *чѣшири сѣдшине шридес* и *сѣдми* итд.

§ 170. Променљивост простих бројева 2—4 знатно је сужена према ономе како с њиховом променом стоји у књижевном језику. У мушком и средњем роду никако се и не мењају, већ се место облика у ком другом падежу сем првог и четвртог за мушки род употребљавају бројне именице *двѣјица*, *шрдѣјица*, *чѣшвѣрица* (или с друкчијим акцентом *двоѣица*, *шроѣица* и *чѣшворѣица*) ако је реч о неком лицу:

Од *двоѣицѣ* мойје прѣјѣ^атѣлѣ^а. *Чѣшворѣица* мойје дрѹгѣвѣ^а. Кѣи је од *шроѣицѣ*? Бѣјо сѣм с *двоѣицѣм* војникѣ^а. Мѣже се борѣт с *чѣшворѣицѣм*; —

или број стоји непромењен у номинативу, ако је реч о каквом предмету:

Нашѣ^а ме ѣаво од *два* кутња зуба. Окренѹ се к ѣна *шри* вѣлика бѣра. Остѣви кѣње испод онѣ *шри* цѣра. Дѣшле су и онѣ с *два* највисочија вѣра. Окѹпише се сѣ^а свѣ *чѣшири* краја. Тесѣ је ови крѣш с *чѣшѣри* глиѣтѣ.

Облици средњег рода се не замењују ничим и не мењају се:

Испод *два* копита му врѣ крѣв, а испод свѣ *чѣшири* кољѣна му пѣт тѣчи. С *два* ѣка глѣдѣ, а с *два* ѹва слѹшѣ. Окрену се к онѣ *два* преѣѣнѣ пѣља па ѹздѣ^ану. Наше сѣло зајѣдно с *шри* дрѹга сѣла одѣће сѹтра на писѣње. Из *два* сусѣдна плѣмена.

§ 171. Бројеви 2 и 3 јављају се доста често у дативу и инструменталу, ако су женскога рода:

Њѣма *двѣлѣмѣ*. Свѣјѣма *шрѣмѣ*. Облѣма рукама. Окрену се онѣјѣма *шрѣма* женѣма у све и(х) ѣзгѣди. Бѣјо сѣм с *двѣјѣма* сѣстрама капѣтѣнѣдѣвиѣема, —

а број 4 се никако не мења ма кога рода био:

Пува влѣтѣ^р од *чѣшири* стране. Познаѣм се ја с *чѣшѣри* ѣгѣдѣ кѣѣри. Окренѣ се к оне *чѣшири* бѣ^ачѣвѣ.

Интересантно је да ни број *двѣје* не познаје генитив, већ место њѣга долази у неизмењеном облику.

Напѣнуше ме с *двѣје* стране (никад с *двѣјѣју* странѣ^а). Од онѣ *двѣје* крѹшке па дѣвле. С тѣ *двѣје* плѣнине се најпотлѣ збѣјѣжѣ.

Одмара се сваки дѣн испод оне *двѣје* јабуке. Извадио је сѣме из *двѣје* брѣздѣ.

И тако једино број *шри* уз имена женскога рода познаје све облике (примери за генитив: Пува с *шрѣју* стрѣнѣ^а. Дѣби^о по јѣјцѣ од *шрѣју* тѣтѣ^акѣ^а. Потрошѣју спѣце из *шрѣју* тѣкѣ^авѣ^а). А најинтересантније је што је број *двѣје* (и *дѣље*) једина променљива реч у овим говорима која за локатив употребљава облик датива и инструментала), али то није множина, већ двојина:

О *двѣма* рукама му вѣси по тѣрба. При *обѣма* ногама лѣжи му по једно штѣне. О *двѣма* гранѣма обѣсе оне *двѣје* љуѣашке, па се по цѣјо дѣн љуѣају; —

свакако зато што не знају за облик генитива, с којим се у свим другим случајевима локатив поклапа. За њима се повео и број *шри* кад је женскога рода, те је поред примера; *о свѣје шрѣју* *гранѣ^а* могуће и: *о свѣјема* *шрема* *гранѣма*; а најобичније је, наравно, *о свѣ шри* *гранѣ*, — дакле, без промене.

§ 172. Збирни бројеви: *дванѣ^ашоро*, *шринѣ^ашоро* до *двешнѣ^ашоро* познати су још и у облицима:

двојенѣ^ас, *шројенѣ^ас*, *четворонѣ^ас*, *пешоронѣ^ас*, *шесторонѣ^ас*, *седморонѣ^ас*, *осморонѣ^ас* и *двешоронѣ^ас*, или: *двоенѣ^ашоро*, *шроенѣ^ашоро* ... *двешоронѣ^асшоро*.

Понекад сва бројна именованѣа казују се облицима збирних бројева: *двадѣшоро* и *шроје*, *шридѣшоро* и *пешоро*, *осѣ^амдесѣшоро* и *четшоро*, *седѣ^амдесѣшоро* и *седморо*. Иначе, обично се у оваквим случајевима десетице, и уопште сва виша именованѣа, казују простим бројевима: *шридѣс* и *двешоро*, *седѣ^амдесѣш* и *седморо*, *двадѣс* и *осморо*.

§ 173. Збирни бројеви немају никако облика за множину, већ се место ње употребљава једнина, а уз њу редовно ген. множине:

двѣје *врѣшѣ^а*, *четшоро* *гусѣ^алѣ^а*, *шрдје* *дѣлѣ^а* (наочара), *четшоро* *кѣлѣ^а*, *пешоро* *гѣлѣ^а*, *седморо* *оѣѣ^анѣ^акѣ^а*, *двѣје* *шѣкѣ^а*, *четшоро* *свѣшѣ^авѣ^а*, *шѣшоро* *ѣљинѣ^а*, *дсоро* *чѣрѣѣ^а*.

§ 174. Кад је реч о пословним цифрама испод 10000, старији људи стотине често узимају као највећа бројна именованѣа; хиљаде претворе у стотине и тако исказују дату бројну вредност,

Двадѣс и *пеш* *стѣштинѣ^а* (2500), *педесѣш* и *седѣ^ам* *стѣштинѣ^а* (5700), *четшрдѣс* и *шѣс* *стѣштинѣ^а* и *шридѣс* (4630), *шридѣс* и *чѣшири* *стѣштинѣ^а* и *шездесѣш* и *седѣ^ам*, (3467), *осѣ^амдесѣш* и *дсѣ^ам* *стѣштинѣ^а* и *седѣ^амдесѣш* и *пеш* (8875)

§ 175. Обични су мултипликативни бројеви *једѣ^амиуш*, *двѣ^алуш*, *шриѣ^алуш*, али су чешћи: *једнѣ^м*, *двѣ^ш*, *шриѣ^ш*, *четѣ^ириш*. Код бројева даље од пет само они који чине неку округлу бројну вредност у другом делу сложене садрже стари ген. множине именице *ѣуш*: *дѣсетѣ^иуш*, *двадѣ^сѣ^иуш*, *шридѣ^сѣ^иуш* *стѣдѣ^иуш*. С осталим бројевима ова се именица није сложила, већ су то још увек две речи које скупа имају прилошко значење у реченицама: *ѣдѣш ѣушѣ^а*, *дѣвѣш ѣушѣ^а*, *седѣ^амнѣ^ас ѣушѣ^а* *осѣ^амнѣ^ас ѣушѣ^а*, али обе заједно могу имати и свега један акценат.

Глаголи

§ 176. *Инфинитив*. Од два облика, дужег књижевног на *-ши*, који се као самостални облик употребљава још и у већини дијалеката штокавских млађег типа, и краћег на *-ш*, без *и*, који се у књижевном језику и дијалектима што су у његовој основици ограничио на употребу за образовање футура, а у чакавском се — и у многим од старијих штокавских говора (St. Ivšić, Šartinovačko parečje, Rad Jug. akademije; Милићевић, Кнежевина Србија, стр. 213) чува и самостално употребљен; — у источноцрногорским се доследно употребљава искључиво овај последњи:

орѣш, *коѣдѣш*, *ѣшѣш*, *ѣлѣваш*, *говѣриш*, *кумиш*, *рѣдиш* *молиш*, *сломиш*, *ѣровѣлиш*, *зафѣлиш*, *држѣш*, *слѣушѣш*, *ѣродѣваш*, *куѣовѣш*, (види главу о отпадању тренутних дентала иза пискавих), *ѣрѣс*, *оѣлѣс*, *навѣс*, *шрѣс*, *ошрѣс*, *замѣс*, *мѣс*, *набѣс*, *забѣс*, *заѣс*, *исѣшѣ^ај*, *наѣс се* (напред у фонетици видети у глави о природи сугласника *ј*), *исѣѣј*, *ѣжлѣј*, *ѣзмѣ^ај*, *омѣ^ај*, *мѣј* (моћи), *дѣј*, *исѣѣј*, *ѣзрѣј*, *ѣзвѣј*, *лѣј*, *рѣј*, *ѣомѣ^ај*, *ѣримѣ^ај*, *сѣшѣ^ај*, *зѣлѣј*, *зарѣј*, *ѣзвѣј* итд.

У овом инфинитиву је сачувана једна од архаичних црта. Како је дошло до тога да краћи облик истисне дуги, друго је питање. По моме мишљењу, посредством футура. Употреба инфинитива за образовање футура, у коме се, познато је, садржи краћи облик, много је шира, бар у говорима о којима је реч, него у свим осталим функцијама. За овим, помоћни глагол обично долази напред (испореди мало ниже примере футура) тако да је инфинитив, иако у саставу будућег времена, у ствари, самостално употребљен у краћем облику. Одавде се у таквом облику могао пренети на све остале случајеве:

Ни^ѣсѣ^ам ктѣјо *дѣј*. Је ли почиња *орѣш*? Имѣ је *ѣоѣнуш* (у мало да није погинуо). Оли га *осѣѣваш*? Није ми кѣла *донѣјѣш*. Оли му *рѣј* да дѣѣ. Ако кѣне *осѣѣвиш*. Немѣ *забо-*

рãвиш̄. Оћеш̄и ми ос̄тãвиш̄ ? Зар га нѣнеш̄ чѣкаш̄. Ако му кћене казãш̄. Ницесѣм̄ те мдгб̄ã познãш̄. Мйсли ли ви ју искãш̄. Пйта га оће ли ти ју ãродãш̄. Оли га ãоздрãвиш̄ с моѣ стрãнѣ.

§ 177. *Презент̄.* Стари наставак тематских глагола за I л. ј., који је још пре краја XVII века истиснут наставком *м*, изузев у свега неколика примера, овамо је сачувао нешто већи број глагола. Поред: *могу* и *оћу* (*нећу*) тамо се каже још и: *вѣљу, вйћу, извйћу, завйћу, навйћу* :

Јã вѣљу да седим̄. Јã вѣљу нѣмамо му се рãшта нãдãт. Јã вѣљу да тй причѣкаш̄ још мãло. *Вйћу* ја лијепо. *Вйћу* ја да 'е тѣбе ѣãво пднјо. Ја *вйћу* колико 'е сãти. Не *вйћу* ништа. Не *вйћу* прста прѣд око. Не *мдгу* док тã не *извйћу*. Дãко то *извйћу* брзо. *Завйћу* ти на тã. *Завйћу* ти што си се такã смиријо. *Завйћу* јо(ј) штã је починула. *Навйћу* га кã Бãг ѣãвола.

У последњем примеру није мање обично: *навйдим*, док су сви остали много чешћи с наведеним наставком, иако нису непознати ни облици с наставком *м*.

§. 178. Неколико глагола мењају се по двама различним променама: *сййљѣм* и *сййãм*, *ïросййљѣм* и *ïросййãм*, *дозйвљѣм* и *дозйвãм*, *чѣйљѣм* и *чѣйãм*, *дрйјѣмљѣм* и *дрйјѣмãм*, *кўйљѣм* и *кўйãм*, *кãйљѣм* и *кãйãм*, *кõйљѣм* и *кõйãм*, *ïозйвљѣм* и *ïозйвãм*, *шећѣм* и *шещãм*, *сйшѣм* и *сйсãм*, *расййљѣм* и *расййãм* (или *расййãм*), *вйчѣм* и *вйкãм*, *рйчѣм* и *рйкãм*, *лйјѣжѣм* и *лйјѣжãм*, *бйшщѣм* и *бйскãм*, *баўчѣм* и *баўкãм*, *маўчѣм* и *маўкãм*, *кљѣчѣм* и *кљѣцãм*, *ïўчѣм* и *ïўцãм*, *скйћѣм* и *скйщãм*, *ïрãшћѣм* и *ïрãшщãм*, *урлйчѣм* и *урлйкãм*.

На целој територији позната су оба ова облика. Може се приметити да се поједини од набројених глагола мењају чешће по једној него по другој промени, а оно што осетно пада у очи то је да у васојевйћкој говорној грани преовлађују облици с променом сугласника у основи презентã, а у свим осталим гранама у једним примерима обичнија је једна: *сййљѣм*, *ïросййљѣм*, *кãйљѣм*, *кўйљѣм*, *дрйјѣмљѣм*, *вйчѣм*, *рчѣм*, *крãчѣм*, *ïўчѣм*, *нйчѣм*, а у другима — друга промена: *дозйвãм*, *ïозйвãм*, *чѣйãм*, *кљѣцãм*, *скйщãм*, *расййãм*, *рйкãм*.

§ 179. На два сасвим супротна краја, североистоку и југозападу, у глагола IV врсте (по Лескину) завршетак 3 лица множине није *е*, већ као и у других врста -*у*:

рãду, *ндс у*, *жйвйу*, *шрййу*, *држйу*, *йишйу*, *вдлу*, *бљѣжйу* (или *бјѣжйу*), *рѣжйу*, *гору*, *лешйу*, *шйгѣдйу*, *чѣãсйу се*, *кр̄сйу се*, *вдду*, *найрãв у*, *ос̄тãв у*, *збдру*.

Тај се облик може сматрати особином муслиманског говора, иако он тако гласи и у доброг дела православног живља. Најдоследнији је у плавскогусињском крају и код подгоричких муслимана, врло чест је у зетскоподгоричких староседелаца уопште, а обичан и у беранској околини. Православни га, дакле, употребљавају тамо где су и данас помешани с муслиманима (Подгорица и плавскогусињски крај) или где су доскора живели наши муслимани (Зета и Беране). Изван тих насеља православно становништво никако не зна за његову употребу, ни на територији овог дијалекта, нити ма где у њеном суседству. Зато га ја и сматрам као особину искључиво муслиманског становништва.

§ 180. Интересантно је да се прилог садашњи на *-ући* ове исте категорије глагола раширио унеколико и на централне говорне гране. Правилно тај наставак би тако могао гласити једино онамо где множина 3 лица презента има наставак *у*. Међутим, слушао сам и у Пиперима, Кучима и Горњим Васојевићима:

бљежући, горући, лежући, држући се, носући, крсиући се, — али је, наравно, тамо и од истих глагола много чешћи наставак *ећи*.

§ 181. Гласовним путем (види природу сугл. *ј*) презент глагола III врсте који и у основи презента и у основи инфинитива имају наставак *а* изједначио се обликом са имперфектом, сем код претставника који у изговору чувају сугласник *х* и код подгоричких муслимана, у чијем изговору *ј* у презенту између *а* и *у* не ишчезава:

чишјау, њљвау, гљдау, свирау, чекау, кјукау, сиремау, вечерау, осћављау, поирдвљау, итрау, дирау, смешау, величау, гуркау, клџцау, сирџцау, кјуау, јжсинау, мућкау, звџцау, —

истовремено су облици презента и облици имперфекта, добивени — у првом случају губљењем *ј*, а у другом губљењем сугласника *х*. Како смо и у главама о тим двома гласовним особинама рекли, знатан број претставника зетскоподгоричке гране није изједначио ова два облика; муслимани, с једне стране, у презенту изговарају *ј* испред *у*, а, с друге стране, досељеници из западних крајева Црне Горе чувају *х* у имперфекту. Поводећи се за једнакошћу облика скраћивала се дужина вокала *а* у имперфекту и тако су се потпуно изједначила ова два глаголска времена у свим осталим гранама овога дијалекта.

182. У презенту глагола *хшеши* 3 л. множ. гласи *дшѐ*, а не *(х)оће* (испор. старо *хѡтѣтъ* и садашњи глаг. прилог савременог језика *хоћећи*). Ту архаичну особину сви тамошњи претставници биће

очували као разлику између облика једнине и множине. Заједно са својим обликом та је особина овамо ушла у 3 л. множ. футура свих глагола, које према 3 л. једнине *чишџџе, лѣдџџе, пљѣвџџе* гласи: *чишџџџе, лѣдџџџе, пљѣвџџџе, куповџџџе, стиџџџџе се, остџџџџџе га, поирџџџџџе се, избџџџџџе се, заборџџџџџе, оздрџџџџџе, послџџџџџе, остџџџџџе, оилџџџџџе, ойрџџџџџе, изџџџџџе, изџџџџџе, омџџџџџе, завџџџџџе, помџџџџџе, ижљџџџџџе, исџџџџџџе, стиџџџџџџе, лџџџџџџе, ирџџџџџџе, налџџџџџџе, дџџџџџџе, уирџџџџџџе.*

Што је облик футура, како се из неколико последњих примера види, прост и код глагола који се у савременом језику свршавају на *-ћи*, разумљиво је сасвим после промене сугл. *ћ* у *ј*.

§ 183. Сви свршени глаголи I врсте и глагол *чуши* презентом и осталим облицима који се од његове основе граде — прелазе у II врсту, тј. место, управо поред *е* у основи презента имају наставка *не*:

сѣднем-сѣдни, лѣнем-лѣни, рѣкнем-рѣкни, мѣгнем-мѣгни, врѣнем-врѣни, уирѣнем-уирѣни, ушѣнем-ушѣни, побљѣнем-побљѣни, чўнем-чўни, —

употребљавају се нешто чешће од облика: *сѣдем-сѣди, лѣжем-лѣзи* и сл., јер, потребно је нагласити, облици са *-не* поред тренутности, која се и њима као облицима на *е* показује, значе још и тренутно вршење радње. Док и једни и други показују извршени моменат, облици на *-не* показују још и радњу коју ваља врло кратко време вршити, не у овом случају радњу која се у тренутку изврши или извршени моменат радње, него радњу која траје, само да то трајање буде врло кратко — хиперболично умањено: *сѣднем* = седим сасвим мало; *лѣнем* = полежим врло кратко време, свега један тренутак; *рѣкнем* му све најгоре = у моменту му изговорим све најгоре; *побљѣнем* = побежим за извесно кратко време.

§ 184. У том значењу употребљених, и инфинитивни облици ових глагола иду по II врсти:

сѣднуш-сѣдну(х)-сѣдноу, лѣгнуш-лѣгну(х)-лѣгнуо, срѣшнуш-срѣшну(х)-срѣшноу, рѣкнуш-рѣкну(х)-рѣкноу, врѣнуш-врѣну(х)-врѣнуо, поврѣнуш-поврѣну(х)-поврѣнуо, побљѣгнуш-побљѣгну(х)-побљѣгнуо, заирѣгнуш-заирѣгну(х)-заирѣгнуо, чўнуш-чўну(х)-чўнуо (ако бидне чўнуо)

Једини између свих, глагол *мѣгнем* поклапа се с правим тренутком, и другог значења нема. Аналого томе, по овој врсти има само облике презента и императива.

§ 185. Као *мѡгнем* према *мѡгу* тако и *кѣднем* према *ѡћу*, *имѡднем* према *ѡмам*, *ѡдднем* према *ѡѡм*, *вѡљѡднем* према *вѡљѡм*, и *знѡднем* према *знѡм* — означавају тренутак према трајању радње: Кѡ^а(д) *кѣнем* (ѡ испада) одит поручићу ви. Ако не *кѣне* ја му не мѡгу ништа. Кѡ^ад *имѡднем* даћу и(м) (= Кад будем имао даћу им). Ако што *вѡљѡдне* послаћемо и(м). (Ако што буде ваљало послаћемо им). Кѡ^а(д) *знѡднеш* кађи (= Кад сазнаш кажи).

§ 186. Уз презент и ова неколика глагола по истој промени имају и императив, али, за чудо, облици императива немају само тренутно, него и трајно значење. У реченици: Ако те затворе *имѡдни* парѡ^а и не бѡј се — значење императива је тренутно; њим се каже: ако у тренутку кад те затворе будеш имао пара, не треба да се бојиш. Али: *имѡдни* на ѡм значи исто што и: имај стално на уму; *знѡдни* добро = знај добро; *вѡљѡдни* и(м), па те нѣте корит значи: имај вредности (стално за извесно време) за њих, па те неће корити.

§ 187. Са овима, презентом и императивом, али без промене вида, иде и глагол *бѡш(и)* (esse), са још једном специјално његовом особином, која се састоји у томе што је коренов вокал *и* из инфинитива прешао у ове облике, те се у свима њиховим лицима налази место вокала *у*: *бѡднем-бѡднеш-бѡдне-бѡднемо-бѡднеше-бѡдну, бѡдни-бѡднимо-бѡднише*.

§ 188. Према *бѡвѡши* од *бѡши* образовани су изведени глаголи *знѡвѡш* од *знѡш*, *мљѡвѡш* од *мљѡш* (старословенски *мљѡти-мљѡнѡ*) и *имѡвѡш* од *имѡш*, с разликом, а то је нарочито важно истаћи, што глагол *бѡвѡши* (тамо *бѡвѡш*) познаје све, а ови само облике који постају од инфинитивне основе. Први од њих се ниуколико не разликује од свог основног глагола; *знавѡ свѡм* потпуно је равно са: *знѡ свѡм*. У понеком облику изведени је, имајући исто значење, истиснуо из употребе основни глагол; *знѡђѡ(х)* и *знѡдија(х)* се не употребљавају, већ једино *знѡвѡ(х)*. Глагол *мљѡм* и не зна за друге сем за облике презента. Облике који се праве од инфинитивне основе потисли су, узимајући њихово значење, облици изведеног глагола: *мљѡвѡ* (аорист), *мљѡвѡ* (имперфекат), *мљѡвѡ свѡм*, *мљѡвѡћу*, *мљѡвѡ би(х)*. Последњи, глагол — *имѡвѡш* има итеративно значење према основном трајном *имѡш*, а употребљава се, као и овај, и у значењу непрекидног трајања.

§ 189. *Имѡерашѡв*. Угледањем на губљење консонанта *ј* у положају иза *-и-* та се чисто гласовна црта пренела и на крај императива иза *о* и иза *а*, и постала је морфолошком особином овога облика:

немѠ — немѠше, койѠ — койѠше, чийѠ — чийѠше, поилѠда — поилѠдаше, причѠка — причѠкаше, чѠва — чѠваше, иљѠва — иљѠваше, иѠца — иѠцаше, остѠвља — остѠвљаше, забѠвља — забѠвљаше, не смѠша — смѠшаше, сѠрда, — сѠрдаше, бесѠија — бесѠијаше, чѠиа — чѠиаше, кѠда — кѠдаше.

§ 190. Сугласник *j* се чувао у императиву само иза вокала *у*, али не као крајњи глас у једнини ни непосредно пред наставком *ше* у множини. Првобитно, опет аналогijом према глаголима *и* основа, иза *j* долазило је једно *и*, па се *j*, поставши у том положају несложним *ʃ*, стопило с овим последњим *и*, те га је и тамо нестало :

куйѠи (преко: *куѠуи* од *куѠјуи*) — *куѠише*, *шриѠи* — *шриѠише*, *иљѠи* — *иљѠише*, *оснѠи* — *оснѠише*, *иошкѠи* — *иошкѠише*, *исѠи* — *исѠише*, *рѠдуи се* — *рѠдуше се*, *дарѠи* — *дарѠише*, *вљѠруи* — *вљѠруше*, *кажѠи* — *кажѠише*.

Због тога што крајње *и* није дуго, поставља се питање, да ли се овде извршио процес који претпостављамо. Али како се код појединаца између *у* и наставка *и* чује редуциран звук *j*, ако је само акценат непосредно пред њим: *куѠиʃи*, — *куѠиʃше*, *шриѠиʃи* — *шриѠиʃше*, *исѠиʃи* — *исѠиʃише*, *иошкѠиʃи* — *иошкѠиʃише*, *оснѠиʃи* — *оснѠиʃише*, *иљѠиʃи* — *иљѠиʃише* итд., — то се може утврдити да је узрок немању дужине несложност редуцираног гласа и да због тога овај није могао утицати на квантитет слога с којим се сажео, или, боље рећи, у коме га је нестало.

§ 191. Обични су облици императива, нарочито у множини, без вокалног наставка *и* :

дѠк се — *дѠкше се*, *ошѠв* — *ошѠвше*, *мѠч* — *мѠчше*, *шѠш* — *шѠшмо*, *мѠкше се*, *Ѡруш* — *Ѡрушше*, *дрш* — *дршше* *бљѠш* — *бљѠшше*, *донѠс* — *донѠсше*, *ѠонѠс* — *ѠонѠсше*, *ѠоклѠнше*, *начѠнше*, *заборѠвше*, *замѠлше*, *окѠнше*, *ѠрекѠнше*, *учѠнше*, *грѠише*, *врѠше се*, *ѠовѠн* ми то и сл.

Без вокала *а* на крају императив може да буде у врло ограниченом броју случајева; ја сам чуо само: *слѠш* — *слѠшше*, *ѠоилѠ* (после губљења консонанта *д* које се, свакако, изгубило прво из облика множине у положају испред дентала у наставку) — *ѠоилѠше*, *илѠ* — *илѠше*.

Сви облици скраћеног императива постали су, мислим, по угледу на стари императив тематских глагола — *јѠш* и *виѠш* (испор. старослов.: *Ѡждь* и *вѠждь*), који се баш у ова два облика сачувао у многим архаичнијим говорима нашим и чија се особина

пренела и на облике множине — *јѣѣше* и *виѣѣше*. Обрнуто, и ова су два према осталим добили наставак *и*, те са свима сложеним гласе још и *јѣѣи* — *јѣѣише* (*изѣѣи* — *изѣѣише*, *најѣѣи се* — *најѣѣише се*, *прејѣѣи се* — *прејѣѣише се*, *пројѣѣи се* — *пројѣѣише се*), *виѣѣи* — *виѣѣише* (*извиѣѣи* — *извиѣѣише*, *узновиѣѣи* — *узновиѣѣише*).

§ 192. Од појачаних или, тачније их назовимо, описних императива врло чест је овај облик с императивном речцом турског порекла —

(*х*)*ајде*: *ајде донѣси*, *ајде ми да*, *ајде иди*, *ајде остави*, *ајде му кажѣ*, *ајде га поздравѣ*, *ајде зафати*, *ајде прекрѣни*, *ајде пренѣси*, *ајде постави*, *ајде прича*, *ајде чисти*, *ајде да ручамо*, *ајде не јади се* ;

а обични су и други као:

ѣла + императив: *ѣла да то*, *ѣла рѣци*, *ѣла остави*, *ѣла постави*, *ѣла дјди*, *ѣла пошкѣни*, *ѣла му кажѣ*, *ѣла подѣни*, *ѣла заврши*, *ѣла свѣѣни*, *ѣла разбѣчи* ;

де + императив: *де испрѣви се*, *де свѣѣни се*, *де почѣни*, *де остави*, *де постави*, *де причѣка*, *де окрѣни*, *де преврѣни*, *де загрѣни*, *де убѣри*, *де покѣѣи*, *де скѣни* ;

дела + императив: *дела свѣѣни* коња, *дела прочисти*, *дела пошѣи*, *дела прѣсѣри*, *дела се умѣ*, *дела изнѣси*, *дела пренѣси*, *дела ми рѣци*, *дела прекрѣни*, *дела пресекаѣи*, *дела заклѣи* итд.

Док су у осталим гранама последња два случаја ређа за исказивање заповести, у Васојевићима су много чешћи од оба прва. А сви се подједнако употребљавају и свуда само за један тренутак радње. Ако и дођу имперфективни глаголи императивне речце у целу заповест уносе значење перфективности, те, на пр., *ајде иди*, *де иди*, *дела иди* и *ѣла иди* — сасвим свеједно који је начин узет — значе апсолутно исто што и: *ајде*, *де*, *дела*, *ѣла остави*; *ајде пишѣ* = ајде почни писати, узми да пишеш; *де коѣ* = почни да копаш, *дела чисти* = узми и почни читати; — у свим тим случајевима се заповеда да се приступи трајној радњи, да се изврши моменат и то почетни моменат радње.

§ 193. — *Радни придев*. Неколике раније прегледане гласовне црте везале су се за овај облик појединих глаголских типова и постале су морфолошком особином његовом.

У наставку за мушки род налази се истина *о*, али се оно изгубило у претходном вокалу који припада основи, или се испред њега развио прелазни звук, па се више не осећа само оно као

наставак за дати облик, већ заједно с тим испред њега развијеним гласом.

а) У свих глагола који су испред наставка *о* имали полу-гласник (у књижевном језику непостојано *а*), то се *о* са полу-гласником испред себе слило у дуго \bar{o} , па се овај сливени глас, према наставцима женског и средњег рода, осећа наставком за мушки род.

шрѐс-ѡ^а (према *шрес-ла* и *шрес-ло*), *стѡи-ѡ^а*, *посѐк-ѡ^а*, *ошѐк-ѡ^а*, *исѡѐк-ѡ^а*, *дош-ѡ^а*, *прошѡ^а*, *извѡк-ѡ^а*, *завѡк-ѡ^а*, *провѡк-ѡ^а*, *прешѡк-ѡ^а*, *стѡи-ѡ^а*, *дѡи-ѡ^а*, *ошрѡ-ѡ^а*, *преврѡ-ѡ^а*, *заврѡ-ѡ^а*, *стѡк-ѡ^а*, *уѡрѐи-ѡ^а* итд.

§ 194. в) Глаголи, међутим, који у радном придеву испред наставка за женски и средњи род имају вокал *а* и код којих се у том облику некадањи наставак *о* губи као и у горњем случају, — према наставцима — *ла* и *ло* за мушки род, немају никаква наставка; *чувѡ* (према *чувѡ-ла* и *чувѡ-ло*) *чишѡ* (према *чишѡ-ла* и *чишѡ-ло*) *пљѡвѡ*, *вљѡшѡ*, *скѡдѡ*, *куѡвѡ*, *провѡ*, *чѐкѡ*, *пљѡдѡ*, *орѡ*, *коѡѡ*, *прекѡдѡ*, *дочекѡвѡ* и сл.

§ 185. с) Напослетку, глаголи који у основи инфинитива имају вокал *и* и иза њега и у радном придеву, а пред наставком *о* развијају консонант *ј* (односно несложно *ј̣*) у том облику према наставцима женског и средњег рода, наставком за мушки род осећа се *јо*:

носѡ-јо (према *носѡ-ла* и *носѡ-ло*), *води јо* (према *водѡ-ла* и *водѡ-ло*), *возѡ-јо*, *косѡ-јо*, *кварѡ-јо* *прѡшѡ-јо*, *посѡвѡ-ло* *устѡвѡ-ло*, *нашѡвѡри-ло*, *заборѡвѡ-ло* *насамѡријо*, *пребѡчи-ло*.

Код подгоричких муслимана исти наставак имају и глаголи који у основи инфинитива имају *у* или *е*:

чѡјнујо, *сркнѡјо*, *сазѡјо*, *дочѡјо*, *ме пнѡјо*, *бѡнѡјо*, *осѡмнѡјо*, *крѡнѡјо*, *пѡшонѡјо*, *кљѡкнѡјо*, *јѡзејо*, *увѡјо*, *повѡјо*, *завѡјо*, *смѡјо се*, *оѡрѡјо*, *оѡлѡјо*, *зѡклејо*, *прѡклејо*, *ѡшејо* и — ако је још који такви.

Непроменљиве речи

§ 196. Оно што се има рећи о непроменљивим речима тиче се највећим делом њихова значења, те, сасвим с правом, то остављамо за наредни одељак, а овде ћемо само навести неколико таквих речи које се, иако не морају бити уско дијалекатске, не употребљавају у књижевном језику.

§ 197. *Прилози*. *Жљѡ* и *добрѡ* скамењени су облици старог локатива *-зљѡ*, *добрѡ*, именица *добро* и *зло*. Највероватније ће бити да су на чување ових двају прилога, који се у осталом чувају у таквом облику и у другим говорима југозападних крајева наших, утицали њихови компаративи. Да је то сигурно, не може се утвр-

дити, али је тачно да су на целој територији источноцрногорских говора у облику *зло* и *добро* апсолутно непознати, већ се каже једино:

Жљѐ ми се допа̀да, *Жљѐ* му је, *Жљѐ* му се згодило (тешко му је), *Жљѐ* ти на̀м па̀да, *Жљѐ* се рве, *Жљѐ* пасу, *Жљѐ* што обиду̀је, *Жљѐ* му се свиџа, *Жљѐ* ти он гла̀ву окрѐће, *Жљѐ* проговара сџа̀ мном, *Жљѐ* чу̀је, а *жље* види, *Добрѐ* му је, Видим *добрѐ*, *Добрѐ* сџа̀м ве ужелй̀јо. *Добрѐ* га се сџи, *Добрѐ* га на̀ђѐ. *Добрѐ* те научй̀јо, Је ли *добрѐ* оздрѐвила, *Добрѐ* си се попра̀вио. *Добрѐ* су учињѐли што су те посла̀ли. *Добре* дошџа̀.

§ 198. Прилози за место (с различним нијансама у значењу): *довде*, *донде*, *одавде*, *одонде*, *одакле*, — необични су претствницима тих говора; место њих се тамо редовно употребљавају: *дбвле*, *дбнлѐ*, *ддовлѐ*, *одбнлѐ*. Етимолошко значење тих речи дато је у Рјечнику Jugosl. akad. znan. i umjetnosti, а као интересантну на овом месту можемо подвлачити разлику у акценту првих двеју, и уједно јединих од њих које су у Рјечнику акцентоване. Дуги тамошњи према иначе кратком акценту је сведочанство о сажимању два *о* (*до -он -ле > доонле > дбнле*). Дужине као ни сажимања не постоји у другим примерима, јер се вокали који би се слили у њима нису находили у непосредном суседству.

§ 199. Истог су значења, за место: *џшколѐ*, *џшолѐ*, *дџклѐ*, *дџшлѐ*, — друкчијег, за време: *дџслѐ* и *џџшље*, а природа постанка ће им у главном бити иста. У свима њима, даље, имамо заједничке корене, а постали су слагањем предлога *од*, *до*, *џо* и старих прилога *колџ*, *шолџ* односно редуцираних њихових облика: *кџлџ*, *шџлџ* и *сџлџ*. У последњем примеру једино дошло је до данашњег облика правилно, фонетским путем. И значење се његово поклапа са значењем саставних делова у њему. Прасловенски прилог *шџлџ* значио је и *шад*, а право значење прилога *џошље* и јест: *џошџада*, или како се у дијалекту, поред *џошље*, често каже: *џошџаџѐр* (у књижевном језику: *џошом*).

§ 200. Од ранијих облика прилога садашњег сачувао се, као и у књижевном језику, само облик на *-џи*, и стога, наравно, у претходној глави нисмо говорили о њему. У служби обичних прилога остало је неколико примера некадашњег облика тог глаголског прилога на *е* и на *џ*. Код свих тамошњих говорних претставника се употребљавају адверби: *зџгоне*, *шрџкѐ*, *шрџуџе*, а у васојевићкој грани још и: *сџбје*, *сџдѐ*, *лџжѐ*. Први и последња три су некадашњи облици номинатива партиципа презента од гла-

гола: *загониши, сшојаши, седеши, лежаши* — старословенско: *загонѧ, стоѧ* — а друга два постала су аналогизом:

Бачују се камена с рамена шркѣ и шруѣѣ. Пребачу сьѣм ти загонѣ, иако га ти мене пребачујеш шруѣѣ. Загонѣ може скочит дваш колико ти, а шруѣѣ мѣње нѣ ти. Скачу ли шркѣ или шруѣѣ? Загонѣ ми га прескочу, ема ја њему шруѣѣ. Скочи једном шркѣ.

Као што се из наведених примера види, ови се прилози употребљавају искључиво да покажу на који начин се онамо играју честе момачке игре, бацање камена с рамена, рвање и скакање. У другим случајевима се не сретају. Није тако и с прилогом *сшѣје*; он се употребљава, наравно тамо где смо казали, кад год ваља, чисто прилошки, обележити начин вршења неке радње. Поред ових, употребљава се, истина доста ретко, и *глѣде*, само не више у значењу једног прилога, већ место целог израза: *шшѣ се шиче* — *глѣде шѣга* = односно тога.

§ 201. У облику који је пореклом некадашњи номинатив партиципа презента мушког и средњег рода глагола на *и* чувају се опет прилози: *сшѣјене, сѣдене, лѣжене*, где је *не*, како ја мислим, партикула, која се с овим прилозима толико срасла да се, изузев први пример, без ње врло ретко употребљавају. Служба им је, видеће се, да покажу положај човека у току вршења неке радње:

Пребачићу ти га *сѣденѣ*. Да се понѣсемо (рвемо) ти *сшѣјенѣ* а ја *сѣденѣ* (ти у стојећем ставу, а ја у ставу седења). Обалићу те *сѣденѣ*.

По угледу на ове формиран је прилог *кѣљенѣ* за обележавање става на коленима — Ја *кѣљенѣ* а ти *сшѣјенѣ*, и опет ћу те обалит, Падам ти *кѣљенѣ* (узимам према теби став на коленима, јер из тог става могу да се рвем с тобом).

За исту службу, много чешће се употребљавају прилози који су по пореклу некадашњи облик партиципа презента на-*ћ* (вероватно ном. множине м. рода с наставком *е* — тип *сѣдѣштѣ* — које се прво осећало као покретан вокал, па затим сасвим отпало):

седѣчкѣ, сшојѣчкѣ, лежѣчѣ, дубѣчкѣ, жмурѣчкѣ, шрѣчѣкѣ, шруѣчкѣ.

На: *сшојећ, свѣдећ, лежећ* итд. првобитно је, држим, додата партикула *-ке* (испореди *дѣнѣске, ноћѣске*), као што се у горњим случајевима додавало *-не*, па се група *-ћк* изменила у *-чк* (испореди *васојевичкѣ* место *васојевичкѣ*). Касније се *-ке* престало осећати као партикула; у ствари, то је прилошки наставак који се од ових раширио и на неке остале адвербе што у основи

имају сасвим друге облике (на пр. *ијѣшкѣ*, *пошрбѹшкѣ*, *поробѡркѣ*, *чешворондшкѣ* и сл.). Употреба њихова је најчешћа као у примерима:

Сшојѣчке прѣдѣ по цѣјо дѣчн. То се не рѣди *седѣчкѣ*. Ије *лешѣчкѣ*. Иде *жмурѣчкѣ* (или *жмурѣчке*) по по сата око кѹћѣ. Не може се писѣт *дубѣчкѣ*. Оће *шрчѣчкѣ* свѣ да рѣди.

§ 202. Временски прилог *вечерас* тамо је непознат. Увек се каже *ноћѣс* — ако је вече наступило, а ако је пред тим да скоро дође, говори се *дѣвечѣ*. Зависноупитно за начин односно за време — *како* такође се у овом облику ретко чује. Обично се у њему извршио гласовни процес испадања и контракције двају вокала према првом, те се изједначио са свезом *као*, за коју је познато да је од њега постала, и гласи *ка̂*:

Што нѣсѣй учинѣјо *ка̂* смо се договѣрили? Има веј петнѣс дѣчнѣ *ошкѣ* је дошѣ. Учѣни *ка̂* мѣйш е ће бѣт најбоље. Нѣка рѣди *ка̂* је наѹмиѣо. Колко ѣмѣ *ошкѣ* није додѣјо? Да учѣнимо *ка̂* тѣ желѣйш. У ствари, кад има значење начина, обичније се место њега употребљава у прилошком значењу свеза + заменица *што*.

§ 203. Разумљиво је да се именица с предлогом, имајући прилошку службу, сложи у једну реч и постане прилог. Такав случај имамо у прилогу *наѣрѣк*, који значи исто што и *зар* и употребљава се напоредо с овим; *на ѣрилѣку* је преко испадања једних и сажимања других гласова, и не мењајући значење, дало горњи прилог:

Наѣрѣк су и(м) дѣшли прѣјѣтељи. *Наѣрѣк* јѣс Бѣгѣ ми.

Наѣрѣк нѣће ни дѣј кѣд ји (х) нѣ би до сѣд. *Наѣрѣк* не мѣже.

§ 204. Сличне је природе, скоро исти по постанку прилог *насѹм*. Свакако је постао од именице *ѹм* с предлогом *на*. Питање је само откуда у средини консонант *с*. Ове две речи употребљавају се и засебно, ако именица није сама, већ испред себе има као атрибут присвојну заменицу: *на шѣвѣ сум*, *на њѣтѣ в сѹм*. И с таквим атрибутом, ако је само првога лица, све три речи, управо цео израз се сложио у једну реч-*намѣјсум*. У раставном значењу употребљавао се, разуме се, предлог *с* и са генитивом именице *ум*, те се некако везао за њу, срастао с њом, и не променивши јој значење. Таква је реч најпре морала имати облик женскога рода. За доказ, у самим овим говорима, имамо две ствари: *Сѹма ме не сѣада* јамѣчно је = с ума ми не спада. Кад се *с* срасло с генитивом именице *ум*, добивена је формом именица женског рода *сѹма*. То је повлачило акузатив енклитичне заменице место датива (*ме* место *ми*), али је значење и

даље остало исто. С друге стране, као последица промене облика у прилошком изразу нашем, заостао је још понегде атрибут у женском роду. Често ће се код појединих особа чути: *на мѡју сѡм* (у овом случају израз још није постао сложеница), *на швѡју сѡм*, *на његѡву сѡм*.

§ 205. Уз *срамошѡ*, *сила*, *ишина*, и као оне, у прилошком значењу употребљавају се и именице: *чѡдо* и *мѡка*. Прва не казује оно што основа њена, већ исто што и прилог *мнѡго*: *Чѡдо* сѡм дѡнѡс урадѡјо. *Чѡдо* је узрѡслѡ око жѡта (= много сам урадио и много је узрасло). Међутим, *мѡка* значи *мучно*, *шешко*: *Мѡка* ми је, Ако ти није *мѡка*, донѡси, Свратиће ако му не бѡдне *мѡка*, Ако ти је *мѡка* тѡ га остави. У васојевићкој грани ова се именица никако не употребљава с прилошким значењем; у горњим и сличним примерима свугде би дошао прави прилог: *Мѡчно* ми је, Нѡка ти није *мѡчно*, Дѡјће ако му не бѡдне *мѡчно* итд. У другим гранама прилог *мѡчно* поклапа се у значењу с глаголом *сѡидешѡ се*, те цитиране реченице преведене на осећање њихових говорних претставника значе: *Сѡидим се*, *Не сѡиди се* и *Доћѡ ће, ако се не буде сѡидео*.

§ 206. С првим и другим поредбеним степеном и код прилога се као код придева срасла, и с истим значењем, речца *ио-*; *идбоље*, *идиошље*, *идгоре*, *идвише*, *идмѡње*, *идраније*, *идниже*, *идближе*, *идљешје*, — значе: мало боље, мало после, мало горе, мало више, мало мање, мало раније, мало ниже, мало ближе и мало љепше; а *ионајбоље*, *ионајљешје*, *ионајближе*, *ионајниже*: знатно боље од свега, знатно лепше, знатно ближе итд.

§ 207. *Предлози* и *свезе*. Као уосталом у већини говора западнога и југозападног дела нашега народа и у овима се употребљава предлог *ирдз*. Вук у загради поред те речи објашњава да ју је нашао у Црној Гори, а у речнику Броз-Ивековићеву наведени су примери из старих босанских и далматинских писаца. У новијем књижевном језику се осећа као провинцијализам (Мажуранић: „И *ироз* мразне живце врућа“ и другде; Његош свуда место предлога кроз); само у префиксима књижевно: *ирѡбиши*, *ирѡсећи*, *ирѡкрѡиши*, *ирѡмѡлиши*, *ирѡвући*, *ирѡлѡшѡи*, *ирѡјурѡи*. Иначе, књижевни језик, као ни говори млађега типа, не зна за овај предлог. Источноцрногорски редовно:

Говѡри *ироз* плѡч. Промѡли главу *ироз* врѡтѡ. Прѡшло је *ирѡз* плѡт. Прича *ироза* сѡн. Познаѡм те *ироз* твоѡга оцѡ. Утѡкоше *ироз* ту шѡму куј којѡ. Прѡпѡ би *ироз* кѡм. Би се *ироз* игленѡ

Њши провукѣ^а. *Проз шўму сѧмо покоја грѧна јѧсѧна. Ђѧгѧе цроз њу злѧто.*

§ 208. Дијалекатски су, и врло чести у овим говорима, сложени предлози *скрѧј* и *искрѧј*. О значењу њихову биће речи у наредном одељку; тамо ће се говорити и о њихову облику, а овде само још да поменемо неколико свеза за које књижевни језик не зна. То је прво свеза *е*, која је или узрочна, кад није ништа друго до гласовно измењено узрочно *јер* (испореди *ере*, *ер* и *ел*, у каквом се облицима такође понекад јавља) или изјавна. За овом, свеза *нѧко*, постала стапањем *но ако*, са значењем тих компонената. Или се не употребљава, већ у њеном значењу *јѧ* или *ѧли*, а место ове последње *ѧма* и *нѧ*. Тако исто, *но се*, поред *веј* (већ), употребљава као заменик раздвојне свезе *него*, јер се ова тамо никако не чује. Примера за све навешћемо код тих свеза у одељку о синтакси.

III Синтакса

Употреба предлога уз падеже

§ 209. *С генетивом*. О значењима падежа и о њиховој самосталној употреби, без предлога, — готово није ништа нарочито важно истаћи, а ако има који такав случај, нећемо га издвајати у засебну главу, већ ће о њему у овој бити речи.

§ 210. Да изложимо најпре, пре прелаза на предлоге, један начин казивања припадности. У Васојевићима редовно, а понекад и у осталим гранама, место посесивног генитива особних имена употребљава се присвојни придев било и да уза њ стоји атрибут, ако само значи родство:

Она ђевѧјица *сѧрика Мѧлошева*. Окренѧ ји(х) поре(д) те *кума Бѧданове*. На *ђедо Пешрѧву* ливѧду. Мѧло *шеѧка Великин*. То су кѧзе *бѧба Милѧшине*. У *сѧрика Никѧлин* мљѧн. *Сѧрина Пешрѧина* ђѧца. Сјно не дочѧкаше у *кума Мѧрковијѧ* рѧѧѧкѧ^а. Дошѧ^а сѧ^м с *ђеда Нешѧвиѧем* унѧком. Поѧрала су то *ђевера Пешрѧви* кѧњи.

Атрибут стоји у номинативу (увек именице женског и ређе именице мушког рода) или генитиву (само мушка имена), а присвојни придев у падежу који реченична конструкција захтева. Атрибути су ненаглашени.

§ 211. Иста је особина прављење присвојног облика од генитива показних заменица *овѧ* (*овѧ^а*), *шѧ^а*, *онѧ* (*онѧ^а*) место посесивног генитива њихова:

То су *овдгова* говѣда (место — *говѣда овога*). *Овдгова* књига. *Овдгови* кѡњи су се погубили. *Тдгове* ствари су лепше. *Тдгова* су и ђѣца уљуднија. *Тдгово* сѣло се свѡ искрвило. *Ондгови* свѡтови су тудѣје прѡшли. *Ондгово* имањѣ више вриѣдѣ. *Ондгов* глас се даље чује.

Као прва, тако се и ова неједнако употребљава на целој територији. У васојевићкој грани опет скоро доследно, а другде врло ретко.

§ 212. На сличан начин образовани су упитници *кдговић* и *чѣговић*. И они се, наиме, добивају од генитива заменица *кд* и *штд* кад им се дода наставак за презимена — *овић*. Од горњих особина се разликују тим што не значе оно што и генитиви који су им у основи, већ се њима пита којег је презимена неко. Сем тога, познати су свуда подједнако, и у врло обичној су употреби :

Кдговић си ти? (Какво је твоје презиме?). *Чѣговићи* су они? (значи исто)? *Кдговићи* су ти они пријѣтели? За *кдговићима* дајѣ ону ђевѡјку. *Чѣговићи* највише живѣ у томе сѣлу? (отуда и *никоговић* — како се каже за некога из лошег братства).

§ 213. а) Предлог *од* с генитивом, поред значења подударних са онима што их има у књижевном језику, има још нека, специјално тамошња значења, од којих је најважније посесивно. Предлог *од* с генитивом именице означује припадање, значи што и присвојни придев направљен од те именице :

Нека ти дадну врећу *од Мијѡјла* (Нека ти Мијѡјлови даду врећу). Јѣсу ли издѣгли *од Драгѡ* (Јесу ли Драгови издѣгли)? *Бљѣ* ли отишли у млин *од Бѡгдана* (Богданови)? Знаду ли *од Томѡна* (Томанови)? *Кѣ* ѣе *од Стѡнка* (Стѡнкови) у пазѡр? Мѣсле ли *од сѣрѣка* (стрикѡви) у планину? Поѡрали су ми жѣто *од Алѣксѣ* (Алексини). Јесу ли *од Рѡдоша* (Радошеви) дѡшли с планине. Ако те видѣ *од вѡјводѣ* (војводини) нѣте ти даѣ да прѡђеш.

214. б) Ближе је књижевној, иако још дијалекатска, употреба тога предлога с генитивом свих особних и уопште имена лица, место с генитивом од њих направљених присвојних придева :

Виѣ ли нѣкѡ *од Томѡна* (поред: виѣ ли нѣкѡ *од Тамѡновѣјѣ* и наравно у истом значењу). Пѡзнаде ли те којѣ *од Тѡдора*? (које од Тодорових). Биѣе у пазѡр нѣкѡ *од Нѣшка* (неко од Нешкових). Вѣздѣан сѣм трајѣјѡ које *од јѣјака* (од јѣкових), па ђѡвољѣга.

У овим примерима предлог је правилно употребљен, а необична је употреба именичког генитива јединине место придевског мно-

жине. Преко ове тек, по моме мишљењу, развила се употреба предлога *од* у примерима под *а*).

§ 215. *Из*. Уз генетив личних особних именица, и оних заједничких именица које значе заједничко име лица (сродство, занимање, звање), место *од* употребљава се предлог *из*:

Донѐси ми они дуг *из М̃арка* (од Марка). Јеси ли д̀ни^о каб̀аницу *из П̃ера̀* (= од Пера)? П̀ни^о је сѐме *из Т̃д̀дора*. Довѐдите к̀ња *из љ̀јака*. Дог̀нали су вол̀ве *из љ̀риџ̃а^ашељ̃а^а*. Купи́жо сь^м *из П̃ѣ̀шра* те л̃јѣпу к̀р̀ву, а *из П̃ер̃ише* двадес ов̃ѣ^ац̃ѣ^а. Дош̃ѣ^а сь^м *из Т̃д̀мице* д̀в̀ле за по с̀та, а т̀бе тр̃ѣба *из к̀љ̀мов̃ѣ^а* толико.

Ма да се *из*, како рекосмо, употребљава место *од*, не би сваки пут било довољно, ни тачно, да се само први предлог замени другим, већ и израз уз предлог ваља променити. Тако, на пр., у последњем примеру: *из Т̃д̀мице..... из к̀љ̀мов̃ѣ^а* није исто што и *од Томице* и *од кумова* већ што *од Томицине* и *од кумовске куће*. Управо, кад би се овако употребљавали присвојни придеви уз именицу, а не само присвојни генитиви именица, онда ни предлог *из* уз њих не би био необичан (испоредити са потпуно тачном употребом у примеру: Узео сь^м сѐме *из Т̃д̀дорове к̀љ̀ће* или *из Т̃д̀дорова к̀д̀ша*). Ова синтаксичка особина почива на чињеници, боље рећи, сва је у томе што се именом лица које се ставља у генетив замењује све што дотичном лицу припада: имање, кућа, чељад итд. А у истом факту лежи и могућност употребе предлога *од* у примерима из претходног параграфа.

§ 216. *Искрај* не значи тамо оно што се у Академиском речнику о њему каже. И намеће се питање да ли је овај предлог постао слагањем предлога *из* са предлогом *крај*. *Искрај Подгорице*, на пр., не значи из једног краја ове вароши, већ из подгоричког краја, из краја у близини Подгорице, из близу Подгорице. Дакле, по значењу се види да је по среди слагање двају предлога, а не предлога и именице. А без обзира опет на то, са сигурношћу се може тврдити да се у другом делу горњег предлога не садржи ни један облик именице *крај*; — могао би бити једино генетив множине (испор. *М̃иј̃ѣљи М̃р̃к*), али кад се зна да *искрај* не значи из крајева, него из једног места, а сем тога ни из краја места у генитиву, него из места које је у близини његовој, — онда је сасвим јасно да није ни тај облик. Интересантно је само да се предлог *крај* самостално никако не употребљава. Ја мислим да је процес морао тећи овако. *Живи крај Подгорице* (казало би се обично у нашем

језику, а зацело се тако говорило и онамо, јер је морао постојати предлог *крџ*) као: *живи у Подгорицу* (види предлог *у*). Према: *Ја сам из Подгорице* и: *Ја сам из крај Подгорице*. Предлог је, чини се, узео на себе службу именице, али је ипак остао предлог, па се са оним испред себе стопио у једну реч. Касније се самостално престао употребљавати, утолико лакше што је његову службу, будући истог значења, могао вршити и потпуно је преузео предлог *код*.

Искрај се најчешће употребљава уз генитив особних именица које су имена појединих градова (никад и имена села или племена), поља, равница, њива, а — и уз називе појединих грађевина и предмета као и уз особна имена лица, кад значи из места које је код дотичног лица или предмета:

Ја сѐм *искрај* Подгорице. Двоје мџмчади *искрај* Града. *Искрај* Сиужа. Бљѣше ли ти *искрај* Колашина? Неки Турци *искрај* Тузи. Селѣци *искрај* Бѣранѣ. Бљѣу ту неке жѣне *искрај* Плава. *Искрај* Сирѣнице (поље) до на Бриѣг. *Искрај* Радѣвине (њива) до Лѣкве. *Искрај* њине кѣѣ дѣвле. *Искрај* школе до на Лопѣте. *Искрај* цркве све до Чѣсме. Просипѣ се цѣјелиѣм путѣм *искрај* Крѣша до кѣѣ. *Искрај* ѣлоѣ до вратѣ ѣма више од десет мѣтѣрѣ. *Искрај* ѣбла до накрај поља. *Искрај* онѣиѣѣ додно кѣѣ. Да му ту ужицу *искрај* ѣуѣѣрѣ. Донѣси ми косијер *искрај* Мѣрка.

§ 217. *Скрај*. Судићи по стварном значењу његову рекло би се да у састав овог предлога улази какав облик именице *крај*: *Одломљено је мало крај штице* значи, да је одломљено с једнога краја штице. *Зафѣѣи крај воде* — захвати с краја воде. *Одбучено крај марѣме* (с краја мараме). Значење је такво и у:

Слѣми једѣѣн коматиѣ *скрај* ѣѣба. Отсијеѣи двије пѣде *скрај* гредѣ. Поскуби *скрај* ливѣдѣ једну рѣковет трѣвѣ. Да му *скрај* обдра једно брѣме гнѣја (ђубрета). Убѣри два клѣса *скрај* бѣѣѣѣ. Донѣси ми косијер *скрај* ливѣдѣ Лѣзѣве. Прѣнијо је они вѣљи кѣм *скрај* зѣѣда. Кѣмо ти онолико *скрај* гредѣ?

У свим наведеним и сличним примерима могао би сасвим лепо да стоји, и у ствари се једнако често употребљава предлог *с* с генитивом једнине именице *крај*. И према томе је јасно да *скрај* не значи, као код првог предлога, с места које је код, близу, до онога што стоји у генитиву, него — с једнога његова краја. И поред тога, наравно, пошто значење ни ту не допушта и није допуштало да се ма који други падеж (у датом слушају морао би

бити искључиво генитив једнине) сведе на овај облик, — остала је опет једино могућност да су и овде два предлога сложена у трећи.

§ 218. Предлог *скрџ* употребљава се још кад се говори о неком блиском растојању два места, у значењу предлога *од*:

Скрџ Стрџанице до Ђбловџа. *Скрџ зџада* до ждриџла од згрџдџ. *Скрџ обџра* дџвле. *Скрџ крџша* до лџка. *Скрџ ливџде* до врџтџа од кџћџ. *Скрџ брџздџ* до зџ зџа.

И у наведеним примерима не само да је обично, већ је и доста често казивање овога растојања предлогом *с* или предлогом *од* и генитивом једнине именице *крџ* (испреди: *С крџа* или *од крџа* Стрганице до *убџдџџа*, *С крџа* или *од крџа* баштинџ до *кџћџ* итд.). У њима, то нам лепо каже значење предлога *од*, имамо неку средину између случаја као у примерима пред овим и онога што значи предлог *искрџ*. Наиме, у њима *скрџ* не значи од места које је код, близу онога што стоји у генитиву, а опет ни с његова краја, већ с границе између краја имена у генитиву и другог места које се с њим ту додирује.

§ 219. *Накрџ* и *укрџ*. И поред онога што се о овим прилозима каже у речницима Академијином и Броз-Ивековићеву — да су то предлози *у* и *на* сложени с предлогом *крџ* — има и синтаксичке и морфолошке могућности да други сложни део њихов буде акузатив именице *крџ*, јер овај падеж тако гласи, а уз њих је могућ једино он (види доле употребу предлога *на* и *у*). Насупрот тој могућности стоји негде семазиолошка немогућност. *Укрџ пуџа расџџ брџјес(џ)* значи да у месту које је до самог пута расте брест, а не да у крају, у делу пута расте. Тако и:

Док дна бачџје сџме ђџца јо(ј) седџ *укрџ бџџџинџ* и сџграју се. Седџ *накрџ пуџа* и одмџра се. Дубџ *укрџ водџ* и не зџдџри њџшта.

Али је број примера с тим значењем много мањи од онога у којему *укрџ* и *накрџ* значе *у крџу* и *на крџу* места што значи име у генитиву:

Циџелџ сџјено пренџсоше и сџџџенџше *накрџ ливџдџ* (на крају ливаде). Бџчићете нџгџе *укрџ кџћџ* (у неки крај од куће). *Накрџ бџџџинџ* бџџу пџчоврџџани неки клџсови. Остџло ни џе маџло *укрџ Траџљџвинџ* (назив њиве) нџдокопџно. Каква је то грџја *накрџ Мџрковџћџ*? (на *крџу* села Марковића). Ја бџџ(х) *накрџ Задџџа*. Ено му кџћа *укрџ Биоча*.

По моме мишљењу, закључујући према изложеном, не остаје ни трунке невероватноће да у овим предлозима немамо сложене у и на с акузативом именице *krâj*. Она неколика примера са *ukrâj* и *nakrâj* *уша* могла су то значење добити померањем и по угледу на *skrâj* и *iskrâj*.

§ 220. С (*св^а*). Место генитива једине с овим предлогом стоји акузатив у истом значењу, али искључиво од именице *сџрана* и то кад уз њу дође показна именица било кога лица: С *ову сџрану* водѣ. С *ону сџрану* његџе кџћѣ. С *шџ сџрану* тѣбе. Бџгме нѣј с *ову сџрану* (пре) Дмитрова-дне. То ће бѣт нѣгѣ с *ону сџрану* Божѣћа. Дџјџу нѣгѣ с *шџ сџрану* Сѣвина-дне.

§ 221. С генитивом он не означава само место од којѣга се неко или нешто раставља, време, начин и узрок него, помешано с овим последњим значењем, има тамо и значење намере, — као у: Дошѣ^а сѣм дѣнѣ^{ас} с *шџџа* *идѣла* (за твој посао). Учињѣћеш толико с *мојѣ љубѣви* (за моју љубав). Намљѣраѣа *сѣ^а слџџбе* да идѣ на Цетѣње (ради службе да иде). Ктѣјџо је с *шиѣ^а дрѣѣ^а* да дџѣ (за та дрва). Сѣ^а *шѣке* сѣли мѣра је дѣнѣ^{ас} у пазѣр (ради шаке соли морао је).

§ 222. Не само с него и предлог *зџој* врло је обичан у оваквим реченицама (испреди: Дошѣ^а је зџџи *шџџа* *идѣла*. Намљѣраѣа зџој *слџџбе* на Цетѣње — и у свим другим примерима); као што се, обрнуто, предлог *ради*, али тамо без крајњег *и*, употребљава место узрочних *с* и *зџој*:

Тужѣјџо га *рад* *грѣзда* *грѣжѣа* (грозд је био узрок за тужбу), *Ра(д)* *шебе* сѣм имѣ пострѣдѣт. Побѣили су се ра(д) стѣпѣ земљѣ (стопа земље је била узрок). *Ра(д)шѣја* (зџој тога) се наљутѣјџо. Омрѣзѣ^а сѣм ју *рад онога њѣнога* *циганиѣсања* (циганиѣсање је узрок омрази). Сѣј га псѣју *рад онакѣ* *идѣлѣ*. Учинѣјџо би то ја млим *рад она* *сѣрочади*, ако и не би *рад мене*.

То ће реѣи да претставници ових говора немају осећања за разлику између узрока и циља, отуда се свака намерна реченица сасвим лепо може заменити предлозима *с* или *зџој* с генитивом девербативне именице постале од глагола којим се казује намера:

Дошѣ^а сѣм да се *вѣдим* с *вѣма* = Дошѣ^а сѣм *зџој* *виѣњѣ* с *вѣма*.

Идѣ к *вѣшој* *ѣѣци* да се *йѣрау* или Идѣ к *вашој* *ѣѣци* *зџој* *иѣрања* Циљ који на нешто покреће човека у ствари је узрок који покрет изазива, и сасвим је разумљиво откуд узајамна употреба узрочних и предлога за намеру.

§ 223. *Порâд* и *зарâд* (као и *рад* се употребљавају обично без крајњег вокала) су сложени, како се каже у Броз-Ивековићеву речнику, из предлога *ѿо* и *за* с предлогом *рад*. Они се уз предлоге из претходног параграфа подједнако често употребљавају у казуалној као и у финалној служби:

Дошѣ^а съ^{ем} *ѿорад* (или *зарад*) *виђѣњѣ* с вѣма. Свѣдише се *ѿорад* (или *зарад*) *сѣдѣ* земљѣ. Тужѣјо би га *ѿорад* (или *зарад*) *ѿрѣзда* грѣжѣа. Учинѣјо би ти то *зарад* (или *ѿорад*) *мојѣ љубѣви*. *Зарâд* (или *ѿорад*) мене ако се ни вратѣт неће. Потукли су се *зарад* (или *ѿорад*) двѣје грабоваче.

§ 224. Као што су се предлози *за* и *ѿо* могли сложити с предлогом *ради*, који је с њима једног значења, у нове предлоге опет истог значења, тако је и предлог *с*, значећи што и *ѿорад*, могао спреда за њега срести и с њим се сложити у предлог *сѿорâд*, не уносећи никакву нијансу у његово значење. И тај сасвим дијалекатски предлог у оба значења најчешћи је и понајчешће се употребљава од свих осталих:

Сѿора(д) *чеса* си дошѣ^а? Потукѣше се *сѿорад* ове ништавне стѣпѣ земљѣ, *Сѿорâд* мене никѣ^д не дѣдѣјо, *Сѿорâ(д)* *шебе* се не види^о, је ли? Да ми није *сѿорад* *онијѣ^а* стѣрѣ^{цѣ} не би му се ја вратѣла. Не би ти тѣ учињѣла ни *сѿорâд* мене. Морѣћемо да идемѣ *сѿорад* *онијѣ^а* *шѣѣѣѣ^а*. *Сѿорâд* *нега* би све ѣѣво пѣни^о. Никаквога пѣсла ни^{есѣ} имѣли веј су отѣшли *сѿора(д)* *шѣга*. *Сѿора(д)* *шѣвојѣ ѣѣѣѣ* съ^{ем} морѣ да идѣм. Да ми није *сѿорâ(д)* *свиѣѣша* знѣ би штѣ би(х) чинѣјо. *Сѿора(д)* *шѣѣѣ^а* кѣѣѣ^ѣ съ^{ем} морѣ да се вѣћем.

§ 225. У. Тачно је да за предлог *у* с генитивом зна и књижевни језик и остали дијалекти нашег језика, и према томе то није дијалекатска особина. Па ипак не значи да се, с обзиром на несразмерно чешћу употребу, није важно на њој задржати. Наравно, предлог *у* уз генитив значи што и предлог *код*, и овај се последњи никад не употребљава кад је реч о неком предмету који припада извесном лицу (имену што стоји у генитиву) или који се налази у извесном простору што припада том лицу (испореди горе посесивно значење предлога *од* с генитивом имена лица, тј. обележавање тим обликом онога што датом лицу припада).

Наѣѣ(х) га *у* *Мѣрка* (код Мирка или код Миркове куће). Ојди *у* *Лѣлѣ* (у Лилину кућу — код Лиле) да донѣсеш решѣто. Дошѣ^а је *у* *шѣшке* (код тетке). Служѣјо 'е *у* *нѣшијѣ^а* *рѣѣѣѣ^а* (у кући наших роѣака, код наших роѣака). *Ајде* *у* *Илѣје* (у Илину кућу,

код Илине куће) да донесеш рало. Мдја 'е мотика у њџа (код његове куће). Нџмаше му и(х) дома но су у њџа (код њџа) Јџсу ли и сџад онџ пџре у шџбе (код тебе). Ако је сџт у њџа (код њџа) нџка ти кџже којџ 'е ўра (колико је часова). Да нијесџ нџша џџца у вџс (код вас, код ваше куће)?

§ 226. До. Поред прилошке употребе његове са значењем прилога отприлике (испореди: Сџди до џџшњ^ас дџ^ањ^а. Има до девџш дкџ^а. Дўгџ^ачка до шридес лџкџ^ашџ^а), што је још увек књижевна особина, — овај предлог се, опет више у прилошком значењу, употребљава не само уз генитив него и уз све остале падеже:

Бдгме нџџе нџко до шл (чешџе и обичније него: до шџбе). Нџма кд дрўги до дн (ретко се може чути до њџа). А ко други до Никдла (до Николе једва ако би било могуће схватити у истом значењу). Нема ко до мџ двоџца (или до нџс двоџца). Нико не зна до једџни Бдг (може и до једнога Бога). Ддшли су сви до он. Не дам ја нџкоме до шџбе (датив). А кџме џма да се пожџли до вџма. Он и не глџда нџшта до оно џмџњџ, Нџма нџгџе нџчеса до ону кџџицу и пџшес козџ^а. А кога џма вџј до ону џџцу? Чџм дрўгиџем до сџ^а сџкџром? Нџ би мдгџ^а с дрўгиџем до с шдбџм. О коме има да се стџра до о њџму? Нџма да брџжџ нџ о чему до о онџџ^а џџшес брџвџ^а. Нџ по чему га јџ не бџ пдзнџ до џо ономе бџелџу.

Граматику нашег језика допуштају овакву употребу извесног броја предлога. Међу тим предлозима набрајају и овај (види између осталих Т. Maretić, Gramatika i stilistika 1899, стр. 487. § 490_a). Али, несумњиво, ове граматике не полазе од савременог књижевног језика, већ од језика народних умотворина. Код савремених писаца предлог до се не употребљава као у наведеним примерима. Нисам га могао чути у интелигенције која говори добрим књижевним језиком, а нема га зацело ни у већини дијалеката. За изузимање, прилошки, се још употребљава сем, осем (осим). У источноцрногорском понекад предлог без и, врло често и сасвим обично, како смо горе навели, предлог до. Зато и имамо право овакву употребу његову сматрати дијалекатском особином. Осим је, може се рећи, непознато. Са уметнутим в између с и в сачувало се у: освџм крџша, освџм нџмџша, освџм бдџџга џмена, освџм лџшурџџје, дакле, за изузимање извесних светиња, — и само као прави предлог. Ако хође да се изузме од нечега страшног: смрти, тешких болести и сличног, не употребљава се ни један

од горњих, већ предлог *лише* (некадањи номинатив парт. презента глагола лишити — лиш). Овај прилог (испореди напред: *сшбје*, *шрке*) постао је предлогом преко мешавине прилошког и предлошког значења горњих предлога за изузимање. Да се, без обзира на облик, осећа предлогом закључиће се из примера:

Лйше Пёрә и Мијәјла. Јә кӯкәла лйше браћә. Оцрни ме лйше рџда. Лйше швојә жецә лүдә. — Лйше свәкџа швџа. Ајде да Бџг да се не виђела лйше онә жецә. Бџже, не додјо у дом лйше шџа дџма.

§ 227. *С акузативом.* На се употребљава у значењима која има у нашем језику уопште, с разликом што увек долази уз овај падеж, а никада и уз локатив, било да у ствари значи заузимање неке површине после извесног кретања или стално налажење на тој површини.

Отишџа је на *Койље*, а и Живј на *Койље*. Свәке гџдине идә нә *иланину*, и Свәкә гџдинә провәде по једџн мљәсец нә *иланину*. Обљәси на *кљиньџ*, и Вйси на *кљиньџ*. Мәтни кәпу нә *гләву* и Каквә ти је то кәпа нә *гләву*? Ајде на ону *главицу* и По цијо дџан седи на ону *главицу*. Убәчи те кләсове на *шавән*, и Кәмо онолјко кләсџвә што су билй на *шавән*? Прими се на *крш*, и Стәлно седи на *крш*. Оте ли дни дџј на *вечәру*? Кџ ви је тџ синој бйјо на *вечәру*? Бәчи ми тџрбе на *швџа* кџња, и Мџје су тџрбе на *швџа* кџња. Изйђй на *зрәду*, и Чәка ме на *зрәду*.

Једнако оване и предлог у:

Ајмо у село — Штџ је граја у село? Кџ(д) ћеш у *брдо*? — Откџд ви је стџка у *брдо*? Спүшти се у *јәму* — Нашџа сџм гњәздџ у *јәму* — Сәвки дџан идә у *шүму* — По цијо дџан седи у *шүму* — Повәли су га у *швәмницу* — Рәвно је пәт гџдйнџа откә је у *швәмницу* — Јүтрос је отишџа у *Поддџрицу* — Има веј пешес гџдйнџа откә живә у *Поддџрицу* — Убәчите у *убә* двадес грудџа снйјега — Има ли вәј водә у *убә*? Јәси ли кренүо у *цркву* — Имаше ли дџста свйјета у *цркву*?

§ 228. *За.* Уз глаголе који казују намеру или правац неког кретања предлог за долази уз акузатив места у коме се кретање завршава.

Намљерәвам за *Цешйње*. Мйслиши скорџ за *Бйјоград*? Идәм за *Кошдр*. Кџ(д) ћете зә *иланину*. Отпрәмали (пејоративно: отишли) јүтрос за *Рәдовче*. Ојдџше за *Бләлоглав*. Прије зорә је отишџа за *Андрйјевицу*. Мйслите ли скорџ за *Кџм*. Има веј

петнѣс дѣнѣ отка су отишли за *Колашин*. Намислио је прѣво за *Мѣшево*.

§ 229. Тај се предлог у оваквим примерима обично употребљава и кад уз акузатив већ дође неки други предлог који обележава правац :

Мислите скорѣ за *на планину*? Спремѣјо се за у *Бѣр*. Кренуо је за у *Америку*. Намислио је за на *Цетиње*. Упутѣли су се за на *сабор*. Спрѣмате ли се за у *Подгорицу*, за на *Јолдѣицу*, за у *цркву* итд.

У оваквим случајевима ја не видим нагомилавање предлога ради појачавања значења које носе (у претпоследњој групи *за* има значење предлога *у* и *на* и да се њима лепо заменити), већ — елиптичне реченице; *Спремѣјо се за у Бѣр*, држим да је равно са: *спремѣо се за љушовање у Бар*. Елипса је бар у реченицама са глаголима значења *спремѣиши*, уз које, јамачно, и иде најчешће односна група предлога. Може се још допустити да се из оваквих реченица раширно предлог *за* на оне у којима би претпостављено елиминисана реч била сувишна.

§ 230. Такву употребу предлога *за* нисам миошао из узрока што је врло честа у свих претставника источноцрногорског дијалекта, али као сасвим дијалектску ваља истаћи употребу његову, опет уз глаголе кретања, место предлога *љо*, где му је главна служба да обележи циљ кретања :

Оправѣ за *њега* (по *њега*). Потрѣчи за *сѣрикѣ*. Послѣли су за *дѣкшора*. Ојди за *они косѣјер* у *Марка*. Оѣте ли додѣт за *ову љѣцу*? Ојди за *Тѣдора* да дође дома. Нека бѣдне готѣва кѣ(д) дођем за *воду*. Јѣ сѣм веј бѣјо за спа кѣ(д) су дошли за *мѣне*. Потрѣчи за *кума Мѣлоша*. Одјурѣјо за *друге*. Отишла је на *Андријевицу за љѣнзију*.

§ 231. Ако је као у наведеним примерима предлог *љо* непознат, не значи да се он уопште не употребљава уз акузатив (сасвим је обично на пр.: *љо јѣдну јѣбуку, љродѣћу љо јѣфѣшину циѣенѣ, сѣдѣји рѣд љо рѣд* итд.).

§ 232. Предлог *о* ни у правом ни у преносном значењу не долази уз овај падеж. Предлози, дакле, *на у* и *о*, који иначе (мислим на књижевни језик) стоје уз акузатив и локатив, овамо су могући или с једним (*на* и *у*, како смо видели, с акузативом) или с другим (*о* с локативом) од тих падежа. Није такав случај и са предлозима који захтевају акузатив и инструментал. *Међу над, љод, љред* и *за* употребљавају се уз оба падежи, али

у народу овог краја нема осећања за њихову правилну употребу. Видећемо из примера :

а) с акузативом :

Згучио се међу онѐ јѐле и чѐкѧ. Забѧла међу *ѡрсѡе*. Нѧси међу *руке*. Бѧчи онѧмо међу *ѡмѡле*. Ђути по вѧѧан међу онѐ бѧрове. Онѡђѐ, међу *кошћѐле* свѧке гѧдине порастѐ вѐлика трава (забележено у Љешкопољу). Ено га међу *дубове*. — Изађи *ѡред врашѧ*. По вѧѧзѧѧан сѧди *ѡрѐ(ѧ) цркву*. Ето га тѧмо *ѡред обѧр*. Свежй говѧда *ѡред ѡѡјѧшу*. Бљѐше и он *ѡре(ѧ) Ђелију*, Намѧли се *ѡре(ѧ) кѡћу*. — Наклѧни се *над ѡбѧѧ* да није пѧло у воду. *Стоји над ону вѐлику ѡрвалѡју* и не смѡје ни назаѧ ни напријѧд. Наткѧпио се ѧблак *над Румѡју*. — Увуче *ѡод шѡѡце*. Још од лѧни стоји *ѡѧѧ кров* и нико га не узѡма. Метнѡ сѧм га *ѡод слѧму*. Држитѐ га *ѡод квѧсну слѧму*. Мѧтни то мало лѐба *ѡод сѧѧ*. Је ли лѐб и јѡш *ѡод сѧѧ*? Тако је кѧѧ му нѧма ништа *ѡод кѧѡу* (кад није паметан) Убљѧжѧше *ѡод бѡкву*. Виде се *ѡо(ѧ) Дебѐлу Главѡцу*. Сѧѧ живѐ *ѡод Вѐљѐ Брѧо*. Свакѐ гѧдине лѐтују *ѡод Кѧменик*. Кѧѧ(ѧ) смо дѧшли *ѡод Вѐљи кѡк* пала је и није мѧгла напријѧд. *Сѡѡли смо ѡ(х) ѡо(ѧ) Жѡву* (брдо). Виде се нечије кѧзе *ѡод Вѐѡрујак* (опет брдо) Ено и(х) *ѡѧѧ вр(х)*. Што фѡн ораѧ(х) рѧстѐ *ѡод вѐљу кошћѐлу*. Умѧѧче зѧ брѧо. Криѐ се зѧ зѧѧ. Остѧви ји(х) тѧмо зѧ *главѡцу*. Умѧѧче зѧ *оне грѧне* од трѐшњѐ. Скријѡ се зѧ *бѧр*, и не излѧзи ѧдонле. Зађѧни левѧр зѧ *ѡас*. Имаше ли му левѧра зѧ *ѡас*. Умѧѧкоше зѧ *шѡбуш*. Зѧр му не видиш цингѧр зѧ *уво*.

в) с инструменталом :

Бѧчиѧо га онамо међу *дубовѡма*. Остѧви торбу међу *грѧнѧма* ѧ(ѧ) дриѧена па ѡди. Догнѧ ји(х) међу *сѡѡговѡма* па ѡди дѧма. Нѧш је катѡн међу *онијѧма нѧјвишиѧема вѧровѡма*. Кѧѧ(ѧ)смо дѧшли међу *главѡцама* тѧѧѧер ни је нѧм пѧло. Побѧчили смо и ово међу *ѡрвиѧема бунѡнама*. Тѧмѧѧн кѧѧ(ѧ) сѧм дошѧѧ међу *шрѡѡовѡма* сѧтиѧо сѧм се да сѧм заборѧвиѧо врѐѧе. Бљѐше онѧмо међу *вѐљиѧема* крѡшима. — Сѧѧ свѧку вѐче *ѡрѧш кѡћѧм*. Изѡђи прѧт куѧом. *Ојди ѡред обѧром* и виђи што чинй онѧ крѧва. Није ме видиѧо прије но је дошѧѧ тѧмѧѧн *ѡрѧѧ мнѧм*. Ето ту *ѡрѧ(ш) шѡбом*. Сѧѧ бљѐше *ѡред ѡѡм*. Дођоше *ѡре(ѧ) шкѧлом* и посиѧѧѧше на оне камѧѧе. — Виђѧ ли ѧе ѡлеѧе она тѡца *ѡѧш кровом*. Не квѧсиш се барем тѡ *ѡод шѡшором*. Мѧтни кљѡч *ѡѧѧ оном ѡлѧѧом* прѧт кѡћу. Дођѧ *ѡод вѐљѡм мѡрвом* па сѧѧе у ону прашйну. Прѧко дѧѧн побљѧжѧ од вруѧинѧ *ѡод шѡѡлама*, а ноћу

се спушти нџа зв^{ад} *под кревѣшом*, те полоче јајца. Завуци се *под поњавом* па мучи. Много ти је *под глѣвом* па зато крчиш по сву нџи. Све што свуче сѣ себе мѣтнѣ *под глѣвом*. Наднѣсе се *над вѣшром* и не дѣже се по ци'о дѣан. Навила се мѣгла *над Кѣшом Морѣчком*. Намршти^о влѣђе *над онѣјема вѣлѣјема очѣма*. Наљѣже *над јѣмом* и одма(х) се заустѣви. Сваки дѣан дојаве *над нѣшиѣем кашунѣм* кѣ да се ругау. — Има ли штѣ у ону бѣчицу *за нашѣнѣшом*. Мѣтни тамо *за кревѣшом*. Дѣди свако вѣче *за вѣшом кѣшом* и слѣша штѣ чѣлад збѣре, па пѣслиѣ препричѣва и додѣје. Свако јѣтро рѣчау тамо *за кѣшом*. Дѣвече ји(м) понѣси мало лѣста *за кѣшом*, па ји(х) одма(х) врнѣ у појѣту.

Сасвим независно од онога што иначе захтева глаголска радња, јављају се са овим предлозима час акузатив час инструментал. Не може се рећи ни за један крај, ни за појединца да има осећања за правилну употребу ових падежа с горњим предлозима, као ни то да се у свим случајевима има више склоности за чешћу употребу једнога од њих. Обично је да се у једној реченици употреби, рецимо акузатив, а одмах иза тога ће исто лице у потпуно сличној, па и истој, реченици употребити инструментал. Отуда се и може десити да у датим примерима нађемо једну реченицу с истим предлогом уз оба падежа. Свакако, нетачно је казати да ниуколико и ни у једном случају није могуће утврдити неки одређени систем.

§ 233. Предлог *под* кад не значи *испод*, већ *при*, па се у том значењу употребљава уз имена неког узвишења или каквог предмета, никад не допушта инструментал, већ иде искључиво с акузативом (испор. горе у већ датим примерима: *под брдо*, *под вр(х)*, *под глѣвцу*, *под Жѣву*, *под Вѣјрујак*, *под Вѣлѣ Брдо* итд.). А важније је много што се имена живих бића не употребљавају ни с једним у акузативу:

Дођѣше *међу нѣма* србијански официѣри. Ускочи зец *међу вѣма*. *Међу Подгѣричанима* га није онаквѣга дѣдѣло. Уни^о *међу женѣма* и *међу ѣѣѣм* некъ^акъ^в в стра(х) и забуну. Дѣђу ови ѣчевњаци *међу сѣлѣѣма* те ји(х) наѣче нѣраду, а *међу ѣвѣјкама* (дођу) ове што ѣчѣ школу, па и чѣбѣнице пострѣгоше кѣсу дођѣвоља. Не пуштајте га да излѣзи *међу ѣѣѣм*. — Дошѣ^а је ту *ѣрѣѣ* *мног* па плачѣ. Сѣди тамо *ѣре(д) Гѣѣѣром*. Не сѣјѣда *ѣре(д) ѣѣѣм сѣѣѣрѣѣм*, ја! Преприѣчијо си се и мѣнеш ту штѣицу *ѣреѣ ѣѣм* те нѣшта нѣ видѣ. Изнѣси здравѣцу

*п*ред свашовѣма. Ојде свѣки дѣан *п*ред женѣма и купи по нѣшто. Къ^а дѣјемо *п*рѣ(д) *с*удом оглѣдаћемо се. Смѣјеши таквѣ изйс *п*ред мајком? — Увуклѣ се змија *п*од њѣм и изѣла га за трбѣ(х). Вѣђе ли како се ѣвуче она бауљина *п*од Мајком? — Наклонѣјо се *над*ѣ^а *м*ном и прича ми нѣшто. Цичѣ му тѣчи ѣ руке, а мајка ји(м) долећѣла *над* њѣма па ји(х) зовѣ. *Над* мајком је долетѣјо Ђанѣи^о и чува ју;

дакле, с предлозима: *над*, *међу*, *п*од и *п*ред имена живих бића, казивала се именицама које било врсте или личним заменицама, употребљавају се само у инструменталу.

§ 234. Предлог *с* (*сѣ*^а) не иде само уз социјатив, већ и уз прави инструментал, уз тај падеж за оруђе, који се иначе употребљава без предлога:

Разбѣјо му 'е главу *с* каменом. *Сѣ*^а *ш*шайом га испребѣја. По-сѣкѣ^а се *сѣ*^а *с*екѣром. Нѣћѣ се мѣј *с* мошѣком но га прекопѣте *с* пѣлом. Извѣди *с* шом лѣмом мало водѣ. Вѣжѣ сѣјено *с* урѣвом па га прѣмѣ на зѣ^ад. Онѣ што не мѣгне кѣса покѣпићете *сѣ*^а *с*рѣом. Утоплијо се *с* кожѣвом. Покрѣјеваши се вѣј *с* чѣм до *с* шѣм ѣоњѣвом? Огрнѣ се *сѣ*^а *с*сѣрѣком па (х)ѣјде. Не знам ја ћѣ је отирач но се дѣтри *с* кошѣвом.

И изван овога значења, ма и не био падеж за заједницу, инструментал, у значењима која су се из првог развила, има уза се предлог *с*: Јѣси ли задовољѣн *с* исѣшѣом? Ожѣлошћѣн је *сѣ*^а *с*мрѣку својѣга брѣта (узрок). Тѣ је најбогатѣ сељак и *сѣ*^а *з*емљѣм и *сѣ*^а *с*шѣком. Сиромѣшни *сѣ*^а *ж*ѣвијѣм и *сѣ*^а *з*емљѣм. Каквѣ сте *сѣ*^а *ж*ѣшѣом овѣ године? И мѣли *с* шѣјѣлом мѣгу бѣт вѣлики *с* душѣм. Како сте задовољни *с* шѣрѣвѣнѣм? Спрѣјечени смо билѣ *сѣ*^а *с*ниѣго.м.

Употреба предлога *с* уз инструментал и кад овај значи оруђе није особина само ових, већ и осталих југозападних говора наших. У свима је, јамачно, посредан или непосредан талијански утицај. Али док се у неким дијалектима, дубровачком на пр. (Р. Vidmanj, Dubrovački dijalekat, Rad 65), инструментал сам никако не употребљава, — у нашим је у оба горња случаја могућ и без предлога, ма да је као у наведеним примерима обичнији.

§ 235. Двојство употребе правог инструментала с предлогом *с* и без њега довело је до обрнуте синтаксичке особине да се заједница казује инструментом без предлога *с*. Као оруђе, и друштво се може казивати на један или други начин, али само у делу ових говора:

Нешто се свѣђа *дирѣкшорем*. Не смјјем *иушшѣем кѣнем*. Блѣше *Милѣјем* у пријателѣ. Разговѣше *калѣђером* кад ја налѣго(х). Познајѣ се *Рѣдованом*. Мѣ ћемо *кѣњима* и *говѣдима* џадѣм, а ви ћѣрате сѣтну стѣку преко планинѣ. Не дружи се *онијема галишима*. Не смјјемо *иушшадма* такѣ рѣно крѣтѣт. Вѣђе ли се *нѣшом иланѣнком*. Познајѣши се тѣмо *онијема нѣшшѣема*? Дѣбро се полутѣјо *каѣшѣндѣм*.

Два од наведених примера чуо сам у Братоножићима, три у Кучима, а све остале у Зети, што значи да особина припада двома гранама нашег дијалекта (зетскоподгоричкој и кучкобратоножићкој) — у осталима овакво казивање заједнице апсолутно је непознато.

§ 236. Интересантна је редупликација предлога *с*. Судаѣћи по томе где се употребљава, рекло би се да је то утицај метохиског говора. Од источноцрногорских за њу знају само претставници васојевићке гране, и то не сви подједнако; док се у околини Берана и Андријевице, у Полимљу и Велици доста често чује, преко Трешњевика је врло ретка. Али по ономе што ја мислим о узроцима тога удвостручавања, то неће бити заједничко васојевићком и пећком говору. Какве је природе у Метохији, — не могу сигурно казати, а у Васојевићима је свакако гласовног карактера. Јавља се само у случајевима кад се реч *с* предлогом *с* почиње непчаним консонантима *љ, њ, ђ, ћ, ч, и, џ*, па се предлог *с*, изједначивши се с њима по месту образовања и поставши *ш*, престане осећати као предлог. Само овакав закључак се да извести из примера:

св^а шњѣм, св^а шњѣм, св^а шњѣма, св^а шњѣга, св^а шњѣд, св^а шњѣ(х), св^а шњѣгѣвом, св^а шњѣгѣвиема, св^а шћѣгуша, св^а шњѣниѣема св^а шћѣмѣѣма, св^а шљѣљѣшке, св^а шћѣѣѣм, св^а шћѣвѣјкама, св^а, шћѣковѣма, св^а шћѣулеѣшом од шѣѣѣ, св^а шћѣуѣшом, св^а шћѣуркама, св^а шћѣирѣјом, св^а шћѣшом, св^а шћѣшљем, св^а шћѣѣром, св^а шћѣвѣјом, св^а шћѣѣшом, св^а шћѣмѣје, св^а шћѣмадѣна, св^а шћѣуѣлеѣшѣм.

§ 237. *С локашѣвом*. Чињеница што службу локатива с предлозима *на* и *у* врши акузатив сужава знатно употребу тога облика. Кад се томе још дода чињеница да предлози *близѣ, ирѣма, ирдѣшѣ* иду у овим говорима једино уз генитив, а никад и уз локатив, постаје јасно да је употреба овог падежа ограничена на мањи број случајева и доста уска према употреби његовој у књижевном језику и дијалектима који се у основици његовој налазе. У накнаду за то, с пред-

логом *о* се употребљава локатив и кад хоће да се њим означи заузимање извесног положаја иза неког кретања, једнако као кад хоће да се каже да се неко или нешто стално налази у једном положају — конкретније, и уз глаголе кретања као уз глаголе мировања, и најконкретније — и онда где се у другим дијалектима употребљава акузатив:

Обљеси га *о гранѝ*. Обљеси пушку *о ра̀мену*. Ока̀чи *о кљѝну*.
Зака̀чи се дра̀ча ђвци *о реѝу̇*. Извљеша̀ли месо *о грѣдѡ^а*. Обљеси
то *о цивилу̀ку*; —

као: Пушка му је *о ра̀мену*, а са̀бља *о пасу̀*, Ви́си *о кљѝну*, *о грлу*
jo(j) је ђендѡр обљешен, Ци́жо дѡн носи дра̀чу *о реѝу̇*.

§ 238. По за извесна значења тражи покаткад акузатив, али много чешће иде с локативом: Продајѣ га *по највишу циѣену̀* необичније је много него: Продајѣ га *по највишој циѣенѝ*.

За обележавање заузимања неке одређене површине употребљава се с овим предлогом, дакако, само локатив:

Скѝта *по сѣль^а*. Идѣ *по ба̀штинѡ^а* и *по лѝвадѡ^а*. Шѣтау *по овѝјѡ^а* врѡва. Пасу̀му ђвце *по ономе ѝдљу* итд.

§ 239. Предлог *при* сасвим као и у књижевном језику означава налажење тачно до неког места или предмета и захтева локатив:

при брѡду, *при кршу*, *при дубу̀*, *при ка̀мену*, *при сѣлу*, *при грѡнѡ^а*
при лѡкви, *при ѝлошу*, *при мосту*, *при нѡгу*, *при главѝци*.

Од преносних значења најчешће је значење као у примерима:

Штѡ је он *при мѣне* (локат.) Није он *при бра̀шу* ништа. *При свему̀*
јѡду (поред свега јада) ѡпет сте лѝжепо. Он ми је *при срцу* итд.

§ 240. *Конгруенција*. Именице које су по природи мушкога, а имају промену и облик именица женскога рода, не осећају се увек тако, и речи што се на њих односе у више случајева се не понашају као у књижевном језику. Код именице *слуга*, која је једна од најчешћих овога типа, облик је толико утицао на губљење природног рода да се престала осећати именицом мушког рода. *Слугом* се онамо чешће зове служавка, бар исто толико често колико и мушкарац који у некога служи. За мушке су опет познати други називи: *при́сѡв* (кад чува стоку, обично), *најѡмник*, *момѡ^ак*. Кад се све то има на уму не треба се чудити зашто се каже:

Слугѡ вѡјводина, *слугѡ* каѝешѡнѡва, *слугѡ* сѣрдарева, *њѣна*, *њѝна*,
шѡдја, *њѣдѡва*, *сѡѡчија*, *ниѡчија* - *слугѡ*, —

а не с атрибутом у мушком роду. Ова је, дакле, једнака именицама које значе и мушко и женско биће, а то су обично погрдни називи за казивање негативних особина извесних личности, као

што су *пљаница*, *мануџина*, *фџкара*, *вџралица*, *нишавџина*, *рџа*, *уклџва*, *наџда*, *кџкавица*. Наведене именице су само женског рода, и каже се једино:

Прође она *пљаница*, *дџасна мануџина*, *вџлика кџкавица*, *вџлика рџа*, *вџлика нишавџина*, *наџгора вџралица*, *поџана уклџва*, *наџда бџжа*, *фџкара безобрџна*, —

а никад: *велики пљаница*, *оџасни мануџина* итд.

§ 241. Супротно томе, све именице ове врсте које су називи мушких лица, не и женских, иако имају промену женског рода осећају се и управљају као остале именице мушког рода. Не само у једнини, већ и у множини, атрибути, који се доследније од свих осталих речи у реченици слажу с речју којој припадају, уз именице *судџја*, *владџика*, *вџвода*, *сџџарешина*, стоје обично у мушком роду:

Два судџје андрџевичког судџа ће бит премљџштени. Кџа д је наџша црква освеџивана *дџа владџике* су дџшли. *Сви вџводе* дџау дџћи на Цетџње, па сџди по мљџсец дџа^{нџ}. *Сви сџџарешине* ће бит суспендовани. *Оџружни судџје* из Подџорице. *Сви вџводе* из Дрџкаловиџа кџће. *Војниџки сџџарешине* сџа Сџа^{нџ}дра.

242. Интересантно, и између ових именица има разлике. Док уз множину првих двеју атрибути стоје искључиво у мушком, уз множину именица *војвода* и *сџџарешина*, истина, — доста ретко, атрибути могу бити и женског рода. Још је интересантније што сам у Васојевиџима, и не само од једне личности, чуо и уз лична имена мушког рода број 2 у женском роду. У причању о двојци знатнијих људи из онога краја старији ће обично казати:

Нџје у свџ Вџсојевиџе било бџљџџа љуџи од *дџије Зџрџје*. *Дџије Зџрџје* од горње наџјџе. Одџли *дџије Зџрџје* у Плав код некаквога бџга. Кџа дџђу *дџије Зџрџје* цџјо сабор скџчи на ноге — и тако скоро увек кад треба заједно споменути ова два народна јунака, који су се звали истим именом.

§ 243. Удаљеније речи, природно је, идеално се слажу, како код прве групе с граматичким, тако код друге с природним родом речи на коју се односе:

Дџшла је *сџџа* за волџве. Је ли ви *дџдџла сџџа* коју сџ^м ви ја послџ. Јучџ кџа(д) се она *будџла врџула* дџма. *Онакџву будџлу* ка што (')е она *ваџ зџт јџш ниџсџа* виџа. *Вџлике пљаниџе* фџла Гџсподу Бџгу.

а: Зџр ви ниџсџу такџ и *сџџарешине каџали*. *Наџше сџџарешине* су се *измџенили*. Нџма дџа^{нџ}с онакџвије какџи су *билџ вџводе* из

кућѣ Дрекаловића. Од најмъањега до највишега *стѣрешине* су *лишени* чина затѣ. Сви су га *стѣрешине штеђѣли*. *Нѣзадовољне вѣводе* су *побѣгли* у Србију.

Може се ипак рећи да је код обе групе случајева слагање по природном роду доследно, јер су се, већ је речено, именице у у првој престале осећати именицама мушкога рода.

§ 244. И у другим неким случајевима, ако су речи које се једна на другу односе удаљеније, природни род се чешће јавља:

Оно најстарије дѣшѣ ми 'е јучѣ *дошѣ* из војскѣ (зато што је то дете мушкарац). Онако *бѣстѣрѣ дѣшѣ* пѣсли'е пѣшес гѣдинѣ *осѣви'о* 'е школѣ, и свѣд седѣ дѣма. Онако *лијейо момчѣ* и да нѣје *мѣгѣ* нај лѣпшу ѣвѣјку. Да остави без школѣ тако *пѣметнѣ дѣшѣ*, а *учѣјо* би тѣмѣн кѣ она дрѣга.

Такво једначење се не врши и међу именицама које су стварно женског рода и речима што се на њих односе; не каже се, за девојчицу на пр.: *дѣшѣ кѣја* 'е *дѣшла*. А то је и сасвим разумљиво. Треба говорити о односу између именице *дѣшѣ* и њеног предиката или релативне заменице, а како се *дѣшѣ* тамо каже само за мушки род, а никако и за женски, — то тамо оваког односа и не постоји.

§ 245. Преимућство природних облика пада у очи код именица мушког рода у бројева 2—4. Атрибути таквих именица слажу се с њима, али чешће стоје у одговарајућем облику множине:

Мѣји два брѣша су старѣ о(д) тѣбе. *Твѣји шѣри сѣна*. Оба *Мѣркови вѣла*. *Онѣ шѣри велѣки цѣра*. Вѣди'о свѣм њѣдѣе два *сѣна*.

Посѣкѣ свѣм *оне шѣри велѣке ордѣ*. Сви *чѣшири нѣши дрѣга*, — обичније је него: *Мѣја два брѣша* . . . *Твѣја шѣри сѣна*. Оба *Мѣркова вѣла*, иако ни ово није ништа необично.

§ 246. Интересантно је да се и атрибути именица средњег рода у таквом положају употребљавају каткада у облику мушког рода:

Нѣни два дѣка ври'едѣ дрѣгу ѣвѣјку. Оба ми *моји дѣка* испѣдоше из главѣ. Удѣрићу те док ти *дѣка шѣвѣји* ѣва зациѣкћу. *Нѣше шѣри сѣла* нѣје зафѣтила, а све друго (')е опѣлила. Сви *чѣшири пѣра* свѣм јѣ купѣјо.

С једне стране, облици множине средњег рода слажу се с обликом у којем именице и њихови атрибути стоје уз речене бројеве, и услед тога се облици овога рода не би изменили ни кад би усвојили множину; с друге стране, за мушки род постоје двојаки облици.

Будући да за именице средњег рода у овом случају вреде иста правила као за оне што су мушког рода, то су оне по аналогiji могле прихватити атрибуте именица мушког рода.

§ 247. Делови предиката сасвим су ретки у облику који захтева бројна конструкција. И кад се чују такви примери сваки пут је то код личности чија је типичност говора несигурна, — увек код људи који су мање или више у дотицају с књигом. Праве народне конструкције су као у примерима:

Моји дба рђака су чули. Оба су му иршта ирекинуши. Јесу ли још одшли онџ два кдња. Казали су ви онџ шри војника које сѣм посла к вама. Сви чешири су ме дочekali не може бит бдље. Замисли, слдмљени су они шри бдра на вр Обруча (назив места). Оба су се поирјуга искидали. Сви шри уривка су навлаш (намерно) испрекидани и кдњи поведени.

Уз именице средњег рода једно или друго:

Оба наша сѣла су оиљачкана (или оиљачкани). Она шри иѣра штд си ми ти купијо су полдмљена (или полдмљени). Оба колдѣна су ми озеблѣ (или озеблѣ).

§ 248. У реченицама које се односе на бројне конструкције релативне заменице не узимају облик именица из тих конструкција, већ се с њима слажу у природном роду:

То су два башалидѣна који су се најдуже задржали на пдложѣ. Они два страшљивца који су најпрви добљежали из Ецеговинѣ. Видиши како сваку вѣче пдзно иду они два-шри ѣака које учитељ сваки дѣан оставља без ручка? Оли ми вратит онѣ тричетири овна кдје сѣм ти прда лѣтос.

Једнако атрибутима и деловима предиката, релативне заменице што се односе на бројне конструкције средњег, могу имати и облике мушког рода:

Пољичѣ и Каранов Дѣ су два мљѣшта кдји највише држѣ влѣгу. Јесу ли ти се допали они два масѣила (једно је било црно, а друго црвено) које сѣм ти купијо. А дн никѣд ни дошѣа није у ова два сѣла који су ми највише гласѣвьѣ дѣли. Немамо штд друго за вѣчѣру нако она два — шри ребрѣ које сѣм тѣбе (датив) спремѣла.

Шта више, чешће се употребљавају у оваквим него у облицима средњег рода.

§ 249. С обзиром на то што се на већем растојању употребљавају природни, а мање облици зависни од спољне форме неке речи, јављање предиката и релативних заменица у мушком, и кад

су по природи средњег рода, пре ће бити засновано на другој једној чињеници, него на формалној једнакости именица мушког и средњег рода уз бројеве 2 — 4. У реченицама с тим бројевима имамо, дакле, више подмета казаних овом конструкцијом, а уз разнородне, па и подмете кад су сви средњег рода, део њихова предиката и релативна заменица стоје у мушком роду. (Испореди у реченицама: Јагње и теле *које* чувам су ми се *најасли*, Око и уво су ме *заболели*).

§ 250. Уз збирне именице на -ад и атрибут и предикат долазе само у множину средњег рода:

Наша шћлад су ддшла. Пешрова јагњад још иасу. Тойовска хулад су лећела на све стране. *Сиринина шћлад су посада*, а *наша нијесу*. Биће *наша кдњад идклана* пошто су *она њина добљежјла* у трк.

§ 251. Збирни бројеви предикат обично захтевају у множини, али се овај каткад јавља и у једнини. Обрнуто, атрибут је много ређи у множини, — обоје по принципу да се ближи реченични делови слажу обликом, а да се на већем отстојању јавља природни број:

Наше двоје хецел су ирдшла, а друга су *сва поиддала*. Къ^ад *онд двоје ддху*. Она старија смо прддали још къ^а(д) су се *бачвала*. Къ^а(д) су *күүлена она њина двоје-шроје ирасди*. *Ваше пешнб^ашоро идведи мдгу* да *поидју* више и од пе(т) стотина ситнијб^а бравб^а. *Све четворо шћлади су јо(ј) лийсала*. Што запуштисте *шо двоје јагњад*? — *Онд десешоро су давно остријжена*.

§ 252. Бројне именице на-ца атрибуте могу имати у женском роду једнине, али пошто су оне име једне скупине, извесног броја мушких лица, њихови атрибути су према правом значењу чешћи у множини мушког рода. Предикати и остале речи које се на њих односе, дакако, могу бити само у овом облику:

Сви четвдрица (а не би било необично ни *сва четворица*) су давно *ошшли*. *Овб^а двоица* те чекат. *Они шроица* који су и јуче *ту бил*. Кажй њима *двоици* да не *дбде*. *Вас двоицу* који се стално *свађаше* мбрау да *казне*. *Ови пешорица* су се *пријавили* зе селйдбу. К^а(д) се *врну она двоица*. Поздравй ми *онд шроицу*. *Ови четворица* су *најболи*.

Тако сасвим стоји са слагањем са именицама: *пешина*, *шестина*, *десетина*, *пешнб^аштина*, *шридесина*, *осб^амдесетина*, — које се овамо, поред горњих, употребљавају у истом значењу; управо место њих, јер су оне на -ица од бројева пет навише врло ретке

и њихову службу врше ове о којима је реч. Бројање бројним именицама место простих бројева иде овако: *двојца*, *тројца*, *четворојца*, *петина*, *шестина*..... *десетина*..... *петнаестина*..... *шридесетина* итд.

§ 253. Пошто збирни бројеви, како је у одељку о морфологији речено, не познају облика множине, то плуралиа тантум и остале именице које се с њима једнако понашају, уз једину средњег рода сваког збирног броја стоје у ген. множине, — сасвим као уз просте бројеве од 5 навише :

двдје шбкѣ^а, *шрдје гусѣ^ала*, *дсморо гаѣ^а*, *ддесѣоро клѣ^а*, *двдје дчаљѣ^а* (наочара), *ддѣшворо вршѣ^а*, *шрдје ойѣ^анѣ^акѣ^а*, *шрдје чарѣѣ^а*, *двдје рукавицѣ^а*, *двоје-шроје свѣшдѣѣ^а* итд.

§ 254. *Именице и заменице.* Број заједничких именица средњега рода које место облика множине употребљавају збирне именице нешто је већи него у књижевном језику. Та се особина пренела на све које означавају ма какав мали предмет. Не само: *дугмад*, *ђулад*, *дѣбад*, већ тако и :

зрѣад, *пѣѣѣад*, *срѣад* *пѣрѣад*, *звѣнцид*.

Али те именице имају још и облике праве множине, који су од набројаних збирних именица истога значења прихватили употребу збирних бројева за казивање колико их има на броју. Према *десѣоро пѣѣѣади*, *срѣади*..... тамо се каже: *десѣоро пѣѣѣѣ^а*, *зрѣѣ^а*, *срѣѣ^а*, *пѣрѣѣ^а*, па се одатле употреба збирних, место простих бројева, раширила на све заједничке именице сред. рода :

шдѣшоро пѣѣѣѣ^амѣ^а, *ддесѣоро сѣлѣ^а*, *свѣдѣшоро пѣлѣ^а*, *дбоје кдѣлѣнѣ^а* *пѣшоро јѣзерѣ^а*.

§ 255. Једна од најпознатијих особина ових говора је употреба акузатива једине личне заменице 1, 2 и свакога лица, место датива и локатива. У тој особини ја видим уопштену употребу с предлозима *на* и *у*. Употреба ова два предлога пренела се, по моме мишљењу, и на предлоге који иначе захтевају локатив, а једначење датива са овим било је затим могућно путем аналогije.

§ 256. Облик акузатива једине за мушки род релативних заменица једнак је облику генитива (а не номинатива) и кад се заменица односи на какав предмет —

а) доследно, ако дата реч на коју се заменица односи стоји у генитиву :

Исчойјо 'е једѣан комѣт од *онога косѣ'ерѣ којега* смо јучѣ дд-ниели с мајстора. Оѣеш ми продѣт пѣшес брѣмена од *онога лѣѣѣа којега* си јучѣ развршијо? Сломѣли смо једну нѣгу од

ондга шаулинѧ којега смо купили у Илѧјѧ. Мѧрѧли смо да поткѧдамо нѧге од *онога крѧвѧша којега* смо начѧињѧли у дѧбу кѧћу, е нѧје мѧгѧ да уљѧжѧ на врѧтѧ. Убрали смо барем 10 ѧкѧ с *орѧ којега* смо усѧдѧли прије три-четири гѧдине. Скорѧјѧ одлѧмчиѧ с *кѧмена којега* је тѧсѧ и удѧриѧо га посрѧд ѧка. Дѧ ми и два-три мѧтка од *онога лѧвѧрѧ којега* си ми дѧровѧ, — свакојакѧ у тежњи за изјѧдначавањѧм по облику са рѧчју на коју се заменица односи; дѧ се лако закључити на основу тога што је овакав акузатив ипак рѧђи иако обичан —

б) у примерима где је рѧч на коју се заменица односи у маком зависном падежу сем акузатива и генитива:

Мѧслиѧ сѧм да идѧм к *ономе кѧмену којега* ми тѧ покѧзѧ. Тек кѧ(д) сѧм се примѧкѧ *ономе брѧјегу којега* ви продѧше Љѧворѧчани виѧе(х) да сѧм се изгубѧјѧ. — Удари је тѧмѧн *онѧјѧм камѧшѧм којега* му 'е дѧлѧ да ѧје. Оѧе да јѧ(х) презѧими с *јѧдниѧм ѧѧлиѧѧм лѧсѧом којега* 'е купѧјѧ за 50 крѧнѧ. — Како ѧе о *камѧшѧ којега* нема чим присмочѧт. Сѧкѧ ти виѧѧ о *ономе дрѧјѧну којега* си ктѧјѧ посѧј. Обљѧси о *ономе клѧнцу којега* сѧм заѧѧка ѧ зѧд, —

подјѧднако је обично као кад се место *којега* употреби *коју*.

с) Ако међутим та рѧч стоји у акузативу или номинативу, онда ѧе акузатив рѧлативне заменице у више случајева бити јѧднак номинативу него генитиву. С јѧзичким осѧћањѧм масе народне чвршѧе се срасло:

Скупѧ не кѧшта *сѧѧки кѧм коју* донѧсимо уз тѧ брѧјег. Ма ни орѧшчиѧа ни овѧ године ниѧе родѧјѧ *они орѧ коју* сте прѧдѧли. Држѧ ли кѧплѧ *они ѧбѧѧ коју* 'е Синѧн начѧињѧ. Тѧ ми 'е цијѧ *мѧс коју* сѧм лѧтѧс скѧпѧла. Јѧсте ли сѧѧѧли *они лѧс коју* смо зајѧдно брѧлѧ? А јѧсте ли закѧпили *онѧ коју блѧсѧѧе* сѧѧѧѧли? Немѧте, вала, мѧцат *они шѧрн коју* кѧзе онакѧ слѧткѧ чѧпле.

А могли би акузативи у наведеним примерима бити јѧднаки генитиву. Важно је нагласити да се и у овој и у прѧтпоследњѧј групи примера јѧвљѧ, и то чѧшѧе, односна заменица *шѧѧо*, сама и с енклитичним обликом акузатива личне заменице 3 лица; *шѧѧо*, дакле, и *шѧѧо га* обичније је од *коју* и *којега*.

§ 257. Акузатив упитне заменице *кога* употребљѧва се и кад се при читању мисли на ствари. Ако се неком лицу, ма где у овим говорима, тражи јѧдан од извесног броја предмета који га окружавају, то ѧе лице, ако не зна који му се од ових предмета тражи, упитати *кога* да дѧ, уместо *шѧѧо* да дѧ, иако зна да му се тражи

нека ствар, а не биће. На тражења: *Донѐси ми једв^ан грбз(д) грдџџа, Куйи ми кйлу сдли, Понѐси кѹмовима машйку, Понѐси ово ѡисмд на ѡдшшу, Узми мало љџба, Убѐри једно брѐме дрвѐ^а* и сл. — у недоумици што је тражено или у дивљењу што је баш то тражено, увек се тамо пита: *Кѡиџ* (а не *шшо*) да донѐсем? *Кѡиџ* да купим? *Кѡиџ* да понѐсем? *Кѡиџ* да ѹзем? *Кѡиџ* да убѐрем?

§ 258. Има још једна важна синтаксичка особина заменица, али она није заједничка свим овим говорима. Као у циљу неког појачавања претставници кучкобратоножићке говорне гране врло често, а претставници васојевичке ређе, испред глаголских облика, нарочито у вези са облицима помоћних и рефлексивних глагола, употребљавају дупле облике датива и акузатива једнине од личних заменица — ако су ове у почетку реченице. Ти поновљени облици су, разуме се, енклитични. Њихово место је непосредно иза пуних облика, пре повратне заменице *се* и пре помоћног глагола *је*, иначе иза глаголских енклитика:

Мѐне ми је ѡме Мйљица. *Мѐне ми* није коле. *Мѐне ми*е Рѡдован кѡзѡ. *Мѐне ми*е мйло тако ми Бѡга. *Мѐне ми* се чинй. *Мѐне ми* сѐ смѹчило. *Мѐне ми* сѐ прѡвдѡ. *Тѐбе ши* није жѡ, чинй ми се. *Тѐбе ши* је послѡла колѡчџ^а. *Тѐбе ши* је поручйџо. *Тѐбе ши* се учењѐло. *Тѐбе ши* сѐ улажѡва, а не мѐне. *Мѐне ме* виђџела. *Мѐне ме* поздрѡвљају. *Тѐбе ше* грдно напѡнуо. *Тѐбе ше* се сѐџаше. *Мѐне џеш ми* то учињѐт, иако не би њѡј. *Тѐбе сѐм ши* то намиениџо. *Тѐбе џу ши* кѡзѡт. И *шѐбе џе ши* нешто послѡт. *Њѐму смо му* кѡзѡли. *Мѐне су ме* звѡли. *Тѐбе сѐм ше* се сѐтиѡ, а њѐга не. *Њѐга смо га* вџ^азда вољѐли. И *њѐга смо га* звѡли. *Мѐне су ми* причали. Ову сам особину запазио и код метохиског становништва. Иако не би био немогућ утицај једних од ових говора на друге, засад ја о њему не могу говорити.

§ 259. Присвојна заменица за 3^{-ће} лице у служби субјектова атрибута бива замењена опет присвојном, али заменицом за сва лица одговарајућег рода и броја:

На тѡ га научила *свѡја* мајка. Поручйли су му *свѡји* приђѡтељи да ѡјду на слѡву. *Свѡја* рѡђена сестрѡ му је ѹдата за Ивѡновиџа на вр(х) Дѡлѡнџ^а. *Свѡје* њйве и(м) рѡдѐ свѡке гѡдинѐ до нѡвога жйта.

Ова је особина искључиво кучкобратоножићка. Случајеве такве употребе слушао сам само код претставника ове гране; другде их нигде нисам могао чути, иако сам и нарочито трагао за њима.

§ 260. *Глаголски облици*. Времена се употребљавају са свим главним нијансама њихова значења. Да се ипак приметити да употреба свих није подједнако честа. За имперфекат се може казати да је најчешћи од помоћних, безличних и других неких глагола, као: *чиниши, радиши, зваши се, познаваше, умеште, говориши, мислиши*. Боље је рећи да је најчешћи у изјавним реченицама, у узрочним, упитним као и онима којима се одговара на та питања:

Здрáво и добрè *бљљ*. Не мoгá(х) више ђáвољoм. Јòш ништа не *разуmијаше*. *Мљáвдаше* он да ћу га чèкат. Ништа му се, фала Бòгу, не *познавдаше*. Не *умијаше* колико кáми. Ништа ти не *чињаше*. Што *говбрау*? За ће се *сиремдаше*? Ђе *дљау* да иду? У кога *бљдше* мој сáт? *Познавдаше* ли ме ти онљ^адљ^{ер}? *Чèкаше* ли те Стáнá? *Чјјаше* ли се штò у вáрош? *Причдаше* се да се брзо мòже завршит рáт. *Излèддаше* врло добрè.

Дакле, имперфекат се употребљава у временском значењу, кад је потребно нагласити да се нека радња у прошлости вршила, а дуже је трајала. У приповедању и модалним реченицама имперфекат је врло редак.

Аорист, такође, у правом значењу за обележавање времена у ком се радња врши долази најчешће у декларативним и упитним реченицама:

Сунце *зáлáди*, оћемо ли веј крèтáт? *Пòче* да пáда кйша. *Зá-боље* ме глáва. Ја *изврáзи* нòгу. *Слòми* Мáиá кйкару. Ја сљ^ад не смйјем пошто се ёно *дйже* вò. *Дођдше* òвце, а *иушишише* се јáгњáд, па *посáше* свáкá. *Сврши* ли тò? *Сврши*. *Дођдше* ли ви ёца и(з) шкòле? *Кáзá* ли мáјци оно што сљ^{ем} ти рèкљ^а? *Прочишá* ли ону књйгу што ти ' учитељ дá. *Пренèсòсти* ли дрва? *Повèзáше* ли онò сйјено? *Найòйссти* ли стòку? *Пòмеште* ли се, црно?

§ 261. У неправом значењу од свршених глагола се употребљава доста често, свакако несразмерно чешће него имперфекат. Примера нећу наводити. А у временском значењу од имперфективних глагола сам за себе никад не долази; ако се, доста ретко, и употреби, он захтева неку прилошку реч или израз који ће обележити специјално значење његово. За исказивање скоро завршеног момента неке трајне радње обично служи перфекат, који, наравно, сам за себе, без друге какве речи, није довољан да јасно обележи дато значење. Аорист се раније, свакако, више употребљавао, а сада се примећује постепено, негде јаче негде слабије, ишчезавање. Под утицајем честе употребе с перфектом, народ и кад узме

аорист од трајних глагола додаје му извесни прилошки израз, који ће јасније истаћи оно што иначе тај облик сам значи.

§ 262. Употреба перфекта шири се на штету оба проста претеритална времена, а, тако исто, њим се исказују и радње које су у књижевном језику обичније у плусквамперфекту. Ово последње време није неупотребљиво, али је доста ретко, мало обично и некако гломазно уколико се чува. — Сасвим природна последица значења претериталних времена, која не искључује употребу једног у служби другог од њих; — тежња да се језик, с обзиром на број облика, што више упрошћава.

За исказивање прошлих трајних радњи у релативном значењу њихову као главни облик од претериталних времена остао је перфекат. Али он ипак ту службу не врши сам. Релативна прошлост перфективних глагола и њим се врло ретко казује, а најобичнији облик у тој служби је презент. Примери су тако многобројни, као и другде у нашем језику, па их је непотребно наводити. Потребно је овде нарочито нагласити употребу облика императива. У живом причању чешћи је он и од самог приповедачког презента.

Пошрчи је тамо, а он отиш^а. Те ми *изиђи*, а њи(х) још нѐма. *Побљзи* па^аша, а Лука за њим и *уф^аши* га. Он ти *прочиш^а* оно писм^о, па одма(х) *наиш^и* друг^о. *Нам^оли* се ја над оном рупом к^ад *ѐ*то ји(х) свѐ п^оклане. *Изв^ади* га ми, па му д^а да се нап^ије, а он се *нај^ѐђи* па *о*п на^а ноге. *Раскоп^а* *ѓ*ни полум^ѐнту (темељ) од к^ућѐ и *нађи* они замотуљ^ак. *З^ѓви* га ми да д^ѓђе д^ѓма, а он *рашир^и* руке, па *шрчи* по ониј^а лив^ад^а к^а св^ак^а л^уда. О^аше га ј^адни Милић *уф^аши* па изм^ла^ти. *Пром^ѓли* она главу пр^ѓз плот, а ја *превр^н*и м^ѓтку па по гла^ви. *Д^ѓђи* ти м^и на б^аштин^у још о *й*стоку, *не љо^чијева* и до подн^ѐ *ускоп^а*. О^аше ми *прин^ѐси* др^ва, *зак^ѓљи* ј^аг^{ње}, *м^ѓш^н*и га на р^аж^ањ, он^ѐд^{ар} *с^ѓди*, а ја с^ам *вр^ш*и. *Ск^ѓчи* ти *ѓ*ни к^а манити итд.

§ 263. Доста ретко, али лепо срасло с језичким осећањем, излагање прошлих радња врши се и обликом футура:

Ка у шали р^ѐчем му ја — ни^ѐсмо те ужељ^ѐли — а он *ће се* на т^ѓ *наљ^уш^и*ти па ни^{к^ѐ}д више у к^ућу. К^ѐ(д) да видиш јада — *скоп^иће* он к^а л^уд, па по оној јадо *ђѐ*ци — ову^дије м^ѐк^ѓ, ову^дије твр^ѓ. Ти си ми вели учини^{јо} шт^ѐту — а *ѓ*ви *ће* њему *скр^ѐсати* — није *й*стина.

Као што се из ова неколика наведена примера види, претходно се мора десити нека радња која ће изазвати ову што се казује футуром. Дакле, радња је будућа, не према моменту кад се при-

поведа, него према радњи која је изазива. То само јасно казује да овакав футур није у временском значењу употребљен и да, према томе, може бити замењен другим неким обликом — најобичније перфективним презентом или императивом.

§. 264. Са неколико разних облика, и различно у појединим говорним гранама, исказује се и радња која се врши пре друге будуће радње. Ако је таква радња већ била, без обзира да ли се вршила, односно извршила, и друга, онда се она у свим овим говорима казује обликом футура II, поред перфекта. У примерима:

Не млям ја да продājē кра̄ву вѣј ако га Радован не бїдне вїдиџо. Ако ји(м) бїдну прӣјѣтељи ддшли нѣтѣ дѣнѣс ни једнѣ бїт у Подгѣрицу. Купиће га ако му бїдну ддшле п̄ре из Америке. Дѣје и он ако бїдне чѣо. Ада, ако мѣстави низ Т̄ару бїдну иодд̄али, неће га ѣавоље додїт. Нѣма кѣ бїт код кѣће ако бїдну отишли н̄ планину. Д̄аће ти ји(х), вала, с̄мо ако он бїдне ѣзор̄а. Ако бїдне оне друге р̄зѣа ја ћу му прӣмит те свѣчетири. Ако бїдне иор̄аншѣо дѣје прӣје поднѣ —

облици егзактног футура могу бити замењени једино перфектом одговарајућег рода и броја.

Ако и прва од двеју радња има тек да се врши, онда је начин њеног казивања много сложенији.

§ 265. а). Предбудућа радња глагола непотпуног значења: *хїеши, смеши, моћи, знаши, даши, имаши*, и с њима сложених, казује се редовно и свуда презентом, али не обичне већ промене њихове по II врсти, тј. с наставком *не*.

Ако *умљѣдну* изѣбр̄ат посл̄атѣ ни. Ако *мдгнем* донїјећу ти. Ако *смљѣднем* од Ђѣк̄а посл̄аћу ти. Кѣд мѣне д̄адне Бѣг т̄адер ћу ја тѣбе. Ако ни учитељ *зад̄адне* млѣго нѣћеш им̄ат кѣ(д) дѣј. Кѣд *ирод̄аднеште* волѣве да ми позајмите некѣ п̄ре. Кѣ(д) *дозн̄аднеш* к̄ажї ми. Ако *зн̄аднем* казаћу ти. Кѣд он *дозн̄адне* д̄ако и н̄ама р̄чѣ. Ако *им̄аднемо* више но за н̄ас д̄аћемо му, з̄ашто не. Ако *смљѣдне* нека идѣ. Кѣ ји(м) с̄ам *умљѣднеш* кѣћу потрѣфит ја ти нѣћу бр̄анїт. Ако *изд̄аднеште* да дѣдимо код кѣмшија кѣћу ћемо ви изгорѣт.

§ 266. в). За овима су се повели сви перфективни глаголи I и II-ге врсте, и њихова се предбудућа радња казује презентом. У пиперској говорној грани — овде се она разликује од све три остале — свршене предбудуће радње казују се најчешће обликом презента :

Ако здра̀во *дѡѡ* да̀ће ти нешто лѝјепѡ. Къ^ад му ја *ѡорѡчи*м он ће ми донѡјет. Пошто једъ^анпут *ѡѡшдне*м, не ва̀дите ме више. Пошто ма̀ло *седе* пита̀ћу га. Ако га *осѡдѡви* код ку̀ће ми ћемо се послужит, ни пита̀т нећемо. Къ^ад *наѡрѡвим* кључ, па закључа̀мѡ ку̀ћу мо̀жемо куј ѡћеш. Пошто ја веј *дјдем* свѡ ћу га са̀м пренѝјет. Ако *ускоѡамѡ* до субѡте вѐче у неѡљу ћемо издѡзѡт. Ако *ѡѡ(д)не* једна дѡбрѡ кѡша о Илѡну-дне бѝће жѡта изѡбила, а ако *ѡдне* дрѡга о Вѐликој Гѡспоѡи ѡдма(х) ћемо здѡзѡт.

У овим и оваквим примерима употребљавају се и облици футура II, али некако и сувише „књижевно“ звуче уху народном.

§ 267. с) У свим осталим гранама у временским реченицама овакве радње се исказују најчешће првим футуром:

Къ^а(д) *ћу* ја дој ви ћете то бит сврши́ли. Къ^а(д) *ће* се *макнѡш* фрѡт лѡко ће ји(х) бит чувѡт. Къ^а(д) *ћеш* ти опет дој ја ћу бит ѡдала. Къ^а(д) *ћу* *ускоѡѡш* ово мало фруметѡна има̀ћу да почѡјевам. Къ^а(д) *ћу* *ѡослаѡш* живо ѡ планину дојћу ви двије нѡћи да седеѡмѡ. Къ^а(д) *ћемо* *сѡћенѡш* сѡјено одѡћемо на Кѡм. Къ^а(д) *ћемо* *ѡродѡш* јаловѡну да̀ћемо ти 500 за неки дѡн. Къ^а(д) *ће* ни дој прѡјѡтели дојћеш да ми што помѡш у ку̀ћу. Къ^а(д) *ћеш* *свршиѡш* школу одѡћу с то̀бом па ће би́днеш. Къ^а(д) *ће* се *свршиѡш* ови пут додѡћемо до̀ма седѐчке, —

а у реченицама с нијансом погодбе нешто је обичнији презент иако се и у њима често употребљава футур I.

§ 268. Претставници пиперске говорне гране предбудуће радње имперфективних глагола у погодби казују и једним и другим футуром:

Ако *ћу* се на̀ зиму *женѡш* (или: ако се на̀ зиму *би́дне*м *женѡш*) дојћеш ми ѡ сватове. Ако *ћу* добре *учѡш* (ако добре *би́дне*м *учѡш*) оли ми да̀т нешто? Ако *ћемо* *радѡш* ону зѡмљу (ако *би́дне*мо *радѡш* ону зѡмљу) има̀ћемо жѡта до̀ста. Ако *нећеш* *дѡзѡш* мало сувотѡ (ако не *би́днеш* *дѡзѡ* мало сувотѡ) ѡ̀воља Ма̀рьѡч неѡ чѐка̀т; —

футуром I нарочито кад је потребно нагласити да је то услов који неминовно повлачи вршење оне друге радње. У временским пак реченицама прва од две будуће радње казује се искључиво футуром II. Претставници осталих трију грана и у једном и у другом случају много обичније употребљавају футур први

Къ^а(д) *ћемо* *сѡѡш* оно мало зѡмље дој ћеш с волѡвима да ми помѡш. Къ^а(д) *ћеш* се *женѡш* па̀нуће ти кѡша на̀ сватове. Къ^а(д)

ће ми син *биш* чиновник нећу се више мучит. Къ^а(д) *ћемо ко-сйш* ливаду дна ће ни спрёмат пднешто да йјемо. Къ^а(д) *ћу чшйш* навече дна ће ми држат лампу.

Употребу футура првог у овим реченицама објашњавамо не само чињеницом што се времена у релативној употреби међусобно могу замењивати, већ и тим што се у њима не зна која радња претходи. Имперфективна без давања каквог ограничења не може у ствари бити завршена, а ограничи ли се, престаје бити имперфективна. Као у датим примерима радња трајних глагола је исто-времена са оном другом будућом радњом, па је и разумљиво што се казује истим глаголским обликом.

§ 269. Од свих глаголских облика не употребљава се једино претеритални партицип II (глаго. прилог прошли), а и нема какве неопходне потребе за његову употребу. Оно што би се њим казало, и што се обично у књижевном језику казује, тамо се лепо рече развијеним реченицама. Док се споредне реченице скраћују у прилог садашњи, ако им је радња једновремена са радњом главне реченице, — споредне се радње што претходе главним не могу прилогом казивати, јер облик који би ту службу вршио тамо није познат. Изузетак чине неки од глагола што по значењу своје могу имати и свршени вид. Два од њих *чуши* и *видеши*, будући с једне стране перфективни, имају облике партиципа, презента, али, у том облику употребљени, они у реченици не значе никада радњу која се дешава напоредо с другом, већ радњу која је била пред њом. У примерима:

Чјујући то Марко спрѐми се ојдѐ прѐво у Колашйн. *Видећи*¹⁾ она да ју неће послўшат дйже се и сѐмѐ га пднесе. *Чјујући* да је билѐ пдгибија њој се више ту ној нѐ трепну, а сўтра рѐно нѐ пут. *Чјујући* да јо 'е син погйнуо он се скѐмени па ни сўзѐ да пўшти. *Видећи* да ће се утопйт скдчи за њом онако с аљйнама. *Чјујући* што збдри нѐрдд више га није излѐзила. — партиципи се, дакако, могу развити у споредне реченице (временске, узрочне, допусне), и у свима је радња, у партиципима садржана, ограничена — била пре радње у њиховим главним реченицама. Партиципи овде значе: *йошйо је чуо, зашйо шйо је видеѐла, кад је чуѐла, и ако је чуѐла, јер је видео и кад је чуѐла*; — по значењу су дакле свршени, иако као такви не би могли имати облике партиципа презента.

¹⁾ Овде имамо посла с дисимилацијом, а не с каквим екавизмом неке друге врсте.

§ 270. *Начин везивања реченица и појединих речи.* Међуреченични однос је као у књижевном језику и већини дијалеката, али се на везивању реченица важно зауставити са неколико напомена. Известан број свеза, како оних којима се обележава напоредност тако и оних које показују подређен однос, употребљавају се једна место друге и, нарочито, неколико њих које су локалног карактера, значећи једно исто или имајући исту функцију, потисле су сасвим из употребе књижевне свезе.

§ 271. *Раставно или* готово се никако, или бар врло ретко се употребљава. А поред ређе употребе свезе *ја̇*:

Ја̇ ја̇ ја̇ ти. Ја̇ ћеш ме послушати, ја̇ ћу те свега у крв учињет.
Ја̇ седи на баштину, ја̇ врни онџе из Јанкове. Ја̇ сврни, ја̇ се не јавља, —

(кад треба истаћи да се мора десити једна од две радње и обе реченице захтевају раставну свезу) — најобичнија је и готово једина свеза *али*:

Али седи код куће, али ајде да донесеш воде. Мбрамо одит ја̇ али ти. Али ћеш ме слушати, али се нећеш зват мој син. Мбраш чуват козе али овце. Оставићемо краву али две козе. Покдси косом али покупи српом, теке немџ да га наодим онџе. Али купи алат, али остави занат. Донеси ми онџ, али немџ ни одит. Али ћеш каживат ко га пониџо, али ћеш га ти плаћит. Али оно плџети, али се немџ љутит ако га оштџтим.

§ 272. Са супротним значењем *али* је, напротив, доста ретко, јер су га потисле свезе: *ама* и *ема*- турског и *ма*- талијанског порекла:

Сџа(д) ћу те послушати, ема да џпет не браниш. Она ће мој да дође, ама да вџди џџцу сџа собом. Ми свако мџжемо, ема ти не мџш. Купиџо би ти Павле, ема нема парџа. Ја̇ ћу ви дат колико џћете, ема не мџгу. Би(х) још дџанџа с тоџбом ама не мџгу кџа(д) сџем и(х) обеџа да ји(х) чџкам. Дошџа би џн, ма не мџже кџд је слаџ. И Милош вели да му је жџа, ма му ја, бџгме, не вџџрујем. Знам да би ти с нама добрџ мџло билџ, ма те ја џпет не мџгу пуштит. Ти би, ма не би ја̇.

Док се *али*, како рекосмо, ипак употребљава, адверзативна свеза *неџо* у народу се никако не чује, већ је обично замењује свеза *нџ*:

Не мџгу ниџако, *но* ме нешто сташно глаџа боли. Нећеш ти *но* ја̇. Не идџте џџвоље, *но* ћемо ми одит. Стџнко би давно дошџа,

но му ни¹есу далѐ жѐне. Дѐни¹о би га, но ми није б¹јо код к¹ућѐ. Бѐреми би ви нѐшто поручили но су се наљутили на вас. А ни¹есу се веј тукли, но су се пѐпсовали ка жѐне. Нѐтѐ га, Бѐг^а ми, дон¹јет но поручите да га не забораве, а ја га не б¹(х) заборави¹о, но с^ам и¹т^а да што прије стигнем. Ни¹есу при¹ј^а-тељи ни чујали за тѐ, но се сваки д^ан препирау кѐји ће га добит. Они би б^арем писмѐ послали, но је нѐкѐ слабо.

§ 273. Искључиво негативне реченице са онима чија супротна радња мора да се догоди везује свеза *веј*:

Нѐћеш га мѐј све одједнѐм под¹ј *веј* ћеш мѐр^ат и др¹ги пут да идѐш. Ни¹есу смѐтели да уљѐгу *веј* су мѐр^али да чѐкау пѐпа. Није ђавољѐ свршило *веј* ће свако да пон^авља. Не мѐжемо ст¹ј до на Лукавицу *веј* ћемо мѐр^ат да кон^ачимо на Прѐсеку. Не см¹јѐ више чѐкат *веј* мѐра да врати.

У другом значењу *већ* се као свеза не употребљава, док је као прилог за количину у значењу, и поред: *још*, *више*, а затим као прилог за време у значењу, и поред: *једном*, *још коју иуш*, — врло често:

Оли ми д^ав^ат *вѐј*? Нѐћемо *вѐј* чѐкат. Оћете ли *вѐј*? *Вѐј* ти нѐће п^адат н^ам да идѐш. Оте ли ѐни *вѐј* изд¹з^ат? Дако *вѐј* крѐне. З^ар се *веј* ни¹естѐ начѐкали? *Вѐј* ми се дос^ад¹ило сѐћѐт навр(х) К^аменика. З^ар *веј* нѐћеш одит у планину.

Супротног значења реченице везује за претходне које су обично негативне, али не морају бити, свеза *нако* (види на пр. речи у претходном одељку, § 207:

Нѐј ја млим сво лѐто сѐћѐт навр(х) Кѐма *нако* нем^аднеш др¹гога пѐсла. В^ала ћеш ми пл^атит *нако* ти не дѐђем т^амо. Бѐгме ћу к^аз^ат б^аби *нако* не дѐђе ник^ад. Она нѐће *нако* др¹ги нема кѐ. Нѐћеш га почи¹в^ат *нако* си свѐ сврши¹јо. Нѐј га д^ан^ас обидов^ат *нако* ни дѐђе ко стидни. То ни¹естѐ ни мѐгли ч¹т од др¹гога *нако* од нѐга. Д^ан^ас нѐма никѐ код к¹ућѐ *нако* је ѐна. Не см¹јѐш *нако* ћеш да те би¹ѐм.

Ако није претходна, негативна је она реченица испред које свеза стоји. Не да се спорити да је свеза постала на начин како је у одељку морфологије речено, па је интересантно зашто да је никад не замењује *везник* но *ако*, док би у свим наведеним примерима *веј* *ако* било врло обично, сасвим на своме месту, и, шта више, у гранама кучкобратоножићкој и васојевићкој једнако често се употребљава са свезом *нако*:

Носићеш ми барјак љ сватове *веј ако* не кћенеш. Ада Бџме ћеш се кџџат *веј ако* ме не запане да ти се освѣтим. Морџће дџџ *веј ако* га Рџдован не бџдне вџдиџ. Немаш се од чџса боџџат *веј ако* те стрџ(х) да те оне бџкве не прџждру. Немаш кџџ дџма доџит *веј ако* ти маџка цџкне. Не наџда се дрџгиџема *веј ако* ти џи(х) ко дџрџје.

§ 274. Поред обичних каузалних свеза *јер*, *џошџо* и *кад*, од којих је последња упадљиво чџста, узрочне реченице се за главне, истина ређе, везују и свезама *ер* и *ел*. А оне, како прва тако и друга, нису ништа друго до гласовно измењено *јер*:

Ја мџм да ће дџџ, *ер* сџм му кџџа 'е тџтка ту. Па мџрџ 'е да слџми вџрџџа, *ер* није мџгџа да по оној лџтви конџчи прет кџџу. Треџба да џи(м) пџшеш, *ер* ће ти се зџт наџутџт у кџвџве што џи(х) не маџриш. Мџгџа сџм га, вала, донџџет, *ел* ти је кџџа Пџтџр да ни треџба. Треџба и у џи(х) на слџву да идџш, *ел* ти се би наџутџли да џи(м) барем тџаџн не уџџеш у кџџу: Не мџгу дџнџс, Бџгџ ми, *ел* ме гџџа боли стрџшно.

Тачно је да другог случаја прелаза *р* у *л* немамо, али се зна да су ти гласови по природи својој и по месту образовања сродни међу собом — јамачно услед тога мала деца обично *р* изговарају као *л* — па се може држати да *ел* у односу према *ер* не садржи у себи никакве друге врсте појава. Не може се то исто потврдити и за свезу *е*, иако у многим реченицама, нарочито ако су подређене негативним, место ње би било обично *јер*:

Не слџша ти што свџџет говџри, *е* ћеш се, Бџгџ ми, кџџат. Немџ да џџеш цџње, *е* ће те грозница уфџтит. Не џди без пџџања, *е* ће маџка да те кџра. Ниџесџм ја кџив, *е* је џн бџстија. Јеси ли се наџутџџо, *е* те ниџесџм чџка. Ниџесџм баш тоџко зџдовџљџн, *е* се вџрџџо. џни да се џуте *е* џи(м) ниџесџм дошџа на слџву! Реченице у којима би ову лепо заменила свеза *јер*, а то су од наведених прве три, нису узрочне већ последичне, јер радња џихова исходи из радње главне реченице као последица из узрока. Остале, међутим, од горњих реченица могле би се по онамошњем језичком осећању за главне лепо везати везницима: *шџо*, *зџџо шџо*, *сџџога шџо*, по значењу су обично узрочне, а могу бити каткад и последичне.

§ 275. Много чешће од узрочних и означених реченица за последицу *е* везује изјавне реченице, управо оно је најчешћа веза између изјавних и главних реченица од којих зависе. Другим речима, и мало одређеније, за главне реченице с глаголима говорења и осећања споредне се везују свезицом *е*:

Бойм се *e* ће се наљутит. Рёкли су *e* те дбј до сугравёчё. Је ли ти *kāzā e* су прддәли пләнину. Мйслијо сь^м *e* си паметнй. Причәли су ми *e* су се помирили. Јāvй ји(м) *e* ћемо проз десет дь^{нъ} тәмо. Жā ми је *e* не мбгу отис да га видим. Како да ми Мārко не кaже *e* се испросила? Ја нијесь^м знāла *e* су ви рбђаци онй у Подгбрицу. Љути се кь^д му се рёчё *e* је он будәла. Мй смо чўли *e* он главу разбйјо? Ми нйшта прйје нијесмб знавәли *e* је бāба ўмрла. Је ли ти рёкла *e* ће да се удаё?

У кучкобраторножићкој грани, али само у њој, уколико дату особину њени говорни претставници нису пренели у друге крајеве, узрочне реченице везују се за главну и привидно упитном односно зависноупитном заменицом *заштo* :

Не мбгу ти обећат *заштo* не знām кь^(д) ћу се врнўт. Нијесь^м мбгла да дбђем *заштo* мё глава бољёла. Трёба си онб да пренёсеш *заштo* ти је *kāzā* Нбвица. Нйје ми мйло што је отишь^а *заштo* знām *e* те се свәдит. Свәки дь^н је одйјо за овцәма *заштo* нйје смйјо сёђёт код кўћё. Мбра се одит ў Пећ *заштo* 'е Милйћ поручйјо. Мбгь^а си да не стйгнеш ль^ако *заштo* смо те чёкали до десет урб^а. Ббгь^а ми се мёне добрё допәдә *заштo* не дбди лёпше од нё у Подгбрицу.

Нйје по среди веза по сродности или супротности значења узрочних, с једне, и упитних или зависноупитних реченица, с друге стране, колико ни факат да се стварно свезом *заштo* почињу ове реченице. Ту имамо, по моме мишљењу, елипсу у каузалном везнику *заштo штo*. Он се, познато је, још увек осећа као израз од три речи — *за штo штo*, а зна се и да у релативним реченицама испред односне заменице стоји или не стоји показна заменица, за ближу ознаку онога на што се наредна реченица односи. На пр. Учйни *оно штo* сам ти заповедио (и без *оно*). Казаћу *онако како* сте ви рекли (и без *онако*). Све ће бити *шaко како* ви желите (и без *шaко*). Довољно је само испоредити узрочне реченице са *заштo* и уочити елипсу.

§ 276. Реченице типа :

Пбручи он *ше* му донёсоше рәло. Пбшьё по једнбм у мљёсец *ше* му купе квәрь^т кәфё и кйлу шећёра. Сām је отишь^а *и* набәвијо што му трёба. Трагәли су *и* нәшли га. Спрёмйли су се *ше* ји(х) мбгу дочёкат кә нәјљепше. Напәдала је сйлна кйша *и* мбстови су сви понешёни, —

судёћи по копулативним свезама *и*, *ше*, стоје у самосталном односу; међутим, и *и* и *ше* су у њима копулативно-финалног и копула-

тивно-консекутивног значења, а реченице су као намерне и последичне зависне од радње глаголске у претходним реченицама. Уосталом, тако је сасвим и у књижевном језику и у осталим дијалектима нашим.

§ 277. Ретка је у зависним реченицама употреба свезе *ше* у експликативном значењу, и то само иза глагола *даши* (у значењу учинити):

Ако Бђг да *ше* се здравђо врну из војскђ. Ако св. неђђља да *ше* пребђли, —

а много чешћа у релативним:

Погубиле су се онђ *ше* сте и(х) скорђ купили. Мљавђ съ^{ем} е ђе дђј бђрем онђ *ше* су обеђали. Ускопђсмо онђ *ше* смо рђно сђјјали. Јесу ли то онђ *ше* су се тукли јучђ? Виђје ли онђ *ше* прђђђше?

§ 278. Дијалекатска је употреба свезе *шек* у каузалном значењу. Ова свеза, иначе турског порекла, врло је честа у нашем језику с темпоралним значењем, а у говорима о којима је реч обична је и с каузалним:

Тђшко јо(ј) 'е, Бђгђ ми, *шек* је на њђга остђла. А не, вала, *шек* је онђко невђђђла. Дађе ти, *шек* ти 'е обеђђ. Родђђе добрђ, *шек* је нашла кђша. Морђђе да ји(х) плђти, *шек* се зна да су пђклђне.

Темпоралне свезе: *кад*, на пр., и *иошиђо* у исто време су и узрочне, па се тако према једном, и код свезе *шек*, могло развити и ово друго значење.

И уколико, дакле, с обзиром на све изнете случајеве, има неслагања с другим дијалектима и међу појединим гранама у самом овом дијалекту — све је опет по општем принципу, да се различна модална значења казују различним свезама, једном истом свезом по неколико значења и једно исто значење са по неколико различних свеза.

§ 279. Још један овакав случај од интереса је забележити, наравно уколико је вероватно да је такав. Опет у кучкобраторножићком забележио сам примере: Фалђ ви *коју* сте дђшли и Фалђ и(м) *коју* су дђшли — равно је, ја претпостављам, фалђ ви *шиђо* сте дђшли — како се једино и говори у осталим гранама; као што је у реченицама типа: Они *коју* су дошли = Они *шиђо* су дошли. Може бити да је овде главно нагласити коме се захва-

љује, а не зашто се захваљује, али онда испред односне не би дошао енклитични већ пуни облик личне заменице. Свакојако, важно је било нагласити и ову особеност.¹⁾

Михаило С. Стевановић

Литература

- 1) *Белић д-р Александар*, О српским или хрватским дијалектима, Глас LXXVIII, Београд 1908;
- 2) *Белић д-р Александар*, Дијалекти источне и јужне Србије, Београд 1908;
- 3) *Белић д-р Александар*, Акцентске студије, Београд 1914;
- 4) *Белић д-р Александар*, О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик, Глас 82, Београд 1910;
- 5) *Белић д-р Александар*, О употреби времена у српскохрватском језику, Јужносл. филолог књ. VI, Београд 1926—27;
- 6) *Белић д-р Александар*, Српскохрватски језик (литографисана предавања на Универзитету у Београду);
- 7) *Vidtani Pero*, Dubrovački dijalekat, Rad JAZU 65;
- 8) *Бушовић Данило*, Дијалекат источне Херцеговине, Српски дијал. зборник III;
- 9) *Бушовић Данило*, Прилози проучавању Његошева језика, Јужнословенски филолог књ. IX, Београд 1930;
- 10) *Јовићевић Андрија*, Плав, Гусиње, Велика, Полимље и Шекулар, Насаља српских земаља, књ. X;
- 11) *Лалевић и Прошић*, Васојевићи у турској граници, Насаља српских земаља, књ. 6 и Васојевићи у црногорској граници књ. 5;
- 12) *Караџић Вук*, Пословице, Цетиње 1836;
- 13) *Rešetar d-r Milan*, Der štokavsische Dialekt, Wien 1907;
- 14) *Ровинскиј П.*, Черногорја, Петроград 1888;
- 15) *Ivšić Stjepan*, Šaprinovačko narječje, Rad JAZU, knj. 168;
- 16) *Milas M.* Današnji mostarski dijalekat, Rad JAZU, knj. 153;
- 17) *Leskien d-r. A.* Grammatik der serbokroatischen Sprache I, Heidelberg 1914;

¹⁾ Одељак о акценту изаћи ће у засебној књизи у којој ће и овај одељак доведе бити прештампан.

Poizvedovanje mladega Kopitarja za srbohrvatsko narodno poezijo.

Uvod. Prvi sledovi ossianizma pri Slovencih.

Kakor pri drugih slovanskih narodih, tako se je tudi pri Slovencih ohranilo precej staro in zanesljivo poročilo o eksistenci srbohrvatske (sbh.) narodne poezije, in to v nemškem potopisu *Itinerarium* ali *Wegraiss* (izdan je bil anonimno in sine loco 1531) štajerskega Slovenca Benedikta Kuripečiča, ki se je l. 1530. kot sekretar udeležil avstrijskega poslanstva k turški Porti v Carigrad. V svojem navedenem potopisu je namreč Kuripečič že omenil tudi pesmi o nekaterih junakih sbh. narodne poezije, na pr. o Milošu Kobiliću (Obiliću), Radoslavu Pavloviću in Malkošiću¹). Nadalje pa ni dvoma, da se je znanje sbh. narodne pesmi zgodaj širilo k sosednim Slovencem tudi ustno, posebno za časa skupnih bojev južnih Slovanov s Turki, vsaj od XVI. stol. dalje, kakor nam o tem jasno priča poročilo italijanskega zgodovinarja Nicolettija, ki že l. 1550. omenja pri tolminskih Slovencih pesmi o ogrskem kralju Matjažu²), čigar ime — ravno tako kakor ime srbskega epskega junaka Marka — je prešlo v slovenske narodne pesmi tudi z obilnim epskim materijalom vred prav gotovo iz sbh. pesemskega kroga.

Literarno zanimanje za sbh. narodno poezijo je pa pri Slovencih začelo istočasno z njihovim navdušenjem za narodno poezijo sploh, namreč v dobi „ossianskega vala“, ki se je jel k njim izraziteje širiti že v 70. letih XVIII. stol., in to deloma direktno z Dunaja, deloma pa

¹) V. Jagić, Građa za slovensku narodnu poeziju, Rad Jugosl. akad., knj. 37. Zagreb 1876, str. 114 in 119. — P. Matković, Putovanja po Balkanskom Poluotoku, Rad 56, 1881, str. 170 in 179 sl. — Nik. Petrovskij, O сочиненіяхъ Петра Гекторовича, Kazanj 1901, str. 163—166. — M. Murko, Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen, Leipzig 1908, str. 205.

²) K. Štrelkelj, Slovenske narodne pesmi I. Ljubljana 1895—1898, str. 34., — M. Murko, o. c. str. 205.

tudi iz italijanske, namreč beneške književnosti. Po vplivu dunajskega dvornega pesnika eksjezuita Mich. Denisa, avstrijskega prevajalca *Ossiana* (1768), je namreč ta ossianski kult narodne poezije predvsem zajel diskalceatskega mladega patra Marka Pohlina, ki je že v svoji nemško-slovenski *Gramatiki* iz l. 1768. pokazal neko znanje narodne poezije, razlikujoč „pesem“ od umetne poezije¹⁾. in ki je zlasti izza l. 1768. marljivo čital omenjeni Denisov prevod²⁾. In najbrž še po njegovem posredovanju je ta kult kmalu prevzel tudi ljubljanskega dijaka Jožefa Zakotnika, poznejšega njegovega sobrata (Dizma) pri diskalceatih, ki si je že pred svojim vstopom v diskalceatski samostan (pred l. 1776.) nabral med slovenskim ljudstvom na kmetih zbirko narodnih pesmi³⁾, med katerimi je bila tudi pesem o *Pegamu in Lambergarju*. V 80. letih pa je ta ossianizem vžgal še nekatere poedince Pohlinovega pesniškega kroga *Pisanic* (1779—81), na pr. tudi samega Deva, v čigar rokah se je prav v tem času menda nahajala že omenjena Zakotnikova zbirka narodnih pesmi⁴⁾, in zlasti mecena takratnega slovenskega literarnega gibanja barona Žigo Zoisa, prav tako tudi mladega jurista Antona Linharta in mladega frančiškana Valentina Vodnika. Zois, tedaj še krepki kavalir, se je seznanil z *Ossianom* istotako iz Denisovega prevoda, ki ga je imel baš od tega časa v svoji knjižnici⁵⁾, in gotovo tudi po njegovem vzgledu si je najbrž že takrat sam nabral zbirko veselih slovenskih narodnih pesmic „viže“⁶⁾. Linhart pa se je mogel navdušiti za *Ossiana* deloma že na svojih študijah na Dunaju v l. 1778—1780, deloma šele po svojem povratku v Ljubljano, kjer mu je po vsej verjetnosti šele prišla v roke tudi Zakotnikova večkrat že omenjena zbirka, iz katere je za svoj pesniški almanah *Blumen aus Krain* (1781) v nemščino prestavil dve pesmi, namreč slovito balado o *Pegamu*, ki jo je gotovo baš po Denisovem vzgledu prepesnil v heksametrih, in pesem o *Jasminu*⁷⁾. In Val. Vodnika je v tej smeri zainteresiral najbrž sam Pohlina, ki mu je prav v tem času sploh dal vzpodbudo za javni literarni nastop. Pod tem vplivom je torej tudi Vodnik obrnil svojo pažnjo domači narodni poeziji,

¹⁾ V. Burian, Po stopách češtví a české knihy v starším slovinském písemnictví, *Slavia VIII*, Praha 1929—1930, str. 472.

²⁾ Fr. Kidrič, Dobrovský in slovenski prepород njegove dobe. Razprave znanstvenega društva VII. Historični odsek 1. Ljubljana 1930, str. 23.

³⁾ Ibid. str. 24.

⁴⁾ Ibid. str. 43.

⁵⁾ Ibid. str. 41.

⁶⁾ Ivan Prijatelj, Duševni profili naših prepородiteljev, *Ljubljanski Zvon (LZ)* 41, Ljubljana 1921, str. 209 in 216.

⁷⁾ Fr. Kidrič, o. c. str. 43.

se seznanil vsaj z narodnimi poskočnicami, kakor je to razvidno predvsem iz verzne sheme njegove pesnitve *Zadovoljni Kranjc v Pisanicah* 1781, in je po vsej verjetnosti od tega časa tudi poznal pesem o *Pegamu*¹).

Pod vplivom istega Denisa, ki se je že zgodaj nekoliko seznanil tudi s sbh. narodno poezijo, in to najbrž iz Pavičevih latinskih prevodov v *Descriptio soluta* (Budae 1764)²), se je istočasno in obenem precej učinkovito širilo k Slovincem zanimanje tudi za sbh. narodno pesem. Priča nam o tem dovolj jasno predvsem slovenski prevod baš Denisove pesnitve *Der Zwist der Fürsten* (1778), ki ga je priobčil neznan slovenski prevajalec ali bolj parafrazist v Pohljinovih *Pisanicah* 1781, v katerem je istotako kot Denis visoko častil hrvatsko narodno pesem, ki jo je še vrhu tega navdušeno opeval kot svojo lastno, namreč slovensko³). Razvidno pa je to še iz Linhartove pesnitve *Trinklied der Kroaten* v že omenjenih njegovih *Blumèn*, za katero je mogel po vsej verjetnosti uporabiti baš po Denisovem vzgledu kak sbh. narodni original⁴).

Isto navdušenje ali vsaj zanimanje za narodno poezijo sploh in sbh. posebi, toda že bolj romantično zasnovano, je ob istem času ali malo pozneje prodiralo k Slovincem, kakor je bilo že zgoraj poudarjeno, tudi iz italijanske književnosti, namreč iz obeh dalmatinskih potopisov *Saggio* 1771 in *Viaggio* 1774 beneškega slovanofila opata Alberta Fortisa, ki je v njih, zlasti pa v *Viaggio in Dalmazia* (I. del, str. 43—96) priobčil zanimivo karakteristiko ter navdušeno pohvalo „morlaške“, namreč sbh. narodne poezije, navajajoč kot primer slovito balado o *Hasanaginici* ne samo v svojem italijanskem prevodu, temveč tudi s sbh. njenim originalom vred (str. 98—105). In prav ta Fortisova poročila, ki so v veliki meri povzročila živahno literarno zanimanje za sbh. narodno pesem tako v domačih dalmatinskih učenih krogih (Giovanni Lovrič, Julije Bajamonti, frančiškanec Fran Radman, Gjuro Ferić itd.), kakor tudi v zapadno-evropskem literarnem svetu (Goethe, Herder, Johann Müller, Walter Scott itd.), so prav gotovo tudi vplivala na italijanski izobraženega slovenskega mecena Zoisa ter na

¹) Fr. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva* III. Ljubljana 1932, str. 298.

²) M. Curčin, *Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur*, Leipzig 1905, str. 38 sl. — Cam. Luzerna *Die südslavische Ballade von Asan Agas Gattin*, Berlin 1905, str. 58. — Prim. še Murkov referat v *Af sl Ph* 28, 1906, str. 353.

³) N. Omersa, A. T. Linhart in slovenska narodna pesem, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 18, Maribor 1923, str. 48.

⁴) M. Kovač, *Epska pesem o Pegamu in Lambergarju in drugo*, *Časopis za zgodovino in narodopisje* (ČZN) 16, Maribor 1920—1921, str. 43 sl.

njegov ljubljanski krog, na kar se da prosto sklepati že iz tega dejstva, da si je Zois oba navedena Fortisova potopisa tudi kmalu preskrbel za svojo knjižnico, v kateri sta izpričana že v seznamu iz l. 1780.¹⁾ in v kateri sta pač bila od tega časa dostopna tudi njegovim tovarišem, na pr. gotovo že Linhartu, ki je v 2. delu svoje kranjske zgodovine *Versuch einer Geschichte von Krain* (1791) večkrat (str. 220, 222, 227, 283) navedel baš Fortisa kot svoj vir za slovanski narodopis.

Dočim sta torej Dunajčan Denis in Benetčan Fortis neposredno prebujala v Slovencih smisel in navdušenje za domačo slovensko in obenem tudi že za sbh. narodno poezijo, jih je ob istem času in prav tako neposredno seznanjal s sbh. narodno pesmijo, posebno z epiko, še Kačičev *Razgovor ugodni* (pesmi v njem so takrat še veljale za pristne narodne!), ki so ga baš l. 1780. vnovič v Jakinu izdali dalmatinski frančiškani. Imamo to zopet izpričano predvsem za Ljubljano, namreč pri Zoisu, v čigar knjižnici je Kačič zabeležen že v seznamu iz l. 1780—82.²⁾, in potrjuje nam to tudi še poznejše Kopitarjevo poročilo Vuku v pismu z dne 27. maja 1814, da so namreč Kranjci Kačiča poznali ter ga čitali³⁾. Lahko pa na to še sklepamo tudi iz hrvatskih pesnitev pohrvačenega belokranjskega Slovenca kapucince Grgura Malevca⁴⁾, ki zlasti v svojih prigodnicah *Nagovorjanje soldatov na vojovanje proti Turčinu* (Zagreb 1787) in *Nagovorjanje Vukaševićevih* (Ibid. 1789) že na prvi pogled kaže poznanje Kačiča.

Proti koncu XVIII. stol. pa je še razširjal in poglobljal smisel in zanimanje Slovencev za narodno poezijo tudi Nemeč Bürger. Njegov vpliv je sicer že zaznati pri Devu v *Pisanicah*⁵⁾, toda njegov pomen v tej smeri se izraziteje kaže šele v 90. letih istega stoletja. V tem času (okoli 1791/92) je namreč tudi sam Zois skušal prevesti njegovo *Lenoro*⁶⁾ in je po vsej verjetnosti prav v njegovem duhu tudi pošiljal v l. 1794/95. pesniku Vodniku svoje nasvete o pomenu narodne poezije za umetno v jezikovnem in izraznem pogledu (pred *Ossianom* ga je baš v tem oziru svaril⁷⁾), čeprav se na njega direktno ni pozival in dasi je narodno poezijo vedno še gledal z očmi doslednega prosvetljenca⁸⁾. Zato tudi pri Vodniku od tega časa lahko opažamo

1) Fr. Kidrič, o. c. str. 41.

2) Ibid. str. 42.

3) Вукова преписка I. Beograd 1907, str. 134.

4) Prim. o njem študijo Vl. Dukala v Radu 207, str. 137 sl.

5) Slovenski biografski leksikon I. Ljubljana 1925, str. 131.

6) Kidrič, o. c. str. 62.

7) Vodnikov Spomenik, izd. E. H. Costa. V Ljubljani 1859, str. 61.

8) Kidrič, Zgodovina III, str. 299.

večji vpliv narodne poezije vsaj v njegovi priprostejši dikciji, posebno pa v njegovem pogostejšem naslanjanju na obliko narodnega verza (štiristopni trohej, enajsterec, štirivrstična kitica, antiteza itd.)¹⁾.

Da bi v tem času vplival na Slovence tudi že Herder kot glasnik romantičnega kulta narodne poezije ali vsaj prevajalec „morlaških“, t.j. sbh. narodnih pesmi v svojih *Volkslieder* 1778-79²⁾, ni dovolj verjetno, ker omenjenih *Volkslieder* nista imela v svojih knjižnicah niti Zois niti Vodnik in nihče iz njune družbe³⁾.

In takšna atmosfera je trajala v centru slovenskega literarnega življenja, namreč v Ljubljani, še v času, ko je prišel mladi Kopitar v Zoisovo hišo.

1. Kopitar v Ljubljani.

Ob splošnem pomanjkanju direktnih virov je težko povsem zanesljivo ugotoviti, kakšno znanje narodne poezije ali vsaj kakšno orientacijo je imel dijak Jernej Kopitar, ko je l. 1800. prišel kot 20 letni korepetitor Zoisovega nečaka v hišo Bonazzovih v Ljubljani, in kaj je v tem oziru mogel tam pridobiti, preden je l. 1803. postal Zoisov osebni tajnik in bibliotekar⁴⁾. Toda iz njegove avtobiografije smemo vsaj sklepati, da je že kot kmečki otrok in „pastirček očetovih čred“ — katero „davidovsko“ dobo je še pozneje smatral za najblaženejšo⁵⁾ — mogel precej spoznati domačo narodno pesem še z drugimi tradicijami vred. Da bi pa se bil pozneje kot dijak tudi že seznanil z omenjenim ljubljanskim ossianskim gibanjem, za to nimamo nobenih dokazov niti domnev ne.

V tem oziru je bila za njega merodajna šele doba njegovega bivanja v Zoisovi hiši od 1803 do novembra 1808⁶⁾, ki ji je tudi sam v svoji avtobiografiji pripisal velik pomen za svoj nadaljnji razvoj⁷⁾. Tam si je namreč šele osvojil ob Zoisovem vodstvu in ob stikih z Vodnikom preporodno miselnost⁸⁾ in v zvezi s tem je gotovo tudi že postal deležen novega ossianskega razmaha, čim dalje bolj romantično že zabarvanega ki je v letih 1803—1807. tako značilen zopet za Vodnika in posebno za njegovega učenca Janeza Antona Zupančiča.

¹⁾ Ibid. str. 311 sl. in 315.

²⁾ O treh Herderjevih prevodih sbh. nar. pesmi glej Čurčin, o. c. str. 20—37.

³⁾ Kidrič, o. c. str. 56.

⁴⁾ Ibid. str. 80.

⁵⁾ Barthol. Kopitars Kleinere Schriften, izd. Fr. Miklosich. Wien 1857, str. 2.

⁶⁾ Kidrič, o. c. str. 125.

⁷⁾ B. Kopitars Kleinere Schriften str. 5.

⁸⁾ Kidrič, Zgodovina III, str. 378.

Vodnik je v tem času začel poleg „viž“ zbirati tudi že epske narodne pesmi, čerpav Zakotnikove zbirke niti takrat še ni imel na razpolago ¹⁾, in je od tega časa tudi že začel zajemati snov in motive iz slovenskih narodnih pesmi za svoje verzifikacije, kakot to razodevajo sledeče pesmi, na pr. *Bohinjska Bistrica*, *Milica milena*, *Ribič*, *Slavček* itd.²⁾.

Zupančič, ki je bil ob svojem prestopu z gimnazije v filozofijo že pod Vodnikovim vplivom, se je okoli 1803, ko je še bil filozof, tako zanimal za narodno pesem, da je tudi že pokazal smisel za njeno inventarizacijo, želel si je na pr. zapisati pesem o stiških menihih³⁾. V l. 1804—1807. se je ta njegov interes še poglobil, in to najbrž ob Stadelmannovem vplivu. Nемеc Georg Stadelmann, bivši praktikant vseučiliške biblioteke v Gradcu, je namreč v tistih letih bival v Ljubljani, kjer je izdajal *Laibacher Wochenblatt*, v katerem je začel že gojiti tudi narodne teme ⁴⁾. Bil je po vsej verjetnosti že romantično izobražen. Ž njim se je Zupančič kmalu sprijaznil⁵⁾ in se je ob razgovorih ž njim in najbrž tudi iz njegove privatne knjižnice tudi že seznanil z nemškimi romantiki, kakor je to prav dodro razvidno iz njegovega doneska *Historische Fragmente über krainerische Poesie* in posebno še iz njegovega predgovora k lastnemu nemškemu prevodu od Vodnika mu vnovič zabeležene pesmi o *Pegamu in Lambergarju* v *Wochenblattu* 1806, št. 33-34. in 37, kjer je že direktno pozival Slovence k zbiranju narodnih pesmi in kjer je (št. 37) že popolnoma v Herderjevem in sploh romantičnem pojmovanju govoril o pomenu narodne poezije ⁶⁾.

Vse to je gotovo imel v evidenci tudi mladi Zoisov tajnik in bibliotekar Kopitar, ki je baš od l. 1806. tudi sam začel aktivno posegati v slovenski preporod ⁷⁾ in ki je poleg Vodnika osebno poznal tudi Zupančiča, čeprav ta še ni zahajal v Zoisovo hišo ⁸⁾. V istem času pa je Kopitar gotovo tudi že zvedel za sbh. narodno poezijo, in to nedvomno iz Engelovega izvlečka o Morlakih v Dobrovskega *Sla-*

¹⁾ Kidrič, o. c. str. 81.

²⁾ Fr. Vidic, Valentin Vodnik, der erste slovenische Dichter, Af sl Ph 23 (1901) str. 451.

³⁾ Kidrič, o. c. str. 82.

⁴⁾ Kidrič, o. c. str. 82 in v Zgodovini III. str. 385 sl.

⁵⁾ Fr. Ilešič, Slomškov učitelj Ivan Anton Zupančič, Zbornik Matice slovenske (Z M S) 14, Ljubljana 1912, str. 95.

⁶⁾ Natančno analizo tega predmeta priobčim v posebni študuiji.

⁷⁾ Kidrič, o. c. str. 82.

⁸⁾ Kidrič, Zgodovina III, str. 377 in 379.

vinu 1806, ki ga je baš sam takrat preskrbel Zoisu ¹⁾). V tem Engellovem izvlečku se namreč omenja stara junaška pesem o Kraljeviču Marku, obenem pa tudi pesem o Asan-agi in glede tozadevne narodne poezije se tam še opozarja na Fortisa in Lovriča ²⁾), kar je po vsej verjetnosti imelo to posledico, da si je Kopitar v Zoisovi biblioteki poiskal Fortisov zgoraj že omenjeni potopis *Viaggio*, iz katerega je spoznal slovito balado o *Hasanaginici* v sbh. originalu ter v italijanskem prevodu, in da je obenem že takrat v isti biblioteki zapazil tudi še Kačičev *Razgovor*. Natančneje pa se še takrat z narodno poezijo menda ni pečal, ker je njegova aktivnost prav od tega časa bila osredotočena predvsem na njegovo *Gramatiko*.

Šele sredi 1. 1808. je moral Kopitar dobiti nov impulz v tej smeri, kakor nam o tem dovolj jasno priča prav njegova opomba o *Hasanaginici* v njegovi *Gramatiki* iz 1. 1808. Iz nje je razvidno, da je to bil prav Goethe, ki je na njega začel v tem času tudi močno vplivati. V svoji opombi namreč Kopitar s posebnim ponosom omenja, da je to „slovansko“ pesem, ki jo je Fortis prvi objavil kot „morlaško“, že zdavnaj prestavil in med svoje lastne pesnitve tudi uvrstil sam Goethe, nakar pa še primerja prva dva verza Goethejevga prevoda s sbh. originalom iz Fortisa. Ker pa se ta njegova opomba nahaja na str. 256., torej še v tem delu njegove Gramatike, katerega tisk (namreč do str. 300) je sam izvršil še v Ljubljani³⁾), preden je v zadnjih dneh oktobra 1808 odšel iz Zoisove hiše na Dunaj, je s tem za nas nesumljivo tudi že potrjen fakt, da je Kopitar gotovo že v Ljubljani spoznal razen Fortisovega teksta tudi omenjeni Goethejev prevod *Hasanaginice*, in to ne iz Herderjevih *Volkslieder* 1778, kjer je namreč prvič izšel ⁴⁾) temveč, kakor se da na to sklepati iz njegovih besed v citirani opombi, baš iz Goethejevih spisov, najbrž iz *Goethes Neue Schriften* 1801, Bd. VIII. str. 187, ki jih je po katalogu iz l. 1803. hranila baš ljubljanska Licejska biblioteka ⁵⁾). Na podlagi tega je mogoče iz njegove opombe še nadalje sklepati, da se je torej Kopitar že takrat, in to predvsem pod Goethejevim vplivom zainteresiral posebno za sbh. narodno poezijo, o kateri ga je tako izčrpno in navdušeno informiral še Fortis, ki je v nji med drugim zlasti poudarjal tudi njeno starost,

¹⁾ Ibid. str. 396.

²⁾ Citiram iz Hankove izdaje Dobrovskega Slavina 1834, str. 57.

³⁾ Prim. Prijateljovo opombo k Vodnikovemu pismu Kopitarju v časopisu za slovenski jezik, književnost in zgodovino (Č I K Z) IV. Ljubljana 1924, str. 149.

⁴⁾ Čurčin, o. c. str. 52.

⁵⁾ Kidrič, Zgodovina III, str. 406.

dočim je Kačič po vsej verjetnosti tudi že podžigal njegovo rado-vednost ter poizvedovanje za njo.

2. Kopitar na Dunaju.

Po svojem priho'u na Dunaj, v začetku novembra 1808, je Kopitar v okolju romantikov kmalu postal tudi sam izrazit romantik in se z velikim navdušenjem poglobil v študij narodne poezije, posebno sbh., za katero se je že v zadnjih ljubljanskih časih precej zainteresiral.

V tem pogledu je za njega merodajno predvsem to, da je prav na Dunaju, ko je še bil jurist dunajske univerze, spoznal Herderjeve *Volkslieder* v Müllerjevi izdaji (*Stimmen der Völker in Liedern*) iz l. 1807, v katerih so gotovo na se obrnili njegovo pozornost predvsem štiri (tri Herderjevi in eden Goethejev) prevodi „morlaških“, namreč sbh. narodnih pesmi. Razen Herderja so mu ob istem času odpirali nove vidike tudi spisi Fr. Schlegela, nadalje še etnografski spisi posebno *Geschichte von Serbien und Bosnien* Joh. Chr. Engela, s katerim se je že 12. novembra 1808 tudi osebno seznanil,¹⁾ in po vsej verjetnosti je v njem ob istem času tudi že prebujala Brentanova — Arnimova zbirka nemških narodnih pesmi *Des Knaben Wunderhorn* 1806—1808 podobno stremljenje za inventarizacijo slovanskih narodnih produktov,²⁾ po kateri pač je že l. 1806. v Ljubljani javno klical njegov tovariš Zupančič.

Goli slučaj pa je hotel, da mu je neposredno vzpodbudo za to dal baš Čeh Jos. Dobrovský v svojem prvem pismu iz januarja 1809, ki ga je Kopitar prejel po Zoisu šele pred 1. februarjem istega leta.³⁾ V njem ga je Dobrovský namreč prosil za informacije o „zanesljivo starih“ slovenskih narodnih pesmih in njih obliki ter si je obenem želel, da bi mu od njih poslal nekaj na ogled.⁴⁾

In prav ta prošnja Dobrovškega je gotovo povzročila njegovo večjo aktivnost v tej smeri, kakor nam o tem priča predvsem njegov odgovor Dobrovskemu z dne 6. februarja 1809 ter vsa njegova nadaljnja delavnost na tem polju v istem in prihodnjem letu.

Ker je omenjeni Kopitarjev odgovor za njega značilen z več vidikov, citiram iz njega tozadevni pasus v dobesedni vsebini: „Alte Volkslieder dürften die Krainer schwerlich aufzuweisen haben: Die

1) Ibid. str. 393.

2) Čurčin. o. c. str. 96.

3) Kidrič, o. c. str. 127.

4) V. Jagić, Письма Добровскаго и Копитара. Источники I. SKt. Peterburg 1885, str. 28.

Bekehrer müssen in Vertilgung derselben fleissig und glücklich gewesen sein. Nur *einzelne* Zeilen, Disticha, die wir *vishe-Melodien* nennen, von allerlei metris, auch *gereimte*, natürlich meist erotischen Inhalts, gehen herum; sie sind Volkslieder, aber schwerlich *älter*, als das Christenthum. Ich habe den B. Z. (namreč Zoisa) um eine Abschrift für E. H. ersucht, welche also seiner Zeit überschicken werde. Überhaupt ist der Krainer gewissermassen *σωφρων*, *enthusiastirt* sich nicht leicht. Aber *der Kroate* hat *Nationallieder*, davon ich hier ein Paar (uncorrect genug aber aus dem Munde eines Karlstädter Kroaten) beilege: mit der Zeit kann ich vielleicht mehr geben... Ich habe meine neuen Serbischen Freunde vorerst um Serbische Nationallieder gebethen, um solche, wie das von Kraljevich Marko etc¹⁾

Iz tu navedenega je torej jasno, da je Kopitar že takrat smatral sbh. narodno pesem za precej staro (v tem so ga gotovo utrjevala Fortisova in Engelova poročila) ali vsaj za starejšo kot slovensko, v čemer pa smemo videti še nadaljnji vzrok, zakaj jo je od tega časa še tem bolj vzljubil. Iz citiranega še sledi, da je prav pod Dobrovskega vplivom tudi že začel po nji direktno povpraševati pri svojih treh srbskih kolegih Karlovčanih: tako si je iz ust enega od njih zabeležil za Dobrovskega nekaj primerov, ki se pač niso ohranili, in je hotel zlasti od Rankovića²⁾ dobiti še epske pesmi zgodovinske vsebine, namreč pesmi na način o Kraljeviču Marku, o katerih je že baš iz Engela vedel, da so stare.

Ker pa se mu njegov načrt z omenjenim Rankovićem in z drugimi Srbi najbrž ni obnesel (pobegnili so z Dunaja že v marcu 1809 pred Francozi),³⁾ je začel za njo poizvedovati tudi v družbi hrvatskih graničarskih častnikov, mudečih se prav na Dunaju,⁴⁾ in se je ž njo po vsej verjetnosti tudi še seznanjal iz prigodnih pesmi na letakih številnih slavonskih in hrvatskih verzifikatorjev,⁵⁾ ki so baš po Kačićevem vzgledu (kakor že zgoraj omenjeni Malevac) opevali v narodnem tonu in duhu slavne čine domačih junakov v bojih Marije Terezije in Jožefa II. s Turki.⁶⁾ V istem času se je za njo tudi že napotil pri proučevanju stare hrvatske književnosti, kakor o tem priča

¹⁾ Ibid. str. 35 in 40.

²⁾ Vuk Karadžić, Граматички и полемички списи III. Beograd 1896, str. 66.

³⁾ Kidrič, Zgodovina III, str. 394.

⁴⁾ Vuk Karadžić, o. c. str. 66.

⁵⁾ Murkov že citirani referat v Af sl Ph 28, str. 355.

⁶⁾ Natačnejše o tisti vojni poeziji Nik. Andrić, Iz ratničke književnosti hrvatske. Prosvjeta X, Zagreb 1902; tudi Br. Drechsler, Slavonska književnost u XVIII vijeku. Zagreb 1907.

prav njegovo poročilo Zoisu v pismu z dne 16. avgusta 1809, v katerem ga je obveščal o štirih starih sbh. narodnih pesmih v *Evangelistarju* iz l. 1694, ki ga je dobil v roke v Zlobicekega biblioteki,¹⁾ o čemer pa je kmalu obvestil tudi Dobrovskega v pismu z dne 21. aprila 1810.²⁾

Toda vse to ga je še premalo zadovoljevalo, zato je še nadalje in dosledneje iskal baš živih virov. Tako je že spomladi (v aprilu) 1810 pridobil za ta namen na Dunaju se takrat mudečega zagrebškega škofa Maks. Vrhovca, ki mu je res obljubil poslati iz Zagreba narodne pesmi ter pregovore, kakor je to razvidno iz njegovega prav citiranega pisma Dobrovskemu z dne 21. aprila 1810.³⁾ Za ta cilj pa je takrat tudi še dobil slugo bivšega svojega učenca v Ljubljani Ant. Bonazze, namreč slugo Jovana Brložana, iz čigar ust si je baš na Dunaju tudi že zapisal štiri hrvatske narodne pesmi in od katerega je še vrhu tega prejel obljubo, da mu jih še več pošlje po svojem povratku v Zagreb, o čemer pa nam priča njegovo pismo tovarišu Zupanu z dne 19. februarja 1812.⁴⁾

Kakor je iz doslej obrazloženega razvidno, je torej Kopitar v teku enega leta razvil slučajni migljaj Dobrovskega že v dosledni program, kateremu je dal popolni izraz zlasti sredi l. 1810, ko je začel tudi javno, namreč v tisku, že klicati po smotrni inventarizaciji sbh. narodne poezije.

Priča nam o tem nad vse jasno prav sledeče mesto v njegovih *Patriotische Phantasien eines Slaven v Vaterländische Blätter* 1810, Jhrg III. 87—93: „Möchte doch sich unter ihnen (namreč med Sloveno-Srbi) ein Herder oder auch ein Fortis finden, der die vielen nicht gereimten Volkslieder sammelte! Die Sammlung des Kačić ist bei weitem nicht befriedigend⁵⁾ (podčrtal sem jaz.)

Ta Kopitarjev javni poziv k zbiranju sbh. narodnih pesmi je za njega temeljnega pomena, ker s svojo vsebino že povsem jasno dokumentira, kako je namreč 30 letni Kopitar v teku nečelih dveh let na Dunaju že dozorel iz ossianskih svojih začetkov do herderjevskega kulta narodne poezije, pod katerega vplivom je tudi že javno začel ocenjevati posebno Kačićeve pesmi kot nekritično zabeležene (niso

¹⁾ Črпам iz Kopitarjeve korespondence z Zoisom, ki jo v prepisih hrani prof. Ivan Prijatelj v Ljubljani.

²⁾ Jagić, o. c. v *Источники* I. str. 138.

³⁾ *Ibid.* str. 138.

⁴⁾ V. Jagić, *Новыя письма Добровскаго, Копитаря. Источники* II. SKft. Peterburg 1897, str. 234 sl.

⁵⁾ B. Kopitars *Kleinere Schriften*, str. 65.

mu v njih najbrž ugajali umetni elementi, kakor na pr. rime itd.), v čemer ga je nedvomno še utrjevala baš Fortisova stroga sodba o Kačiču (Viaggio, II. 110), radi česar je prav za prav še nadalje iskal boljših zbirateljev.

Zato je tem intenzivneje ponavljal ta svoj javni poziv še l. 1811. Skoro z istimi besedami ter z isto motivacijo objavil ga je predvsem v svoji recenziji slovanskih gramatik *Slavische Sprachkunde v Annalen für Literatur und Kunst*. Jahrg. 1811, II. 52—68: „Die Kroaten haben so schöne Volkslieder, dass Goethe und Herder mehrere (pač Kopitarjeva hiperbola!) derselben, die Fortis mitgetheilt hatte, übersetzt und in die Sammlung ihrer unsterblichen Werke aufgenommen haben. *Wird sich Niemand finden* (podčrtal sem jaz), *der sie mit mehr Kritik und vollständiger sammelt als der Franziskaner Kačić?*“ In k temu pa je še pristavil, da tudi kajkavski Hrvati (Pseudokroaten) imajo lepe narodne pesmi, in kot dokaz za to še navedel one štiri stare pesmi iz že navedenega *Evangelistarja* 1694, proseč široko javnost za poročilo, ali so se mogoče še ohranile med ljudeštvom.¹⁾ V mali spremembi pa ga je istega leta še adresiral tudi Srbom v svojem referatu o srbski literaturi v *Vaterländische Blätter* 1811, Jahrg. IV. 387—391, 573—575, v katerem je med drugim še poročal o srbskem prevodu *Sindipe filozofa* (1809), h kateremu je bila dodana prav od srbskega prevajalca tudi ena narodna pesem o Zmaju Vuku, iz katere pa je za primer sam predstavil v nemščino 11 stihov z željo, ali bi mu mogel srbski Sindipasov prevajalec preskrbeti več takih narodnih pesmi: „*Möge uns der brave Übersetzer mehr solche Volkslieder, voran diese Serben und Kroaten so reich sind, mittheilen!* (od mene podčrtano). Sie ergreifen den Leser wunderbar!“²⁾

Med tem pa mu je to njegovo vztrajno prizadevanje za inventarizacijo sbh. narodne poezije prineslo že prve pičle sadove. V tem času, namreč sredi l. 1811. mu je že poslal škof Vrhovac iz Zagreba nekaj objavljenih pesmi z melodijami vred, sicer ne najboljših, toda precej spodobnih, kakor priča o tem Kopitarjevo že citirano pismo Zupanu z dne 19. febr. 1812.³⁾ Bile so to po vsej verjetnosti le drobne lirske pesmice, a njemu je šlo, kakor se da na to baš iz njegovih javnih pozivov sklepati, predvsem za epske, t.j. nerimane pesmi, o katerih bogatem zakladu tako pri Hrvatih kakor tudi pri Srbih je bil že trdno prepričan.

¹⁾ Ibid. str. 46 sl.

²⁾ Ibid. str. 140.

³⁾ Glej opombo št. 56.

Čprav je torej imel Kopitar v tem času precejšnjo zalogo sbh. narodnih pesmi v evidenci (zlasti če upoštevamo, da je Kačičevo zbirko kljub njenim nedovršenostem še vedno smatral za pristne narodne pesmi), se vendar s tem še niti takrat ni zadovoljeval, temveč je razen javnih pozivov še privatno nadalje iskal novih virov.

Radi tega se je torej obrnil v pismu z dne 1. novembra 1811 tudi na Srba Lukiana Mušickega, s katerim se je že l. 1809. pismeno seznanil po svojem tovarišu Rankoviću,¹⁾ s prošnjo za srbske narodne pesmi, če jih pač ne bo hotel nekoč sam v tisku izdati. Pisal mu je namreč: „*Wenn sich doch ein Kačich unter den Illyriern fände (podčrtano od mene), der die wirklich meist schönen Volksgesänge jeden Inhalts sammelte: die Serben und Kroaten haben daran einen Schatz wie vielleicht kein anderes Volk! Kroatische habe ich schon einige beisammen, noch mehrere sind mir versprochen worden: darf ich Sie um serbische ansprechen?... Oder geben sie selbst vielleicht einst Volksgesänge heraus?* Tant mieux!“²⁾ Toda Mušicki mu dolgo ni odgovoril, kakor je to razvidno iz Kopitarjevih pisem Dobrovskemu z dne 16 febr. 1812³⁾ in Zupanu z dne 20. febr. 1814,⁴⁾ in mu menda niti pozneje sploh nič ni obljubil glede nabiranja narodnih pesmi.

Prav tako mu ni prinesel zaželenih uspehov niti njegov novi poizkus z že omenjenim slugo Brložanom, od katerega mu je na začetku l. 1812. imel v Ljubljani zabeléziti obljubljene hrvaške pesmi njegov prijatelj Zupan. Iz pisma, ki ga mu je radi tega napisal dne 12 februarja 1812, je pa razen tega še jasno, kako visoko je vedno cenil posebno epske, t.j. junaške pesmi (razodevali so to že njegovi javni pozivi), v katerih pa je prav po vplivu dunajskih romantikov nahajal dovolj sorodnosti s *severnogermanskimi sagami* ter z ruskim *Igorjem*, in kako nestrpno je že iskal osebo, ki bi mu jih končno zapisala. Pisal mu je namreč: „Die Kroaten haben herrliche Volkslieder (Heldenlieder) wie die Norder, von denen itzt Schlegel und Freunde mit Recht soviel Aufhebens machen: ich finde sogar einen ähnlichen Geist darin, wie in den isländischen Sagen und Igors Schliachtgesang. Kurz! *ich wünsche nicht so sehr als dass sie mir* (podčrtal sem jaz) *jemand aufschreibe.* Und dazu wär'es der Bonazische Johannes

¹⁾ N. Petrovskij, Первые годы дѣятельности В. Копитаря, Kazanj 1906, str. 499 sl. — Prim. še Kidrič, Zgodovina III, str. 394.

²⁾ V. Jagić c. o. Источники II, str. 786 sl.

³⁾ Источники I, str. 243.

⁴⁾ Источники II, str. 261.

die beste Quelle!“¹⁾ Ampak od Brložana in Zupana, kakor je bilo prav omenjeno, ni dobil nič in nobene koristi mu ni prineslo niti njegovo občevanje z mladimi Srbi na Dunaju poleti 1812, katere je v tem smislu omenil Zupanu v pismu z dne 30. junija istega leta.²⁾ Obenem je bil zaman ves njegov trud spomladi 1813, da bi za narodno pesem zainteresiral tudi mlada dva Srba, medicinca Dim. Davidovića in Dim. Frušića, osnovatelja *Srbskih novin* na Dunaju.³⁾ Končno pa se mu v tem oziru istotako ni obnesla niti akcija, ki jo je poleti 1813 vzprožil s svojo okrožnico na duhovščino zagrebški škof Vrhovac, ki se je najbrž že prej ž njim o tem dogovoril.⁴⁾

Iz doslej obrazloženega je povsem jasno, da je Kopitar, ki se je na Dunaju v l. 1809—1813. izobrazil glede pojmovanja narodne poezije že v popolnoma čistokrvnega romantika, moral s svojim vztrajnim javnim ter privatnim prizadevanjem za odkritje sbh. narodne poezije zasledovati gotov cilj, namreč, da bi jo končno mogel vplesti v venec svetovnih pesemskih tradicij kot enakovredno in s tem obenem še pridobiti južnim in sploh vsem Slovanom svetovni ugled, v čemer smemo videti tudi važno točko njegovega slovanski buditeljskega programa. Da se mu je to res kmalu posrečilo, se je imel zahvaliti le golemu naključju, ki mu je že v drugi polovici l. 1813. prignalo na Dunaj 26 letnega srbskega emigranta Vuka Stef. Karadžića, v katerem je končno vendar našel svojega že dolgo iskanega novega Kačića.

Václav Burian

1) Glej opombo št. 56.

2) Источники II, str. 242.

3) Vuk Karadžić, o. c. str. 66.

4) Đuro Šurmin, Hrvatski preporod I. Zagreb 1903, str. 45.

Kratak pregled rada na proučavanju poljskog jezika

(predavanje na Kolarčevu univerzitetu održano 7-XI-1933)

„Necessitas est mater studiorum“ — ova se latinska poslovice vrlo dobro potvrđuje kad pogledamo na istoriju ispitivanja poljskog jezika. To proučavanje u prvoj fazi postakla je praktična potreba. Prve primedbe koje se tiču gramatičke strukture poljskoga jezika nalaze se u radovima koji su imali za svrhu ili praktično reformiranje poljskoga pravopisa ili olakšavanje strancima poznavanja poljskog jezika. Najstarija rasprava o poljskom pravopisu, koju je napisao g. 1440 Jakov Parkošević (Jacobus Parcossii de Żorawice), magister i rektor krakovske Jagelonske akademije, daje nam prvi pregled poljskih glasova, vrlo važan za istoriju njihova razvitka. Drugi pokušaji za reformu pravopisa, kao Stanislava Zaborovskog „Orthographia seu modus bene scribendi et legendi polonicum idioma“ (1513—8) i St. Muržinovskoga „Orthographia polska“ (prva poljski pisana, g. 1550) pružaju nam vrlo dragoceni materijal za poznavanje izgovora poljskih glasova u to vreme. Prvi pokušaj gramatičke klasifikacije poljskih oblika nalazimo u gramatikama latinskog jezika za Poljake, kojih je nekoliko izašlo na svet već u XVI veku (najstarija od njih pod nazivom „Grammatices rudimenta seu octo partium orationis examen. Cum forma seu modo verba exponendi“ izdana je u Krakovu 1523 g.), ali se poljski materijal navodi u njima samo uzgred kao objašnjenje latinskih gramatičkih pojava. Sistematsko obrađivanje poljskih oblika počinje tek u drugoj polovini XVI veka, kad su se pojavile prve poljske gramatike namenjene strancima, kojih je u to vreme bilo mnogo u Poljskoj. Prvu od njih napisao je Francuz, čije je ime poznato u latinskoj formi: Petrus Storius, a u poljskoj — Piotr Stojenski. On je kao politički izbeglica boravio na dvoru kralja Sigmunda Avgusta i izdao je u Krakovu g. 1568 knjigu „Polonicae gramma-

tices institutio in eorum gratiam qui eius linguae elegantiam cito et facile addiscere cupiunt“ (Osnovi poljske gramatike za one koji hoće da brzo i lako nauče njene tančine). Njegove primedbe koje se tiču izgovora i upotrebljavanja pojedinih oblika u tadašnjem poljskom jeziku pružaju mnogo građe za poznavanje strukture jezika obrazovanih slojeva u XVI veku. Isto tako vrlo je interesantna poljska gramatika za Nemce koju je izdao prvi put gdanski građanin Nikola Volkmar g. 1594 i koja je imala nekoliko izdanja još i u XVII veku. U isto vreme počeli su se javljati i praktični priručnici za razgovor na poljskom jeziku, t. zv. *Formulae colloquiorum*, *Orantiunculae variae* i sl. pa i praktični rečnici, uređeni po azbučnom ili stvarnom redu, t. zv. „*Granarii*“, „*Brevilogi*“ ili „*Mammotrepti*.“ Ali prvo je delo od trajne vrednosti za nauku bilo veliki rečnik poljsko-latinsko-grčki koji je 1621 g. izdao učeni isusovac O. Grigorije Knapski (*Gregorius Cnapius*) pod nazivom „*Thesaurus polono-latino-graecus seu promtuarium linguae latinae et graecae in tres tomos divisum, Polonorum, Roxolanorum, Sclavonum Boemorum in usum accomodatū*“. On ima i danas vrednosti zbog toga što je pisac vrlo savesno sakupio obilan materijal iz dela stare poljske književnosti i iz živog razgovornog jezika. Isto je tako iskoristio živi razgovorni jezik Francuz Franja Mesgnien ili Meninski, koji je g. 1649 izdao u Gdansku malu ali lepo izrađenu poljsku gramatiku: „*Grammatica seu institutio Polonicae linguae, in qua etymologia constructio et reliquae partes omnes exacte tractantur*“, koja je bila namenjena strancima: „*in usum exterorum*“. U isto vreme su izdavani na nemačkom pisani udžbenici za učenje poljskog jezika, kao: izdana u Breslavi (Wrocław) g. 1669, najveća među knjigama ove vrste, gramatika Matije Guthaltera-Dobrackoga („*Polnische teutsch erklärte Sprachkunst*“, koja se odlikovala od svih drugih tim što je pisac potkrepljivao svoja pravila primerima iz najboljih poljskih pisaca kao što su Kohanovski, Tvardovski, Opalinski) i služio se pri tome rečnikom Knapskoga. — Prva poljska gramatika koja je pisana za Poljake, naročito za poljsku mladež, izašla je u Lavovu 1770 g.: „*Początki nauk dla narodowej młodzieży, to jest gramatyka języka polskiego*“ od Valenta Šilarskoga, ali, na žalost, nije bila od veće vrednosti. Malo docnije počela se redovno učiti poljska gramatika u javnim školama, koje je organizovala u poslednjoj četvrti XVIII veka „*Komisja edukacji narodowej*“, koja je bila — može se reći — prvo ministarstvo narodne prosvete u Evropi uopšte. Plan kao i priručnike za učenje poljske gramatike izradio je O. Onufrije Kopčinjski. Njegova je „*Gramatyka narodowa*“, izdana u nekoliko svezaka

za pojedine razrede osnovnih i srednjih škola, bila snabdevena dodacima („Przypisy“) didaktičkog i teoriskog sadržaja, koji su dugo bili osnova nauke o poljskom jeziku ne samo u školama nego i pogledima na jezik kod obrazodovanih krugova. Na žalost, teorija Kopčinskoga nije bila osnovana na tačnom poznavanju jezičkih pojava, nego je bila jedna zbirka racionalističkih pogleda na jezik, po kojima se glavna svrha gramatike sastoji u tome da reguliše jezik, da mu da pravila, da bi jasnije i tačnije izražavao ljudsko mišljenje. Tako je racionalističko shvatanje jezičkih pitanja bilo u potpunom skladu sa duhom toga vremena i postalo je za dve naredne generacije kao dogma, koja je sputavala slobodno ispitivanje jezika i u izvesnoj meri smetala razvoju književnoga jezika. Ali s druge strane priručnici Kopčinskoga doprineli su vrlo mnogo poznavanju strukture jezika i buđenju ljubavi prema njemu u širokim krugovima naroda. Uticaj njegov u ovom pravcu osećao se naročito posle gubitka samostalnosti poljske države, kad su gotovo svi obrazovani Poljaci počeli da shvataju da je „maternji jezik i u najnepovoljnijim prilikama jedino sredstvo za čuvanje i učvršćivanje narodne svesti.“ Zato i u prvoj četvrtini XIX veka ne prestaje rad na podizanju i usavršavanju književnog jezika, a pored toga radi se marljivo i na ispitivanju jezika i skupljanju rečničkog materijala. Glavni centar ovog rada postalo je u Varšavi „Društvo prijatelja nauka“ (Królewskie towarzystwo przyjaciół nauk), a od naučnih radnika toga vremena ističu se naročito dvojica: Samuel Bogomil Linde i general Josip Mrozinjski. Prvi je skupio u toku nekoliko desetina godina izvanredno obilan leksički materijal iz svih poljskih pisaca počevši od Jana Kohanovskog i priredio je na toj osnovi najveći rečnik poljskoga jezika, koji je prvi put izdao g. 1806—14 (drugo izdanje izašlo je u g. 1815—18 u Lavovu, troškom Narodnog instituta im. Osljinskih, pod redakcijom A. Bjelovskoga). Iako danas već imamo i noviji veliki rečnik poljskoga jezika, t. zv. Varšavski rečnik od J. Karloviča, Njeczvjedskoga, Krulja i Krinjskoga rečnik Linde-ov — ostaje još uvek kao neophodan priručnik za svakoga ko se bavi poljskom filogijom. U oblasti poznavanja gramatičke strukture jezika najvažniji su u to vreme radovi generala Josifa Mrozinjskoga, koji je g. 1822 izdao „Pierwsze zasady gramatyki języka polskiego“ (Prve osnove gramatike poljskoga jezika), knjigu koja se razlikuje od knjige Kopčinskoga i njegovih poslednika pre svega neposrednim posmatranjem jezičkih pojava i samostalnim shvatanjem njihove prirode, bez ikakvih racionalističkih predrasuda.

Njegove primedbe o izgovoru poljskih glasova daju nam pravo da ga smatramo za prvoga fonetičara u poljskoj nauci. U isto vreme kad u Varšavi rade Linde, Mrozinjski i dr., u Krakovu se bavi poljskom filologijom jedan od najmarljivijih radnika na ovom polju — Ježi Samuel Bantke. On je prvi metodički ispitivao najstarije poljske štampane knjige (De primis Cracoviae incunabulis 1812, *Historya drukarń w Polsce iw W. Księztwie Litewskiem*, 1815—6), pri čemu je dodirnuo više puta i jezičke probleme. Osim toga napisao je na nemačkom jeziku jednu od najboljih poljskih gramatika prve polovine XIX veka: „*Polnische Grammatik für Deutsche*“ (1808, II izd. 1818, III izd. 1824), u kojoj se vidi uticaj radova Josifa Dobrovskoga, patrijarha slovenske filologije. Bantke je dakle prvi od poljskih filologa koji je imao veze sa savremenom naukom u inostranstvu i prvi koji je hteo da primeni njene rezultate na proučavanje poljskog jezika. Ove su veze sa stranim naučnicima, pre svega sa Dobrovskim i učenim Slovencem J. Kopitarom, dale Bantke-u mogućnost da prvi objavi u Poljskoj o nalasku jednoga od najstarijih spomenika poljskog jezika i književnosti u spisu: „*De psalterio Davidico trilingui, latine, germanice et polonice codice manuscripto*“ (1827). Ovaj je psaltir našao u manastiru St. Florianu u Gornjoj Austriji bibliotekar P. Hmel, a izdao ga je prvi put 1834 g. gr. Dunin-Borkovski uz saradnju čuvenoga slaviste Kopitara. Kritičko izdanje toga spomenika priredio je g. 1883 prof. V. Nering i od toga vremena on služi kao jedan od najvažnijih izvora za poznavanje srednjevekovnog poljskog jezika, poznat u nauci pod nazivom *Psaltir florijanski*. Sada se rukopis nalazi u Narodnoj biblioteci u Varšavi. Pored Bantke-a valja spomenuti i radove Celestina Mruge ili Mrongoviusa, koji je — iako rodom Poljak, Kašub — bio pastor u Gdanjsku i napisao tamo Rečnik nemačko-poljski i poljsko-nemački (*Dokładny słownik polsko-niemiecki krytycznie wypracowany. Ausführliches Polnisch-deutsches Wörterbuch kritisch bearbeitet von Christian Colectin Mrongovius. Gdańsk-Danzig 1835-7*) i gramatiku poljskoga jezika za Nemce (*Ausführliche Grammatik der polnischen Sprache. Danzig 1837*). Sledeće pokolenje poljskih lingvista, obrazovano na zapadnoevropskim uzorima, radilo je već više u naučnom pravcu, iako nije u isto vreme zanemarivalo i praktičnoškolske svrhe. Ovamo idu najbolji radovi na proučavanju poljskog jezika Hipolita Cegjelskoga (*De negatione*, Berlin 1840, *O słowie polskiem* 1841 i II izd. 1852), J. Pšiborovskoga, profesora Glavne škole u Varšavi (*Vetustissima adjectivorum linguae polonicae deklinatio, monumentis ineditis illustrata*, Poznań

1861) i Henrika Suhečkoga, prvoga profesora slovenske filologije na Krakovskom univerzitetu (Przeгляд form gramatycznych języka staropolskiego 1858, Zagadnienia z zakresu języka polskiego 1871, Zwięzła gramatyka polska do użytku szkolnego V. izd. 1873). U radovima Suhečkoga vidi se već jasno uticaj uporedno-lingvističke metode, koju je na slovenske jezike primenio Fr. Miklošič. Uticaj Miklošičeva sistema vidi se još izrazitije u radovima Antonija Malečkoga, profesora poljskog jezika i književnosti na Lavovskom univerzitetu, čiji su gramatički spisi (Gramatyka języka polskiego. większa, Lwów 1863 i gramatika poljska za srednje škole) bili osnova gramatičkog obrazovanja poljske inteligencije skoro do svršetka XIX veka (a u školama u Galiciji upotrebljavala se njegova gramatika, sasvim već zastarela, sve do početka svetskoga rata). Nema sumnje da je ovo doba od 1850—1870 g. učinilo mnogo za proučavanje poljskog jezika i njegove istorije. Ali tek godina 1877 znači prekretnicu u razvoju poljske lingvistike. Te je godine dobio katedru slovenske filologije i poljskog jezika na Krakovskom univerzitetu g. L. Maljinovski, jedan od najvažnijih poljskih filologa i lingvista, koji je prvi stvorio pravu poljsku lingvističku školu. U svome naučnom radu Maljinovski je obratio pažnju ne samo na istoriju jezika (mnogobrojna njegova izdanja starih poljskih spomenika), nego i na narodne dijalekte. Njegova lajpciška disertacija „Ueber die Oppelnsche Mundart in Oberschlesien. Leipzig 1873, pravi je početak poljske dijalektologije. Najveća je zasluga Maljinovskoga u tome što je uspeo da sakupi oko svoje katedre znatan broj mladih ljudi, koje je uputio u naučni rad i osigurao je na taj način budući razvoj poljske lingvistike. Iz škole Maljinovskoga izašao je znatan broj dobro spremljenih naučnih radnika od kojih su se jedni bavili ispitivanjima istorije jezika i njegovih spomenika, većina pak dijalektologijom. U ovaj broj spadaju Jan Hanuš, Roman Zavinjski, Vladislav Kosinjski, Šimon Matušak, Stanislav Dobžicki i, naročito, Kazimir Njič, koji je docnije postao osnivač moderne poljske dijalektologije.¹⁾ U isto vreme kad i Maljinovski delao je na katedri slovenske filologije na Lavovskom univerzitetu Antonije Kalina, vrlo darovit naučnik, koji je osim mnogih monografskih radova prvi pokušao da izradi istorisku gramatiku poljskoga jezika, koja je izašla u Lavovu 1883 g. pod nazivom „Historia języka polskiego. T. I. Formy gramatyczne do k. w. XVIII“. Na žalost

¹⁾ Kao organ svoje lingvističke škole počeo je Malinovski izdavati 1880 g. prvi poljski lingvistički časopis „Sprawozdania komisji językowej“ Ak. Um., od kojega je izašlo do g. 1894 pet svezaka.

autor nije uspeo da dovrši to delo. U Varšavi gde je ruska vlada posle ustanka 1863 g. zatvorila sve poljske javne škole, a isto tako i „Glavnu školu“ promenila u ruski univerzitet, poljski naučni rad nije prestao da se razvija sada materijalnom pomoću privatnih lica. Glavni mu je centar postala u to vreme „Kasa pomocy dla osób pracujących na polu naukowem“ koju je osnovao bivši rektor varšavske Glavne škole d-r Josip Mjanovski. Troškom toga Instituta počeli su varšavski filolozi Jan Karlovič i Adam A. Krinjski izdavati g. 1885 poznati časopis „Prace filologiczne“, koji je pored krakovskih „Sprawozdania Komisji językowej“ postao glavni organ poljskih lingvističkih i filoloških ispitivanja. Ovaj časopis izlazi još i danas.

Izvan Poljske radili su u to vreme tri odlična poljska naučnika — lingviste — filologa profesor Breslavskog univerziteta: Vladislav Nering, vrlo zaslužni izdavač starih poljskih spomenika, kao što je Florijanski psaltir i Gnjeznenske propovedi, i odličan ispitivač staropoljskog jezika i književnosti (Ueber den Einfluss der alttchechischen Sprache und Literatur auf die altpolnische), koji je svojim radom „Alt-polnische Sprachdenkmaeler“ (Berlin 1880) udario čvrst temelj daljim ispitivanjima staropoljskih književnih i jezičkih spomenika. Aleksandar Brikner, profesor Berlinskog univerziteta, najdarovitiji od svih poljskih filologa, koji je za ispitivanje spomenika poljske srednjevekovne književnosti i jezika učinio više nego svi drugi zajedno. Njegovoj genijalnoj intuiciji ima da zahvali poljska nauka što je nađen i izdan najstariji spomenik poljskog jezika XIII—XIV veka, čuvene „Svetokriške propovedi“; on je i autor jedine Istorije poljskoga jezika, ma da i ovo delo nije u svakom pogledu uspelo zbog toga što su u doba njegova publikovanja 1906 g. Briknerovi lingvistički pogledi bili već znatno zastareli. Treći je u tome nizu bio Jan Boduen de Kurtenl, jedan od najistaknutijih evropskih lingvista, koji je većinu svoga života proveo kao profesor na ruskim univerzitetima, najviše u Kazanu i Petrogradu i tek posle kao penzionisani kazanski profesor došao je u Krakov, gde je posle smrti Maljinovskoga samo tri godine predavao slovensku i indoevropsku uporednu gramatiku. Njegov iako kratak rad u Krakovu, imao je odlučan značaj za dalji razvitak poljske lingvistike. Boduen je okupio oko sebe ne samo bivše đake Maljinovskoga, nego je uspeo da nađe nove darovite privrženike za svoju nauku i stvorio je od njih novu (drugu) poljsku lingvističku školu, koja se razlikovala od škole Maljinovskoga dubljim psihološkim shvatanjem jezičkih pojava i boljim razumevanjem istoriskog razvoja jezika. Iako je Boduen

de Kurtene kratko vreme radio u Krakovu i već se g. 1900 vratio u Petrograd, krakovska lingvistička škola nije posrnula, jer je našla novoga vođu u licu profesora Jana Rozvadovskoga, koji je 1902 g. dobio katedru uporedne indoevropske gramatike, pa je posle odlaska Bauduena nekoliko godina predavao i staroslovenski i poljsku istorisku gramatiku. Učenik nemačke, lajpciške, francuske lingvističke škole, uneo je Rozvadovski u poljsku lingvistiku ne samo duboki filozofski pogled na jezičke pojave, nego isto tako i jasno razumevanje istoriskoga razvoja jezika i njegovih odnosa prema drugim srodnim jezicima. Glavna njegova dela: Wortbildung und Wortbedeutung (1904), Historyczna fonetyka języka polskiego (1915, 1923), Stosunek języka polskiego do innych słowiańskich (1915), osim radova iz oblasti indoevropskih gramatičkih i istoriskih pitanja, najbolje pokazuju njegov naučni interes i metode. Kad je g. 1902 pored Rozvadovskoga počeo predavanja poljske istoriske gramatike bivši učenik Petrog. univer. prof. Jan Los, a nekoliko godina pre svetskoga rata još i neumorni ispitivač narodnih govora prof. Kazimir Njič, krakovska je lingvistička škola dobila najpuniji izraz svojih naučnih mogućnosti. Prof. Los je radio uglavnome na istoriskoj gramatici poljskoga jezika, koja pre njegova dolaska u Krakov gotovo nije ni postojala osim nekoliko radova metodološki od male vrednosti, sem toga više nego 25 godina je sakupljao materijal za staropoljski rečnik. Ali, na žalost, nije uspeo da završi nijedno od tih dela: od njegove istoriske gramatike izašle su samo tri sveske, četvrta, koja je trebalo da pretstavi poljsku sintaksu, dovršen je posle smrti autora (1928); isto tako Staropoljski rečnik mora da se dovrši po njegovu planu. Prof. Kazimir Njič, koji je počeo svoj naučni rad još kao đak L. Maljinovskoga u oblasti istorije jezika a posle promenio uticajem Boduena i Rozvadovskoga domenu svojega naučnog interesa i odao se ispitivanju poljskih narodnih dijalekata postigao je za nekoliko godina izvanredno važne rezultate, jer je uspeo da posle nekoliko monografskih radova pretstavi celokupnu strukturu poljskih dijalekata (Próba ugrupowania gwar polskich 1912, Dialekty polskie 1915, 1923). Neumorna marljivost i energija, kao i neobičan didaktički talenat učinili su najviše da krakovska lingvistička škola još pre svetskoga rata vaspita znatan niz mladih naučnih radnika, koji su, 1919 g. u vreme osnivanja tri nova poljska univerziteta, u Varšavi, Poznanju i Vilnu, bili spremni da zauzmu nove lingvističke katedre na tim univerzitetima. I danas je još većina poljskih profesora i docenata za poljski jezik, slovensku i indoevropsku lingvistiku neposredno

izašla iz krakovske lingvističke škole. Ovamo idu: u Krakovu (sem prof. Rozvadovskoga i Njiča) Vaš predavač i docenti Klemensjevič, Malecki i Milevski; u Lavovu: prof. Gertner i Tašicki; u Poznanju: prof. Rudnicki i Klih; u Vilnu: prof. Otrempski i Hominjski. Pored njih rade na katedrama poljske slovenske ili indoevropske lingvistike još nekoliko bivših predratnih učenika stranih univerziteta, kako nemačkih, tako i francuskih ili ruskih: prof. Slonjski, Šober u Varšavi, Ulašin u Poznanju, Košmider u Vilnu, a isto tako i dva mlada, vrlo istaknuta naučnika, koji su dobili svoje lingvističko obrazovanje tek posle rata u drugim poljskim nekrakovskim centrima: prof. Kuri-
lovič u Lavovu i Doroševski u Varšavi. Ako sem toga uzmemo u obzir da pored profesora i docenata ima još u Poljskoj znatan broj mladih, ali već poznatih u naučnoj literaturi lingvista koji rade pre svega u oblasti poljskog i drugih slovenskih jezika (kao što su dr. S. Stiber, V. Kuraškjevič, A. Obrempska-Jablonjska, H. Esterajher, St. Rospond, u Krakovu, St. Jodlovski, J. Hejdanka-Pilatova u Lavovu, A. Tomaševski i B. Moronj u Poznanju, H. Sviderska-Konečna u Varšavi, H. Jablonjska-Turska u Vilnu), može se sa punim pouzdanjem gledati na budući razvoj poljske delatnosti u oblasti ispitivanja poljskoga jezika u vezi sa drugim slovenskim jezicima.

Što se tiče pravca i metoda sadašnjih ispitivanja poljskog jezika treba podvući da nikad još nisu oni bili tako svestrani i raznoliki kao što su danas u obnovljenoj poljskoj državi. Sinteza rezultata u oblasti ispitivanja poljskoga jezika, postignutih u poljskoj lingvistici pre rata, nalazi se u drugoj i trećoj svesci „Enciklopedije Poljske akademije nauka“, koje su izašle za vreme svetskoga rata g. 1915 i sadrže članke: o odnosu poljskoga jezika prema drugim slovenskim jezicima J. Rozvadovskoga, o izvorima za istoriju poljskoga jezika od A. Briknera, opisnu fonetiku poljsku T. Benji-a, istorisku fonetiku J. Rozvadovskoga, tematologiju H. Ulašina, Morfologiju i sintaksu J. Losa i dijalektologiju K. Njiča. Iako su mnogi od tih članaka iz osnova prerađeni, 1923 g. u drugom izdanju te knjige pod nazivom Gramatyka polska wyd. Polskiej akademji umiejętności), ipak je i ta sinteza danas već u mnogom zastarela: tako brzo napreduju ispitivanja u svim oblastima poljskoga jezika. Glavno mesto zauzimaju među njima ispitivanja dijalektološka, koja vrši prof. Njič uz saradnju vrlo darovitih mladih ispitivača doc. M. Maleckoga, dr. S. Stibera, A. Tomaševskoga i dr. Glavni je organ ovih ispitivanja dijalekto-
loško-etnološki časopis „Lud slowiański“, koji izlazi u Krakovu pod redakcijom K. Njiča i prof. etnografije Krak. univerziteta K. Mo-

šinjskoga. Pored toga monografički radovi posvećeni pojedinim osobinama poljskih dijalekata obavljaju se posebno u seriji „Monografje polskich cech gwarowych“, koji izdaje Poljska akademija nauka. Ispitivanja u oblasti istoriske gramatike i istorije poljskog jezika malo su zastala posle smrti prof. Losa. Ali ipak ima i u toj oblasti u poslednjim godinama nekoliko značajnih radova V. Tašickoga, Esterajhera, Z. Klemensjeviča, H. Gertnera V. Kuraškjeviča i jednoga od istaknutih stranih slavista, docenta finskoga universiteta u Helsinki, Eino Njeminena. Dva poslednja ispitivača, Kuraškjevič i Njeminen, bave se vrlo zanimljivim pitanjima istoriske dijalektologije, koja se vezuju s jedne strane sa dosadašnjim dijalektološkim problemima, s druge pak strane imaju veliki značaj za istoriju poljskoga književnog jezika. Odnose i veze poljskoga jezika sa drugim slovenskim jezicima, osobito sa govorima starih zapadno-leških plemena koja su u srednjem veku naseljavala zemlje između Visle, K. Labe i Baltičkog Mora ispituju, osim prof. M. Rudnickoga, mene, moji bivši učenici doc. T. Milevski, dr. J. Hejđanka-Pilatova, V. Kuraškjevič, B. Moronj. Specijalni organ za ta je ispitivanja časopis „Slavia occidentalis“, koji izdaje u Poznanju Institut za zapadno-slovenska pitanja pri poznanjskom univerzitetu pod redakcijom M. Rudnickoga. Pitanja o odnosu poljskog jezika prema maloruskom i o uzajamnim uticajima između ta dva jezika nalaze mesto u radovima prof. maloruske filologije u Lavovskom univerzitetu J. Janova, a pored njega i u delima prof. J. Zilinjskog u Krakovu i dr. Kuraškjeviča. Opisno ispitivanje strukture današnjega jezika obrazovanih slojeva predstavlja glavni predmet naučnog rada prof. S. Šobera i H. Gertnera, a pored njih i K. Njiča, J. Rozvadovskog i grupe mladih lingvista okupljenih oko popularno-naučnoga časopisa „Język polski“, koji izlazi u Krakovu pod redakcijom K. Njiča kao organ Društva prijatelja poljskoga jezika (Towarzystwo miłośników języka polskiego). — Nemamo vremena da se upuštamo u pojedinosti ispitivanja poljskog jezika za poslednjih nekoliko godina. Ali se ipak nadam da i ovo što sam izneo pokazuje jasno da se ta ispitivanja razvijaju sasvim povoljno i da imaju nesumnjivo pred sobom lepu budućnost.

Tadeuš Ler Splavinjski

1. Nešto o Jelsi na Hvaru i o jelšanskom govoru

(Topografske i jezičke beleške)

Boravio sam aprila 1934 g. oko 14 dana u Jelsi na Hvaru i zabeležio neke osobine tamošnjeg govora; nije to mnogo, ali bu dući da su dijalekti čitavog otoka Hvara malo ispitani i opisani¹⁾, neće biti na odmet da objavim i ovo malo što imam.

Otok Hvar se prostire od zapada prema istoku u duljini po pri-lici od 70 km. Jelsa mu leži na severnoj obali, i to baš nekako u sredini.

Stanovnici otoka dele se sami među sobom u dve grupe; stanovnici istočnog dela otoka (dakle na pr. stanovnici sela: Poljica, Bogomolja, Gdinja itd. — to su sve sela istočno od Jelse) zovu otočane od Jelse dalje prema zapadu: *Boduli*. To ime, koje inače ljudi s dalmatinskog kopna daju svim otočanima, na Hvaru samome se upotrebljava samo za stanovnike zapadnog dela otoka; „bodulski“ je dakle govor Jelse, Vrbanja, Staroga Grada, Hvara..., mesta koja sva leže na zapadnoj polovici otoka. Za svoje istočne susede imaju Jelšani osobit naziv, naime: *Plamusi*; naziv je podrugljiv; kad se ozbiljno govori, kaže se: Plamjani (ili: Plamnjanani?). Gosp. trgovac Tomažo Gamulin rekao mi je da Jelšani, kad idu poslom u gorska sela istočno od Jelse, govore da idu „pod plame“ („kao pod planine“) ²⁾ Etimologija reči „Plama“? = *pol-ma? (*polnina!); zašto „Plamnjanin“?

¹⁾ Gosp. M. Hraste objavio je u JF VI, str. 180—214 „Crstice o bruškom dialektu“ (na otoku Hvaru). Brusje je u blizini samoga grada Hvara.

²⁾ „Plame“ i „Plavjanina“ nalazimo u „Hvarkinji“, komediji Martina Bene-tevića, koju je dr. Petar Karlić izdao u „Građi“ Jugoslav. Ak. VIII (1915) — isp. i njegovu raspravu o toj komediji u zagrebačkom „Nastavnom vjesniku“ XXIV, (1915) — „Plavjanin“ se nalazi u „Građi“ str. 250, a „Plame“ str. 256, 258, 264, 273. „Plamjane“ nalazimo i u „Komediji od Raskota“, koja se u 18

„Plamusi“ ne govore bodulski; njihov je govor mnogo bliži književnom govoru, tim bliži što dalje idemo prema istoku otoka. Ta će jezična podvojenost otoka biti posledica istoriskih događaja; istok otoka ima među svojim stanovnicima došljake koji su, za turskih vremena, sa kopna imigrirali na otok.

U vezi s time spominjem još nešto. Sa apsolutnom mi se sigurnošću tvrdilo da se kod imena mesta koja leže zapadno od Jelse, na pitanje: kamo? gde? upotrebljava predlog *u* te se govori: gren (= idem) u Vrbanj, u Sfirče... (kod „Hvara“ mešaju se, čini se, izrazi za otok i za mesto te se zato i o mestu može reći: „na Hvaru“), a kod mesta *istočno* od Jelse da se upotrebljava predlog *na*: gren na Poljica, na Zastrazišće, na Gdinj (Idinj), na Bogomoje (Bogomolje), na Sućuraj...; stojin na Poljicah, na Gdinju je bilo, bili su na Bogomoju, umro je na Bogomoju¹⁾...; — samo kod imena nekih zaselaka govori se ipak i ovde *u*: gren u Parapatnu, u Humać (ipak opet: na Pogorele).

Ako stvar zbilja tako stoji, onda imamo pred sobom jednu neobičnu pojavu: predlozi „u“ i „na“ ne upotrebljavaju se u prvobitnome značenju mesnog imena (razumljivo je da se prvo govorilo: *na* Poljica, *na* Zastrazišće...) nego po jednoj spoljašnje-geografskoj podeli, te nastaje pitanje: zašto bi se baš kod mesta *istočno* od Jelse upotrebljavalo *na*? je li to u kakvoj vezi sa novijim karakterom jezika istočnog dela Hvara i u kojoj? u vezi sa *kasnijim* gušćim naseljavanjem tog dela otoka (te bi zato dulje vremena u Jelsi preovladivala čisto *geografska* pretstava o onim prilično dalekim i većinom više ležećim mestima, na kojima su se nastanili došljaci (Sućuraj leži, istina, do samoga mora, ali je i on „podlegao“ predlogu *na*)?

Mogli bismo misliti da je predlog *na* u tim slučajevima bio upotrebljavan prvo samo na pitanje: kamo? = quo (lat.)? u smi-

veku, a valjda i ranije, glumila u Jelsi. (O toj komediji, koju je objavio g. Fr. Fancev „Građi“ u XI gl., v. kraj ove moje rasprave!) U početku 2 scene 2 čina kaže Raskot: „... veće krat sam se s pastiri latil, pestal, bil i šaškal ner s Plamnjanl...“. U 6 sceni prvog čina kaže Bogdan „plamnjanin“, „da je dobro stat na Plame na svomu domu“. Adjektiv „Planski“ u 3 sceni 1 čina je valjda „plamski“. — Karlič kaže o Plamama („Građa“ VIII, 247): „Plame obuhvataju istočni dio otoka Hvara do Jelše, a u njima se nalaze mjesta: Sućurje, Bogomolje, Gdinj, Zastrazišće i Poljica. Plamnjanane manje cijene Hvarani, te ih rado spominju u šali“. — Krivo kaže Fancev u raspravi, o kojoj dole govorim, da su Plame na zapad od Jelse.

¹⁾ isp. „Hvarkinju“ (Građa VIII, 264: „E, makar iša bih za kancilira na Zastarišće“, ib. str. 283: „da si dvornik na Gdinju“.

slu: „u pravcu na...“, „put...“ (taj se nepravi predlog u Jelsi često u tom smislu upotrebljava), pa je istom kasnije došao i u pitanje: gde? (lat. = ubi?). Ali to nam ne pomaže da rešimo glavno pitanje: zašto „na“ baš kod mesnih imena sa *istočne* strane otoka?

Sve što je na južnoj obali Hvara zove se u Jelsi: „Plaža“ (odnosno plural: Plaže). Sa kulturno-istoriskog stanovišta interesantnija je jedna druga razlika: sve što leži na moru, jest *paiz* (paiz); što je unutra, dakle dalje od obale, zove se *selo*. To znači: na moru je nadvladala talijanština. U Jelsi samoj zove se „paiz“ u užem smislu reči Stari Grad („gren u paiz“ = idem u Stari Grad; „paiz“ je ovde dobio značenje kako ima drugde „mesto“ (= varoš) „πόλις“, stoji za vlastito ime.¹⁾ Građani tog „paiza“ i Jelšani nikako se ne vole; ima u tome nešto novodobne konkurencije i gospodarske zavisti, a ostalo je valjda i nešto od starog rivalstva između otočkih „komuna“.

Sa jezičnog stanovišta zanimljiva su imena nekih okoličnih sela. Nad jelšanskom kotlinom u polukrugu svrstala su sa sela: Pitve, Sfirče, Vrbanj. Župnik prvoga od navedenih sela Don Bepo Vuletić rekao mi je da je ime sela singulari, da se govori: „To je Gornje, to je Donje Pitve“, da se Donje Pitve nekada zvalo: Ostrvica; u lok. sam čuo formu: u Pitvih. „Učena“ pučka etimologija tog imena je na otoku, gde imade grčkih uspomena, odmah pri ruci: *πίτος* daje tako jasan etimon! Treba samo još da uzradi homerska pesnička fantazija, da poseče na brdu tanku smreku i da je spusti dole u sinje more da reže vodne drumove...²⁾

S istočne strane otoka je vredno spomenuti ime jedne „vale“, koja se zove *Carkvica* — u Jelsi samoj, dakle bodulski se kaže: gren u *crikvu*. Gore u istočnim brdima otoka je selo koje narod zove *Bogomoja* (dakle fem. sing., ne: Bogomoje); priča se da je tamo prvobitno bila pastirska „bogomolja“. Osobitu pažnju zaslužuje mesno ime *Gdinj*, već zato što se kod njega odmah setimo poljske *Gdinje*. Bodulski Jelšani zovu to planinsko selo: *Idinj* (Idinj) — valjda s poluglasnim „i“ u početku —, a stanovnici su im: Dinjani; međutim čovek

¹⁾ Isp. M. Maleckoga studiju „Cakawizm z uwzględnieniem zjawisk podobnych (Kraków, 1929), str. 23: „Na wyspie Wis znajdują się dwa miasteczka, Wis i Komiza, oraz kilkanaście większych i mniejszych wiosek tak wewnątrz wyspy (t. zw. *sela*), jak i nad brzegiem morza (t. zw. *mista*).“

²⁾ U „Komediji od Raskota“ (konac 16 ili početak 17 v.?) „Pitve“ su svakako plural: „ćić nike Jeline iz Jelše al iz Pitav“. (Navedeni citat kod Fanceva, p. 145).

iz Gdinja samoga mi je rekao da se u Gdinju od starine govori: Gdinj; kasnije sam video dokumenat nekako iz sredine prošloga veka, na kojemu je stajalo: Gdinj; u „Komediji od Raskota“ (čin V, scena 2) čitamo: „da bih bio dvornik na Gdinju“. U imenu poljske *Gdinje* nalazi se isti koren kao i u *Gdanjsku*.

U Jelsi utiče u more (ispod crkve, kraj današnje pošte) potok, koji se zove *Slatina*. To ime ovde na otoku svakako pada u oči; ono pokazuje na neke naročite geološke osobine te zemlje; danas u vodi tog potoka nema traga kakvoj „slatini“. Upozoravam na fakat da Jelsa ima jedina na čitavom otoku čistu pitku vodu.

Time prelazim na samu Jelsu. Narod govori: *Jesa*; adjektiv je: *jelâški* (jelš-ьski) ili jelšônski (= jelšanski od Jelšan-in); stanovnik je: Jelšanin, ženska: *Jelaška* ili Jelšonka (= Jelšanka). Kod Mihovila Pavlinovića nalazim odjektiv *jêski*. U „Narodnom kalendaru novom i starom (Izdala Matica dalm., Zadar) za 1872, 1874 ili 1875 nalazim *Ješu* („na Ješi“¹⁾ Ak. Rj. navodi kao trgovište u Dalmaciji na otoku Hvaru, (tal. Gelsa) *Jelšu*, dok su mu, *Jelsa* „dva sela u Hrvatskoj u županiji zagrebačkoj“.

Službeno se „trgovište u Dalmaciji na otoku Hvaru“ zove: *Jelsa*.

Ne može se sumnjati da je to mesno ime isto kao i ime drveta: jelša (joha, p. olcha, olsza, slov. dijal. i jôša). Drvo jelša dalo je u slovenskom svetu nejednome mestu ime. Negde oko Ljubljane je Rakova Jelša, u celjskom je okrugu „Šmarje pri Jelšah“. „Jelša“ u jednini može biti mesno ime jednako kao što je *Vrba*. Drvo *vrba* je prilično dobro zastupljeno u mesnim imenima oko Jelse. Selo nad Jelsom, u kojemu se rodio literat i politik Ante Tresić-Pavičić, zove se *Vrbanj*. Trgovište iza jelšanskog brda zove se *Vrbôska* (valjda: Vrbovska? Jedan gospodin mi je u Jelsi rekao da je „od starih ljudi“ čuo da je „Vrboska“ nastala iz „Val di Bosco“; to je tumačenje imena po svoj prilici izraz talijanskih težnji ranijih vremena). U Starom Gradu zove se jedan park ili mesto tog parka: *Vorba* (iz Varba, Vrba). Kažu da je nekada u ovim krajevima bilo mnogo vrba, ali su onda vrbe iskrčili i nasadili lozu; kad je peronospora uništavala lozu, opet su počeli saditi vrbu; sada ima tamo malo vrbe. Važno je da narod danas tog drveta ne zove *vrbom* nego *vez*.

Drveta *jelše* danas u Jelsi nema. Iz imena mesta moramo zaključivati da je nekada to drvo tamo bilo.

¹⁾ „Jelša“ je i u „Komediji od Raskota“ (gl. citat u prijašnjoj primedbi!)

Još treba reći reč o razlici: Jelsa — Jelsa. „Jelsa“ bi bila cakavski oblik, te bi dokazivala da u Jelsi ima cakavizam. G. Mieczysław Małecki, poljski lingvista, koji je proučio cakavizam naših primorskih i otočkih dijalekata, piše u svojoj studiji: „Cakavizam z uwzględnieniem zjawisk podobnych“ (Krakov, 1929), str. 25, o cakavizmu Jelse ovako: „Hwar (sc. mesto) i Jelsa są cakavskie, przyczem w Hwarze cakawizm jest znacznie bardziej zakorzeniony niż w Jelsie. Świadczy o tem choćby już to, że mieszkańcy Hwaru często > cakają < rozmawiając nawet z obcymi, gdy tymczasem w Jelsie próbują zwyczajnie mówić językiem literackim aczkolwiek między sobą mówią dialektem cakawskim“. Kao primere jelsanskog cakavizma navodi Małecki: „ucinit, poce (l), pocelo, cudo, rece, usi, misto (?), zemja (?), dosa, kriza, kokos, sta, spis, sesnajsti, di gres, boze, bezis itd.“ Ali pod crtom Małecki primećuje: „Tak w Hwarze, jak i w Jelsie rozmawiałem z mężczyznami; ponieważ zaś w dalszym ciągu badań okazało się że język mężczyzn (marynarze!) i kobiet różni się zwłaszcza co do cakawizmu, to *powszechnie* występowanie cakawizmu w tych dwóch miasteczkach nie jest bezwyględnie pewne.“ Małeckome se dakle čini da cakavizam u Jelsi nije sasvim općenita pojava; g. Małecki je boravio tamo u god. 1927 i 1928. Ja nisam u Jelsi naročito ispitivao cakavizam, ali moram reći da cakavističkog izgovora nisam mnogo primetio — reklo mi se da se kaže: koza (kuoza) = koža, zienska (ženska), i jedan put sam čuo da je neka prosta žena rekla: cekon = čekam. Čuo sam samo: ča (ne: ca, co), slušat, pristrašin, mišo = mešao, žol = žao, ništa, znoš, sto križih, činidu, pomožedu, rečedu, pišedu, šiest, nočín... čoran (čaran = črn, crn)... M. Małecki napisao je u JF VI, 295—296 (Beograd 1926—1927) noticu o „Bodulskim pismama“ Pere Ljubića (Šibenik, 1927); tu kaže da se na Hvaru i u Jelsi „govori cakavski.“ Ta je beleška napisana sigurno pre rasprave „Cakavizam itd.“, zato glasi ona tako kategorički. U „Cakavizmu“ je tvrdnja o cakavizmu u Jelsi već reducirana. U replici na belešku g. Małeckoga o Ljubićevim „Bodulskim pismama“ kaže g. M. Hraste, JF VIII (Beograd, 1928—1929), str. 226, odlučno: „U gradu Hvaru narod govori cakavski, ali u Jelsi to nije slučaj. Da je g. Małecki zašao među narod u Jelsi, bio bi se uverio da je taj dijalekat čisto čakavski. U donjem delu tog mesta još samo pet starica i jedan starac, a u gornjem delu jedna starica govori cakavski.“

Prema Małeckome cakavizam je nastao pod uticajem venecijanskog govora, te se na otocima razvio samo u gradovima; u selima, gde je, naravno, talijanski utecaj bio manji, cakavizma na otocima nema

Već slovensko ime Jelse pokazuje da je to prvobitno bilo čisto slovensko mesto; držim da se u njemu cakavizam nikada nije dublje ukorenio. Svakako bi trebalo istorijat imena Jelse potanje proučiti.¹⁾ Prema Mačekome cakavizam nije stariji od 17 stoleća (op. cit. 57—58).

Neke druge osobine jelšanskog govora.

Za bodulski jelšanski govor karakteristična je promena dugoga *a* u *o*:

Pod akcentom: vrog (vrâg), stroh (strâh), grod (grâd), roj (râj), mrok (mrâk), noj (nâj), jo (jâ), dvo (dvâ)..., znon (znâm)..., bonda (bânda), korte (kârte), borka (bârka), polma (pâlma), mori (mâri), mlodi (mlâdi), stori (stâri)..., Vrbonj (Vrbânj), stot (stajati)... gospodôr. Tvardôj (Tvrdalj u Starom Gradu), makôr (mâkar), vajô (= valja)...²⁾ — glova (glâva), vrota (vrâta), zokon (zâkon), broda (brâda), stonje (stânje), Taljoni (Talijáni), drogo (drâgo), od dovna (dâvno, dâvno), zo-me (zá me, za mene)..., obrotit (obrátiiti)..., bocila (báciiti), plotila (plátiti), pokozali (kázati).

I neakcentirano dugo a prelazi u *o*: nočin (náčin), ribori (rîbâr), folà (hvála),³⁾ gredit (grádiiti), sposi se je (spasio se je, spásti)... Taj se prelaz neakcentuiranog dugog *a* u *o* naročito jasno vidi u određenoj formi prideva u prvom padežu sing. *fem.*: provo štroliga (= prâvâ), drugo zima (= drugâ), Molo Bonda, Velo Bonda (Mâlâ...), tanko daska (tankâ..), debelo daska (debelâ...),... dalje u konjugaciji glagoia u prezentu: čeko (= čekâ), zapovido (= zapovedâ), pado (= pãdâ), uživomo (= uživâmo), imomo (imâmo), ufoš (üfâš), hitoš (= hitâš), gledote (= glêdâte), se varote (vârâte)....

Glagol *znam* konjugira se u prezentu ovako: znon, znoš, zno, znomo, znote — znaju. Glagol *igram se* konjugira se ovako: igron se, igroš se, igro se, igromo se, igrote se — igraju se (ili: igrodu se)... Kaže se: ov⁴⁾on lavrô (= lavrâ = radi), ali: oni lavraju.

„*a*“ ostaje, ako je kratko: vidi se to iz nom. sing. fem. na *-a*: zima, daska (dok imade odredjeni adjektiv *-o*: drugo zima);⁴⁾ zabeležio sam dalje: Slatina, znat (znâti), igrat, slušat, pristrašin (strâšiti, cfr. pak: stroh), malo (adv., mǎlo, ali adjektiv: moli); Drage (draga), ali:

¹⁾ P. Skok u JF II (1921), 315: „mjesno ime *Jelsa* na Hvaru a 1331—7“.

²⁾ Isp. niže participe na *-l*.

³⁾ Reklo mi se da se govori „Bogu fola“ za sreću, a „fala Bogu“ za nesreću (Zahvaljivati za *nesreću* to će biti utecaj kršćanske crkve, pa je valjda znak toga i književna forma reči: fala).

⁴⁾ Zanimljiva je fraza: falðvon (uz: folðvon) = hvala vam; obe su se reči uzete kao jedna, te je zato *a* u srednjem slogu prešlo u *o*.

put Drog: — zdrav (zdrâv, ali plur.: zdravi), zdravje (zdrâvlje) — tovor (znači: magarac), ali gen.: tovara; — kôrte, ali, bez karot...; — „krâva“ (krâva) ima *a* ali to je *a* dugo: držim da je ta duljina kasno nastala iz -â-) — jednako „slâma“ (slâma) mesto očekivanog kratkog korenskog *a*.

Obrnuto imamo „somo“ (sâmo) mesto očekivanog „samo,“ i „non“, von, žol.

Promena u part.: znô — znali: igro — igrali.

Toj je promeni u o podleglo u nekim slučajevima i ono a koje je nastalo iz poluglasnika:

jedon put, don (dân), ogonj (òganj), vonka, son (sam), pakol (pàkao), kotel (kòtao), ovode.

mortvi, umorli su, borzo, čoran (črn, crn). Park u Starom Gradu se zove: Vorba (vrba).

Interesantno je ispredjivati ove slučajeve: „don,“ ali: dondanš; to su moja darvâ ali: „nemam dor (= dorv, isp. JF. VI, 188); „dož“ (dâžd, pred „ž“ uvek sam čuo kao slabo r: dož, isp. JF. VI, 187) ali gen.: dažja, daži (= daži, slov.; deži, kiša pada); „jedon povar drugega“ (po varh), ali: na vorhû (vrh), „na vor“ (= na vrh = montagna)...

Većinom pak „a“, koje je nastalo iz poluglasnika, ostaje tako: pas, pasji, gen. pasâ, plur pasi); dâska (*a* je dugo), tanko, manje...; — u neaccentuiranim slogovima: mazgâ, maglâ, stablò, caklò, pakòl, sedan, osan...; — kraj *r*: sarce, smart, bardo, parst, garlo, parsi... , parvi, daržat, četvartak, karpit (krpati)...

Za tumačenje tih pojava, osobito i za kronologiju biće važna poredba slučajeva, kaošto su: don (dân) — dâska (dâska), dož — dažja, darvâ — dor(v) — a vorba (vrba).

Vokal „e“

Elimološko *o* se prejutira: z'enska (ž...?), š'est, l'ed... Jednako i prvobitno nosno *e*: p'et, pot'egni...

Vokal „o“

Je *o*: k^oza (= koža; životinja je: kozâ), v^ol (gen. volâ), b^oob, B^og... ali: nosin...

(O vokalima *e* i *o* u Starome Gradu isp. beleške M. Hraste u JF. VIII, 226).

„l“

Na kraju imenica (slogova) može *l* ostati: v^ol, pakol, kotel...; polma (palma); žol mi je.¹⁾

¹⁾ Tvrđilo mi se da se u nekim slučajevima govori žol, a u nekima: žò, na pr.: „žol mi je da ni došo,“ ali: „žò mi ga je.“

Kod participa *-l* ne ostaje. Kod osnova na *-ii* je govori (= je go-gorio), nison je udri (= nisam je udario), pofoli ga je (= pohvalio ga je), sposi se je (spasio se je, spasao...); zamohni je, a ni ga udri (zamahnio je, a nije ga udario); *i* za jat: on je zapovidi (= on je zapovéděl), „ča si doživí“? (. . si doživěl).

Iza *e* (ę): je poče (= počeo)... Iza *a*: „nodo se je čapat puno ribe“ (nadao se je), isko je (= iskao je); imo son (imao sam), son ufo i virovo (sam ufao i verovao), ča si mišo (mešao), son propo (= propao)... *Držim da to krajnje o nije kontrakcija iz -ao nego da je nastalo iz dugoga a kaošto: grôd iz grâd*, dakle da je particip nekada glasio: nadâ se je, iskâ je, imâ je itd. — sasvim prema: govori, udrî itd.

Kod konzonantnih osnova: reko je, došo je, cvo je (cva)... valjda je i ovo *o* iz *-ā* (ne iz *-ao*): reka, doša, cva...

Neke osobite reči.

Udija (= odmah), valjda: udilja, u dilja; — tovôr = magarac; — „kurí vodâ kroz potôk (teče voda kroz strugu, strugom); — samo stari ljudi još govore: „onomônje“ (od davna), „dîm“ (= kažem) na pr. kod ispovedi „dija“ (= kaže, u Gdinju); — reči „kamen“ zaprava nema, mesto nje se upotrebljava „stina“, na pr.: „vazmî tu stinu i potiegni (usmîr) pasâ!“; — reči „tama“ nema, mesto nje je „škuritôd“ ili mrok (dakle „mrak“ i na pr. oponoći); — nema reči „palac“, mesto toga se govori: veli parst; nema reči: tražiti, planina, trajati (= durati), narod (= „svit“), strana (= bonda)....

Samo stariji još govore reč: nišće (ili: ništ'e?).

Ov^oon = on; — ovin = ovaj; kojîn.

Nekoliko oblika.

Gen. plur... od onih sinjorih, sto križih, deset putih¹⁾... *Lokal plur.* od „noga“, „ruka“: udri ga je po nogâmin (= po nogama), po ruâmin (valjda: nogamim...)²⁾ *Pronominalna i složena doklinacija*: radi tega, temu, drugega, svega, tega, ča takvega, ovega lita, dobrega vina... (Isp. JF VI, 196). *Marko* se sklanja (kao kod Slovenaca): Markota, Markotu... (Isp. JF VI, 195).

¹⁾ Isp. istu pojavu u bruškom dialektu, JF VI, 188, 193.

²⁾ Isp. istu pojavu u bruškom dialektu. J FVI, 188, 193, 194.

Glagolski oblici:

3 *plur.*: govoridu, činidu, tarpidu, mislidu, vadidu, spidu; — pomožedu, récedu, idedu, poznajedu, klanjadu se; — dica skočedu, ona dvo pišedu.

Gubitak padeža.

Zamenjuju se akuz. i lokat.: u glovu žuji, ni mira u našu kuću, u naše ruke su, jo son bi u Stari grad (= ja sam bio u Starigradu), jo son bi u crikvu, dok si u moju kuću, bi son na lđin (= bio san na Gdinju)...

Tvorba imena muških i ženskih stanovnika.

Plaže: Plažanin: Ploška; — Brusje:¹ Brušanin: Bruška; Dol: Doljanin: Doljka; — Hvar: Foranin: Forka; — Jelsa: Jelšanin: Jelška (Jelšonka).

* * *

U „Godišnjaku sveučilišta kraljevine Jugoslavije u Zagrebu za školske godine 1924/25—1928/29“ (Zagreb, 1929, Filozofski fakultet) — posebni otisak — str. 140 do 156, napisao je g. prof. Fr. Fancev studiju: „Seljačka komedija u starijoj hrvatskoj drami“. Tu prikazuje uglavnom (prema rukopisima koji se nalaze u „Jugoslav. Akad.“ u Zagrebu) „Komediju od Raskota“, koju je god. 1794 sa svoga prepisa od god. 1747 opet prepisao Jelšanin magister Vice Šašić – Burata (1721—1809). Uz svoj prepis komedije Šašić – Burata je i sam nešto hrvatski pripisao²). U tom njegovu zapisu pada u oči ovo: „karta“, „ja; „san“ (ne prelazi mu dakle *a* u *o*); dalje piše Šašić – Burata: *vazel*, *dostojal* (danas bi u Jelsi to glasilo: *vaze*, *dostoyo*). Šašićev jezik se, prema tome, razlikuje od današnjeg jelšanskog govora; kako to da tumačimo? teško je misliti da bi spomenute osobine današnjeg jelšanskog govora bile nastale istom posle 1794, istom u 19 stoleću; verovatnije je drugo tumačenje: Šašić – Burata je, istina, bio rođen u Jelsi, ali mu je otac bio Korčulanin (majka mu je bila Jelšanka); kad je u kući čuo govor jelšanski i nejelšanski, psihološki

¹) O tom imenu gl. JF VI, pag. 180.

²) U „Godišnjaku“ pag. 142. — Tekst komedije same, koliko nam se sačuvao, g. Fancev je objavio u „Građi za povijest književnosti hrvatske“, XI (1982), str. 101—123. Pred tekstom je rasprava o komediji, koja odgovara raspravi u „Godišnjaku“. Šašićev vlastiti hrvatski prepis se u „Građi“ nalazi na str. 96.

nam je razumljivo da se je pišući udaljavao od čistog jelšanskog govora i podlegao uticajima neke literarne tradicije.

Postanak „Komedije od Raskota“, koju su svakako Jelšani glumili (već „u staro vrime“, kako kaže Šašić-Burata), meće Fancev pod konac 16 ili u početak 17 stoleća. U jeziku Šašićeva prepisa komedije nalazim „strah“, „rekal“, „umar“, „našal“, „vazel“, „učini“, „podni“, „ostal“; — „drugoga“, „jednoga“... Sve to nisu oblici današnjeg jelšanskog govora. Prof. Fancev („Godišnjak“ str. 152, „Građa“ XI, 99) nagadja da bi autor „Komedije od Raskota“ mogao biti pučanin *Martin Benetević* koga je kao autora komedije „Hvarkinja“ u historiju naše starije drame uveo prof. Petar Karlić (isp. Građa za povijest književ. hrv., kni. VIII, str. 247 i dalje). Benetević je bio od 1598 u gradu Hvaru orguljaš stolne crkve. „Rodom, sva je prilika, iz pučkog dijela otoka Hvara, možda baš iz Jelse, kao istaknutiji predstavnik pučana bić će se u sam grad Hvar preselio valjada tek u poodmaklo doba svoga života“.

Forme kao: *rekal*, *učini*... upućivale bi više na Hvar ili nje-govu okolicu nego na Jelsu (barem prema današnjem govoru); samo nedostatak cakavizma vezao bi Komediju više za Jelsu. Reč će tu imati istoriska dijalektologija, uz to će se uvek morati misliti na literarnu tradiciju. Pisac kojemu u Komediji Duklin Cvitu pozdravlja „galantnim izričajima — venče biserni moj i — priverni sluga tvoj — Trojanca Pariža prema Grkinji Eleni iz Lucićeva prijevoda Ovidijeve heroide“, mogao je i jezički biti zavisao od literarnih uzora.

Fancev je Šašićev hrvatski tekst i tekst „Komedije“ same transkribirao današnjom ortografijom. U toj transkripciji nema *cakavizma*; u transkripciji Šašićeva teksta imamo: *učinili*, *večer*, *čekahu*, *išli*, *ženan*..., a u Komediji na pr.: *došal*, *dušice*, *želim*,... G. Fancev priznaje da „Šašićev pravopis otežava pravilno čitanje teksta“, jer na pr. slovom *c* izražava glasove *c*, *č* („ovaj glas i slovom *č*“), slovom *s* glasove *s* i *š* („ovo i sa *sc*“).¹⁾ Šteta da nije barem jedan deo teksta preštampao tačno ortografijom rukopisa.

Zagreb, u maju 1934.

Fr. Ilesić

¹⁾ „Građa“ XI, pag. 100. — U Šašićevu hrvatskom pripisu g. Fancev je u „Godišnjaku“ (pag. 142) transkribirao: „Jelšani“, a u „Građi“ (pag. 96: „Jelšani“ (ja podvukao oboje), u „Godišnjaku“ (145): „Jelša“, a u „Građi“ (103, 105): „Jelsa“. Kod „Jelse“ — ta je razlika vrlo važna.

2. Још неколико речи о изразу „насушни“.

После чланка г. Ђорђевића (Наш језик II, 50—53) питање о пореклу и значењу израза „насушни“ може се сматрати као расветљено у довољној мери. Само једно остаје неразјашњено: коме припада превод грчког израза ἐπιούσιος речју *насџштѣнзи*, — да ли св. Ђирилу или онеме који је касније вршио ревизију његова превода.

За г. Будимира (Наш језик II, 9) биће да је старији превод који је очуван у Маријином кодексу Мат. VI₁₁: *Хлѣбъ нашъ настаѣвѣшааго дѣне*, јер тај превод боље одговара правој — са његове тачке гледишта — етимологији речи ἐπιούσιος. Али ствар није тако проста: на овом месту (Мат. VI₁₁) превод који налазимо у Мар. кодексу добар је, јер се слаже са речима *даждѣ намѣ дѣнѣсъ* (σήμερον, hodie); међутим није тако на другом месту — Л. XI₃; ту место *дѣнѣсъ* налазимо на *вѣсѣкѣ дѣнѣ* = καθ' ἡμέραν; у вези с тим на том месту ни у једном од старијих рукописа не налазимо *настаѣвѣшааго дѣне* (нити *настоѣвѣшааго дѣне*), већ увек нешто друго: у Маријином кодексу чита се *насџштѣнзи*, у Остромирову кодексу исто, у Мирославову — *насуѣнѣнѣ*, што несумњиво претставља интересантан пример тако зване народне етимологије, а своди се на старије *насџштѣнзи*, у Ник. јев. *иносоѣштѣнѣ* — опет од старијег *насџштѣнзи*; само у Зографском јев. и у Савиној књизи налазимо друкчији превод грчког израза, и то у Зогр. *надѣнѣвѣнѣ*, а у Савиној књизи *дѣнѣвѣнѣ*; у Асеманову кодексу ово место се не налази.

Не може бити сумње да је у првобитном преводу Ђирилову био израз *насџштѣнзи*, јер већина старих текстова упућују нас на овај превод; и Ник. јеванђеље у овом случају заслужује наше поверење, јер је познато својом архаичношћу.

Па и шта би друго било у првобитном старословенском преводу: Зографски кодекс и Савина књига не слажу се потпуно, иако дају сличан превод. Цела ствар је јасна: стари израз *насџштѣнзи* био је неразумљив; отуд његово замењивање, с једне стране, речју *насџштѣнѣ* (исп. горе Мирослав. јев.), с друге — речју *иносоѣштѣнѣ* (Ник. јев.), најзад слободније тумачење речима *дѣнѣвѣнѣ* (Сав.) и *надѣнѣвѣнѣ* (Зогр.).

Дакле, можемо бити сигурни да је у јев. Луке XI₃ у Ђирилову преводу било *насџштѣнѣнѣ*. Питање је да ли је било исто тако у јев.

Матејеву VI₁₁, — јер се начелно може претпоставити да је на овом месту било друкчије неголи на оном код Луке.

Већ *argiōi* може се мислити да није Ћирило преводио тај специјални грчки израз различито на два различна места. Али да видимо шта нам дају поједини текстови. Кад би се они слагали међу собом у каквом другом изразу место израза *насџштѣнѣи*, могло би се допустити да је тај други израз св. Ћирило ставио у јев. Матејеву за грчко *ἐπιούσιος*.

Међутим ево шта налазимо: у Маријином кодексу *наставѣшаго дѣне*; у Зографском чита се *настоѣшѣаго дѣне*, у Асеманову кодексу — *насѣѣнѣи*, исто у Остромирову јев.

Наравно, могло би се рећи да је израз *насѣѣнѣи* продро овамо из Луке XI₃, а да је првобитно овде било нешто друго, али таква претпоставка била би вероватна кад би у више различних рукописа био употребљен један исти израз; међутим тога нема; обрнуто, од значаја је неслагање између Зографског кодекса и Маријина; упоредно проучавање та два текста води поједине истраживаче закључку да је у основици њихових непосредних оригинала био један заједнички оригинал. Ако је тако, не бисмо очекивали размимоилажење у преводу грчког *ἐπιούσιος* између та два кодекса; ако га ипак има, то значи да се превод *наставѣшаго дѣне* у Маријином кодексу а *настоѣшѣаго дѣне* у Зографском кодексу јавио релативно касно, да те разлике раније није било. Очеvidно да су преписивачи протумачили нејасан за њих израз *насѣѣнѣи*, и то на различан, иако сличан, начин; тако је протумачио овај израз преписивач једног посредног оригинала Зографског кодекса речју *надѣнѣнѣи* на другом месту.

На тај начин долазимо до закључка да је израз *насѣѣнѣи* стара одлика Ћирилова превода. — Друкчије Розов у часопису *Slavia* IX, 620—621.

5 X 33.

С. Куљбакин

3. Посланица бугарског патријарха Јевти-мија тисменском архимандриту Никодиму.

У једном изванредно важном рукописном зборнику манастира Никољца код Бијелог Поља, који су имали у рукама и описивали Ђ. Киселиновић (Извештај државне реалне гимназије у Бијелом Пољу, 1930., 18—26) и Д. Н. Анастасијевић (Богословље VI, 1931., 65), налази се и један од њих незапажени прилог од

великог значаја. То је такозвана *Друга посланица* трновског патријарха Јевтимија тисменском архимандриту Никодиму. Она је преписана на л. 291^r—292^v. Кад је издавао Јевтимијева дела Емил Калужњацки је знао за један једини очувани текст те посланице, који се налазио у једном бугарско-словенском рукопису XVI века у музеју кијевске Духовне Академије и објавио је према њему са неким својим додацима и исправцима. Ср. *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*. Wien 1901., CXI—CXII; текст на стр. 221—4. Мала раширеност овог списка да се објаснити довољно његовом за црквена лица доста незгодном садржином.

Наш текст, иначе добар и добро очуван, краћи је од оног кијевског. У њему недостају она 22 реда, која се налазе код К. на стр. 224, од речи: Подобаєт же вѣсѣкомѣ. Уколико К. већ кијевски текст сматра фрагментом, никољачки би то био у још већој мери. Ми тај наш „одломак“ саопштавамо овде у целини као једини српско-словенски препис те, првобитно свакако бугарско-словенски писане, посланице. Под текстом су наведена отступања од кијевског рукописа, али не и од додатака и исправка Калужњацког.

В. Ђоровић.

Въпрошеніе Никодіма ар'химан'дріша, шисмѣн'скыи.

Понѣж(е) вѣ правилшх(ь) с(ве)тыхъ ш(тъ)цъ шбрѣтаем(ь) мѣжъскѣ полѣ ѿ выше єї лѣт(ь) расѣждати наже о блѣдех(ь) сѣгрѣшеніа, обрѣтаем' же н(и)на наже оуже недорастъше 5 вѣ врѣстѣ толѣкѣ еше нѣ ѿ многаа, да рѣкѣ, бесованіа твореще рѣчнаа блоужденіа аще и несѣврѣшено истеч(е)ніе, нѣ некако нако вода истичет(ь) ѿ ных(ь) сѣладостр(а)стїем(ь). Аще таковомѣ, тако сѣ скотшм(ь) ил(и) мѣжъскым(ь) полшм(ь) боудеть, быти дшстоит' ли сѣх(ь) вѣзводити на с(ве)щеничъ-10 ство или ны?

Евѣлїа пашрїар'ха шрѣнов'скаго ѡвѣшѣ.

Въпрошеніе се мншгаа вѣниманіа и страха трѣбоует(ь), нако да не ктш, ѿ прѣзмер'наго м(и)лованіа под'вижем(ь), вѣпадетъ вѣ масалїан'скѣю ересь ил(и) паку, рад(и) опаснаго истезаніа, 15 вѣпадетъ(ь) вѣ нават'скѣю прѣлѣс(тъ). Аще бо и даже до н(и)на вѣ нѣкых(ь) шбычаи здрѣжа сѣход(и)ти нѣкым(ь) д(оу)хов'никшм(ь), м(и)лованїем(ь) подвижемомъ, кѣ своим(ь) их(ь) чедшм(ь), нѣ шпаство б(о)ж(ь)ств'ных(ь) правылъ не тако имать. Аще агг(е)лѣ г(оспод)а вѣседрѣжителна с(ве)щен'никъ и юс(тъ)

20 и г(лаго)лѣтъ' се нако великы реч(е) Діонисіе и над(ь) б(о)ж(ь)ств' -
 ными дар'мы м(о)ле се, г(о)с(подь)нъ чинъ иматъ, прочеж
 агг(е)л(ь)ско житіе имѣти длѣж'нъ юс(тъ) с(ве)щенникъ нако
 да по дшстоин'ствѣ и милованіе иматъ. Сего ради ш ч(и)-
 стоте телѣсней много опаство трѣб(ѣ) юс(тъ) хотѣшомъ на
 25 с(ве)щеничѣскыи възыти степень, накоже реч(е) ап(о)с(то)лъ :
 „Братіе, м(о)лю вы прѣд'ставите телеса ваша ч(и)ста жрѣтвѣ
 живѣ б(о)говы.“ Дшстоитъ оубо не на лѣта юныхъ блю-
 сти нъ на желаніе сѣще въ ных(ь). Сѣтъ' бо нѣци въ юных(ь),
 ѿ топлago раствореніа под'вижеми, и не тѣчю ѿ ді-го ил(и)
 30 ѿ еї-го лѣта нъ ѿ гї-го и ѿ вї-го къ истицанію ѿ ес(тъ)ства
 понѣждаемы. Азъ бо видѣхъ отроче неоудоспѣло вї съврѣ-
 шити лѣтъ д(ѣ)в(и)цѣ съврѣшене растлив'шѣ. И не невѣрзи,
 сѣтъ' бо мншсы свѣд(ѣ)телѣ симъ иже и до н(и)на живы
 съ нами сѣтъ. А иже стѣденаго сѣлвчиши се ес(тъ)ства ни
 35 по еї ниж(е) по сї-тих(ь) лѣт(ѣ)хъ, нѣци же ниж(е) по иї-тих(ь)
 летех(ь) къ желанію под'вижимы сѣтъ, не сѣщѣ раждысанію
 под(ь)вижѣшомъ тѣх(ь) къ похоти. Тѣм'же достоинѣ м'ню
 таковых(ь) на с(ве)щеничѣство дрѣзати; прѣд'реч(е)ннїе же
 не тако нъ съ мншсем(ь) истѣзаніем(ь) и рассмотреніем(ь) д(оу)-
 40 хов'ным(ь) да не како сѣхожденіе ш ных(ь) твореще, вина
 тѣх(ь) погыбелы бѣдем(ь) по иже ѿ ап(о)с(то)ла реч(е)нномъ :
 „Ч(и)стаа себѣ сѣблюдаи въ в'сем(ь) и не причещай се грѣ-
 сехъ тѣждыхъ.“ А иже съ моужѣским(ь) полшм(ь) или съ
 скотшм(ь) тѣх(ь) пад(ь)шее, ѿноуд' възбранаетъ тѣх(ь) пра-
 45 вило; даже до истицаніа мокротѣ раждысаніе свѣрепеетъ,
 мокроте же ис тѣла истѣкшы прочеж оувѣдаетъ и бездѣл'нъ
 прѣбываетъ ѣдъ. Аще бо малакїѣ ѿ ц(а)р(ь)ствїа б(о)жїа из-
 гонитъ Павлъ Великыи, что ѣбо рекѣтъ иже и съ иным(ь)
 тѣлшм(ь) боуд(оу)тъ сѣгрѣшили? Въ малакїѣ бо единою ил(и)
 50 дваши поплѣз'шаго се и по сем(ь) мншго показав'шаго троуды
 едѣа и по нѣжды пращаетъ на с(ве)щеничѣство правило,
 инако никакоже. А иже съ тѣждымъ тѣлшм(ь) сѣгрѣшив'шаго
 в'сачѣскыи ѿрѣвааетъ. Тѣло иже свою нечистотѣ смѣшеніем(ь)
 скврѣным(ь) въ ино тѣло излынавшее како чисто нареч(е)т
 55 се? Не м'ню азъ, и свѣд(ѣ)тель симъ с(ве)ты Іван(ь) Пшс(т)-
 никъ иже сѣхшдител'нѣиши яви се чл(овѣ)ч(ь)скомъ родѣ.
 Г(лаго)лѣтъ бо онъ. сице: „Аще ктш въ д(ѣ)в'стве си или
 въ мир'сцѣ или иночѣсцѣмъ чинѣ ил(и) іереисцѣи раст(ь)лив
 же с(е) ѿ некого и аще въ бѣд'ры тѣчю запрѣщеніе ѣбо

60 пріети пшд(о)баеъ, приходити же въ с(ве)щеничѣство и паче
 же аще единою или дващъ быс(тъ). Аще ли множае сего
 и въ афедронъ никако же ѿнѣд(ѣ) да не приходитъ въ дѣа-
 конскыи степен(ь) ил(и) въ іереискыи санъ. Аще бо и шн(ь)
 не съгрѣши нъ съсоуд' растѣпи се, оскврѣни бо се и не
 65 възможно юс(тъ) емѣ с(ве)щен'нодѣиствовати. Аще ли въ
 малакѣ въпаднет(ь) прѣжде с(ве)щеничѣства пріетію не вѣд(е)
 чтш юс(тъ) и нако въз'бранаеъ его пріети с(ве)щеничѣство
 или по неразоумѣнію ил(и) ѿ инога д(оу)шетлѣн'наго семѣ
 наѣчив' се и юс(тъ) чл(овѣ)къ ил(и) мѣдръ ил(и) бл(а)го-
 70 говѣинъ или и обоѣа, запрѣщеніем(ь) оубо пріемати прѣвѣе
 потом(ь)жде спод(о)блнати се с(ве)щеничѣствѣ. Аще ли по
 с(ве)щеничѣствѣ въ сѣе въпад'нетъ по развѣмоу, его же прѣд(ь)-
 рекохом(ь), по невѣд(ѣ)нію ил(и) ѿ инога наѣченъ быс(тъ)
 злѣ, да пріимет(ь) лѣто запрѣщеніе оудрѣжаем(ь) еже не
 75 с(ве)щенодѣиствовати и тако да с(ве)щеничѣствѣетъ. Аще ли
 повторитъ ил(и) потретит(ь) к томѣ да не с(ве)щен'ствѣетъ. И
 сѣа ѣбо тако.

К 1 Въпросъ Никодимшв'; 3 блждѣ; 4 нако не оудорастѣше; 7 истечет; съ съладостр.; 9 нема *быши*; 11 Евѣ. пат. штвѣт; 13 безмѣрнаго; 14 тачније маласіан'скж; 16 оудрѣжа сѣ; 19 нема *и*; 23 нема оно *по*, које је боље; 32 К има погрешан облик *расшлнвшее*; 34 сълуч'шеи; 38 непцѣж; 44 нема прво *шѣхъ*; падшеи; 45 даже бо до; 48 нема *и*; 52 инакоже; 56 сх. и милостивнѣйшій; 58 мир'стѣмъ; іереистѣм; 60 нема *и*; 66 пр. пріѣтѣа свѣщенничѣска; 67 не пріити въ св.; 70 запрѣщеніе; 73 бывъ небыти злоу (мање тачно); 74 нема лѣто.

4. Још једна бугарштица из 18 века у Ерлангенском зборнику.

У чланку Старост народног епског песништава нашег (ЈФ XII, стр. 6.) указао сам на једну бугарштицу (бр. 51), забележену око г. 1720, вероватно ван Далмације, за зборник наших народних песама, који је проф. Геземан издао под именом Ерлангенског рукописа. У истом том зборнику као да се крије још једна песма народна у бугарштичком стиху, и са припевом, нередовним. Она је објављена у полустиховима, који су силабички фиксирани као осмерци (8²), па су на ту меру удешени и припеви, тако да цела песма даје спољашњи утисак праве осмерачке. Штампана је на стр. 165 под бројем 116. Преудешена на данашњи правопис и

без мешања сугласника, карактеристичног за бележиоца Немца, песма та у форми бугарштичкој изгледа овако:

- 1 Још не бише бела зора/ с ведра неба забелила,
- 2 Кличе вила дозивати/ Бишћу, граду бијелому,
- 3 Бишаћком(у) капетану:
- 4 Господине капетане,/ ја сам ноћас санак снила
- 5 Да је вода потопила/ Бишћа, града бијелога,
- 6 А из воде гора никла/, више горе магла пала,
- 7 А у гори и у магли/ врло љута ватра гори.
- 8 Онда вели капетане:/ Да зла санка, бела вило!
- 9 Ја се могу досетити/ твоје санку ноћашњему:
- 10 Што је вода потопила/ Бишћа, града бијелога,
- 11 Оно ми је силна војска/ од Карловца бијелога;
- 12 Што из воде гора никла/, оно су ми бојна копља
- 13 Од каурске (силне) војске;
- 14 Што над гором магла пала/, оно су ми све барјаци
- 15 У табору каурском(у);
- 16 Што у гори и у магли/, што жестоко ватра гори,
- 17 Оно су ми добре пушке/, добре пушке и топови
- 18 У каурској (силној) војски.

Да ово неће бити првобитни осмерци типа 8², какви су претежно у овом зборнику у песмама под бр. 11, 16, 23, 40, 41, 45, 52, 137, 147, 171, 174, 175, 197, 203, 208, 209, не и 210, 214, 216, показивало би то што, насупрот овима, у наведеној песми бр. 116 поједини „осмерци“ не садрже сви мисаоне и синтаксичке, „реченичке“ целине него делове само, и то нарочито они под бројем: 1, 2, 5, 7, 9, 10, 11, 16, а уз то су само делови реченички и они под бр. 3, 13, 15, 18, издвојени овде као припеви. Такви случајеви налазе се, ређе, и у песми бр. 16 о женидби комарца с мухом, у којој се стих са реченичким објектом („мене муху удовицу“) понавља као засебан осмерац у стиховима 3, 7 и 20. Слично томе и у песми под бр. 181, која би се могла побугарштити овако :

- Шатор пење Краљевићу/ на вучјему вијалишту,
 На вил(ов)ском игралишту,
 К њем долази бела вила/ паке Марку говорила :
 Не пењ шатор, дели-Марко/, на нашем игралишту,
 На вучјем(у) вијалишту...

Али већ и ова, а више још варијанта њена од које Вук наводи само почетак у Рјечнику под *вијалиште*: Шатор пење Угрин Јанко/ Украј Саве, воде ладне, /На вилино игралиште/, На јуначко разбијште/, И на вучје вијалиште... показују да је ту силабичка осмерачка версификација потпуно овладавала, као у правим песмама колским, чијој врсти ова Вукова несумњиво припада.

Наша песма о бихаћком капетану, са вероватном историском подлогом у неуспелом нападу на Бихаћ хрватскога бана Баћањија и граничарског команданта у Карловцу, грофа Ауерсперга, године 1697 (в. Т. Брлића Freywillige Theilnahme), забележена почетком 18 века, дакле не много доцније него што је могла постати, а у моменту силабизирања бугарштичкога „тоничкога“ стиха, коме су не само други полустих, него оба, и први, силабички већ фиксирани на осам слогова (појава која се запажа у правим бугарштицама, Богишићевим, у „новијим“ у поређењу са још несилабизираним, Хекторовићевим на пр.), па је на ту осмерачку меру удешен већ и припев, раније обично шестерачки, али каткад и четвѐрачки (на пр. у Хекторовићевим), и петерачки (на пр. у бр. 2, 5, 11, 12, 19, 21, 31, 34, 38, 49, 52, и др.), и седмерачки (на пр. у бр. 11, 19, 25, 27, 28, 29, 36, 37, 38, и др.), на које би се, изостављањем заграђенога у наводима, свели и ови осмерачки.

Биће баш да је то подешавање и силабичко уједначавање припева са осмерачки силабизираним полустиховима и пореметило бугарштички стих у темељу, приближило га обичном осмерцу типа 8², колском, такође и епском у Црној Гори и Боки на пр. Ако се и овај, судећи нарочито по Боки, није развио некад из бугарштичкога, као што се чини да се из њега развио књижевни осмерац у Дубровнику.

Песма бр. 116, као и раније наведена под бр. 51. показивале би да се бугарштице нису изгубиле ни у почетку 18 века, него да су се у активном силабизирању преформирале у осмерачке, у потпуности; из ових пак, још брже, могле су се украсним ширењем, уметањем епитета, претапати и у десетерачке, по познатом шаблону: у Божића три ножића—у Божића три златна ножића.

*

Имаће још једна нарочита врста осмерачких народних песама, у које су се бугарштичке могле преформирати, утолико лакше што оне у основи, у вероватној првобитности својој и припадаху тој врсти песама. Мислим на тужбалице.

На ова домишљања упутило ме је разгледање последње свеске Прилога проучавању народне поезије (књ. II, св. 1), а у њима извештаја Т. Вукановића: *Тужбалице у Косаници, Лабу и Приштини*.

Између осталих, ту је на стр. 96, по казивању Видосаве Божинићке из Приштине, објављена тужбалица којом су пре педесет година (1876) Црногорке у Црној Гори ожалиле вођу херцеговачких устаника Максима Баћовића. Видосава ју је тачно

запамтила и репродуковала без измена. Она је с ретким припевима а у њој се нарочито истиче мисаона везаност по два осмерачка стиха, као оно у наведеној песми 116. У бугарштинском стиху изгледала би овако :

- 1 Што се коло окупило/ пред дворове Баћовића?
- 2 Ово коло необично/ у црно се све завило!
- 3 Што ј' оружје положено/ са добријех соколова,
- 4 И ођело све у крви?/ Што су токе све увјене?
- 5 Чини ми се познајем их/ да су токе са војводе
- 6 (Баћовића), бан-Максима!
- 7 Наш војводио од племена, [од племена] великога
- 8 Од Граова и Граовца/ и Вилуса и Бањана,
- 9 бан-Максима!
- 10 Ал ћу молит добру мајку, [добру мајку] Максиму,
- 11 Да раскрсти старе руке,/ да не кука без лијека.
- 12 Максим нам је погинуо,/ војвода ће останути:
- 13 Два су тића останула/ у гнијездо соколово....

Даље су изразитији осмерци с ређим припевима четворосложним.

Стихови : 1, 2, 3, 5 и 13 нарочито се истичу као мисаоне, „реченичке“ целине. Прави тужбалички припев, четворосложни, имамо у стиху 9, а по њему се види да је и осмерац под 6 добивен од таквог истог припева (*бан-Максима!*) дометањем овде ограђене речи (*Баћовића*) уз ранију одредбу (*војводе*) а без потребе смисла, већ само ради ритма према ранијим осмерцима. Обрнуто томе, непонављањем овде угласто ограђених речи у ст. 7 [*од племена*] и 10 [*добру мајку*], четворосложни завршеци тих овде побугарштинских стихова, приказали су се као припеви, и то они ређи, који нису само обични алитерациони узвици, него допуњују мисао предњег стиха, градећи с њим управо дванаестерац, као и доцнији у њој, ненаведени.

Како се честим уметањем четворосложних припева и после евентуалних осмерачких полустихова, а затим ширењем и тих четворосложних припева у осмерачке, цела песма претвара у осмерачку — приказује нам још боље тужбалица на стр. 97, такође репродукована по памћењу после десет година.

Забележена је овако :

- 1 У што си се заумило,
- 2 (чедо моје!)
- 3 Из велика његовања
- 4 (и држања)?
- 5 Тамо добра наћи нећеш

- 6 Већ два метра црне земље,
 7 (Те је) мајци (срце) црно!
 8 Нема тамо ладне воде,
 9 Да залијеш бону снагу!
 10 Е те мајка његовала
 11 Како злато на артију
 12 Зло је мајци (посред срца)! Итд.

Овде у стиховима 7. и 12. имамо очигледне четворосложне припеве, с алитерисаним речима према предњим стиховима с којима су у мисаоној вези (у 7: мајци *црно* — према... *црне земље* у 6; у 12: *зло* је мајци — према... *злашо*... у 11); од њих су постали осмерци додавањем овде ограђених речи, непотребних за бољи смисао. Уметањем тих припева иза полустихова и кидањем мисаоне целине у стиху, раније бугарштичка тужбалица постала је силабичка и осмерачка.

У могућном ранијем облику ова би тужбалица изгледала овако:

- 1 У шта си се замуло/ из велика његовања?
 2 Тамо добра наћи нећеш/ већ два метра црне земље,
 3 Мајци црно!
 4 Нема тамо ладне воде/, да залијеш бону снагу.
 5 Е те мајка његовала/ кано злато на артију,
 Зло је мајци!

Битне одлике тужбаличког припева: алитерационо слагање с главном речи у претходном стиху и природа узвика, апострофе а не мисаоне допуне, толико су честе и у припеву бугарштичком, да ми не треба наводити примера.

Домишљања ова и о метричкој вези између бугарштица и тужбалица, и могућно губљење првих у другима, дата овако узгред, мислим, заслужују особену студију. Утолико пре што ово није једини упут таквом решењу питања.

На то упућују и запажања М. С. Лалевића у истој свесци Прилога, на стр. 11, у прилогу: Прилог проучавању бугарштица.

Д. Косић

5. „Polonica“ kod Vuka St. Karadžića.

U svom monumentalnom delu, u hronici života i rada genijalnog Karadžića *Ljub. Stojanović* kaže da specijalnih, opširnijih studija o Vuku kao filologu, etnografu i istoriku, o njegovim vezama sa evropskim naučnicima ima još mnogo da se izradi.¹⁾ Vukove veze sa Poljacima i širenje među njima znanja o Srbima, osobito o srpskoj narodnoj pesmi, iznosi *Karel Paul* u interesantnom članku: *Vuk Stef. Karadžić a Poláci.*²⁾ Ja sam pokušao da prikažem — na osnovu Karadžićevih dela, njegove prepiske i drugih pristupačnih mi izvora — *kako je bilo znanje poljskog jezika kod Vuka, koji „se naučio malo čitati poljski“ za vreme svog boravka u Varšavi.* Znanje ili, tačnije rečeno, interesovanje za poljski jezik i poljsku nauku raslo je u Vuka s godinama, naročito posle njegova dolaska iz Rusije; zato i vidimo da je u njegovim docnijim delima ponešto doteranije nego u ranijim. Oštrouman, bistar, praktičan, bez knjiških tradicija Vuk — samouk ulazio je u pitanja poljske azbuke sa Adelungovim fonetskim pravilom: *piši kao što govoriš, čitaj kao što je napisano.* Međutim poljski pravopis nije fonetski, nego etimološki i tradicionalni otkuda su i potekle Vukove pogreške. Za Vukovo orientisanje u poljskim stvarima bio je odlučan njegov put u Rusiju preko Poljske i njegovi prijateljski odnosi sa poljskim naučnicima: *Lindeom, Bantkeom, Majevskim* i dr., pa zato razlikujem dva perioda u tom pravcu: 1° do 1818 god. (tj. pre odlaska u Rusiju), 2° posle 1818 god.

I doba.

U ovo doba Vukova opažanja su u vezi sa pitanjima koja su ga tada zanimala, tj. sa azbukom, pravopisom i izgovorom pojedinih glasova. Obrađujući krajem 1816 god. srpski rečnik, zainteresovao se za poljsku nauku, osobito za poljski „*Stownik*“ Lindea i Bantkea.³⁾ U „*Pismenici*“, izdatoj 1814 god., pominje samo *Adelunga, Dobrovskog*, ali o *Lindeu* ništa još ne kaže, iako je čuveni poljski leksikograf svršio te godine svoje delo. Ali već 1816 god. piše: *Славный Полякъ, Г. Линде, сочинивши недавно свой Польскій Словникъ, сравнио е съ Польскимъ езикомъ све ѱроче Славенске, кромъ Серб-*

1) *Život i rad Vuka Stef. Karadžića*, Beograd 1924, isp. Predgovor VII str.

2) *Slavia* IV, 265—78.

3) *Linde: Słownik języka polskiego*, I—III, Warszawa 1807—14. *Bandtke: Nowy słownik kieszonkowy polsko-niemiecko-francuski*, Breslau 1805.

скога, у којем печатана Рѣчника нїе нашао.¹⁾ Razume se da ga je u tom pravcu interesovanja za poljski etimologikon od Lindea upućivao Kopitar, koji je u „Srpskim novinama“ pisao o poljskom leksikografu i njegovu rečniku.²⁾ Prvi put piše Kopitar Vuku o Lindeu 1815 god. da je poslao poljskom naučniku njegovu „Pismenicu“. ³⁾ Time je hteo Kopitar da mu stvori veze sa predstavnicima poljske slavistike, ili da dobije na uzvrat od Lindea njegov rečnik. Ali izgleda da mu on nije poslao svoj rečnik, jer je Kopitar molio Dobrovskog 1817 god. da mu pomogne u skupljanju raznih rečnika, pa i Lindeova.⁴⁾ Vukov poznanik dr. *Lindau* piše mu 1817 god.: „*За шѣмъ большая бы была ваша заслуга и для вашего отечества и для всеобщей словесности, есѣли бы вы собирали словарь Сербскый по примѣру Польскаго Г. Линде.*“⁵⁾ Osim toga rečnika njegovi prijatelji, osobito „srpski Horacije“ *Mušicki* preporučivali su mu: *Neues Taschenwörterbuch der polnischen, deutschen und französischen Sprache Bantkea*.⁶⁾ Taj mu je rečnik poslao Kopitar, da bi mu dao ugled „*wie man kurz und doch erschöpfend ein Lexikon schreiben kann.*“⁷⁾ Isto tako poslao mu je gramatiku Bantkea.⁸⁾ Odatle je Vuk imao izvore za temeljno proučavanje poljskih jezičkih osobina. Nije isključeno da je u tome nešto dobio neposredno od Kopitara koji u svojoj gramatici pokazuje izvesno znanje poljskog jezika.⁹⁾

Vuk, stvarajući nov srpski pravopis na fonetskoj osnovi, da svakome glasu odgovara samo jedno slovo, izbacio je: w, ѡ, ѣ, jer, kao što u predgovoru rečnika kaže: „w ми друкчије не можемо изговорити, него као о, а *Пољаци* и *Крањци* имају друкчији глас за w... Ни *Руси* немају гласа за w (као и ми), зато га нијесу ни

1) Skupljeni gram. i polem. spisi I, 92.

2) Karel Paul, I. c.

3) Vukova prepiska I, 143.

4) Karel Paul, I. c. 269.

5) Vukova prepiska III, 1.

6) Mušicki je bio oduševljen tim rečnikom; 1817 god. piše Vuku: Мени се Бандтке најбоља допада, најпаче чрез раздѣленија разны значенија и због фразес. Ispor. Prep. II, 149.

7) Prep. I 158.

8) ib. „Die Grammatik von Bandtke liegt auch bei, falls Herr M. sie durchlesen wollte. Sie ist reich, aber schlecht geordnet.“ Izgleda da se nije koristio ovom gramatikom, jer je ona bila upućena Mušickome, koji je isto tako znao gramatiku *Kopčinskog*. Ispor. Karel Paul, I. c. 274.

9) Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark, Laibach 1808, str. 7.

uzeli meђu svoja slova“¹⁾ zatim: „w, ово треба *Пољацима* и *Русима* као и *Нијемцима*, *Маџарима* и *Турцима*; а ми мјесто њега имамо *u*“¹⁾ „x Србљи немају ни у каквој ријечи, а остали Славенски народи имају.“¹⁾ Јатачно је Vuk узео pol. *ó*. (на пр. *Bóg* || *Voga*), за neku vrstu zatvorenog *o*, као на пр. у мађарском *a* = otvoreno *o*, *ó* = zatvoreno *o*. Mislio je da je i poljski književni jezik još u toj eposi imao *ǫ*, ili *ǔ*. Nije nam čudno, što je rekao „и *Крањци* имају друкчији глас за w,“ jer je Kopitar sastavljajući jednu opštu slovensku azbuku hteo upotrebiti w za *ó*²⁾. Zatim, uz Vuka stoji taj „*monstrum scientiarum*“ — kako je nazivao *Jakov Grim* Kopitara —, koji u svojoj gramatici tvrdi: „Wir Krainer vermissen in dem Kyrillischen Alphabete nur noch einen Buchstab, für jene Art des *o*, welches ein Mittellaut zwischen *a* und *o* ist, und etwa dem franz. *â*. Vielleicht schrieb Kyrill dafür Ω .“³⁾ Napominjem još da i Bantke⁴⁾ razlikuje *ó* od *u*, iako je već tada *ó* bilo = *u*. Što se tiče glasa *h* poznato je da je Vuk kasnije, doterujući književni jezik, uveo i taj glas. *A. Kuharski*, poljski slavista za vreme svog naučnog putovanja po Crnoj Gori zapazio je glas *x*, i zato je kritikovao Vuka što je taj glas izbacio iz pravopisa.⁵⁾ Među navedenim primerima ima opažanja vrlo tananih, na pr. da se *s* i *z* ispred *j* izgovaraju u herceg. govoru kao poljsko *ś*, *ź*.⁶⁾ „Ерцеговци кашто изговарају *s* пред *j* као Пољско *ś* а *z* као *ź* н. п. *sjekura*, *sjušra*; *uzjeo*“.⁷⁾

Na kraju svoje gramatike, naštampane uz rečnik, nalazi se: Alphabeti Serborum cum vicinorum populorum et alliis cultioris Europae alphabetis παραλληλισμος⁸⁾, gde sam našao nekoliko: 1° nepravilnosti, i 2° nepotpunosti prema poljskoj azbuci.

1) Skupljeni gram. i polem. spisi II 12.

2) U jednoj prepisci iz 1809 god. *Dobrovský* piše Kopitaru: „das w ist unser dumpfes gedehntes *o*, *bóh*, jetzt *bűh*, *wól* = *wűl*; daher nahm es Cyrill den Dativ *om* damit zu bezeichnen, *bogom*, böhm. *bohům* 'diis'. Ihr gedehntes *ó* ist ja gut so bezeichnet, aber das *ǫ* sollte etwa nicht so bezeichnet werden, ispor. Jagić: Briefwechsel zwischen Dobrovský und Kopitar 1808—1828, str. 25.

3) Kopitar: l. c. 7.

4) Polnische Grammatik für Deutsche, Breslau 1808, str. 4: *ǫ* klingt wie ein kurzes *u*; *u* wird länger als *ǫ* ausgesprochen.

5) Францев: Польское славяновѣдѣніе, 473.

6) Belić: O Vukovim pogledima na srpske dialekte i književni jezik, Glas S. K. A. 82 kn., str. 143, 151, 203.

7) Skupljeni gram. i polem. spisi II, 27 (u dopisku).

8) Skupljeni gram. i polem. spisi II, 85.

1° *Nepravilnosti* :

serb.-graec.	serb.-lat.	croat.	bohem.	polon.
ђ	<i>dj, gj</i>	<i>dy, gy</i>	<i>d'</i>	—
ћ	<i>ch</i>	—	<i>t'</i>	—
џ	—	—	—	—

Međutim poznato je da poljski jezik ima *dź, ć* i *dż*. Nastaje sada pitanje, *zašto je Vuk pogrešio. Da li nije mogao da se upozna sa ovim glasovima iz pristupačnih mu poljskih rečnika.*

Poljski složeni suglasnici *ć, dź* — kao i uopšte umekšani konsonanti — pišu se u poljskom na tri načina: 1° na kraju reči i pred suglasnikom sa crticom tj. *ć, dź* (*brać, chodźmy*), 2° pred samoglasnikom bez crtice, ali u tom slučaju umesto dijakritičkog znaka piše se *i*, na pr. *będzie* = *бенђе*, 3° ispred *i* kao obični glasovi *c, dz* (onda isto tako bez crtice), ali to *i* izgovara se, na pr. *cicho* = *ћухо*, *dzisiaj* = *ђуцај* itd. Onda je Vuk, nesumnjivo, u primerima *będzie, cicho* i sličnim *video* i *čitao dz, c*, ili otprilike na ruski način *dz' c'*, ali ne *dź, ć* (*ђ, ћ*)¹⁾.

Vukova je greška mnogo manja kad se uzme u obzir da i Linde, objašnjavajući alternaciju *d*, meša oblike: *na wodzie, wiedziesz sa widzę*.²⁾ Pa možda je i poljski leksikograf, ne razlikujući slovo od glasa, pravopis od fonetike, analizirao ove primere sasvim vizuelno. Zatim u „*Tablicy podług narzędzi mowy*“ pominje samo *ć, dź*, a *dż* ne pominje.³⁾ Na drugom opet mestu kaže: „Pregledajući tada azbuku vidimo, da glasovi, koje su Poljake udaljile od ostalih Slovena jesu: *ć, dz*, (piše *dz*, iako bi moralo da bude *dź*), *ę, ą*...“⁴⁾ Obratiću još pažnju na jedan tehnički nedostatak prvog izdanja Lindeova rečnika: kod velikih slova u njemu nema dijakritičkih znakova: (na pr. *DODAC, DO-CWICZYC, DOIEZDZAC* itd.). Vuk je površno pregledao Lindeov „etimologikon“ i zato je uzeo samo reči naštampane velikim slovima, koje su se naročito isticale u naslovima. Prema tome Vuk se nije

1) Interesantno je, da Vuk za vreme svog boravka u Varšavi (1819 god.) piše Kopitaru: Naučio sam malo čitati poljski, ali *ę* ne mogu nikako da izgovorim n. p. *będze, geś, peť* čati se (i govori) *бенђе, ченс, уенћ* itd. Prepiska I 168. Piše dakle *będze, peť*, iako je već tada znao, da ovdje imamo *ђ, ћ*. All već 1857 god. piše pravilno *pięć*, ispor. Skupljeni gr. i pol. spisi III, 367.

2) Słownik języka polskiego I, uvod § 18 *d = dz = Boh: etc. d' t'. Woda, na wodzie; wiodę, wiedziesz* — Polon. *widzę*, Boh. *widjm, wid'eti*.

3) ib. § 35.

4) ib. § 42.

orientisao u tom labirintu poljske ortografije, iako je mogao naći kod Kopitara *ć*,¹⁾ a kod Bantkea²⁾ sva tri ova glasa (*ć, dž, dz, dž*).

2° *Nepotpunosti* :

serb.-graec.	croat.	bohem.	polon.
<i>j</i>	<i>j</i>	<i>g</i>	<i>i : ia</i>
<i>л</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l? : wilk</i>
<i>љ</i>	<i>ly</i>	—	<i>l : li</i>

Ove Vukove primedbe treba posmatrati u vezi sa stanjem ondašnje filologije poljske. U XVIII i u poč. XIX veka nema u poljskoj azbuci slova *j*, koje je tek zvanična reforma „*Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*“ (1830 god.) uvela u poljski pravopis. Samo je ponekad ono bilo na početku reči pred samoglasnikom ili suglasnikom; u prvom slučaju bilo je u funkciji *j*, u drugom umesto *i*. Umesto *j* upotrebljavalo se sistematski *i* (na početku sloga), pa *y* (na kraju reči³⁾). Tada Linde⁴⁾ piše: *język, porównay*, Bantke⁵⁾ *iest, obszerniey*. Ali u unutrašnjim slogovima ortografska kombinacija *ia, ie* itd. (na pr. *wiara, miara*) sasvim je drukčija nego na početku, tj. *wiara = v'ara || iadę = jadę*. Pa zato već Bantke kaže: zum Anfange des Wortes wird mit Recht statt *i* ein jod gesetzt; in der Mitte aber nur, wo der Unterschied der Aussprache es erfordert z. B. *jadę, richtiges als iadę*. Doch schreiben viele *iadę*.⁶⁾ Primedbe Bantkea i Lindea, koji su se bukvalno držali slova, svedoče da nije ondašnja filologija dobro razlikovala slovo od glasa. Na pr. Bantke smatra *ia, ię* itd. za diftong, pa *miara* čita *mjara*.⁷⁾ Prema tome, nije čudo što je Vuk propustio *j*, iako Linde u svojoj „*tablicy podług narzędzi mowy*“ navodi i *j* (ali odmah dalje piše *iadę, iechac*,⁸⁾), iako i Bantke⁹⁾ nabraja u azbuci *j*. I Vuk je primere kao *miara, wiara* čitao i transkribovao *mjara, wjara* (pa i danas se transkribuju na srpski poljska

1) l. c. str. 7 „aber gewiss ist es, dass Kyrill wäre ein Missionär bei den Polen gewesen, noch andere Schriftzeichen für die Polnischen Laute *ć, ź, ś*... hätte erfinden müssen.“

2) Polnische Grammatik für Deutsche, Breslau 1808, str. 2, 7; Nowy słownik kieszonkowy polsko-niemiecko-francuski, str. 15, 74, 118.

3) Łoś: Krótka gramatyka jęz. pol., str. 10.

4) Słownik jęz. pol., str. XIV.

5) Nowy słownik... , ispor. predgovor.

6) Polnische Grammatik für Deutsche, str. 8.

7) Dobrowski je predlagao za я, ѣ kombinaciju *ia, ie* ili *ja, je* — ispor. Francev: l. c. 288.

8) Słownik jęz. pol. § 35.

9) l. c. str. 2.

imena: *Miechów, Lubień* kao *Мјехов, Љубјењ*.¹⁾ Poljski jezik ima dva glasa *l*, tvrdo *l* (*ł*) i meko *l*. Vuk je imao mnogo teškoća sa podešavanjem tih glasova prema srpskome *л, љ*, jer srp. *л* ne odgovara sasvim tačno polj. *ł*, ni srp. *љ* polj. *ł*, event. *li*. Vukovo kolebanje se vidi i iz toga što je zabeležio *l?* (tj. sa znakom pitanja). Ali interesantno je i karakteristično za Vukovo fonetsko osećanje, da je razlikovao *l* ispred suglasnika i ispred *i*. Nema nikakve sumnje da je *l* u reči *wilk* tvrde, nego na pr. ispred *i*.²⁾ Moglo bi se još pretpostaviti da je Vuk našao ovaj citat kod Lindea: „da bi se razlikovalo *ł* od *l*,... još nekoji su dodavali *pleonastice* glas *i* na pr. pisali su *liuby, liubić*“,³⁾ a za Vuka *liub-* = *љуб-* kao *wiara* = *vjara*.

Iz tih pogrešaka vidimo da je Vuk, radeći na srpskom pravopisu, ulazio i u pitanja poljske azbuke sa Adelungovim pravilom: „*piši kao što govoriš, a čitaj kao što je napisano*.“ Ovo fonetsko načelo primenjivao je na jezik poljski, tačnije na ona pismena koja je uzeo iz rečnika Lindea ili Bantkea. Sve njegove pogreške dolaze otuda, što je: 1° *površno pregledao rečnik Lindea i Bantkea*, 2° *poljski pravopis je etimološki*. Mislim da se nije koristio gramatikom Bantkea, jer bi tamo našao *ć, dž, dz, j*.

II doba.

Krajem 1818 god. Vuk odlazi u Rusiju preko Krakova, Varšave, Vilna i Pskova.⁴⁾ U Krakovu ga je dočekaao *Bantke*, a u Varšavi *Linde, Majevski* i verovatno *Brođinjski*, prevodilac srpskih pesama. Čekajući na ruski pasoš, uči poljski jezik, *uglavnom da čita*. U jednom pismu Kopitaru kaže: „*naučio sam malo čitati poljski*.“⁵⁾ Prepire se sa Lindeom o nazalnim vokalima (*ę ǫ*)⁶⁾, i iz te prepirke vidi se velika razlika među bistrim, oštroomnim, praktičnim Vukom i knjiški obrazovanim Lindeom. S jedne strane samouk, bez školskih, književnih tradicija, s druge kabinetски naučnik, „*veliki pan*“ — kako ga je nazvao Vuk. Ušao je u tešnje veze sa Majevskim, koji se bavio poređenjem slovenskih jezika sa sanskritom. Posle svog dolaska u Beč iz Rusije u stalnoj je prepisci sa Poljacima (na žalost, mnogo

1) Belić: Naš jezik II, 51.

2) Mušicki, koji je znao gramatiku Bantkea, Kopčinskog, piše 1821 god. Vuku: Pade mi na um. Poljaci imaju u svojoj azbuci dva *l* i dva *n*, tvrdo *ł*, *n* i meko *l*, *n̄* — to bi se moglo kazati kod *љ, њ*. Ispor. Prepiska II, 283.

3) I. c. izd. II, str. XXIX.

4) Stojanović: I. c. 182, id. Karel Paul: I. c.

5) Prepiska I, 168.

6) Skupljeni gram. i pol. spisi III, 367 u dopisu.

pisama je izgubljeno). Vuk, dopisni član Krakovskog učenog društva, bio je poznat u Poljskoj samo u uskom krugu gramatičara kao „*auctor grammatici et lexicus*“, reformator pravopisa, i u širem krugu poljskih pisaca (*Mickjeviča, Zaleskog, Brođinjskog* i dr.) dobio je veliko ime skupljača srpskih pesama. Vuk je sada, znajući „*malo čitati poljski*“, učinio izvestan napredak u osnovnom znanju poljskog jezika. Ipak nije popravio sve ranije pogreške, i to zbog toga što već posle 1818 god. njegov rad ne ide više u pravcu ortografskom (problem srpskog pravopisa bio je rešen), već u pravcu sakupljačkom: on pribira nov dijalektološki materijal za II izdanje rečnika. U tome izdanju mogao je neke ranije pogreške (*ć, dž, đž, j*)¹⁾ ispraviti, ali nije već uz taj rečnik naštao novo popravljeno izdanje gramatike sa „*Alphabeti... παραλληλισμος*“. U III izd. (1898), koje su priredili *Dorđević* i *Stojanović*, na početku je data „*Alphabeti...*“ sa istim pogreškama (*ћ- pol. ѿ, к- pol. ѿ, ѱ- pol. ѿ*), ali popravljeno je *ј- pol. ј, л- pol. ѿ, њ- pol. л: ли*. Na tome se neću zadržavati, jer to nije Vukova ispravka. Čudim se samo, zašto redaktori nisu bili konsekventni i zašto nisu metnuli pol. *dž, ć, đž*.

U ovo doba Vuk ponavlja i popravlja ranija opažanja, sem toga daje nove interesantne primedbe koje svedoče da se u tom periodu svoga rada bavio pitanjima uporedne gramatike pod uticajem Dobrovskog.²⁾

A. Ponavljanje i popravljavanje ranijih opažanja.

„Srbi i Bugari nemaju glasa za *ѡ* (kao na pr. Rusi i Poljaci).“³⁾

„Kakogod Rusima ne treba *ѡ*, tako ne treba ni nama...“ ali oni (Rusi) u izgovoru imaju razliku između *ѡ* i *i*, kao i *Kranjci*, što imaju razliku između *ѡ* i *o*.“⁴⁾ Prema tome, već ne kaže „*Poljaci i*

1) ispor. njegovu kritiku Gajeva pravopisa, tj. tražio je da se načine slova za *ć, ž, ć, š* bez dijakritičkih znakova i obećavao je da će ih i sâm načiniti za one koji pišu latinicom, v. Belić: Glas S. K. A. 82 kn., str. 221; 1857 god. piše već *pięć, pienc*, v. Skupljeni gram. i pol. spisi III, 367. Pregledajući Grimov prevod svoje gramatike, našao je sigurno ovaj citat: „Die *ѡ* sprechen sie (Polen) noch beinahe vollständigens und bezeichnen sie mit einem dem Konsonantem übergeschriebenen Strich, der vermuthlich ein *i* bedeutet; ihr auslautendes *ń, ś, ć, dž, rż* etc. gilt dem russ. *нѡ, сѡ, ѡѡ, ѡѡ, рѡ*.“ v. J. Grimm: Wuk's Stephanowitsch kleine Serbische Grammatik..., Berlin 1824, XXXVII.

2) Skupljeni... II, 292 „Ja sam još prije nekoliko godina počeo prepravljati građu za srpsku gramatiku po načinu g. Dobrovskoga češke i slovenske gramatike.“

3) Skupljeni... II, 183 u dopisku.

4) ib. 108 str.

Kranjci," jer je već verovatno opazio za vreme svog boravka u Varšavi da je $\acute{o} = u$.

B. Nova opažanja.

Poznato je u istoriji slavistike sporno pitanje izgovora staroslov. nosnih vokala ъ , ѣ . Ovo pitanje rešio je *Vostokov* (1820 god.) pomoću poljskih ę , ą . „Otprije niko od Slavenskih književnika nije znao kako su se izgovarala ova dva slova, ko i ѣ ... dok se godine 1820 nije tome dosjetio *Vostokov*, u čemu mu je, kao što sam kaže, pomoglo poljsko izgovaranje.“¹⁾ Već za vreme svog boravka (1819 god.) u Varšavi piše *Vuk Kopitaru*: „Naučio sam malo čitati poljski, ali ę ne mogu nikako da izgovorim na pr. *będze*, *gęś*, *peń* čita se (i govori) *бенђе*, *генś*, *уенћ* itd.“²⁾ Taj citat ne objašnjava nam sasvim tačno, zašto *Vuk* nije mogao nikako da izgovori ę . Domišljati se možemo da nije mogao da izgovori čisto ę (franc. *fin*). Više o tome kaže on na drugom mestu: „Da su Poljaci ovako kao Rusi popravljali stari Slavenski jezik, oni zaista ne samo što ne bi pomiješali ѣ i ъ , nego bi zadržali i ъ , jer oni mjesta ili slogove ovijeh slova i današnji dan izgovaraju (za naše uho) *ko en* na pr. naše *uew*, starosl. *ѣѣѣ*, oni pišu *pieć*, a izgovaraju *ūjenti*; tako naše *dyra*, starosl. *дѣра*, oni pišu *dąga*, a izgovaraju *doma*. I Mađzari svedoče onijem Slavenskiem riječima, koje su primili od starijih Slavena da su se ova slova (ъ , ъ) izgovarala od prilike ovako kao što ih Poljaci danas izgovaraju...“³⁾ Hoću da iznesem još jednu stvar karakterističnu za metodu bistrog *Vuka*: „Godine 1819 razgovarajući se ja o ovakijem stvarima u Varšavi sa S. B. Linde dokazivao mi je on da se u ovakijem riječima ne izgovara čisto *en*, nego nešto kroz nos, što ja nijesam mogao ni izgovoriti.“⁴⁾ Da bih ja njemu dokazao da se izgovara čisto *en*, vrativši se u svoj stan otidem ka kćeri domaćinovoј, koja je nešto vezla na derđefu i zamolim je, da me uči Poljski, i tako najprije da bi mi napisala kako se poljski kaže *uew*, *rycka*, i još nekoliko ovakovijeh riječi; ona na molbu moju napiše mi *pienc*, *genś* itd.⁵⁾ Kad ja drugi put otidem k Lindeu i pokažem mu što je pisala Poljkinja u Varšavi, on mi, kao gotovo srdeci se odgovori, da su to ljudi koji ne znaju pravopisa ni etimologije, a ja mu na to rekнем, da se mi ne prepiremo, kako bi valjalo riječi pisati, nego

1) Skupljeni... III, 367/8.

2) Prepiska I, 168.

3) Skupljeni... III, 367.

4) ovde špacijonirano.

5) Skupljeni... III, 367 u dopisku.

kako se izgovaraju“.¹⁾ U tome se ogledaju dobre strane pronicljive Vukove analize i jezičkog osećanja. On nije mogao da izgovori čisto *ę* („nešto kroz nos“), o kojem mu je govorio Linde. I razume se da nije veliki naučnik, leksikograf, etimolog i *filolog*, nego Vuk — samouk, *dijalektolog*, imao pravo, ali samo delimice. Nosni samoglasnici izgovaraju se čisto pred spirantima, dakle *gęś*, ali *peńć* itd. Prema tome može se reći da *Linde-filolog* ceni slovo, a *Vuk-dijalektolog* — glas koji sasvim tačno razlikuje od mrtvog slova (ispor. „mi se ne prepiremo, kako bi valjalo riječi *pisati*, nego *kaķo se izgovaraju*“). U tome pogledu Vuk je bio inicijator.

Još nekoliko sitnica iz uporedne gramatike: „Slovo *щ* Rusi i drugi gotovo svi slavenski narodi izgovaraju u čitanju slavenskih knjiga kao *шч*, a Srbi i Bugari kao *шш*“.²⁾ Zna da **tj* ≥ srp. *ć*, rus. *č*, pol. i češ. *c*; „*noć*, *moć*, *peć*, *pozlaćen* (u ovakim riječma Rusi i Kranjci imaju *ч* mjesto *щ* na pr. *nočь... pozoločєnъ*, kranjski *pozlaćen*); a *Poljaci* i *Česi* imaju *c* i govore *noc*, *moc*, *pec*, *pozlaćen*“.³⁾ Ovu primedbu, pa i primere, uzeo je od Dobrovskog.⁴⁾ Pa i oblik *pozlaćen* češki je, a ne poljski. „Mjesto *što* ili *šta* oni govore *ča*, prema slovačkome *čo* (po čemu ih naši onda zovu čakavcima), a po varošima *ca* (prema Češkome i *Poljskome co*“.⁵⁾ U starim je slavenskim knjigama mjesto ovoga *a* (*starac*) svuda *ъ* ili *ь*, a u današnjima *e* ili *o* kao i u Ruskome (*a* i u *Poljskome* i u *Češkom*) jeziku“.⁶⁾ Pri prevodu Novog zavjeta služio se i poljskim tekstom, jer kaže: „Osim toga imao sam na stolu prijevode gotovo sviju evropskih jezika“,⁷⁾ pa znao je da *χαίρε* = pol. *bądź pozdrowiony*.⁸⁾

Vuk, koji je bio u stalnoj prepisci sa poljskim prijateljima, dobivao je pomoću Kopitara poljske knjige. Majevski mu je dao „*O Słowianach i ich pobratymcach*“, što je Vuk nazvao „*Slavene Indijanstvovavše*“,⁹⁾ Maćejovski „*Prawodawstwo Słowian*“.¹⁰⁾ Kada je

¹⁾ ib., na kraju špacijonirano. (Prestonicu Poljske piše Vuk *Вршана*).

²⁾ Skupljeni... II, 266.

³⁾ ib. 267.

⁴⁾ Lehrgebäude der böhmischen Sprache, Prag 1829, ispor. predgovor, str. IV.

⁵⁾ Skupljeni... III, 291.

⁶⁾ ib. II, 293.

⁷⁾ Skupljeni... III, 338.

⁸⁾ ib. 341.

⁹⁾ Prepiska I, 168.

¹⁰⁾ ib. 419 Kopitar piše Vuku 1832 god.: Von Macieiovski habe ich eben heute per Post ein Paket erhalten mit 1/2 Dutzend 1. Bandes seiner *prawodawstwa Słowian*, darunter auch ein Exemplär für Euere Excellenz.

postao član „Zakonodatelne komisije“ u službi kneza Miloša, tražio je Napoleonov Zakonik u poljskom prevodu. Taj prevod dobio je od Bantkea,¹⁾ pa i druge knjige, na čemu mu je bio veoma zahvalan.²⁾

Uzevši u obzir ceo njegov odnos prema poljskoj nauci i prema znanju poljskog jezika, moram reći da je Vuk „*najbolja glava među Srbima*“, „*gramatičarski genije*“ — kako ga je nazivao Kopitar — bavio poljskom naukom i jezikom, da bi mogao kazati o sebi „*Slavus sum, nihil slavici a me alienum puto*“. Razume se da je to znanje bilo površno, ali s druge strane vidimo na svakom koraku bistrog, oštroomnog samouka kako se bori sa teškoćama poljskog etimološkog pravopisa i kako dobro shvata tanane osobine poljskog jezika, tj. *ś*, *ź*, i nosne vokale.

Dr. St. Rospond

¹⁾ ib. 365 Vuk piše Kopitaru 1830 god.: vi dakle kupite ... na njemačkom jeziku; uz to kupite makar i poljska oba prevoda, barem da vidimo što su Poljaci s njim radili; str. 377 Kopitar Vuku iz Beča: Heute hab' ich das Ihnen von H. Bandtkie zu Geschenke übermachte französische Gesetzbuch in polnischer Übersetzung. Möge es Ihnen noch zu rechter Zeit zukommen, und viel helfen. *Sie wenigstens werden das polnische bald auf serbisches zu reducirn verstehen*; ib. 373 Kopitar Vuku: Sobald sie ankommt, will H. Bandtkie Ihnen ein Exemplär gratis nebst *anderen polonicis* durch mich übermachen.

²⁾ ib. 379 Vuk Kopitaru: Fala Bandtku na knjigama.

ХРОНИКА

1. † Јан Михал Розвадовски

7. XII 1867 — 14. III 1935

Умро је изненада, на железничкој станици у Варшави, када је ишао да одржи предавање под називом „Животна истина“. Са европским гласом, са великим заслугама за пољску и словенску науку, Јан Розвадовски је претстављао онај тип професора, научника и човека код којег су наука и живот чинили једну хармониску целину. Он је био у пуној снази и духовној свежини кад је умро. Још пре неколико месеци, месеца септембра 1934 год., председавао је магистрално Другом међународном славистичком конгресу у Варшави и Кракову. Свугде је био први, све је видео и све је сам водио.

Розвадовски је прво научно образовање добио у Јагелоновом универзитету у Кракову. Бавио се класичним језицима, проучавајући их лингвистички. И доцније када се бавио упоредном индоевропском граматику и словенском лингвистиком, а нарочито пољском, он никада није напуштао и класичне језике.

Посветивши се лингвистици, Розвадовски је узео да се бави специјално упоредном граматику индоевропских језика. После добивеног доктората у Кракову, отишао је у Лајпциг, одакле се вратио 1895 г. као индоевропеиста са добрим познавањем теориских страна упоредне граматике индоевропске и свих оних језика који у њу улазе. 1897 год. хабилитирао се у Краковском универзитету где је у то време био као контрактуални професор и Јан Бодуен де Куртене, тада већ познати и чувени лингвиста. Од 1899 год. Розвадовски је професор Краковског универзитета и у њему је стално остао држећи у својим рукама катедру упоредне граматике и опште лингвистике. Од 1925 до 1929 био је председник Пољске академије наука.

Розвадовски је био индивидуалан научник са врло широким научним интересом. Теориска страна језичких питања одвела га је у општу науку о језику о којој је написао неколико одличних дела. Најпознатија је из те области његове књига под називом *Wortbildung und Wortbedeutung* (1904), којом је устао против неких Вунтових учења. Али једно од најлепших његових дела је књига

на пољском језику „О појавима и развоју језика“ (1921), написана изванредним стилем.

Он има великих заслуга за стварање т. зв. краковске лингвистичке школе. Под патронатом Б. де Куртене, али у ствари под мудрим и неусиљеним вођењем Розвадовскога — лингвистичка школа Њича, Лоса и Розвадовског, доцније проширена и другим лицима, развила је од почетка XX века велику научну акцију у Пољској. То је један од ретких примера шта може да учини мала група људи на научном пољу повезана узајамним поштовањем и љубављу, а вођена незаинтересованим ичим другим до науком и моралном лепотом духовним вођом. Да, Розвадовски, иако дубоко несрећан у своме приватном животу, сједињавао је у себи све оно што је садржавала у себи класична формула $\kappa\alpha\lambda\omicron\varsigma \kappa\alpha\iota \acute{\alpha}\gamma\alpha\theta\omicron\varsigma$. Под његовим благотворним утицајем поникао је толико заслужни *Rocznik slawistyczny*, а када је Њич покретао за време великога рата *Język polski*, Розвадовски му је у свему помагао. И друга научна предузећа лингвистичко-филолошкога карактера, која су основана или у Пољској академији наука или у вези са њом, налазила су у Розвадовском или свога покретача или духовног заштитника. Зато је било сасвим природно да он буде претседник Другог међународног конгреса слависта који је био у Варшави, као најистакнутији и најдостојнији претставник у Пољској и славистичких лингвистичких и других дисциплина везаних са њима.

Розвадовски је волео да се бави етимологијом и историјом израза. Његова је жеља била да изда етимологички речник словенских језика и велика је штета што то није учинио. Јер да је Бернекеров речник и завршен, поред њега би било места и за један — тако да речемо — историски речник прасловенског језика који би — поред довођења у везу словенског прајезика са индоевропским — давао и развој речи у самом прасловенском језику. О томе се данас већ може говорити.

Из његових етимолошких студија, а нарочито етимологије имена река словенских, јавила су се као резултат разматрања о постојбини Словена и њихову пореклу.

Розвадовски је морао једно време (док није дошао у Краков Лос, а после смрти Маљиновског) да предаје словенске језике, а међу њима је нарочито добро знао српски и бугарски. У Лајпцигу се много дружио са Србима и могао је лепо говорити нашим језиком. Сам ми је причао да је после доласка из Лајпцига у Краков, још дуго мешао са пољским језиком и неке српске изразе који су му изгледали врло енергични...

Словенска фонетика, нарочито бугарска, словенски акценат, нарочито његове промене из прасловенске епохе — много дугују за своју савремену научну обраду Розвадовскоме. Али његове су нарочите заслуге за пољску фонетику, и то не старијих епоха, која се огледа у споменицима пољског језика и савремену. Његова „Historiczna głośownia“ (1 изд. 1914, 2 изд. 1923 изашла у заједничком делу под називом *Gramatyka polska*) је „дубља и потпунија — како вели проф. Њич — неголи и делови граматике који јој одговарају тако заслужног полонисте какав је био Лос“ (*Język polski XX*, 40).

Сем овога свега код Розвадовскога је била стална тежња хуманисте не само сâм да дође до нових сазнања и нових истина него да их преда и широким круговима свога народа.

Када се Розвадовскоме навршило 60 година живота, цео научни свет који га је знао, ценио и волео похитао је да учествује у његову јубилеју. Мало је научника уопште у свету којих је јубилеј био прослављен тако опширним зборником радова као што је јубилеј Розвадовскога два књигама *Symbolae grammaticae* које су биле њему у почаст издане.

Артиста и научник, човек и пријатељ, он је у непосредности и простоти, толико удаљеној од данашње сложености и извештачености, умео да сједини и дубину погледа и јасност излагања. Зато је он био подједнако симпатичан и вољен као човек и као научник; и зато је смрт његова са удвојеним болом одјекнула у душама свих његових поштовалаца и пријатеља.

А. Белић

2. Јубилеј К. Њича, проф. Крак. универзитета

Када је 30 септембра Други славистички конгрес био закључен, претставници словенске лингвистике позвати су били да присуствују прослави шездесетогодишњице од рођења К. Њича. Том приликом је пок. Розвадовски имао да му преда научни зборник радова његових ученика, старијих и млађих. *Slavia occidentalis* посветила је своју 12 књигу јубилару: *Księga pamiątkowa ku czci prof. Dr. Kazimierza Nitscha*.

Заслуге су проф. Њича за пољску и словенску науку тако велике да заслужују и веће признање него што је ово. Али овај Зборник радова ученика г. Њича најбоље показује шта је он дао нашој науци, ако за часак и не узмемо на ум оних 326 бројева под којима су изнети његови штампани радови. 35 ученика његових, са Љером-Сплавинским на челу, поднело му је у знак поштовања

и захвалности своје радове. Још је Јан Розвадовски додао своју изванредно тачну карактеристику проф. Њича (Kazimierz Nitsch, стр. 250—354) и Стефан Храбец Библиографски преглед радова проф. Њича до краја 1931 (354—369).

Свима славистима из других земаља било је врло пријатно што им се дала прилика да тога дана лично поздраве јубилара и да му појеле да свој плодни и многоструки рад настави, после богатог искуства које је стекао и опширних и дубоких знања које је десетинама година прибирао. Од тога ће имати подједнако користи и пољска наука и словенска наука.

А. Б.

3. Други славистички конгрес у Варшави и Кракову

По повратку са овога Конгреса, под свежим утисцима, ја сам саопштио широкој публици како је он текао и шта је дао (в. СКГласник, 16 октобар 1934, стр. 288—290; 1 новембар, 374—377). Овде то нећу понављати, већ ћу се позабавити самим предавањима која су одржана и рефератима који су прочитани.

Предмети предавања и реферата били су слободни. Општа питања славистике нису раније изношена као теме на које треба одговорити. Она су се каткада јављала поводом самих предавања. На Конгресу су биле четири секције. Ја ћу се позабавити оним што је изношено у I секцији која је била посвећена језику.

Само праћење разлагања на седницама, општим и специјалним, знатно је олакшано *Књигом* реферата коју је управа Конгреса издала (Księga referatów Sekcja I — Językoznawstwo. Warszawa, 1934, XII + 170 + IV. Вел. 8°).

Било је питања из опште науке о језику, из словенске уопредне граматике, из засебних словенских језика. Сва предавања нису одржана, али ће овде бити саопштени и називи неодржаних предавања.

I Предавања из опште науке о језику

А. *Аршимович*, Die Potentialität der Sprache. Он брани „могућност“ реализирања или остварења језика од схватања језика као ἐνέργεια, а не ἔργον. Он сматра да би то могло бити примењено само на „parole“ у смислу де-Сосира, а не и на langue. Ја сам мишљења, напротив, да се може применити на обоје.

Баршולי, Questione di geografia linguistica. Имао је намеру да говори о два питања: о конзервативности романског дијалекта Далмације

пре потпадања њена под Млетке (против мишљења П. Скока) и о значају заменице *те, ти* за сродство језика. На самом Конгресу г. Бартоли се ограничио само на ово друго питање свога реферата.

Х. Гершнер (недавно преминули професор Лавовског универзитета), *Z podstawowych zagadnień składniowych: o cechach istotnych zdania*. Говори о дефиницији реченице и хтео би у својој дефиницији да помири оне научнике који сматрају да се у дефиницији реченице поред везе појмова, онога члана који одређује и који бива одређиван, износи и однос према реченици онога ко говори (да ли је износи као стварност или оно што он само о њој мисли). Мислим да то проширење дефиниције реченице које сужава њен појам — није потребно.

Ј. ван Гинекен, *La biologie du langage et la phonologie* (неодржано).

О. Гриненшал, *Praktische Philologie*. Опште напомене о потребама оних који се баве славистиком: да странци треба и практички да савладају тако словенске језике да могу на њима мислити; да средња школа (немачка) треба да сарађује на том савлађивању словенских језика, да речници словенски нису потпуни, да би ваљало поправити и ортографију словенских језика и завести код свих словенских народа латинску терминологију.

В. Дорошевски, *Mowa mieszkańców wsi Staroźreby. Opis i tezy teoretyczne*. Мислим да је ово један од најинтересантнијих реферата на Конгресу, а можда и најинтересантнији. Али, како ми по свему изгледа, он на самоме Конгресу није добио онај значај који му стварно припада.

Дорошевски је узео да испита језик четири особе поменутог места, и то да испита изговор само неких особина. И нашао је да је ту све у покрету. Не само да се једно лице разликује од другог, него и оно само не говори увек на исти начин. У потсвести појединих личности има толико нагомиланих могућности изговора једног звука, добивених са различних страна, да те могућности и покрећу различне нијансе у изговору дотичних гласова. Не може се, дакле, говорити о *једној* фонему једнога гласа; па чак је питање, да ли се може говорити и о гласовним законима онако како се досад говорило.

Нема никакве сумње да је то врло важно питање, важно за теориску страну језика уопште. Место дискусија да пође у том правцу: да се види да ли је тај гласовни „Spielraum“ обавезан за све дијалекте, да ли разноликост варијаната покреће разноликост гласовних претстава дотичних гласова у дотичних особа, да ли је смешаност и апсолутно обавезна за све говоре или је у селу Староџреби она резултат укрштања дијалеката итд. итд., дискусија се кретала у сасвим другом правцу: колико те разлике имају практичне вредности за дијалектологе и шта оне за њих значе. А то је нешто друго! Па ипак ја мислим да ће овај реферат Дорошевског покренути многе на размишљање о теориским питањима која су са њим у вези.

З. Клеменсјевич, *Próba klasyfikacji złożzeń wypowiedzeniowych (zdań złożonych)*. Покушава да у десет група сведе све сложене реченице и у свакој групи издвоји једнакозависне (тј. независне) од неједнакозависних (тј. зависних). Не видим потребе за оваквом класификацијом реченица.

С. Романски, Задачи и възможности на една балканска филологија и у вези са тим *П. Скок*, Sur quelques problèmes de linguistique balkanique. Оно што тражи Романски (потребу балканологије), то већ постоји као што показује и предавање Скоково о појединим заједничким појавима неколиких балканских језика, на основу којих он износи и различне стране међубалканских језичких испитивања.

Х. Улашин, O istocie filologii słowiańskiej. Он хоће да јој одреди садржај и обим, али долази до песимистичког резултата да нема „науке зване словенском филологијом“. Она претставља везу или спој извесних наука утврђен традицијом и захтевима живота, дакле, према моментима практичне природе, а не теориске.

М. Вајнгарш, Slovník slovanského jazykozpytného názvosloví (неодржано).

II Предавања из упоредне граматике словенских језика

Е. Френкел, Wortschatz des Litauischen des Wilnagebiet unter besonderer Berücksichtigung der Nachbildung slavischer Redewendungen mit einheimischen Mitteln.

Г. Гунарсон, La soudure du verbe et du pronom dans le verbe réfléchi en slave. Ограничава се само на томе да покаже: да претпоставка проф. Бернекера о спајању у руском јез. енклитичне заменице са глаголом у једну реч — неће бити тачна. Очекујемо и позитивни део овог разлагања.

И. Књеша, Pochodzenie hungaryzmów karpackiej terminologii pasterskiej.

Хр. Кодов, Тракийскитѣ говори като преходѣ между източно-българскитѣ и македонски говори. Он хоће да докаже — против Цонева — да су македонизми у тракиским говорима од искона, а да нису донесени из Македоније. Међутим то треба доказати, а не тврдити. И ово је један ехо бугарске националне политичке школе у испитивању језика. Њен је главни претставник Ст. Младенов.

Х. Конечна, Wzdłużenie zastępcze. Сматра да је губљење полугласника на крају давало дуљење вокала претходног слога у зависности од природе сугласника на крају речи, а не од губљења звучности. Ја нисам уверен да је баш све сасвим тачно. Зар се не може претпоставити измена самих тих сугласника на крају речи (то нарочито вреди за сонантске сугласнике) која је могла дати дуљење и недужење вокала који су им претходили.

Љер-Сїлавињски, Dziedzictwo prasłowiańskie w słownictwie współczesnych języków słowiańskich. У пољском се језику образованог друштва сачувало 1700 речи прасловенског језика, и то више за спољашњи живот човеков него унутрашњи. Пољаци су наследили речник већ устаљеног пољопривредника, са друштвеним уређењем на основи племенској.

А. Мазон, Un parler de l'Albanie méridionale et le bulgaro-macédonien commun. Истиче значај дијалеката места *Бобошчице* и *Дреновјана* у јужној Албанији који су добили врло индивидуалан карактер. Они би заслуживали да буду исцрпно проучени.

А. Меје и Л. Тенијер, Rapport sur l'activité du Comité d'organisation de l'Atlas linguistique slave. Није одржано.

Ј. Микола, Das Problem des slavischen x.

Г. Нандрш, Les critères phonétiques dans l'étude de l'élément slave du roumain.

С. Росјонд, Toponomastyka słowiańska. Врло корисно информативно предавање о стању топонимике код свих Словена.

Ј. Б. Рудницки, Функції наростків *-ище*, *-ицько* в українській мові, як причинок до генези цих наростків на слов. ґрунті.

З. Русјевич, Zachodniosłowiańskie *тъпъ*, *сьпъ*, *јьпъ*. Гледа да свестрано докаже да је у тим заменицама *пъ* партикула, што је врло вероватно.

С. Смаљ Шиоцки, Питання про східнословянську прамову. Поново се враћа на питање да ли је било праруског језика и решава га негативно.

З. Шибер, Izoglosy wyrazowe polsko-łużyckie. Заједничке речи доњолужичког и пољског језика.

П. Вирш, Die sorbische Sprachgeographie. Говори о своме раду и постигнутим резултатима у томе правцу.

III Појединачни словенски језици.

Б. фон Арним, Beiträge zur diachronischen Sprachgeographie des Bulgarischen. Доказује, с правом, да је испадање *ъ* у *въз* или *о* у *воз* у дијалектима западне Бугарске — србизам или македонизам.

И. Барбулеску, Les plus anciens éléments du roumain en bulgare. Није одржано.

Л. Балије, Quelques caractéristiques de l'évolution du bulgare moderne. Износи ове познате три тенденције развитка данашњег бугарског језика: 1) скраћивање речи, 2) губљење меких гласова, 3) упрошћавање флексије.

А. Белић, Постанак словенске глаголске системе. Износи значај стварања системе глаголског вида за стварање и саме глаголске системе словенског прајезика (штампано у Гласу СКАкадемије).

М. Длуска, Systematyka głosek polskiego języka kulturalnego. Програмско предавање о критеријумима за поделу (класификацију) гласова. Као резултат разматрања износи три групе гласова: а) самогласнике, б) сонорне сугласнике и в) сугласнике.

Д. Ђуровић, Родительный падеж множественного числа на *-ѧ* въ сербскоохорватском языке. Износи сасвим невероватну хипотезу да је од *ѡгъвѧ*, са акцентом на крају, у ген. пл. могло бити добивено *црвѧ* фонетским путем.

Е. Гршчак, Вплив церкви и религије на украинську мову.

Ј. Хам, Ze studjów nad akcentem serbskochołowackim. Не слаже се са досадашњим проучавањем акцената, јер оно не одговара природи акцената. Све измене и померања акцената зависе, по његову мишљењу, од чувања првобитне „експресивности“ на коренову слогу и од изношења (истицања) морфолошке или синтаксичке функције или значења дане речи или израза. То предавач није доказао. Све је врло магловито и фантастично.

С. Карцевски, О структуре русског наречия. Примедбе принципог карактера, у којима нема ничег новог.

П. Ковалик, Формації наворотних дієслів ув українській мові.

В. Курашкевич, Nowe wyniki w badaniach nad ikawizmem małoruskim. Даје критику теорије Јелене Курило о постанку *i* у речима типа *bib* од *bobъ*.

Ј. Кури, Nárýs částečné charakteristiky jazyka kodexu Assemanova, podle fototypického vydání. Неодржано.

Љ. Новак, Slovenčina a Mad'arčina v prvých storočiach ich dejín v Strednej Európe.

М. Рудзињска, Charakterystyka języka urzędowego Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Г. Ружичић, Genetički dualizam maćedonskih govora (неодржано).

В. Симович, Поява *w* (*ÿ*) післ голосних у формі мин. часу чол. роду одн. українського дієслова типу: читав (*čytaÿ*), знав (*znaÿ*).

Р. Смаљ-Штоцки, Значіння українських прикметників.

Ј. Станислав, Dva problémy zo slovenčiny. Прво се питање тиче јужнословенских особина које се находе у словачком језику. То је *rat-*, *lat-* за **ořt-*, **oř-*. Станислав тумачи то тиме што се јужнословенска језичка област (пре доласка Маџара) пружала до словачке земље и тако је једна изоглоса јужнословенска обухватила средњи део словачких дијалеката. Друго се тиче порекла источнословачких дијалеката и учествовања или неучествовања пољских елемената у њима.

Ј. Шемлеј, Ślady wpływu pisowni Eutymjusza w Ewangeljarzu Cyryła Trankwiljona Stawrowieckiego (Rochmanów 1619).

Н. Трубецкој, Die sogenannte Entpalatalisierung der ursl. *e* und *ě* vor harten Dentalen im Polnischen vom Standpunkte der Phonologie (неодржано).

Б. Унбегаун, Les tâches urgentes de l'histoire du russe. Програмско предавање о потребама проучавања извесних периода руског језика (нарочито, почевши од XVI) на основу што већег броја споменика.

А. Вајан, La traduction vieux-slave du Traité de la Virginité de saint Basile (неодржано).

Ј. Вајс, Textová povaha (charakter) staroslovanského evangelního překlada cyrilometodějského. Ј. Вајс налази да је Добровски имао право кад је доказивао да је превод Ђирила и Методија извршен са редакције цариградске, а тамо где од ње отстапа, он прилази текстовима „западним“, јер они варијанти који су у њему претстављали су одломке од старих, претсирских текстова „западних“.

Сш. П. Василев, Стилно-езиково проучване на славянския писателъ съ огледъ къмъ българската литература (Иванъ Вазовъ и Пенчо Славейковъ).

М. Вајнарш, Příspěvky k lexikologickému rozboru jazyka staroslověnského (неодржано).

М. Вајнарш, Příspěvky k staroslověnské syntaxi a stylistice (неодржано).

М. Вајнарш, Český typ jazyka církevněslovanského, jeho památky a význam (неодржано).

Н. ван Вајк, O Pateryku, przetłumaczonym przez św. Metodego. Доказује да је баш Методије, као што вели његово житије, и превео Патерик.

Ја сам навео и неодржана, али раније пријављена предавања, да се види којим се питањима интересују савремени слависти. Предавања су била од врло различне вредности. Општих, проблемских предавања било је релативно мало. Тако исто овога пута нису изношена на дискусију она питања савремене словенске лингвистике и филологије која су била у тако великом броју покренута на Првом славистичком конгресу у Прагу. Могао се констатовати велик број млађих научних снага, нарочито код самих Пољака, од којих су неки одржали добра предавања. Видело се такође да пољска научна школа има својих ученика и изван Пољске. Изнесена питања пред великим научним форумом и дискусија која се често поводом њих водила — биће несумњиво од значаја за даљи развитак наше науке.

Трећи међународни славистички конгрес одржаће се 1939 године у Београду.

У вези са овим конгресима налази се и велико издање чешко предавања и реферата одржаних на Првом међународном конгресу слависта одржаном у Прагу 1929 год.: *Sborník prací I sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. Svazek II. Přednášky*. Uspořádali Jiří Horák, Matyáš Murko, Miloš Weingart a Stanislav Petíra. Praha. 1932. VI + 1129. 8.

О овој важној публикацији проговоримо у идућој књизи ЈФ.

Славистички конгрес у Варшави дао је могућност свима учесницима својим да се упознају са многим странама духовног живота Пољске, да осете снагу духовног развика њена која се јавља у свима деловима простране земље пољске, да се диве њеним старинама из прошлости и да оцене необично гостољубље свих претставника пољског друштва. Он је дао прилике удаљеним по простору претставницима исте науке да се упознају и измењају мисли. Кад се томе дода и велики научни програм који је тај Конгрес имао да савлада, онда се може рећи да је он свој задатак испунио са успехом. Нека је на томе наша искрена захвалност свима приређивачима овог Конгреса, а нарочито њеном Претседнику, који — на превелику жалост наше науке — није више у животу.

А. Б.

КРИТИКА

1. — MEILLET A. **Le slave commun**, seconde édition revue et augmentée avec le concours de A. Vaillant, professeur à l'École des Langues orientales et à l'École des Hautes-Etudes. Paris 1934. 538. 8°.

Књига проф. Меје-а остала је углавном иста. Проф. Вајан је прегледао књигу, исправио раније пропуштене грешке и изнова је израдио главу о акцентуацији, унесавши у њу резултате савремене науке и поменувши и најновије радове.

Прасловенски језик проф. Меје-а претставља у неким случајевима оно стање језика свих Словена које се одређује присуством индоевропских елемената у њему; у другим случајевима захваћен је део развика прасловенског језика, а у неким опет случајевима дати су процеси који су се извршили при крају прасловенске епохе. Засада се друкчије није ни могло радити, јер би за свако друкчије претстављање прасловенског језика биле потребне нове и врло опсежне студије.

Нема никакве сумње да се много штошта могло и друкчије изнети и знатно потпуније претставити, него што је то у овој књизи учињено. Али и оваква каква је она претставља врло драгоцену књигу наше науке. Погледи тако истакнутих научника као што је проф. Меје, његово велико искуство и његова врло опширна знања — дају јој особиту вредност. И онда када се са нечим у њој не слажемо, врло је корисно да је запитамо за савет и да у својим даљим испитивањима водимо рачуна о ономе што је у њој изнесено.

Ми зато и ово издање књиге проф. Меје-а топло препоручујемо својим читаоцима.

А. Б.

2. — ТРИВУНАЦ д-р МИЛОШ, професор Београдског универзитета, **Вуков докторат** (са два факсимила), из Страног прегледа, прво и друго полгође 1934, бр. 1—4. Београд, 1935. 15. 8°.

24 септембра 1823 г. Вук Караџић је постао доктор Јенског универзитета. Развила се полемика око тога да ли је тај докторат почасни или редовни. Наши су писци, полазећи од наших мерила,

сматрали да је докторат Вуков почасни, јер се зна да Вук у Јени није полагао никаквих испита. Тако је мислио и Скерлић (Историја нове српске књижевности II изд. 1921, 241). Али није сâм Скерлић тако мислио; тако је мислио и најбољи биограф Вуков И. И. Срезњевски, а можда и сам Вук.

Али томе се противе неке стварне чињенице. И Х. Вендел (Südslawische Silhouetten, 46—57) с правом је изнео да се према актима Јенског универзитета јасно види да је Вук Караџић добио редовни докторат. То потврђује и докторска диплома коју у фак-симили доноси г. Тривунац, а у којој стоји да је Вук добио почасни, ранг, права и привилегије доктора филозофије. Према томе је јасно, особито кад се дода да је Караџић морао платити и таксе¹⁾, да је он добио прави докторат.

Г. Тривунац се колеба и мисли да је докторат редовни по форми, а почасни по суштини, да некако, у ствари, стоји међу редовним докторатом и почасним, али да је ближи овом последњем.

Ја мислим да је овде питање у једном: како је сам Јенски универзитет гледао на овај докторат, а не како је сам Вук на њега гледао. Јер је и сам Вук могао мешати у овоме два гледишта. Вук је несумњиво добио докторат за научне заслуге; питање је само како се давао тај докторат: као редовни или као почасни. Овде је питање техничко, административно и формално, а не по суштини, јер је по суштини сваки докторат „награда“ или „почаст“ за извесне научне заслуге.

Колико је мени познато, у другој половини XIX века немачки су се докторати, редовни докторати, добивали на тај начин што су кандидати полагали усмене испите и подносили израђен научни рад (дисертацију); али ако су сем дисертације имали још ваљаних научних радова, они су могли бити ослобођени од полагања усмених испита. Такав је докторат на пр. добио Јагић у Лајпцигу 1870 год.

На основу Вукове докторске дипломе мора се претпоставити да се у I-ој половини XIX в., а можда у неким немачким Универзитетима и у II-ој половини, редовни докторат могао добити и без дисертације и без усмених испита, само на основу признатих научних радова. Такав је и докторат Вуков. Он је, дакле, и по праву које даје и по облику редовни докторат. Како се заслужни научни

¹⁾ Г. Тривунац је донео у својој расправи цело писмо проф. Јох. Сев. Фатера упућено Јенском унив. о Вукову докторату у којем се говори о смањивању такса за докторат.

радови и научне заслуге мешају, „почасти доктора“ и „почасни докторат“, то је и Вук сам могао сматрати да је ово нека врста почасног доктората. У ствари, његов докторат то несумњиво није.

Ова расправа г. Тривунца то нам је јасним начином показала.

18. IV. 1935

А. Б.

3. — UNBEGAUN BORIS, docteur ès lettres, **Les débuts de la langue littéraire chez les Serbes**, Paris, 1935. 83. 8°. — Travaux publiés par l'Institut d'études slaves. — XV.

Б. Унбегаун вели да се мало зна о ономе што је претходило Караџићевој реформи и да је он вољан да у том правцу помогне нашој науци (стр. 13). Сматра да би било потребно да се испита наш књижевни језик корак по корак према „својој функцији“. Његова књига „n'a d'autre prétention que de poser le problème et d'indiquer quelques méthodes possibles pour le traiter“ (14). Објашњавајући своју идеју, он вели даље: „Nous nous efforcerons simplement de montrer quelle a été, à des étapes historiques diverses, la conception du serbe littéraire, et comment cette conception a été réalisée“ (14).

Иако има доста дѐла о XVIII веку и о Доситеју, у којима се говори и о увођењу рускоцрквеног језика у нашу цркву и руског или рускоцрквеног у тадашњу књижевност нашу, у којима се расправља о Доситејеву језику, ипак је било умесно посветити баш књижевном језику тога времена једно дело које би показало — јасније него што је досад било — под којим се приликама појавио реформаторски рад Караџићев. Ту празнину желео је да попуни Унбегаун. Али је он осећао да је то немогућно било учинити у овако малој књизи. Зато се ограничио да изнесе главни проблем, да покаже методе којима се може доћи до његова решења. Другим речима, он је хтео да покаже каква је била концепција код наших људи о књижевном језику у време првих почетака нашег књижевног језика у XVIII в. и како је та концепција остваривана. Ове намере младога слависте ми можемо само најсрдачније поздравити.¹⁾

¹⁾ Писцу се свакако случајно омакло: du Bosniaque Kačić-Miošić (12); мислим да је незгодно у славистичком делу писати Сент Андреју — Szent Endre (21). Тако исто сматрам да је било згодније употребљавати назив Војводина за Србе у Бачкој, Банату (који је био извесно време у свом горњем делу и под непосредном аустриском влашћу) и у Војној Граници, која је имала аутономију, него La Hongrie, иако је назив Војводина из доцнијег времена.

Он сматра да се развитак књижевног језика у Војводини пре Караџићеве реформе природно дели у три периода :

1. Од 1690 г. до око 1740 г. када је у употреби средње-вековни српскоцрквени језик ;

2. Од 1740 до 1780 када тај језик постаје рускоцрквени или руски тога времена пословењени, поред којег се почиње употребљавати и „славеносербски“ (тј. српкословенски) и руски ;

3. Од 1780 г. до краја XVIII в. или до почетка XIX када побеђује славеносербски или српскоруски и када се јављају покушаји да он буде замењен простонародним језиком без словенизама.

Наравно, такве поделе не могу никад бити сасвим тачне; тако на пр. најважнија рускоцрквеним језиком написана дела Јована Рајића — појавила су се у трећем периоду и сл.; али ипак — по суштини — ова три периода дају извесну претставу о ономе што се у дотичном периоду јављало као карактеристична црта књижевног језика.

Цело даље излагање поделио је писац у четири главе: црквеносрпски као књижевни језик (17—27 стр.); почеци руског утицаја (28—36); црквеноруски као књижевни језик (37—55); почеци српског књижевног језика (56—74).

У првом одељку он даје одломак из Александрова рукописа (по Новаковићевим Примерима), задржава се на Хроници Ђорђа Бранковића, на раду Гаврила Стефановића Венцловића. Његова примедба, да се народни језик Гаврила Венцловића не може сматрати као почетак књижевног језика нашег на народној основици, — потпуно је тачна. Ту додирује и питање о административном језику нашем у почетку XVIII века.

У другој глави говори о толико пута препричаном доласку Суворова и Ем. Козачинског у Војводину и о језику који су они донели. Утврђује — као што је и досада било јасно — да је језик који су они донели (у граматикама, букварима и др. књигама) био заиста црквеноруски.

Најбољи део расправе је трећа глава (Le slavon russe langue littéraire 37—55). У њој писац анализира књижевни језик код Жефаровића, у Трношком летопису, у делима Орфелиновим, Јулинчевим и Рајићевим. Сасвим тачно утврђује да је тај језик у теолошким или верскоморалним делима-црквеноруски, а у делима световне садржине — руски тога времена, удешен према црквеноруском. Јер треба знати да је у другој половини XVIII века некадашњи књи-

жевни рускоцрквени језик у руској књижевности био већ знатно „русифициран“. Наши књижевници тога времена то су добро осећали и знали су да је тек рускоцрквени језик — према мишљењу које је тада било необично распрострањено код нас — онај стари словенски који је и наш стари језик. Зато су, служећи се руским језиком тога времена, морали тај језик преобрати у рускоцрквени да би могао послужити као наш књижевни језик. Да то преобраћање није било и није могло бити потпуно, по себи се разуме.

Писац говори да су наши књижевници имали „une idée confuse“ о књижевном језику, и своме и црквеноруском. Сама идеја била им је сасвим јасна, али је била у основици својој погрешна.

Тачно износи писац потребу да се проучи говорни језик тога времена (53); али није видео везу тога језика са грађанским језиком који се помиње у трактату Теодора Јанковића Миријевског (54—55). Тако исто и значај тога трактата и идеја које се у њему износе — нису добили оно осветљење и оно место у развоју погледа на наш књижевни језик које им припада.

Најзад у IV одељку (*Les débuts du serbe littéraire*) писац износи прве почетке писања српским језиком у XVIII веку. Изнео сам већ да је тачно изнео значај тих почетака код Гаврила Стефановића; а то исто вреди и за Орфелина и Рајића. Мислим да неће бити тачна примедба пишчева, ако се прими без ограничења: „Il est piquant de constater que le gouvernement de Vienne veillait non seulement à la pureté de la langue serbe, mais aussi à celle de la doctrine orthodoxe“ и сл. (57), јер оно што је тражила аустриска влада од Срба између 1770 и 1779 год. и што се донекле огледа у школском уставу од 1776 г. (који је сада у целини прештампан од Д. Кириловић, Српске основне школе у Војводини у 18 веку, стр. 81—101), а још више у другим корацима аустриске владе предузиманим у Тамишком Банату од 1770 г. — не оправдава ту похвалу. „Простонародни“ језик, исто онако као и „латиница“, коју су аустриске власти већ тада хтеле да уведу у српске основне школе, а тако исто и захтев да православна деца иду у католичке школе где православних нема — имали су да изједначе уређење у овом правцу школа у Војводини са школама у Славонији и Хрватској. У духу тога рада појавила се и наредба Марије Терезије 1779 год., којој се успротивио наш народ у Војводини врло енергично, да се у школе uvede простонародни језик и латиница.

Најзад се писац задржава на појави Доситејевих књига и Доситејеу значају за развој погледа на књижевни језик. Не би се

могло рећи за словенизме да их је Доситеј употребљавао да њима обогати народни језик и не може се, мислим, рећи да је Доситеј учинио да се промене улоге црквенословенског и народног језика. Овај одељак је блед и непотпун.

Нема никакве сумње да је књига Унбегаунова добар прилог проучавању нашег књижевног језика у XVIII веку, али се не може рећи да су у њој сва питања о њему подједнако исцрпно и добро стављена. Да би се та питања могла ставити и проучити, било је потребно да се при њеној изради узму у обзир сви моменти: и књижевни, и језички, и историски, и културни и политички. Тада би се видело да се у целом XVIII веку српска духовна власт бори против насилног унијаћења, па било да се оно огледа у стварним покушајима унијаћења, било да се оно спроводи којим другим путем. Иако су претставници српске цркве почетком XVIII в. заиста мислили да је црквеноруски — старосрпски, они не би напустили српскоцрквени језик да се нису бојали да им преко књига штампаних тим језиком у границама Аустрије не дође унија; православна и силна Русија, са својим црквеним језиком, била им је највећа заштита од тога. У II-ој половини XVIII века аустријске власти, плашећи се овог духовног оријентисања свога живља према Русији, свима средствима се старају да приближе српско становништво Војводине осталом „илирском“ становништву Монархије. Зато траже да се уведу простонародни језик и латиница у школе Тамишког Баната, који је 70-тих година XVIII в. био под непосредном политичком управом Аустрије, а 1779 год. — траже то исто и за све школе православних Срба.

За духовне власти Војводине — латиница и простонародни језик постали су највећи непријатељи православља и, према томе, и наше националности. Може се рећи да се у то време, око 1780 год., то двоје, латиница и народни или простонародни језик, изједначило у свести наших одговорних фактора у Војводини као две подједнако велике опасности за наш народ. Зато Теодор Јанковић, директор српских школа у Банату, који је добро познавао све скривене разлоге оваквога рада аустријске владе, поред *ћирилице* тражи *грађански* језик, а устаје привидно против црквеноруског (или словенског) језика, додељујући му место у цркви и тражећи да се и даље у школи учи.

После извесне борбе, најзад, *ћирилица* остаје и *грађански* језик. Тај *грађански* језик наше школске и духовне власти ставиле

су насупрот аустриском захтеву о *просћонародном* језику, док су *лаштиници* ставили насупрот *ћирилицу*.

Та и друга питања, која су у вези са њима, могу се разумети тек онда ако се узму у обзир сви културни и политички моменти — поред чисто књижевних — који су били од значаја за наш народ у Војводини у XVIII в. Тада ће нам бити јасно и много штошта друго што је овако остало у излагању Унбегауна у тами. Али о свему томе ја ћу имати прилике да говорим на другом месту.

А. Б.

4. — MUSIĆ d-r. A. **Značenje i upotreba participâ u srpsko-hrvatskom jeziku.** Napisao redovni pravi član — —. Rad, 1935, 250, стр. 127—157.

Мусић у својој расправи полази од придева и мисли да и за глаголске партиципе вреди исто оно што и за придеве, тј. да и за њих вреди тројака употреба: атрибутивна, апозитивна и предикативна (127).

Атрибутивна је употреба она којом се неки предмет одређује као да припада извесној врсти: на пр. „*добар се ученик хвали*“ за разлику од рђава ученика који се не хвали. Одређеност и неодређеност не утиче на измену тога односа. Овамо иду сва *epitheta ornantia* наше народне поезије.

Апозитивна је употреба када се придевом означује својство које утиче на глаголску радњу, служи јој као узрок или услов. На пр. *Сељанин жедан и жељан вина ђође за њим*. Према томе, ову употребу Мусић одваја, иако се и у овом случају употребљава у нашем језику неодређени вид, од употребе неодређеног вида у првом случају. Али је питање, да ли њу овако треба делити, иако је несумњиво да међу њима има разлике.

Нема никакве сумње да има доста примера којима би се могла потврдити дефиниција апозитивног придева у Мусићеву схватању. Али их има толико исто који му се у извесном правцуprotиве. Може се рећи: *Петровић жељан славе и жудан усјеха умре на ђречац*. Не може се рећи, а и Мусић не би рекао, да је он умро зато што је био жељан славе или да су ово услови под којима се његова смрт врши. Зато ја сматрам да исто онако као што нема апозитивног партиципа, о којем Мусић полемисе са различним научницима у своме екскурсу (стр. 154—157), тако исто сам уверен да „апозитивни“ придев, ако останемо при овоме називу, не значи по природи својој оно што хоће Мусић, већ је и он једна врста атри-

бута. Шта се њиме износи? Њиме се износи само једно накнадно, пролазно својство именице које се додаје. Од те случајности, накнадности, пролазности тога својства и долази његов неодређени облик. Јасно је да је тај неодређени облик поникао у предикату, и да је, додат именици као атрибут, донео своје предикативне особине.

Какав је однос овог „апозитивног“ атрибута према неодређеном виду правога атрибута? Њихова разлика у значењу потиче од њихова порекла. Када је одређени придевски вид почео да значи познату, урођену или одређену особину једног предмета (испор. *бели лук*, *плавни камен* итд.), онда је он почео да значи један појам с именицом. Код извесних именица према одређеном појму *добри човек* — човек који је познат као добар, који је увек добар, неодређени је вид *дабар човек*. У првом је случају одређени појам узет као познат, а у другом случају одређени појам узет је уопште. Према томе, неодређени је вид овде порекла атрибутивног, а тамо је био порекла предикативног; а добивена су оба према општем развитку у реченици придевских значења (исп. стр.212—216).

Тако исто ја се не могу сложити са Мусићем у тумачењу предикативног придева. Он тумачи реченицу: *мршав ђаде ђокрај браћа свога*, да је *ђаде prius*, а *мршав posterius*, тј. *ђаде шако да је мршав*. Много би било природније протумачити *ђаде* као *posterius*, а *мршав* као *prius*, тј. паде зато што је мртав. Али и једно и друго не би било ни тачно ни потребно: *мршав* је оно што прати *ђаде*, део предиката, као да је речено: *он је мршав*. Функција *ђаде* даје само део функције предиката, а други је део *мршав*; *ђаде* није још копула, као што је констатовао и Мусић, али јој се приближава. Да ли ће се такав део предиката исказати прилогом или придевом зависи од значења придева. Може се рећи: *он дође весело* или *он дође весело*, зато што стварно *весело* може ближе одређивати радњу *ићи*, али *она дође боса* — не може као појам ближе одређивати глагол *дође*, али може значити својство субјекта које је пратило радњу предикативу и које се на тај начин додавало као скраћени, други предикат. Зато се у свима тим случајевима у нашем језику употребљава неодређени придевски вид који се слаже са субјектом (или у друкчијим случајевима — са речју на коју се односи).

Прелазећи на партиципе, Мусић вели да су два партиципа сачувала у нашем језику придевску природу: парт. акт. II и парт. пас. II (*чувао* и *чуван*, стр. 134). Овако се обично говори у нашим граматикама, али то није сасвим тачно. У ствари, потпуно *придевску природу* сачувао је само *шрѣни глаголски придев* (*чуван*), јер се

он може употребљавати у свима родовима и свима падежима (исп. о њему ниже); али то се не може рећи у истој мери за парт. акт. (чувао). Тај партицип или прелази у обичан придев (код глагола са непрелазним значењем, исп. Наш језик II, стр. 33-39) или има врло ограничену придевску промену: он се употребљава само у ном. јд. и мн. и у том облику у свима родовима; али будући такав он се не може употребити атрибушки уз именицу: на пр. *радио*, *писао*, *певао* и сл. уопште изван ном. јд. и мн. непроменљиви су докле год значе *радни* облик. Према томе, за тај се партицип може рећи: или да прелази у прост придев или да служи за грађење извесних глаголских облика. Сам он престао је бити променљив партицип.

Једно од централних питања ове расправе Мусићеве јесте, како се извршио у нашем језику прелаз партиципа сад. и прошлог времена у прилоге. Зашто су партиципи на *ћи* (*ће*) или-*вши* (*в*) постали прилози?

За Мусића је то питање утолико важније и теже, што он, поводећи се за Даничићем (и Лескином), сматра да су наши глаголски прилози на *ћи* или *вши*, стари ном. мн., који су *заменили* још старије ном. мн. на *е*. Од XIV века употребљавају се облици на *и* место облика на *е* који се чувају још до 16 века.

Са овим мишљењем Мусићевим ја се не могу сложити. На то нам не дају права ни Даничићев материјал ни унутрашњи разлози. Баш сви могући моменти говоре против тога да су облици на *и* номинатив множине. Они су све друго, само то не. Шта претстављају партиципи уопште?

То су глаголски облици који показују да се глаголска радња као особина приписивала именици *за извесно време*: „жена *плачјиши* *приде*“ значи *жена која плакаше дође*. То не значи *плачна жена дође*, већ *жена у плачу дође*. Другим речима, радња се као особина приписује именици само за извесно време, али је она увек паралелна (тј. парт. сад. врем.) или претходи (парт. прет.) каквој другој радњи. Док придев значи везу какве особине са именицом без ограничења, дотле партицип значи везу извесне радње као одлику предмета за извесно време или у извесном временском односу према другој радњи. То Мусић не узима довољно у обзир. Зато је он и могао (на стр. 143) некадашње партиципе, а данашње просте придеве, као *врућ*, *могућ* и сл., да сматра за партиципе. *Врућ* не значи „онај који ври“, већ резултат радње као непроменљиву особину *предмета шопао*, исто онако као *млак* или *хладан*. Међу њима данас нема ни синтаксичке ни какве друге разлике.

Ово сам изнео да бих показао двојну природу партиципа: с једне стране, они значе извесну радњу у извесном временском односу према предикату, а, с друге, њима се показује да та временска радња припада као особина извесноме предмету мишљења. То друго показује се облицима деклинације. Чим облика деклинације нестаје, ови облици престају бивати партиципи и постају прилози који означају различан однос те радње према предикату.

Каква се промена извршила? Старословенско *чловѣкъ ѿлача ѿрииде* и српскохрватско *човек ѿлачући дође* у чем се разликују? Очеvidно је смисао исти, али граматички међу њима има извесне разлике: старосл. пример могао би се овако претставити: *човек који је у ѿлачу дође*, а српски — *човек дође у ѿлачу*. У првом случају је глаголска радња приписана као особина једном предмету мишљења, којом се он разликује од других предмета мишљења, а која претставља радњу субјекта која се вршила паралелно са глаголом предиката; међутим у другом случају имамо модификацију, изношење радње предиката под извесним околностима. Партицип се по односима својим наводи међу субјектом и предикатом (ако узмемо њихову употребу уз субјекте); а прилог глаголски, — одваја се од субјекта и прилази сасвим прироку. Зато је не могу ни у принципу — као и многи други — да допустим и *ѿмисао* да глаголски прилози могу бити *ѿпозитивно* употребљени.

Ово теориско разматрање даје нам објашњење постанка глаголских прилога у нашем језику.

Само су они облици ѿртиципи ѿстаили глаголски ѿрилози код којих се није могла осетиши конкуренција у роду, ѿадежу и броју са именицом (обично са именицом у субјекту).

Најстарији су глаголски прилози *моге, греде, иде* и сл. добивени под утицајем меких основа *гледаје, имаје* и др. Чим су се ти партиципи продужавали да употребљавају уз именице мушког рода у номинативу, они се у српскохрватском језику нису више осећали, већ од најстаријих времена, као придеви, јер придева на *e* у ном. јд. м. рода, — нема; зато се већ од првих времена ти облици употребљавају као глаг. прилози. Она веза које је било са именицом — више нема. Чим је продужено да се употребљава и у српскохрватском *жена ѿлачући доиде* (или дође), исп. старосл. *жена ѿлачѣши ѿрииде*, јасно је да се *ѿлачући* није могло више осећати као женски род, који је у српскохрв. језику имао наст. *a*, већ као прилог; зато се *ѿлачући* могло употребљавати од најстаријих времена наших писаних споменика за све родове и

за све падеже. Чим се ном. мн. на *e* продужио да употребљава у српскохрв. јез., на пр. *људѣ молашше ѝридѣ* = *људи молеће до-ђоше*, а као обични наставак за ном. множ. употребљавало се — *и*, облик *молеће* морао је бити схваћен као прилог и могао се употребљавати за све бројеве и родове. Тако су морали бити добивени глаг. прилози на *e*, *ћи* и *ће* у нашем језику. Да је *ћи* био ном. множ. он не би постао прилог, не би имао разлога за то. Према томе, у овом тумачењу греша и Мусић, као што су некада грешили Даничић и Лескин.

Одавде се види да су партиципи морали добити у оваквим случајевима прилошки карактер нарочито уз субјекте, тј. тамо где су се најчешће употребљавали. Колико су се овако, тј. прилошки, употребљавали уз остале падеже, тешко је рећи. У неким се случајевима њихова таква употреба може и друкчије тумачити (исп. ниже).

Али у другим стварима Мусић има права, бар у основној идеји или у основном разматрању.

Још су две особине ових партиципа о којима треба говорити: о стварном значењу глаг. прилога, оном које назива Мусић апозитивним и оном које он назива предикативним, и о способности прилога да се одвоје од својих предиката и образују апсолутну конструкцију.

Ако узмемо исти глаголски прилог сад. врем. *плачући* у различним реченицама, видећемо да он, према својој вези са глаголом и другим речима у реченици, може имати двојачко значење: или једне додате темпоралне или какве друге зависне реченице (условне, узрочне, хипотетичке и сл.) или прилога или прилошке реченице: на пр. *ошац плачући заиша змију значи ошац — док је плакао — заиша змију* или *сиромаш ошиде плачући*, тј. са сузама, у плачу.

Темпорално значење у првом случају, а начинско у другом зависи од тога што је *заиша* могло бити схваћено или као радња истовремена са радњом претстављеном у предикату у првом случају или се у другом случају, у другој реченици, из паралелизма радње *ошиде* и *плачући* даље развила *нијанса начина* код оних који су то посматрали, јер и један и други глагол обележавају стање у којем се субјекат находио. И тако је увек. Из паралелизма радњи, обележених партиципом сад. врем., развијају се они многобројни односи које је друкчије схватао Љуб. Стојановић у своме чланку у ЈФ књ. VIII: Значење глаголских партиципа (1—12, исп. стр. 6). Али све те односе можемо, како је

правилно нашао проф. А. Мусић, поделити у две групе: у прву групу (коју А. Мусић назива апозитивном), када се глаголски прилог може развити у какву зависну реченицу, дакле у којој глаголско значење преовлађује над прилошким, и у другу групу (коју А. Мусић назива предикативним), када се глаголски прилог може развити у какав прави прилог (*сѡјоѣћи — сѡјоѣћки* и сл.) или у какав прилошки израз (*ѡлачући — у ѡлачу* и сл.).

Према томе, и у једном и у другом случају глаголски прилог ближе одређује предикат, само се у једном случају истичу више његове глаголске особине, а у другом придевско-прилошке. Тиме што се у њему није *могла* више осетити веза са субјектом (због неслагања облика) и раскинута је његова веза са субјектом; али, у ствари, његов однос према предикату постојао је и раније, и то на исти начин као и доцније. Кад је формална веза са именицом престала да постоји, нестало је и оне функциске везе која је некад са именицом постајала. У односу пак његова *значења* према предикату мало је што и сада било измењено (в. напред).

Да ли ћемо неки глагол. прилог ставити у једну или другу групу зависи од нашег схватања његових односа. На пр. у реченици: *ѡуче змај на камену чекајући ђевојцицу* (код Мусића стр. 146) — Мусић разуме *чекајући* предикативно, међутим ја бих га разумео (у његову духу) апозитивно: „док ју је чекао на камену“ или „зато што ју је чекао“ и сл. Али има велики број оваквих прилога који могу имати врло лако оба ова значења.

Код трпног глаголског придева, који по смислу своје може увек имати и *придевско* значење, јер увек значи и *резултат* извршене радње, и глаголско значење, обележавајући у даном глаголском облику радњу која се на коме врши или је на коме извршена, задржао је у потпуности своје место међу партиципима, иако и он у положају према предикату показује, као што је и сасвим природно, оне исте две категорије које и глаголски прилози: чувањем у једним случајевима више глаголског значења, а у другим — више придевског. У првом случају имали бисмо апозитивну употребу Мусићеву, у другом предикативну. На пр. *Давид, изабран за цара, царски бјеше ѡмазан божанственијем уљем* (ст. 141) — значи *Давид, ѡшћо би изабран* итд; али у реченици *Миленко дође из лова сав ѡцејан и изморен — ѡцејан и изморен* имају придевско значење.

И исто онако као што се сада не мења веза са субјектом, оличена у конгруенцији, било да овај партицип има „апозитивну“

или „предикативну“ употребу, тако исто и глаголски прилози, били у једној или у другој употреби, не губе своју везу са природом.

Из онога што сам досада изнео види се јасно да глаголски прилози у „апозитивној“ употреби имају значење „апсолутних конструкција,“ тј. могу се развити у једну условну, темпоралну или сл. реченицу. Али како то бива обично у реченицама где се и глаг. прилог и прирок односе на исти субјекат, то се тај апсолутни карактер тих реченица и не осећа, већ се сматра глаг. прилог као ближа одредба прирока. Али има случајева где је лабавија веза са предикатом или је и сасвим нема, тако да се ту глаг. прилози осећају као апсолутни. Све такве случајеве можемо поделити на две групе: а) на апсолутне прилоге који одговарају и нашем данашњем језичком осећању и б) на апсолутне прилоге које наше данашње језичко осећање одбацује.

а) У прву групу долазе случајеви где су исти *психолошки* субјекти и глаголскога прилога и предиката, тако да бисмо ту имали неко слагање по смислу прилога и предиката. На пр. *Али су им малаксале руке сијекући по Косову Турке* (код Мусића, стр. 149), тј. *заморише се секући* и сл. Тако исто у случајевима када је прилог употребљен безлично, тј. када се може разумети као безлично употребљен. На пр. *Поразивши, Бог ће даши*, тј. *ако се њоради, Бог...* (код Мусића, стр. 153). Овакви су примери мало ређи, али су и они нашем језичком осећању јасни.

Љуб. Стојановић је тачно осетио да су такве реченице у духу нашег језика (ЈФ VIII, 4—5). Али је чудновато да он прима примере као: *Веће ми се младој досадило шепајући сама по чардаку* (стр. 4), а не одобрава примере као *Али су им малаксале руке, сијекући по Косову Турке*.

Можда у ову категорију иду и примери којих је доста у Вукову језику, као на пр. *А Исус њогледајући на њ, омиле му* што је речено место *А Исусу њогледајући на њ, омиле му*, али је могуће, као што претпоставља Мусић, да ту имамо неку врсту анаколута (стр. 150).

б) У другу би групу ишли примери са различним субјектима глаг. прилога и предиката. На пр. *Тако оне шијо говорећи, њуче њушка из каурске војске* (код Мусића, 150). Ово би била нека врста апсолутног номинатива. Да су се ове реченице до краја издвојиле као готова синтаксичка конструкција, тако би и било. Али, у ствари, то није случај. Истина, код Караџића има много таквих примера (в. код Стојановића *op. cit.* стр. 10—11), али их Стојановић

не одобрава и мисли да су застарели и да их не треба васкрсавати. Међутим може се узети да је њихово значење, тј. једне развијене реченице, добивено од реченица са истим субјектима, као што је увек случај са апсолутним конструкцијама ове врсте. На пр. *Тако оне Шихо говорећи, дођу до куће* и *Тако оне Шихо говорећи, ђуче ђушка из каурске војске* — имају исти смисао у првом делу „док су тако тихо говориле“, и ако се ко за тим смислом повео и заменио у мислима својим „прилошку реченицу“ овом другом, он је могао да настави *Ђуче ђушка* итд. Али ја сматрам да су то индивидуални процеси или локални, макар били и код Вука, који нису ширу примену добили. И у реченици *И погуби младу Јању сшерућ ложницу* (Стојановић, 10) — *сшерућ ложницу* = *која сшераше ложницу* могло је бити позајмљено из случајева као *Млада Јања сшерућ ложницу погубе* — док је стерала, која је стерала или сл.

Сви су такви случајеви појединачног порекла; они могу показивати да у нашем језику има извесних услова за стварање апсолутних реченица (на пр. апсолутног номинатива), али те апсолутне конструкције нису још потпуно формиране. Наше језичко осећање, које тражи да исти субјекат буде и глаголског прилога и предиката који он одређује бар психолошки, ако не увек и граматички, буни се против овога и стаје на пут даљем образовању те граматичке категорије. Зато је и Љуб. Стојановић био против тога да се она уводи у наш књижевни језик (ЈФ VIII 11—12).

Из овога реферата читаоци су могли видети како важан и занимљив материјал садржи расправа Мусићева.

А. Белић

5. — RAMOVŠ FRAN, *Dialektološka karta slovenskega jezika*. MCMXXI. 72 стр. Вел. 4^о.

У издању Ректората Универзе Краља Александра I, у изванредној опреми у свима правцима, изашла је студија проф. Ф. Рамовша о основним питањима словеначких дијалеката (од 3—64 стр.) Уз то је додат résumé за странце на француском језику (65—72). На крају је приложена и дијалектолошка карта.

И једно и друго, и расправа и карта, чине част словеначкој науци. Иако је словеначки народ имао великих филолога, међу словенским филолозима — једних од највећих, ипак је тек В. Облак почео специјално да се бави, у већим размерима, испитивањем прошлости словеначког језика. Било је и других који су се бавили словеначким дијалектима, али је он највише дао; па

ипак му није било суђено да своје дело развије и доврши. Он је умро у 32 год. живота. Тек после ослобођења, од стварања универзитета у Љубљани, проф. Ф. Рамовш је узео да проучи словеначки језик из основа. И почетак тога дела — његова је *Historična gramatika slovenskega jezika* (1924), од које је досада изашао други део науке о гласовима (*Konzonantizem*).

Већ се тада видело необично познавање код Рамовша словеначких дијалеката и у исто време необично шаренило и велика бујност њихове грађе. И само праћење читања те књиге било је отежано тиме што није било још добро израђене дијалектолошке карте словеначког језика. Сада је та велика потреба задовољена. Истина, Рамовш се правда да је то тек први нацрт дијалеката словеначких који ће бити доцније, када се словеначки дијалекти од места до места испитају, у понечем допуњен или исправљен; али он је већ сада израђен са толико познавања предмета и са улажењем у тако скривена питања словеначког језика да ће свакако изванредно добро послужити и словеначким дијалектолозима и свима славистима, а нарочито српскохрватским, који се баве проучавањем нашег језика.

Рамовш је годину дана после те књиге објавио у Миколину Зборнику (Хелзингфорс, 1932, са франц. називом *Mélanges de Philologie offerts à M. J. J. Mikkola, prof. de Philologie slave à l'Université de Helsinki. Par ses amis et ses élèves*) расправу о положају словеначког језика према другим словенским језицима (*Über die Stellung des Slovenischen im Kreise der slavischen Sprachen*, стр. 218—238). Ове године (1935) он је издао у приручном издању горњу карту поново са малим уводом (*Fran Ramovš, Karta slovenskih narečij v priročni izdaji. Na svetlo dala Akademaska založba v Ljubljani, 1935, 3—16, мала 8°, карта*). Како се ови списи Рамовшови у извесном правцу допуњују, то ћу их узети све заједно.

Сваки јужнословенски језик претпоставља и питања о томе: на који се начин он раније развијао, у каквом односу стоји према прасловенском језику и да ли има каквих односа према другим јужнословенским језицима. У својој карти од 1931 Рамовш не говори много о тим питањима. Па уколико и говори, он је песимистички расположен. Словеначки језик првих времена или алпских Словена, био је, тако он говори у својој карти, „тада прасловенски дијалекат који се у мало чем разликовао од оних прасловенских

дијалеката којима су тада говорили Словени по руским низијама и по источној Немачкој.“ Па и за сам словеначки језик он вели да није имао свога „прасловеначког језика“ или „прасловеначке епохе“, већ се одмах по доласку његових претставника у словеначке крајеве почео развијати, у зависности од многих услова, а на првом месту од географских, у неколико говорних типова.

У својој расправи од 1932 г. он је већ мало одређенији. Пре свега и ту сматра да није било прајужнословенског језика (стр. 220—221), а ако употребљава тај назив, он га разуме тако да је прајужнословенски језик „онај прасловенски дијалект којим су досељеници на Балканско Полуострво и Алпе говорили у оно време кад су се населили“.

Ја се слажем са Рамовшем у томе да се о прајужнословенском језику не може говорити, у лингвистичком смислу, као о праруском; чак се о њему не може говорити ни онако како се може говорити о прајезику Западних Словена; али ипак ја сматрам да се оних осам црта које наводи Рамовш (стр. 220), а поред њих ће се наћи и других, није могло развити самостално у свима језицима јужнословенским. Одвајање њихових претставника у приближно исто време од претставника прасловенског језика, њихова кретања на Балканско Полуострво, њихове узајамне везе којих је било — све је то учинило да се у епоси јужнословенске узајамности од епохе прасловенске до епохе балканске (а, можда, нешто и пре те епохе) — развију слично, добију сличан правац или уједначе многе њихове особине, тако да се мора говорити о једној, ужој јужнословенској епоси развитка јужнословенских језика, и без апсолутне потребе претпостављања једног прајужнословенског језика. То је више језичка заједница неголи заједнички прајезик. Ја сам тај термин и употребљавао да обележим ту епоху, као што уосталом чини и Рамовш; само ја ту епоху стављам пре досељења тих Словена на Балканско Полуострво, а Рамовш је ставља у време досељавања.

Иако Рамовш не одређује даље узајамне односе међу свима јужнословенским језицима, ипак он издваја словеначки и српскохрватски у једну групу коју назива западнојужнословенским прајезиком: „Али се свакако може говорити у извесном правцу о западном јужнословенском прајезику, јер су заједничке црте српскохрватског и словеначког језика многобројне, тичу се каткада целокупног начина изговора (ја имам овде на уму акценатске и квантитетске особине), показују исти правац развитка и гласова

и облика, па чак и нових образовања речи, а та се сличност јавља и у безбројним поклапањима у речничком материјалу“ (ор. cit. 221).

У овоме се ја потпуно слажем са Рамовшем, а тако сам и досада мислио.

У своје даљем излагању Рамовш назива дијалекте који су се после овог времена јавили: словеначким, кајкавским и штокавским. Ја се само утолико од њега разликујем што словеначки називам — словеначким кајкавским, а кајкавски — хрватским кајкавским. Мислим да то боље одговара осталим називима дијалеката.

Међу тим дијалектима биле су, и према Рамовшу, овакве узајамне везе: словеначки, кајкавски и чакавски чинили су једно време целину (можда ипак боље „заједницу“) према штокавском; затим се кајкавски одвојио од словеначког и изложио таласима штокавског и чакавског дијалекта који су заплуснули чак и источни део словеначког језика. Међутим чакавски се дијалекат још раније приближио штокавском (222). Како је словеначки остао и доцније далеко од сваке југоисточне гравитације, међутим су сви остали говори били упућени на сталне узајамне утицаје, то се доцније и може говорити о два језичка развитка на територији коју су сви поменути дијалекти заузели: о алпискословенском или словеначком и балканскословенском или српскохрватском.

Ово је у општим цртама тачно, али у појединостима — као што је то познато на основу онога што сам досада о тим питањима писао — има међу мноме и Рамовшем и разлике.

Како ћу имати ускоро прилике да о овим питањима говорим на другом месту, а хтео бих да пређем на Рамовшева изношења о словеначком језику, што и јесте главни предмет овог мог данашњег приказа, — то ћу се тих разлика само лако дотаћи.¹⁾

Ја сматрам да су се прве разлике међу говорима западнојужнословенским јавиле у три групе црта које обухватамо називима: кајкавски дијалекат, чакавски и штокавски. Нема никакве сумње да су дијалекатске везе чакавског и кајкавског дијалекта биле у прво време развитка тих говора ближе неголи према штокавском

¹⁾ Рамовш се зауставља и на прегледу црта које би биле заједничке за словеначки и српскохрватски, за словеначки и кајкавски, за словеначки и чакавски. Иако се у понечему и ту разликујем у погледима од Рамовша, ја нисам сматрао да је потребно да на овом месту износим те разлике, пошто ми уопште није намера да улазим дубље у појединости.

дијалекту; али је несумњиво и тада чакавски дијалекат једним својим делом (источним) био врло блиско везан са штокавским говором. После тога је тек наступило насељавање Балк. Полуострва. Ту су се односи изменили. Отпочео се узајамни и блиски развитак чакавског и штокавског дијалекта; и кајкавски дијалекат једним својим делом дошао је у ближу везу са чакавским и штокавским дијалектом, што је у току времена и дало хрватски кајкавски дијалекат.

Као што се одавде види, оно што дели мене од Рамовша у посматрању ових појава јесте то што ја сматрам да се један део узајамних односа међу поменутим говорима *морао* извршити пре нашег доласка на Балканско Полуострво, а наиме: прво диференцирање некадашњег заједничког језика у три дијалекатске нијансе и развитак сличних црта у I-вој епоси међу кајкавским и чакавским говором. Зашто ја тако мислим? Нека читалац само размисли о једном: проф. Рамовш, разматрајући словеначки кајкавски или словеначки језик, није нашао ниједне црте на основу које би могао говорити макар о кратковременом заједничком развитуку словеначких дијалеката, нити уопште о прасловеначком језику једне епохе. То је лако разумљиво кад се узму у обзир географске прилике које су утицале — да о другим узроцима сада не говорим — да се створи словеначки дијалекатски партикуларизам. Али ако је то тако, онда како можемо претпоставити да су се на таком терену могле развити црте које ће захватити и цео словеначки кајкавски и цео чакавски дијалекат, када није било црта које би захватиле у потпуности и само словеначки дијалекат? Зато ја и сматрам да се ближа заједница кајкавског и чакавског дијалекта, која се свакако огледа у истим цртама језичког развитака (коју назива Рамовш „Einheit“), морала налазити изван географског терена који је словеначком кајкавском дао ону распарчаност и онај, наравно релативни, индивидуализам о којем Рамовш тако речито говори.

Ја бих још само нешто напоменуо. Проф. Рамовш вели: „Земља испод Драве и на исток од Сутле почетком X века дошла је у политичку сферу старохрватске краљевине и зато је отада у економском правцу гравитирала према југу, одвојила се од словеначког језичког развитака и пришла српскохрватском: тако је постао кајкавски дијалекат (тј. хрватски кајкавски дијалекат“, *Dialekt. karta*, 57).

Изгледало би на основу овога да је основица хрватског кајкавског дијалекта остала кајкавска словеначка. Међутим да-

нашњи хрватски кајкавски дијалекат образовао се од X до XVI века под нарочитим приликама; у његов састав ушао је онај дијалекат о којем говори Рамовш, али толико исто, а можда у још већој мери, ушли су у његов састав и штокавски и чакавски говори. Поред старих језичких веза и утицаја тих говора, има и њихове дијалекатске масе која је ушла у изградњу овог дијалекта и учинила да његов развитак оде у правцу штокавско-чакавског дијалекта, и поред извесних интересантних црта које је добио од старог кајкавског дела и од многоструких односа које је имао овај цео дијалекат са словеначким говорима нарочито од краја XIV до краја XVII в.

У почетку своје расправе уз карту (од 3—23) Рамовш говори о тешкоћама да се нађу критеријуми за класификацију словеначких говора. У том нам правцу не помажу много стари словеначки споменици, јер у најстаријем словеначком споменику, толико чувеним Фризиншким одломцима, споменику X века, налазимо „прасловеначко“ или почетно језичко стање словеначко неизмењено, а у споменицима иза овога, који су од њега млађи за 400—500 година, налазимо већ савремено бујно шаренило дијалеката. Због многобројности дијалеката дуго се лутало у одређивању оних црта које би нам могле дати најтачнију класификацију словеначких дијалеката. Он наводи класификацију Копитара, Миклошића, Облака, Глазера, Бодуена де Куртене, Мурка, Срезњевскога, Флоринскога и Тенијера. Интересантно је да су два тако истакнута филолога као што су били Миклошић и Облак дали поделе које су једна другој супротне. Занимљиво је такође да је Глазер, иако није умео да поткрепи своју класификацију на осам дијалеката дијалектолошким материјалом, дао ипак добру поделу, јер се поводио за потсвесним акустичким схватањем дијалеката и тако дао правилно основне типове њихове (14). Али се од свих ових класификација истиче највише она коју је 1841 год. дао Изм. Ив. Срезњевски, руски слависта. Он је разликовао прво 18 словеначких дијалеката које је после свео на осам. За оно време ова је подела била врло озбиљна, иако је у њој било и празнина и грешака. После тога Рамовш даје своју класификацију.

Он полази од два основна погледа на дијалекте: 1) да сваки појав има своју жижу, своје огњиште одакле се шири, ступајући са различним особинама говора на које наилази у различне односе. 2) да се по истом акустичком утиску може разликовати откуда је који претставник једног језика (боја вокала, њихове нијансе, интонација, темпо говора итд.).

Полазећи од тих погледа Рамовш даје *дешнаесџ* дијалекатских *група*, од којих свака има по који дијалекат (понеке имају и до шест дијалеката). А основних типова дијалекатских, који су дали све ово шаренило дијалекатских група и њихових говора, он рачуна свега седам:

- 1) панонски — на североистоку словеначке земље;
- 2) штајерски — у зони Похорје — Бокор;
- 3) корушки;
- 4) горењски;
- 5) долењски;
- 6) ровтарски;
- 7) приморски (на Красу и по западној граници словеначке земље).

Сваки од тих основних типова има на карти своју боју; а остали, ситнији дијалекти, често са измешаним цртама, имају онолико боје основних типова колико у коме има њихових елемената. На тај начин велико шаренило карте, које толико изненађује у једној тако малој земљи, знатно се ублажава.

Проф. Рамовш детаљно описује простирање сваког од горњих дијалеката, показујући у какој је вези сваки од њих са конфигурацијом земљишта.

Веран својим основним погледима, Рамовш нам пружа карту средишта појединих дијалеката и јачину њихових дијалекатских веза са околним местима (стр. 38). Та је схематична карта врло поучна, јер се у њој издвајају две групе дијалекатских средишта, између себе блиско повезаних, а линија која се може повући преко слабих веза са југозапада на североисток и представља ону значајну линију која дели две велике групе говора: горењско-корушку на северозападу од долењско-штајерске на југоистоку.

Та је пруга за класификацију Рамовшову од великог значаја, као што ћемо видети, јер се она поклапа и са многим језичким цртама. Ако бацимо поглед на другу схему Рамовшову на стр. 40, на којој су показане природне сметње (планине, шуме и мочвари), види се заиста да и ти природни услови чине две групе: једну на северозападу, а другу на југоистоку, које су и учиниле да у њима добијемо већу повезаност насеља. То се тако исто потврђује и мрежом римских путева: главни путеви и иду оном пругом од југозапада на североисток која раздваја и две групе поменутих дијалекатских средишта.

С једне и друге стране те пруге налазе се засебни дијалекти којих кратку историју насеља даје проф. Рамовш и тако показује: колико ширење појединих дијалекатских центара зависи од географских, саобраћајних, административно-политичких и других услова (колонизације из других оближњих и удаљенијих места, из немачких крајева итд.). Он показује често не само како се мењао обим појединих локалних говора у зависности од тога него и још много више правац кретања његових црта и његове промене. Нема сумње да ће на много места и, обрнуто, кретање дијалекатских црта показивати унутрашњу историју народних маса, постепено и нечујно кретање њихово, о којима често хронике ћуте. Особито је интересантна ровтарска дијалекатска група (49 и даље). Али се проф. Рамовш нарочито задржава на главним, средишним (или централним) дијалектима словеначким: горењском и долењском, у којима кулминира оно двојство словеначких говора које се тако лепо може разумети као резултат природних, привредних и административних услова под којима се словеначки језик развијао. Он даје (54—55 стр.) седамнаест црта те врсте, на пр.:

Горењске:	Долењске:
1) монофтонзи за вокале <i>o</i> и <i>e</i> у дугим слоговима	дифтонзи
2) у вези са појавима под 1: $\bar{e} < \hat{e}$	$e\dot{i} < \hat{e}$ у дугим слоговима
3) у вези са појавима под 1: изједначавање циркумфлексатских и новоакутских вокала <i>e</i> и <i>o</i>	разликовање њихово

итд.

Кад говори о штајерским дијалектима, он се задржава и на стварању хрватског кајкавског говора, о чему је напред већ говорено (стр. 56—57). Сасвим се на други начин, али, по моме мишљењу, ипак слично развијао и дијалекат у Белој Крајини и костелски дијалекат, који је сличан и развоју хрватских кајкавских говора у горском котару. Последње формирање они су добили у XVI—XVII за време многобројних пресељавања из српскохрватских крајева у словеначке и враћања отуда.

Своје интересантно излагање завршује Рамовш констатацијом да се две групе говора, на северозападу и југоистоку словеначке земље, слажу са заменом ђ-та (\hat{e}) — гласовима \bar{e} (на северозападу) и $e\dot{i}$ (на југоистоку). Али то не значи да се словеначки дијалекат развио прво у два основна говора који су се

доцније развили у друге дијалекте. Већ је то само помоћна „формула“, која показује границу међу четири основна говорна типа северозападне групе и три основна типа југозападне групе. Место те језичке црте могли бисмо рећи да ту границу означаје и римски пут: *Poetovio—Celeia—Emona—Aquileia* или црта која дели *visoki* алпски део земље од *niskoга* или долинскога. У високом крају, у којем нема тако добрих комуникација, остали су дијалекти и многобројнији и конзервативнији, док су у долинском крају дијалекатске површине знатно веће и биле би знатно уједначеније да у овоме крају није било много мешавине са другим говорима. И тако на словеначкој земљи од првих времена развило се седам средишта народног живота, седам праваца развитка некадашњег заједничког језика. Четира горска дијалекатска типа одликују се, сем својих засебних, индивидуалних црта, и архаичношћу свога језичкога склопа, док у долинским средиштима на југоистоку има више једноставности и сличности, због бољих саобраћајних средстава.

Из овога се види да је проф. Рамовш радио ово своје дело са много љубави и много пажње; са извесном научничком резервисаношћу које мора бити у пословима ове врсте и са сталним старањем да пре рече мање неголи више од онога на што му даје право материјал. Зато ће ово његово дело несумњиво врло добро послужити не само дубљем разумевању словеначких говора него и њихову даљем испитивању. Али оно, јављајући се као синтеза богатог дијалекатског материјала пишчева, ставља своје писцу и једну тешку дужност: да нам пружи потпуну дијалектологију словеначких дијалеката, чију слику дијалектолошка карта само у духу, у идеји претставља.

Израђена на савременим научним основима, интересантна и по главним закључцима ауторовим и по најопштијим идејама његовим, ова карта и расправа уз њу ипак не могу дати праву претставу непосредним у овакве послове читаоцима о духовним и материјалним напорима које је у њу њен писац морао унети. Само они који су се таквим студијама бавили знају, колико је требало танана просуђивања, зрела размишљања и често врло напорних проучавања — да се до тих простих резултата дође. Зато ти резултати и јесу тако драгоцени, и зато г. Рамовш има права на искрену захвалност свих пријатеља наше науке.

А. Белић

6. — GUNNARSSON GUNNAR, *Recherches syntaxiques sur la Décadence de l'adjectif nominal dans les langues slaves et particulièrement dans le russe*, par — —. Thèse pour le doctorat, présentée à la Faculté des Lettres d'Upsal et publiquement soutenue le 27 mai 1931 à 10 heures dans la salle № 1. Stockholm. 1931, 154. 8°.

Словенски придеви још нису довољно проучени. Они се јављају у два облика: неодређеном и одређеном; али се ти облици постепено губе у словенским језицима, и српскохрватски је језик један од оних словенских језика у којем се тај однос двају придевских облика понајбоље сачувао; али се и у њему у многим правцима губи. Као и у питањима других синтаксичких особина и у овом је питању наш језик сачувао готово највећу архаичност међу словенским језицима. Можда би то био разлог за Гунарсона да наш језик узме као предмет специјалних студија; међутим он то није учинио. Као што у називу свога дела наговештава, он је као главни словенски језик на којем проучава судбину придевског вида узео руски језик.

Расправа Гунарсонова дели се на два дела: 1) општи део, у којем се говори о придевском виду у свима словенским језицима, и 2) специјални део (од 68—140), у којем Гунарсон говори: о употреби придевског вида у Несторовој Хроници, Катошихиновом делу „О Русији“, о теоријама о употреби придевског вида у руском језику и о тој употреби у прозној и поетској књижевности XVII и XVIII века.

Одмах у почетку говори Г. надувачко о терминологији ових придевских облика, и изређавши 19 начина како се назива неодређени и одређени придевски облик, он се сам задржава на овим називима: *nominal* и *composé* (стр. 11). Ја мислим да је боље било да је задржао називе *simple* и *composé*, неголи *nominal* и *composé*, јер не би ваљало мешати различне категорије појмова за два назива који су у вези. Али је био још несрећније руке у избору назива за функцију придева. Његову употребу уз именице он назива „епитетском“ употребом, а његову употребу у предикату назива „атрибутском“. То веома смета при читању, јер смо ми навикли да „епитетском“ употребом називамо само извесну употребу атрибутских придева уз именице, а оно што он назива атрибутском употребом ми смо навикли да називамо „предикатском“, а атрибутска употреба и јесте код нас искључива употреба уз именице.

Гунарсон не придаје велики значај утврђивању порекла сложеног облика, иако он томе питању посвећује целу другу главу (*La genèse et l'extension de l'adjectif composé*); међутим ја мислим да је то питање за њега било од првокласног значаја. За досадашње мишљење да су *добра-и* и сл. облици састављени од номиналне промене придева и анафорске заменице *ја* (*i, ja, je*) он вели „*offre la plus grande vraisemblance, mais ne saurait être entièrement démontrée*“ (15). Ја мислим да је и ова ограничена скепса претерана и да све околности и у словенском прајезику и у балтиском говоре у корист те претпоставке. Делимично стварање нових облика без-*је*- Гунарсон би хтео да објасни утицајем двојног облика именичке промене *женж* и *женож* на *добржкж*, која даље прелази у *добржж* и даље у *доброжж*. Ја не мислим да је ово Гунарсоново објашњење боље од досадашњих. Јер да је *женож* утицало на *добржкж*, ја бих очекивао да ће се одмах добити *добржж*, а не прво *добржж*, па тек онда *доброжж*; међутим је несумњиво заменичко *шож* (а не *женож*) утицало на *добржж* да пређе у *доброжж*, исто онако као што је од старог *добрџи* (у дат. и лок.) заменичко *шои* створило *доброи*.

Кад би се Гунарсон ограничио на ово и примио принцип сложености ових облика, то тада његово удаљавање од досадашњег начина гледања на ове облике не би било велико. Али, у ствари, он не прима ни саму сложеност тих облика. Он вели: „*Il n'est évidemment pas facile d'expliquer pour quelle raison le pronom slave a été traité comme une enclitique*“ (16—17, тј. *и* на пр. у *добраи*). Ја лично не мислим да и то може претстављати ма и најмању тешкоћу (исп. ниже). Али Гунарсону то је било довољно, па да изнесе овако јеретичку мисао. „*On pourrait peut-être, nous semble -t-il, voir également là une influence de l'instrumental pronominal des substantifs de thèmes en а*“ (17 стр.), тј. Гунарсон ни мање ни више него мисли да је двојност облика *женож* и *женж*, — која и у својој парадигми није створила сличну двојност — могла утицати да се саграде двојни облици као *доброжж*: *добржж*, *добржжж*: *добржж* и сви остали.

Гунарсон ово одбацивање сложености код придева није изнео само као једну могућност којој он не придаје већи значај. Напротив, из целог испитивања његова излази, а нарочито из завршних страна његове књиге (нарочито 138 стр.), да Гунарсон не признаје да се значење одређености и неодређености находи у основици сложеног и простог придевског вида; већ он сматра да су

на поменути начин механички добивена два придевска облика, краћи и дужи, у основици оба вида; а њих је после језичко осећање наше распоредило на различне начине: „Le sentiment linguistique chercha à analyser, dans la mesure où il devint général, le dualisme ainsi constitué des formes adjectivales“ (138). Тако се, по његову мишљењу, у старословенском језику сложени облик употребљавао за одређеност, а прости — за неодређеност према грчком оригиналу. Доцније се, продужује он, таква употреба одређеног и неодређеног вида чувала у оним словенским језицима који су се находили под утицајем старословенског („teintées du slavon“). Та се црта, тј. придевска одређеност и неодређеност, противила народном словенском језику (тј. различним народним дијалектима словенских језика), и зато те црте, тј. разликовања одређености и неодређености, нестаје. „La forme composée finit par n'avoir qu' un sens purement adjectival et son extension se poursuit aux dépens de la forme nominale, surtout en fonction adnominale. Peu à peu, elle envahit les fonctions adverbiales et seuls les adjectifs qui sont l'objet d' un emploi adverbial très fréquent résistent à la longue à cette éviction“ (138).

Ја мислим да је ово *скроз нешачно*. Пре свега, може се и претпоставити, али то треба тек доказати, или учинити вероватним, да *основно* значење сложене форме није значење *одређености*. Јер треба имати на уму да се то значење *одређености*, које се несумњиво јавља у различним словенским језицима који се не налазе ни под каквим утицајем старословенског језика, могло заиста јављати као *даље* значење које се развило из каквог другог основног значења сложеног облика. Није ничим доказано да се заиста у овом правцу старословенски језик повео за грчким текстом; напротив, све што знамо говори против тога. Јер да је одређеност и неодређеност придевских облика старословенски језик добио од грчког језика, он би развио и члан код именица, као што има у грчком језику, чега у старословенском нема. Није тачно, као што рекох, да ни у једном народном језику словенском нема значења неодређености и одређености код придева; њега има на пр. у српскохрватском језику. Али кад би то и било тачно, тј. онако како хоће Гунарсон, да у данашњим народним словенским језицима нема придевске одређености и неодређености, зар то може значити да је и никад није ни било, на пр. у IX в.? Зар цело испитивање Гунарсона, а нарочито његова партија о руском језику, не сведочи о супротном? Од свега што је овде навео Гунарсон једно је тачно: да се заиста у свима словенским језицима неодређени

облик придевски губи и да га у свим положајима замењује или потискује сложени облик. Тај се процес, много мање неголи у руском језику, а знатно мање неголи у западнословенским језицима, врши и у српскохрватском језику, свакако под истим утицајима под којим и у другим словенским језицима, само мало спорије. Који су ти утицаји, то је другопитање; о томе в. ниже.

Ја сматрам да је писање Гунарсоново о овом основном питању словенског вида погрешно и о свему што се са њим налази у непосредној вези; али ја сматрам да је, и поред тога, књига Гунарсонова ипак добра. И у општем и у посебном делу има оштроумних и тачних посматрања која чине част једном странцу; нарочито у посебном делу где говори о развоју облика у руском језику од Хронике Несторове до краја XVIII в. Са ограничењима која се и ту могу учинити у вези са општим питањем о придевском виду у прасловенском, како о њему г. Гунарсон расправља, — ја сматрам да је Гунарсон дао тачну претставу о руском придеву и да је и у одређивању данашњих значења у њему, везаних са обема формама, — пошао правилним путем.

Али као што сам већ изнео, основна је мана рада Гунарсонова у томе што је од непризнавања одређености као главног значења сложеног придевског облика пришао другоме закључку: да два придевска облика, прости и сложени, нису уопште ни имали никакво различно основно значење, јер су то били облици механички добивени према *женџ* и *женоџ*, које је после језичко осећање у различним словенским језицима употребило за различне службе. Међутим, у ствари, *несумњиво* је да су облици словенског вида *имали* своје *основно* значење које се развило из самога *начина* постанка њихова. За мене је такође *несумњиво* да су кроз сличне мене придеви прошли у свима словенским језицима и да су узроци њихова губљења у свима њима врло слични. За све то има и доста грађе и много потврда и у материјалу Гунарсонову. О томе се може лако читалац уверити; а овде ћу се зауставити само на *основном значењу* придевског вида и узроцима његова губљења у свима словенским језицима, онако како ја та питања разумем.

За мене је *несумњиво* да је и у словенском прајезику, исто *онако* као што је и у балтиским језицима, сложени придевски облик састављен од номиналног придевског облика и анафорске заменице *и*, *ја*, *је*; према томе да *добрѝи* претставља *добрѝ + и*, *добраи* — *добра + и*, *доброѝ* — *добро + ѝ*. Али ако је то тако лако рећи, није тако лако утврдити, и у томе се највише гршило, —

које је било основно значење те композиције; другим речима, шта је у њој било и значило *i, ja, je*. Обично се вели да је *i, ja, je* имало ту првобитно анафорску *ујошребу*; али то није још довољно.

За мене је несумњиво да је *i, ja, je* прасловенска демонстративна заменица (као што је видео тачно Бругман, *Die Demonstrativ-pronomina der indogermanischen Sprachen*, Leipzig, 1904, 36, Meillet, *Le slave commun*,² 437 и др.). Јер се друкчије није могло развити анафорско значење њено. Што се *иже, каже, кже* употребљава у релативном значењу, то долази од партикуле *же* која је у овом случају имала функцију и значење постпозитивне свезе: *иже* = „и тај“ или „и он“. Тако се, ја мислим, из анафорског значења везаног са именицом свезом (*иже* чловѣкъ = и тај човек = који) — развило релативно значење. На који се начин релативно значења заменице* *jo-* развило у другим индоевропским језицима и да ли је то иста заменица са словенском некадашњом демонстративном именицом *i, ja, je*, — то је друго питање, у које овде нећу улазити. За мене је несумњиво да је већ у прасловенском *i, ja, je* добило искључиво анафорско значење. То излази из ова три факта: 1) из тога што се у *свима словенским* језицима употребљава у зависним падежима као лична заменица за 3^{ће} лице, а заменица за 3^{ће} лице увек се развија из демонстративних заменица употребљених анафорски (исп. *онъ, ten, il-ille* и сл.); 2) што се могло употребљавати уз придеве (*добра + ja*) и 3) што се од почетка развитка прасловенског језика *не* употребљава уз при својне придеве и њима сличне.

Употреба заменица *i, ja, je* као личне заменице за III^{ће} лице — упућује нас на демонстративно значење анафорски употребљено („видео сам њега“ значи „видео сам тога, тј. о којем говоримо“). Употреба уз придеве првобитно је морала бити без именице: *добръ + и, добра + ка* и сл., тј. са засебном и самосталном употребом заменице. Таква веза придева са демонстративном именицом морала је значити: добар онај (о којем смо говорили или говоримо), *добра + ка* (добра она, тј. о којој...) итд. Нема сумње да је овакво *добръи, добраја* и сл. морало добити даље значење „добар човек“, „добра жена“, тј. онај добри, она добра. Одавде се развила функција супстантивизације: сложени облик почео је да значи именицу са особинама изнесеним придевом. Према томе, функција супстантивизације — била би прва која се развила из анафорски употребљене демонстративне заменице *i, ja, je* иза придева. Али се придев са том именицом могао и атрибутски упо-

требљавати. Када се то вршило, на пр. *добра + иа жена*, то је морало значити: добра она жена (тј. о којој говоримо), тако да је тај израз добивао даље одређено значење *она добра жена*, тј. почињао је да значи жену са познатом особином доброте, жену познату, одређену као добру. Одавде је јасно да је *и, ја је* морало изгубити своју самосталност онда када је престало имати своје анафорско значење, тј. или када је *добраиа* престало да значи *она добра*, а почело да значи *добра жена* (тј. кад је почело да се врши супстантивизирање придева, тако да је *иа* ушло као саставни део у сложеницу *добраиа*; или када је, с друге стране, *добраиа жена* престало да значи *она добра жена*, а почело да значи „позната добра жена“, „жена која је увек добра“. У оба случаја место син тагме *добра иа* добили сложеницу *добраиа*.

Најзад шта значи неупотребљавање *и, иа, ие* уз присвојне придеве? И то показује да је првобитно значење *и, иа, ие* — анафорско. Чим то претпоставимо, биће нам јасно да се не може рећи *Петрова иа жена*, тј. Петрова она жена, јер је само *Петрова*, без *она*, довољно обележава. *Она* би овде било сувишно и неразумљиво. У осталом то се добро слаже и са самим значењем присвојних придева. Они не значе *особину*, која може бити позната или први пут откривена, већ значе *однос*, и то одређени *однос* по припадању. „Петрова кућа“ значи кућа која припада Петру, а не неку особину куће. Према томе, до извесне мере присвојни су придеви налик на заменице које већином показују односе предмета мишљења у вези са моментима (места, времена, мере) изван њих, те самим кореном својим или основом показују то значење.

Чим је *добраиа жена* почело значити одређени вид, *добра жзна* је остајало без обележавања одређености. Али је на развитак придевског вида морала утицати и употреба придева у предикату. Као што је познато, предикатом се открива у мишљењу нешто *ново*, износи се *нова* веза субјекта са *некаквом особином* или радњом. Отуда неодређени вид који се у предикату употребљава значи нешто пролазно, случајно, први пут упознато итд., тако да је према њему одређена форма морала значити особину *сталану*, која чини саставни део самог предмета мишљења¹⁾ итд. Ја се

¹⁾ Ово је овде тако сумарно речено, али би се могло изнети и исцрпније. Могло би се рећи да сваки *придев* у предикату, по самим особинама предиката, значи везу придева са субјектом за *извесно* време, мора значити привремену

нећу на овоме даље задржавати, али се види да су се према овим значењима могла развити и друга значења придевског вида. Према томе, не може се рећи да је сложени или прости придевски облик имао само једно значење у словенским језицима. Потврде за све ово могу се наћи у свима словенским језицима.

Хоћу још да нагостим само који су узроци довели до губљења придевског вида у свима словенским језицима. Две су групе узрока те врсте:

1) Што су демонстративне заменице свих словенских језика уз демонстративно значење развијале и *анафорско* или *чланско* значење, које је и учинило да те заменице преузму на себе и значење одређености сложене придевске форме: *Та добра жена, ова добра жена, она добра жена* — може имати и оно значење које је некада имало *добра жена*.

2) Употреба заменица уз придеве учинила је да се у тој вези изгуби разлика између придевских видова, јер су саме заменице преузимале на се обележавање односа дотичне именице (њену одређеност, неодређеност и сл.; на пр. тај, сваки, исти, неки, један и сл.). Отуда је дошло да се и у српскохрватском језику кад год се придеви употребљавају уз заменице (*Шај добри човек* или *онај сиромашан ученик, сваки пристојан човек, неки исцелвани дечак* итд.), они и у језику Вука Караџића могу имати — без разлике значења — оба вида (в. примере у Т. Маретића, *Gramatika* II изд. 174 и даље, 426).

Када је овако са двеју различних страна почело да се руши синтаксичко значење старих придевских видова и њихова употреба, било је сасвим природно да се остаци њихових облика у различним словенским језицима каткада и различно распореде. Тако у сличним примерима увек бива. Не би било тешко показати зашто се том приликом, готово свугде, одређена форма ширила на рачун неодређене. Али о томе другом приликом.

Ја сам овим хтео само да нагостим како ја разумем питања покренута интересантним радом Гунарсоновим.

А. Белић

особину. Та привременост везана за неодређени облик придева у предикату јавља се уз неодређени придевски облик када се употреби уз именицу у субјекту или у каквој другој функцији; према њој је одређени облик може обележавао сталну особину.

7. — KOSCHMIEDER ERWIN, *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie. Próba syntezy*. Wilno. 1934. XVI + 240, 8°. — Изашло у колекцији *Rozprawy i materiały wydziału I Towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie*. Tom V, zeszyt 2.

Кошмидер се већ давно бави овим тешким питањем словенских језика. У попису литературе код њега, која је врло обилно наведена, иако ипак све није још исцрпено, наћи ће читаоци називе његових досадашњих расправа (пет на броју), од којих су четири на немачком језику и једна на пољском. У овој књизи својој, као што јој стоји у наслову, хтео је К. да пружи синтезу о пољском глаголском виду (аспекту), макар и у скици. То је врло похвалан и врло важан подухват. Јер ако је К. пошло за руком да заиста да науку о глаголском виду пољског језика, он ју је морао дати у исто време и за све словенске језике. И напор који је К. морао учинити стварајући ово дело своје, и значај који глаголски вид има за целокупну систему словенског глагола и, најзад, потреба да се овако важне студије достојно оцене — траже од нас да се исцрпније задржимо макар на деловима књиге у којима се расправља о основним питањима глаголског вида.

У уводу ставља К. питање: „Шта називамо глаголским видом“ и на то питање одговара врло просто: свршеност и не-свршеност глаголске радње, тј. вид несвршени (*aspekt niedokonany*) и вид свршени (*aspekt dokonany*). Када глагол може имати та два глаголска вида, *који не мењају његова значења*, јер се у другим језицима за оба та вида употребљава један глагол, онда имамо права да говоримо о виду дотичног глагола. На пр. у реченицама *Кад сам се враћао кући*, срео сам брата и *Кад сам се враћио кући*, нашао сам његово писмо на писаћем столу (стр. 2) — имамо глаг. облике *враћао сам се* и *враћио сам се*, за које би у лат. јез. био подједнако употребљен глаг. *reverti*.

Кошмидер сматра да је глаголски вид због тога само једна функција глагола без икаквог одређеног значења; зато он сва друга значења глагола која су досадашњи испитивачи називали *видом* или *аспекцијом* (на пр. дуративност, моментаност, итеративност, ингресивност итд.) назива врстом (или начином) глаголске радње „*rodzaj czynności*“ (стр. 3). Пошто се значењима речи бави речник, то и Кошмидер сматра да ове *различне врсте* глаголске радње иду у речник, а само употреба функција глаголскога вида у чистом облику улази у систему глаголскога вида.

Са том системом су у вези четири основна проблема који обухватају све појединости које се тичу глаголског вида:

- 1) Која су формална обележја глаг. вида?
 - 2) Какав је основни задатак (или основна намена) глаголског вида у граматичкој системи?
 - 3) Како изгледа употреба глаголског вида у појединостима?
 - 4) На који се начин дошло до савременог стања ствари?
- Ето тако схвата К. своје основно питање и свој главни додатак.

Али пре свега да ли је он имао права овако да упрости свој предмет? Да ли је тачно било видети „аспекат“ само тамо где нема никакве промене и „материјалног“ значења глагола? За њега однос *чишати* и *прочишати* не претставља однос видски, јер *прочишати* има не само свршени вид него и друго значење него *чишати*. Глагол *чинити* и *учинити* претставља за њ тај вид, али глаг. *ићи* и *проћи*, *доћи*, *ући* — не претставља то, пошто глаг. *проћи* или *ући* и сл. имају не само свршени вид него у исто време и друго значење. Али да ли је то тако сигурно да однос *чинити* и *учинити* претставља чист однос несвршености и свршености без икакве промене значења? Само кад би *чинити*: *учинити* значило *стијално чинити* и *завршити чињење*, онда би у њима био чист „функционални“ однос. Али, као што знамо, *учинити* има резултативно значење „извршити нешто“, а не „завршити чињење“, дакле претставља и неку измену материјалног значења глагола. Да је овако извршена анализа глагола, видело би се да онаквих глагола о којима хоће да говори Кошмидер као о јединим претставницима чистог глаголског вида има *врло*, *врло* мало и да су сви они *случајног* карактера. Ако их даје Кошмидер више, он то чини, као што ћемо видети, само на основу недовољне анализе.

Према свему овоме види се да је Кошмидер знатно скратио свој задатак и скратио свој материјал. Он је узео за свој предмет глаголе у којима се налази само *чист* однос глаголског вида без икакве друге промене значења, али није испитао претходно да ли то не значи *насилно* цепање и самог проблема и материјала који се на то односи. Кад он помиње глаг. *враћати се* према *враћити се* као однос *несвршености* према *свршености*, ми можемо рећи да *враћати се* има у исто време и *итеративно* значење, које се у њему у другим реченици не губи (на пр. *он се касно у ноћ враћа кући* и сл.), баш и онда када се у реченици као што

је горња може претворити у трајно значење. Питање је шта је основно значење? Друго, откуда то да итеративни глагол, који по Кошмидеру иде у речник, кад у реченици остаје као итеративни глагол и има у исто време и несвршени глаголски вид, не улази у систему глаголског вида, а кад у реченици значи само несвршени вид, — тада улази у систему вида? Да ли је могућно овако кршити употребу истог глагола?

Ја сматрам да није могуће, или бар да није могуће без уштрба за саму научност излагања. Сно што назива Кошмидер *видом* или *аспекшом* само је, у ствари, *једна врста* словенскога глаголског вида у целоме низу примера глаголског вида са врло различним степеном чувања, мењања и губљења разлике и у материјалном значењу глагола. Могло би се рећи да први степен у томе низу чини глаголски вид са потпуним мењањем глаголског значења, а последњи — глаголски вид са „готово“ потпуним чувањем основног значења, само са променом вида. И о тој се врсти глаголског вида може говорити, само са потпуним сазнањем шта је она, ако она нешто у глаголској системи словенског глагола значи. Како о свима тим питањима Кошмидер даље говори, то ћемо и видети колико *овакво* издвајање једне врсте глаголског вида може дати одговора на питање о словенском виду уопште.

У глави о формалним знацима аспекта, К. нам даје своје категорије глагола таквих релација.

krzyczeć (несврш.): *krzyknąć* (сврш.). Мени је чудновато како је К. могао да уброји ове глаголе међу глаголе „чистога аспекта“, када они не чине никакву систему ове врсте. „Викати“ и „викнути“ значе: први глагол, — неограничену радњу викања, а, други, — извршено једно викање, извршени један „крик“; међутим тек када би други глагол значео завршено или свршено викање, он би био „свршени“ глагол према несвршеноме викати. Ови глаголи као различни по значењу — ишли би, према К., у речник, а не овамо.

2) *robić* (несвр.): *zrobić* (сврш.) — наше „радити“ и „урадити“. Ја сам већ напред рекао да у *zrobić* има и промене значења, исто онако као и у „урадити“; јер оба та глагола имају *резултативно* значење, а то је нешто друго неголи *свршени* вид. И сам К. овако отпочиње говор о оваквим глаголима: „Напореда са простим глаголом несвршеним стоји и свршени сложени с префиксом глагол, којему префикс или никако не мења значење или у сасвим незнатном степену, на пр. префикси *по-*, *з-*, *у-*“.

Али за њега не би смело бити то свеједно, да ли, макар и у малом степену, значење свршеног глагола постаје друкчије, јер он тада већ не одговара Кошмидеровим захтевима о чистом аспектима.

3. Трећу категорију чине глаголи: *wrócić* (сврш.): *wracać* (несврш.) и сви слични. Ја сам већ рекао да се они разликују по итеративности која може у реченици прећи и у чисту несвршеност; али сам рекао да се обично и онда када се добива искључива несвршеност код њих чува у другим приликама и итеративност. Према томе, и то нису глаголи чистога глаг. вида у смислу Кошмидеру.

4. Најзад, даје Кошмидер неколико примера суплетивних глагола овога типа:

dziać się (несвр.): *stać się* (сврш.), тј. постајати: постати; у нашем језику: *говориши: рећи* и сл. У овој групи и може бити до извесне мере глагола који претстављају ону систему вида о којој К. говори.

Своме систему глаголског вида чини К. једну напомену: „*nie każdy zasownik posiada dokładny odpowiednik*“ (9). Па ако је тако, да сваки глагол нема глагола који би му правилно одговарао у систему глаголског вида, онда питамо ми: каква је то система?

Једино што можемо одобрити К. — јесте да се „логична“ категорија пољскога вида добија помоћу *речничких* „формалних“ средстава, и то тако што у видској употреби губе своје значење у корист глаг. вида. Тачно је да се *значење* чистога вида добије преко измене и материјалног значења глаголског, али нешто од те измене глаголског значења увек и даље остаје. Само је сасвим друго питање да ли треба да се нека промена значења *изгуби*, па да се добије *значење вида*. То је већ, по моме мишљењу, сасвим погрешно. Промену вида код тих *глагола* прати и промена значења. Промена вида само је један од пратилачких момената промене глаголског значења. И уколико се губи та промена значења, утолико се само боље и јасније види промена вида; али она је постојала и *док* се та промена није извршила. Према томе, сам однос *свршености* и *несвршености* само је *видска вредност* глаголског вида која прати све глаголе нашега језика; чак и онда када они имају (два видска значења) у исто време и у истом облику исп. код мене, постанак прасловенска глаголске системе, 1934, 6 – 8.

Зато ја сматрам да однос *чистога* вида свршености и несвршености не постоји у словенским језицима (ако и има који

пример, он је *семантичким* путем добивен); већ је глаголски *вид* један од саставних делова стварног глаголског значења. Он, дакле, није функција, већ значење глагола. Зато се он не може одвајати од других значења глаг. вида као што је то учинио К. Одатле је јасно зашто К. мора да допусти и мало отступања од свога чистога глаголског вида и зашто предлаже да поред „dokładnego“ типа (правилног) у 2^{ој} групи уведемо у њу и „nie-dokładne“ дублете друге групе. Али шта је тада са системом?

Најважнија је у књизи К. II глава где говори о намени или о смислу „аспекта“ у граматичкој системи.

У овој великој глави својој (од стр. 13—48), у којој има и добрих и оштроумних опажања, али и у науци већ познатих и делимице и примењених, К. се стара да да *шумачење* шта претставља несвршени вид, а шта претставља свршени вид. Пошто је претходно извршио анализу неколико реченица у којима је хтео да докаже да у реченици некипут свршени глаголи имају несвршено значење, а несвршени — свршено, он сматра да треба расправити основно питање: зашто се на питање *шћа радши* — може одговорити само несвршеним глаголом, а никада свршеним. Пошто ја мислим да је целокупно то разлагање и непотребно и да ништа не даје, као што ће се то ниже видети, хоћу прво да се зауставим не анализи оних реченица које су довеле Кошмидера да тражи значење глаголског вида у *временским* формулама: да несвршеност значи прелаз од прошлости у будућност, а свршеност прелаз од будућности у прошлост.

Кад Кошмидер наводи *wszystko trzeba mu trzy razy powtarzać* — тј. све му ваља по три пут понављати и то пореди са *powtórzywszy to pięć razy można przyjsć do następnego punktu* — тј. када се то понови пет пута, може се доћи до наредне тачке, — у намери да докаже да се итеративност исказана у првој реченици итеративним глаголом може, као што показује друга реченица, исказати и свршеним глаголом, онда то почива на недовољној или погрешној анализи. Очигледно је да је итеративност у другој реченици исказана оним „пет пута“, а „понови“ показује само извршеност свега тога, а само нема никаквог итеративног значења. Према томе, ту се може говорити само о свршености тога глагола, а о итеративности целог израза: а то је нешто друго. Или на пр. у другој реченици *czasem rzucę na nich okiem* — тј. каткада бацим на њих поглед — јасно је да сву „итеративност“ носи *czasem*, што значи „од времена на време“. Овај је прилог употребом са својим,

дистрибутивним значњеем, не баш у правом смислу итеративним, тако да се ту и не може употребити други вид до свршени, јер се везује са појединачним тренуцима времена који су у различном размаку. Одавде се види да, ако је правилно посматрати све речи, па и глаголски вид, у реченици, треба знати када какво значење којој речи у реченици припада. Овде ова итеративност припада изразу *czasem rzuce*, а сам глагол (бацом) има искључиво своје перфективно значење.

Тако исто када г. К. наводи *wyciągam gwóźdź* („извлачим ексер“) или *powtarzam wczorajszą lekcję* („понављам јучерашњу лекцију“) као доказ губљења итеративног значења, он се врло вара: сви итеративни глаголи могу значити и радњу која се понавља и радњу трајну састављену од појединих момената (то се лепо види у „понављам лекцију“) или, другим речима, и итеративни глаголи употребљени у реченици у вези са погодним смислом могу добити и само трајно значење; али они то значење имају не због тога што су изгубили итеративно, већ зато што је сваки итеративни глагол у исто време и трајни.

Тако исто није тачна анализа глагола *dopalać się: palić się, dokonywać*, што не значи — како хоће К. — исто што и *kończyć: dokonać* или *skończyć*, јер *dopalać* не само да је несвршеног (итеративног) вида глагол, већ има и такво значење: *догореваиши* (оно иде крају, али до њега још *не* долази); *skończyć* или *dokonać* — глаголи су перфективни и имају такво значење, а *dokonywać* или *kończyć* — несвршени су и имају несвршено значење „завршавају“. ||Како је Кошмидер и помислити могао да су ови глаголи по *смислу свршени*, а по глаголском виду *несвршени*? Када неко посао *завршава*, он га није *завршио*, и можда га никад завршити неће; кад *свећа догорева*, нама је саопштено само да се тај процес врши, а да ли ће она и *догореиши* или ће је пре тога *неко угасиши* — о томе се ништа не вели. Према томе ту нема *свршености* и зато ти глаголи нису свршени.

Тако се исто Кошмидер вара, ако мисли да између *rozczytać* и *przeczytać* има разлике по глаголском виду. Оба они значе извршену радњу онако како то обелажавају префикси *ro-* и *prze-*, дакле, *извршено* ограничено (= *ro-* = мало) читање и *извршено* потпуно (= *prze-* = преко) до краја читање. Према томе, њихова је перфективност у извршењу радње онако како је то обележено префиксом.

К. наводи овакве реченице:

A widzisz! Kompotu to nie mówię (nakłada jej). *Jedz, jedz, kochanko, to ja sama smażyłam* (21 стр.) — *А видиш. О компоту нема речи (сипа јој). Једи, једи, драга, то сам ја сама правила (варила).*

Onufry: Nie tłómacz się... Wiem ja dobrze, jaki magnes się tu ciągnie. Ja to wam z góry *przepowiadałem*, że się rozkoście... — Онуфрије: Не извињавај се...! Знам добро како те магнет ту вуче. *Ја сам* вам унапред *говорио*, да ћете се престати волети...

Polmonetka doskonała sam ją *wybierałem*. — Новчаник је одличан, сâм сам га *бирао*.

Затим у реченицама као: ја *jeszcze będę pracował* do dziesiątej, a potem pójdę spać. — Још ћу *радићи* до десет сати, а после ћу лећи. *Kto malował ten obraz.* — Ко је сликао ту слику. — *A żył jeszcze ze dwa lata w Szwajcarii, a potem umarł.* — *А живео* је још око две године у Швајцарској, па је затим умро. *Cygaro się dopala.* — Цигара *догорева*. — *Kelner w restauracji: Czy panowie już zamawiali?* — Келнер у ресторацији: Да ли су господа што *поручивала* (тражила)?

Као што се види из нашега превода, свугде несвршеном глаголу (трајном или итеративном) одговара и српскохрватски несвршени глагол. Међутим Кошмидер сматра да онај ко говори има свугде на уму свршену радњу, иако је облик глагола свугде несвршени. Ја мислим да је то сасвим погрешно.

„Ја сам варила“ — значи истицање вршења радње, а не њену свршеност. Несвршена радња у прошлости — ипак је прошла, а од онога ко говори зависи да ли ће употребити свршени или несвршени глагол. Ја овде осећам једино обележавање радње у прошлости како је текла, иако је сигурно да је морала имати и свој завршетак; али о томе се у овој реченици не говори.

Ја сам то „говорио“ — значи говором износио чешће пута, без обележавања икакве свршености радње; али оно „то“ показује да је њиме радња ограничена. Само тога у *самом* глаголском облику нема.

„Ја сам бирао“ — истиче се опет радња у своме процесу, тј. како је пребирао новчанике, оним *ja* (новчаник) она се ограничава; али опет у самом глаголу ограничења нема.

„Ја ћу још радити до десет сати“ — ограничење радње излази из овог до десет сати, а не из глаголског облика који

значи радњу неограничену, исто онако као што се може рећи *ја ћу радиши само шренушак* и сл.

„А живео је око две године“ — опет је ограничено оним две године, а глагол је сам без икаквог ограничења итд.

И овде свугде или је Кошмидер погрешно осетио глагол као свршени (на пр. *Цигара догорев*) или његова ограниченост истиче из других речи синтагме или реченице. Тако је свугде и у свима језицима. Иако н. пр. имперфекат значи радњу са истакнутим трајањем радње у прошлости, и он може каквом прилошком речју или изразом бити у извесном правцу ограничен.

Према овоме ја се не могу сложити са Кошмидером да овде облик глаголске несвршености значи свршеност.

Ја уопште сматрам да су две основне грешке код Кошмидера; 1) што он *не осећа* да сваки глаголски облик и сам за себе има свој одређени вид (чак и онда када глагол има два вида, она су скопчана са два глаголска значења, тако да се одређени *вид*, несвршени или свршени, у словенским језицима употребљава са одређеним значењима глагола) и 2) да се та видска значења могу добијати у вези са другим речима у реченици и да се она не морају слагати увек са засебним одређеним значењем глагола који учествује у тој синтагми; али се тиме видско значење глагола ниуколико не мења.

Трећа погрешка К. у томе је што би он хтео да *докаже* да глаголски вид има временско значење. Међутим то се доказати не може, јер се свако *време* одређује према извесном моменту (садашњости, прошлости, будућности итд.), а глаголски *вид је айсолушан*, он је дат у самој основи глагола или као *свршеност* (потпуност) радње (али не и прошлост) или као *неограниченост* радње. Зато глаголски вид и чини увек, чак и онда када је у чистом облику, саставни део глаголског значења. Он је увек извесна врсва глаголске радње. Отуда је то да се свршени глаголи могу употребити за прошлост и будућност, а несвршени увек када се паралелно или напоредно са каквом временском ситуацијом — употребљавају.

Иако је схема и раслагање Кошмидерово о садашњости као о прелазу из прошлости у будућност, а о прошлости као прелазу из будућности у прошлост, интересантно — ја сматрам да је за граматички појам садашњости неприменљиво. „Ја пишем“ не значи „ја сам писао“ „и то ћу чинити“, већ „ја пишем кад говорим“. Граматичка садашњост има неодређено трајање; за то се у пре-

зенту индикативном и могу употребљавати искључиво несвршени глаголи.

Кошмидер наводи у низу расправа и књигу г. Г. Гијома (G. Guillaume) Temps et verbe (Théorie des aspects, des modes et des temps, Paris, 1929, Collection linguistique publ. par la Société de linguistique de Paris, 27) у којој се такође на филозофско-психолошки начин даје тумачење глаголског вида. Г. Гијом је овом питању посветио и расправу под називом Immanence et transcendance dans la catégorie du verbe. Esquisse d'une théorie psychologique de l'aspect (Journal de Psychologie normale et pathologique, XXX année, 1933, 1—4, стр. 355—372). Али и ту, као и у горњој књизи својој, Гијом је морао полазити од словенског глагола у којем је глаголски вид највише развијен. И, заиста, Г. Гијом полази од руског језика. На основу *погрешног* тумачења руског глаголског вида, основаног на доста распрострањеном разумевању словенског глаголског вида, нарочито у француској научној књижевности, Гијом долази до закључка да вид има и временску вредност (стр. 364) као и Кошмидер. Тако и Гијом сматра да је презент (или le passé décadent) „la discrimination du temps qui s'en va et du temps qui vient“ (361). Тако је обележавање прошлости код њега (le passé incident) необележавања времена које одлази и које долази

Као што се види, начин изношења тих значења сличан је Кошмидерову; али ја ћу имати прилике да покажем, да се, и поред лепих напомена које Гијом даје на различним местима својих расправа, ни његова теорија о глаголском виду ни његово разумевање глаголског вида — не могу примити.

Ја сам се задржао овде на основним или, боље да речем, најопшијим питањима о којима расправља Кошмидер. Он говори нарочито исцрпно о употреби „аспекта“ у пољском језику (49—124) и о историји видске системе (125—223). Како би ме ово сувише далеко одвело, ја се ограничавам напоменом да је многа питања К. додирнуо и покушао да реши на изванредан начин на који она досада нису решавана. Сва се та питања налазе у вези са не само системом вида него и системом времена прасловенског језика. Како ћу имати прилике да о тим питањима пространо говорим на другом месту, то ћу се тамо дотаћи исцрпно и ових одељака књиге Кошмидерове.

15-VI-1935.

А. Белић

8. — ИЛЪИНСКИЙ Г. А. Опыт систематической Кирилло-Медодиевской библиографии, под редакцией и съ дополнениями М. Г. Попруженка и Ст. М. Романскаго. Българска Академия на Наукитѣ. Софія, 1934, XLIII + 303.

Ова књига потпуно заслужује да буде забележена као важан библиографски рад којим ће се послужити сваки слависта. Из предговора њеног писца, заслужног руског научника, види се да је она резултат двадесетогодишњег рада. Задатак који је себи ставио писац био је олакшан у знатној мери делом покојног чешког научника Зибрта (*Bibliografie české historie*), али овај рад наводи најважнију научну литературу питања о Ћирилу и Методију која је изашла пре 1902 г., док преглед Иљинског обухвата и најновији период до 1933 г.

Идеално потпун не може бити ни један такав библиографски рад, али овај рад изгледа да је мање или више потпун.

Друга је његова особина, и то врло важна, што он даје систематски преглед научне литературе о Ћирилу и Методију. Ја се слажем с планом по коме је рађена ова библиографија.

Писац је дао своју библиографску грађу у два велика дела.

У први су део ушли радови који имају научни значај, узимајући тај термин (научан) у либералном смислу; „не тољко строго-методические специалъные монографиѣ и исследования, вели писац, но и очень многие популярныя работы нашли себе приют в данном отделе нашей книги, если тољко они содержат в себе хотя бы крупницу самостоятельности в трактовке материала и не являются рабским пересказом написанного другими или вообще повторением пройденного“.

У други део књиге ушла су дела која свесно не стављају себи у задатак решење научних питања, већ имају на уму интересе ширег света; ту налазимо књиге и чланке у којима нема ни нових мисли, ни нових чињеница, већ само компилације туђих радова; ту, даље, налазимо црквене предике на дан јубилеја словенских апостола и успомене на те јубилеје; овамо иду такође публици стички чланци који се баве црквено-политичким моментима итд.

Ова популарна литература о питању Ћирила и Методија испуњава одељке IV, V, VI ове књиге, док је библиографија научних дела стављена у одељке I, II, III. Одељак I посвећен је историји Ћирила и Методија, одељак II културно-просветној делатности Ћирила и Методија, одељак III историји Ћирило-Методијеве културе.

Да бисмо дали претставу о начину систематизације библиографске грађе коју даје Иљински, навешћемо наслове појединих глава првог одељка: Глава I — историја проучавања питања о Ћирилу и Методију, гл. II — извори за историју Ћирила и Методија (латински, грчки, словенски); глава III — историја Ћирила и Методија (радови који се тичу биографије Ћирила и Методија; засебни моменти живота Ћирила и Методија). На томе се не завршује систематска спецификација, већ иде дубље; тако на пр. у одељку библиографије посвећеном славенским изворима наводе се радови сумарне природе, радови о такозваним панонским биографијама Ћирила и Методија, радови о похвалама Ћирилу и Методију, о проложним биографијама итд.

Нема сумње да ће тако разгрзната спецификација у знатној мери олакшати употребу библиографског рада Иљинског.

С друге стране, морају се забележити и по неке мане овог савесног и корисног библиографског дела. О тим манама говоре сами редактори књиге, М. Г. Попруженко и Ст. М. Романски. Ствар је у томе што су само први табаци књиге корегирани при штампању од писца, Г. А. Иљинског; коректуре даљих табака нису враћене уопште у Софију, а од средине јануара ове године прекинута је свака веза између писца и редактора књиге. Редактори признају да у делу има грешака и нетачности не само у бројевима свезака, страна или година издања, већ и у насловима; отстранити све те грешке било је тешко у Софији. У извесним случајевима подаци који показују где се појавио овај или онај рад остали су непотпуни или нејасни; у последњем случају више пута скраћенице се јављају са знаком питања.

Ове мане не би биле велике да су ретке, али, на жалост, таквих случајева има доста. Без тачнијих одредаба (где је излазио часопис, или где је и када је изашла књига и слично) јављају се: Богословље (лако би се могло знати да је то часопис који излази у Београду), „Дела и дни“, „Наук. Сб.“, „Archa“, „Besídka, I a nast.“ „Biene“, „Bogoslovni Vestnik“, „Bohemia“, „Boleslovan“, „Civiltà katolika“, „Cvetje“, „Cyrrill“, „Časop. bohosl. česko-sl.“, „Čech.“, „Česka včela“, „Český Lev.“, „Echo muz.“, „Edinost.“, „Gebirgsfreund“, „Gwiazda“, „Hlas“, „Kłosy“, „Květy“, „Landespatronen“, „Mit. a. d. hist. Lit.“, „Parlamentár“ итд.

Понеке скраћенице остају нејасне за редакторе, те се наводе са знаком питања. Тако — ERPhHL = ?, LSTh = ?, NarB = ?, NBI = ?, OAV. = ? — Kroměříž., O.S.B.EphenLiturg [?], PDPY. = ?, SL.Th. = ?,

Sp.Ol. = ?, SSb. = ?, V.M.Cyr. = ?, VSN. = ?, ZDVGMS. = ?, ZKG. = ?.
ZV = ?.

Ови упитни знаци као и ове непотпуности у обележавању часописа и књига свакако кваре општи утисак који чини опширно библиографско дело посвећено тако важном питању, али ипак не у толикој мери да би се могао порицати значај његов по развитаку наше науке. На крају књиге налази се регистар имена ћирилицом и латиницом.

С. К.

4. — FRČEK JEAN, *Euchologium sinaiticum*, texte slave avec sources grecques et traduction française. Paris. 1933. (Patrologia orientalis, tome XXIV, fascicule 5).

Синајски је еухологиј један од најинтересантнијих старословенских споменика. Поједини његови делови одликују се дубоком старином, што се најлакше види по речничкој његовој страни. Тако на пр. поред речничких архаизама у појединим комадима јављају се и нове лексичке варијанте: у молитви на братротворенин (10а) поред ове насловне речи која претставља такозвани панонизам налазимо двапут новији израз *жизнь м. животъ*; у служби под насловом *чинъ бѣглеши аште ключитѣса скерзизноу ли нечистоу вѣласти въ вино ли въ масло...* (19в—20а) двапут налазимо новији израз *масло* поред архаизама *стеръ, неприѣзничномъ, оупганимъ, причаститѣса* и сл. Пошто последњи препис нашег споменика припада другој половини XI века, не треба се чудити овим млађим изразима, јер их је могао унети у препис последњи преписивач.

Синајски еухологиј је издао, као што је познато, Гајтлер, али се његово издање сматра као непоуздано. Овај споменик није досада довољно проучен, иако се о њему доста писало¹⁾.

Ово се издање управо не може сматрати као потпуно ново издање, јер није рађено ни по рукопису, нити по фотографијама; то се издање може назвати у неку руку исправљено Гајтлерово издање: нешто је Фрчек поправио у Гајтлерову издању по снимцима појединих страна рукописа, који су познати у науци, а друго је исправио на основу поређења са грчким текстом. Упоредивши Гајтлерово издање са снимцима појединих страна спо-

¹⁾ Познати рад о језику Синајског еухологија Прокопа Ланга „*Jazykovědecký rozbor Euchologia Sinajského*“ 1888—1890 пун је погрешака као што констатује г. Фрчек у уводу свога издања.

меника, Фрчек је дошао до закључка да ово издање није толико рђаво, како се о њему мисли: на 278 реди, колико је Фрчек могао поредити са снимцима, налази се 29 грешака, т.ј. приближно по једна грешка на десет реди.

Све те грешке и нису од важности, на пр. имена м. *імена* или *поститѣса* м. *постит'са* и сл. Већина тих грешака односи се на правопис и фонетику, много мање их има које се тичу морфологије и синтаксе; понешто се да исправити поређењем са грчким текстом; ипак доста непоузданог остаје и у морфологији и у синтакси, да не говоримо о фонетици; тако на пр. код Гајтлера налазимо *о вѣѣма* м. *о в'сема*; поређење са снимцима даје могућности да се отстрани претпоставка да је Гајтлерово *о вѣѣма* морфолошка особина, али кад не бисмо имали снимак, остала би сумња; такве су сумње могућне и на другим местима која не можемо проверити помоћу снимка.

Тако зване конјектуре не могу увек заменити рукопис, односно фотографски снимак; тако на пр. на страни рукописа 27а (код Фрчека 716 стр. 1 ред) налазимо у Гајтлерову издању *в'семоу т'ѣлоу*; Фрчек даје напомену „*lige в'семоу зѣлоу, ou plūtōt в'сего зѣла*“: остаје нејасно да ли се у рукопису заиста налази *т'ѣлоу* (погрешка преписивачева) или је Гајтлер погрешно прочитао рукопис; или на страни рукописа 24а 13 ред на 706 с. налазимо *авѣѣма*, — Фрчекова напомена „*lige авѣѣно (ou авѣѣ)?*“ Да ли је у рукопису заиста *авѣѣма*?

Непоузданост Гајтлерова издања у појединим случајевима таква је да је изостављена реч или група речи, — примери код Фрчека на стр. увода XVIII; таквих случајева може бити и на другим местима где се ствар не може поправити, јер нема снимка.

Овде ћу додати да сам ја у својој старословенској читанци (1913, Харков) штампао одломке из Еухологија, на име стране 8в, 11а, 18а, 19а, 56в, 57а, 61в, 62а према снимцима које ми је руска Академија наука ставила на расположење, тако да могу сада поправити у обновљеном Гајтлерову издању Фрчекову грешке на овим странама: на 11а (10 ред код Фрчека на 15 стр.) треба читати *вѣзлюбимѣ са* м. *вѣзлюбимѣ са*; на 18а страни (код Фрчека 27 стр. 14 ред) треба читати *въ мирѣ*, а не *вѣ мирѣ*; на 19а страни (код Фрчека 29 стр. 4 ред) треба да буде *въ вѣзмѣвѣно*, а не *вѣ вѣзмѣвѣно*; на 56в (код Фрчека 89 стр. 4 ред) треба читати *влаголѣпѣноѣ* м. *влаголѣпѣноѣ*; на истој страни (5 ред код Фрчека) треба читати *вѣтрѣнѣю* м. *вѣтрѣнѣю*; на истој страни (6 ред код

Фрчека) треба читати *в'сѣмъ* м. *твѣсѣмъ* (ову је грешку Фрчек поправио: *в'сѣмъ* — на основу грчког текста); на стр. 57а (код Фрчека 89 стр. 8 ред) треба читати *хладѣнѣ* м. *хладѣнѣ*; на истој страни (14 ред код Фрчека) треба читати *нѣи* м. *нѣи*; на стр. 61в (код Фрчека стр. 99 ред 5) треба читати *нѣсквѣрѣнѣ* м. *нѣсквѣрѣнѣ*; у истом реду треба читати *вѣзначалѣнѣ* м. *вѣзначалѣнѣ*, на стр. 62а (код Фрчека 99 с. ред 17) треба читати *бѣвѣшнѣ* м. *бѣвѣшнѣ*.

Дакле по свему овоме што сам горе навео ново издање Синајског еухологија не може потпуно задовољити. Али опет, кад узмемо у обзир да је рукопис Синајског еухологија неприступачан, а да су снимци овог рукописа, који су се налазили у библиотеци руске Академије наука, изгубљени (уп. напомену на стр. XVI увода Фрчекова), може се рећи да је издање Фрчеково добро дошло. Свакако је заслуга Фрчекова што је потражио и већином и нашао у рукописима различних библиотека одговарајући грчки текст.

Добро је и то што је уврстио у своје издање тако зване Синајске листиће, пошто је отклонио и последњу сумњу да су ти листићи део Синајског еухологија (стр. XI—XII увода): имам у виду питање о формату Синајских листића према формату Синајског еухологија које је у своје време покренуо Бичков.

Поред словенског текста еухологија и одговарајућег грчког текста у издању Фрчекову налазе се и француски превод и напомене којима ће се служити свако ко буде проучавао тај старословенски споменик.

Издање Фрчеково засада није довршено: остаје нештампана још скоро половина текста. Желимо г. Фрчеку да што пре заврши своје издање Синајског еухологија и да му придружи свестрано испитивање тог интересантног споменика.

Београд, 19-1 1935.

С. Куљбакин

10. — SŁOŃSKI STANISŁAW, *Index verborum do Euchologium sinaiticum*. Warszawa 1934. Стр. VIII + 152.

MEYER KARL, *Altkirchenslavisch-griechisches wörterbuch des Codex suprasliensis*. Verlag J. I. Augustin, Glückstadt und Hamburg 1935. XII + 302.

Израда новог старословенског речника, који би заменио стари речник Миклошичев, одавна стоји на дневном реду у нашој науци, али том научном предузећу стоји на путу то што немамо припремних радова. Чак и издања старословенских споменика

краја X — XI века нису увек снабдевена речником или индексом.

Ову празнину у нашој науци унеколико попуњавају два дела чији је наслов горе наведен.

Иако су аутори ставили себи исти задатак, ипак се та два дела разликују међу собом у више праваца. Пре свега постоји разлика у самој обрађеној грађи: речник Супрасаљског кодекса рађен је по одличном издању покојног Северјанова, док је „Index verborum“ Синајског еухологија, израђен од Слоњског, заснован на издању тог споменика покојног хрватског научника Гајтлера, које се не може назвати добрим.

Слоњски прихвата тврђење Фрчеково¹⁾, који је спремио и делимице наштампао текст новог издања Еухологија, — да се нетачности Гајтлерова издања односе на фонетику, а не и на морфологију, синтаксу и речничку страну, те се могу често поправити према грчком тексту.

Изгледа да је Фрчеково тврђење мање или више тачно, али ипак остаје извесна несигурност. Пошто нема наде на поновно издање Еухологија према рукопису, а и фотографски снимци који су се налазили у библиотеци Петроградске академије изгубљени су, наша се наука мора задовољити Фрчековим издањем. Слоњски се служио, као што он вели у предговору, Фрчековим издањем у коректури.

Даље, разлика је међу једним и другим делом у начину обраде речничке грађе. Мајер поред старословенских речи даје грчка значења ових речи, али не даје цитате; Слоњски пак не даје грчких речи, али даје цитате; ипак Слоњски је могао наводити грчке паралелне речи кад је имао при руци грчки текст у Фрчекову издању, али то није чинио. Овако како он наводи цитате без грчких речи, значење речи каткад остаје нејасно; уп. такве примере као што су: виѣлица, -сѣщи виѣлицѣ, виѣлицѣж; или други пример: вѣтанноѣманѣ, -всѣхъ часѣ вѣтанноѣманѣхъ; или још: вѣтрѣтравѣ, -вѣтрѣтравѣ; или: лѣпѣтивѣ, -побѣдилѣ еси....дѣхъ лопотивѣ, на(а) лопотивѣомѣ дѣхомѣ итд.

Код Мајера је добро што су наведене одговарајуће грчке речи; али, на жалост, без контекста и цитата не може се увек тачно знати значење грчких речи.

Разлика између речника Мајерова и индекса Слоњског даље је у томе што Слоњски наводи свуда код променљивих речи основни облик: ном. јед. код именица, придева и заменица,

¹⁾ Frček Jean, Euchologium Sinaïticum. Paris 1933 (Patrologia Orientalis. Tome XXVI. — Fascicule 5).

а инфинитив код глагола, док Мајер наводи само реалне облике Супрасаљског кодекса.

Најзад, постоји разлика у техничком правцу: Слоњски наводи увек потпуне облике, док Мејер ради штедње у простору не понавља заједничке делове сродних речи, одвајајући те заједничке делове знацима: • I II

На крају још неколико ситних напомена. Слоњски уједначује правопис група рѣ, рѣ, лѣ, лѣ у основним облицима: он пише брѣниѣ м. брѣниѣ, крѣстѣ м. крѣстѣ (у рукопису крѣстѣ, крѣста), крѣстѣѣниѣ м. крѣстѣѣниѣ (у рукопису крѣстѣѣниѣ); слѣза м. слѣза и сл. (старе групе сугласник са полугласником), то исто налазимо у примерима са старим вокалним р: срѣдѣѣ м. срѣдѣѣ (у рукопису срѣѣ), прѣвѣ м. прѣвѣ, прѣстѣ м. прѣстѣ итд.

Тако исто Слоњски даје у своме речнику речи са з м. з као што је то у рукопису Еухологија као основне: зѣло, кѣнѣзѣ, полѣза, стѣза, ѣзѣ и сл.

Један и други аутор не обележавају надредне знакове: што их изоставља Слоњски, потпуно је разумљиво, јер није имао при руци рукопис; што је Мајер изоставио ' ' може се оправдати тиме што други знак није имао фонетске вредности, а први је обележавао изостављање полугласника које се јавља и без употребе тог знака; али не могу одобрити што је Мајер изоставио знак умекшаности ˘: тај се знак употребљава у Супр. кодексу доста често и даје интересантну грађу за питање о умекшаним сугласницима у Супр. кодексу. Знак за носни вокал ˘ замењен је код Мајера глагољским словом ˘ које се употребљава за носно е у Савиној књизи.

С. К.

11. — KURZ JOSEF, *K Zografskému evangeliu*, Slavia IX 3, 4, XI 3/4; v Praze 1933.

Прошло је већ доста времена откако су пронађени старословенски споменици, глагољски и ћирилски, па ипак се не може рећи о њима да су у довољној мери проучени. Само понеким од њих посвећене су монографије већег обима, као што су књиге: Шчепкинова о Савином јеванђељу, Маргулијесова о Супрасаљском кодексу, фон Арнимова о Синајском псалтиру.

Баш најстарији и најважнији рукописи већег обима — Зографски кодекс и Маријин кодекс јеванђеља — остали су без исцрпног монографског проучавања, иако је њима посвећено доста

мањих радова: оно што је Јагић дао као додатак своје издању Маријина јаванђеља, иако је врло важно и доста опширно, не може ипак потпуно заменити монографију о том споменику.

У најновије доба изашли су чланци холандског научника ван Вејка посвећени питању нехомогености Зографског кодекса, а у вези са тим чланцима посветио је своју пажњу том кодексу и млади чешки научник Јозеф Курц.

Ова студија почиње се прегледом досадашњих радова о Зографском јеванђељу који јој служи као увод; даље писац даје критику ван Вејкових чланака о Зографском јеванђељу, тј. критички разгледа питање нехомогености кодекса, а последњи део своје студије посвећује питању историје текста тог јеванђеља.

Као што је познато, ван Вејк је утврдио извесне разлике између почетка и краја рукописа, односно између прве и друге половине његове, које показују да је у основици првог дела Зографског кодекса други дијалекат неголи у другом. Ове је разлике ван Вејк изнео у читавом низу мањих чланака чије наслове нећу наводити. Ево тих разлика: 1) у јеванђељу по Луки и Јовану налазимо обично старије облике аориста — асигматске, док у јеванђељу по Матеју и Марку ови су облици обично замењени новим облицима типа *идохъ*; 2) у другом делу кодекса преовлађују облици заменице *вѣсь* са чувањем полугласника у отвореном слогу (*вѣсе* и сл.), док се у првом делу опажа губљење полугласника у тим случајевима (*все* и сл.); 3) у другом делу кодекса налазимо обично мењање полугласника *ѡ* испред слога са палаталним вокалом у *ѡ* (по Јагићеву правилу: *вѡ слѣдѡ* и сл.), док се у првом делу кодекса *ѡ* у том положају не мења (већином); 4) у другом делу кодекса налазимо *вѡзльѣ*, док у првом — *вѡзльѣѣ*, тј. у другом делу полугласник у јаком положају не мења се по Јагићеву правилу, а у првом делу мења се; 5) тако звано епентетско *л* у положају испред *н* и *ѡ* чува се у другом делу кодекса, а губи се у првом делу: другим речима, — у првом делу кодекса находимо чешће млађе облике типа *ѡми*, *пристѡплѣ*, а у другом делу *ѡмли*, *пристѡплѣѣ*; 6) у јеванђељу по Јовану налазимо по правилу облике генитива и дат. једине м. и ср. рода сложене придевске деклинације најстаријег типа: *новѡго*, *новѡмоу*; 7) у другом делу кодекса находимо чешће облике ном. јед. м. р. партиципа садашњег времена типа *градѡ*, а у првом делу чешће се јављају облици типа *градѡи*; 8) за други део кодекса типични су облици ном. јед. м. р. сложене придевске деклинације на *-ѡи*, *-и* (*новѡи*, *вѡишии*), а у првом делу

облици на **-xi -ni** (**новxi, вxiшьни**); 9) у другом делу кодекса употребува се реч **пропати**, док у првом делу налазимо колебање између **распати** и **пропати**; 10) облици сигматског аориста старог типа (**нѣсѣ, рѣхѣ**) употребувају се, углавном, у другом делу кодекса; 11) у јеванђељу по Марку, по Луки и по Јовану находимо старији облик аориста 3 пл. **ѡсѣ**, а у јеванђељу по Матеју млађи облик **ѡшѣ**; 12) у јеванђељу по Марку, по Луки и по Јовану находимо облик 3 мн. кондиционала **ѡѣ**, а у јеванђељу по Матеју млађи облик **ѡишѣ** (тај се облик јавља у јеванђељу по Марку само једанпут, а у јеванђељу по Луки трипут); 13) у другом делу кодекса употребува се облик партиципа прошлог вр. типа **хвалиѣ**, у првом делу кодекса налази се облик на **-нѣѣ** (**хвалинѣ** и сл.); 14) у јеванђељу по Марку, Луки и Јовану употребува се старији облик ген. мн. **дѣнѣ**, а не **дѣнинѣ**; 15) старији облик ген. јед. упитне заменице **ѡѣ** узима маха према крају рукописа; 16) за јеванђеље по Јовану типично је **тогда, когда**, а не новији облик **тѣгда, кѣгда**: овај последњи облик ван Вејк објашњава редукцијом вокала **ѡ** у **ѣ**, у што се свакако може сумњати; 17) за други део кодекса типично је **ѡѣ**, а за први **ѡѣѣ** (друкчији су односи код **ѡѣѣ**); тако исто **ѡѣѣ** преовлађује при крају, док **ѡѣѣ** — на почетку кодекса.

Као што се види из појединих тачака овог поређења, граница између два дела кодекса није увек на истом месту: понекад јеванђеље по Матеју стоји само према јеванђељу по Марку, Луки и Јовану; у другим случајевима јеванђеље по Матеју и Марку стоји према јеванђељу по Луки и Јовану, али главно је у овом поређењу што се увек сматра као старије оно што се налази у другом делу кодекса. Јавља се питање, да ли је то тачно. На ово питање скрећу своју пажњу Кигз и, служећи се и туђим критичким напоменама, као што су моје и других испитивача, — дао је опширну и трезвену критику ван Вејкових закључака у томе погледу. Писац је потпуно у праву кад вели да оно што се јавља у јеванђељу по Јовану није увек старо, да има у другом делу кодекса поред старих особина и особина новијег порекла, да ван Вејк прилагођава чињенице својој теорији. Тако на пр. ван Вејк тврди да је вокализација **ѣ > ѡ** била већ у оригиналу Зографског кодекса само зато што се она налази у јеванђељу по Јовану. Из истог разлога ван Вејк сматра да је **ѡѣ** старије него ли **ѡѣѣ**, исто тако да је **ѡѣѣ** старије него ли **ѡѣѣѣ** (у осталоме ово је своје тврђење ван Вејк касније повукао итд.); исто се може рећи, *mutatis mutandis*, поводом тачке 8 и 17 (**ѡѣѣѣ**). Што се у другом

делу Зографског кодекса јављају старији облици (асигматског) аориста и *вѣсѣ* води ван Вејка закључку да су и друге особине Јованова јеванђеља старије неголи паралелне особине које налазимо у почетку рукописа.

У праву је Kurz и када примећује да ван Вејк није узео у обзир све језичке појаве Зографског кодекса; тако на пр. из лексичких особина ван Вејк се послужио само изразима *распати-пропати*. Писац ове студије у првом њеном делу ставио је себи у задатак да одвоји у поређењима ван Вејковим оно што је тачно од онога што је погрешно; може се рећи одмах да је он тај задатак извршио.

Као резултат његове критике може се примити да су ове тачке у поређењима ван Вејковим погрешне.

Облик *градан-града* не може се сматрати као архаизам; можемо се сложити с писцем у овоме погледу утолико пре што је ван Вејк и сам касније повукао своје мишљење о томе облику; тачна је претпоставка пишчева да је тај облик поникао због подударња облика именске и сложене деклинације: облик *градџин* давао је сажимањем *градџи*; према томе облик *градан* појавио се тек онда када је *-џин* сажимањем дало *-џи*.

2) Подела примера *вѣ слѣдѣ* и *вѣ слѣдѣ* и сл. на јеванђеља не даје довољно разлога за икакво закључивање.

3) Мењање јаког полугласника према природи вокала у потоњем слогу *вѣзлѣѣ* тако исто претставља сумњив елеменат у излагању ван Вејка: код Матеја налазимо три примера, а и код Марка такође три; вокализација полугласника у Зогр. унесена је од последњег преписивача, мењање пак полугласника по Јагићеву правилу није особина последњег преписивача.

4) Погрешно је оно што говори ван Вејк о облицима сложене привевске деклинације: ном. јд. м. рода на *-џин*, *-ни* итд., исп. оно што је речено раније о прилагођавању материјала теорији ван Вејка; не улазим у појединости, али се слажем са писцем кад тврди да је *џи* обележавало монофтонг, да је *џи* старо, иако не примам схватање Томсоново (676 с.): полугласник *џ* није могао бити унесен у облик номинатива после сажимања *-џин* у *џи*; *џин* било је у оригиналу Зогр. кодекса; тако исто може се узети да је *-џи* у облику номинатива старије неголи *-ни* (од *ни*). Напоменућу овом приликом да заслужује пажњу пишчева примедба о облику *сѣи* Лук. I 72; то место гласи овако: *завѣтѣ сѣи сѣи*; овде, вели писац, облик *сѣи*, а и положај испред енклитике потпомогли су убрзање вокализације *џ* у *ѣ*, ако

и није то „само асимилација без гласовне вредности“; ја бих једноставно рекао да се *сѣо* јавило у рукопису под утицајем потоњег *сѣо*. Али ја не бих рекао оно што каже писац о облику на *-и*: да он „може бити старији“.

5) Поводом употребе облика ген. мн. *дѣнѣ*: *дѣнни* писац потсећа на Дилсов чланчић у коме се утврђује да постоји нарочити услов за употребу старијег облика *дѣнѣ*, а то је употреба његова иза броја; стога се не може употребити тај облик као критеријум за поделу рукописа Зогр.: то би било могућно кад би се оба облика (*дѣнѣ* и *дѣнни*) употребљавала под истим приликама.

б) На крају и колебање *ѣвити*: *авити* као и *ѣтро*: *оѣтро*, *ѣже*: *оѣже* не претставља поуздану грађу за закључке ван Вејка; понешто је речено о томе већ раније.

На тај начин, остају у снази само ове тачке ван Вејкове поделе кодекса: *вж-виша*; *аго*, *-оѣмоѣ* према одговарајућим новијим облицима *чесо-чьсо*; *тогда-тѣгда* (остављајући на страну питање о пореклу последњег облика); *всѣ-всѣ*, 1 erentheticum; *ѣсѣ-ѣѣѣ*; *ѣвѣлѣ-ѣвѣлиѣ*; аорист асигматски према сигматском аористу новог типа.

Све ове тачке могу се примити са напоменом да се старије особине јављају, углавном, у јеванђељу по Јовану.

Било би важно разгледати систематски начин поделу старијих и каснијих лексичких варијаната у Зогр. кодексу. Ван Вејк је ово питање додирнуо само у једном случају: *пропѣтираспѣти*, а и Kurz га није размотрио, већ само у неколико дотакао у другом делу своје расправе, и то у другој вези, наиме кад говори о лексичкој страни праоригинала Зогр. кодекса. Ту имамо на пр. број примера речи *година* и *часѣ*: код *Мат.* се *година* јавља 6 пута, код *Мар.* 5, код *Л.* 6, код *Јов.* 11 (овим бројевима треба додати *годѣ*: *Л.* 1 пут, *Јов.* 2 пут); реч *часѣ* код *Мат.* 10 пута, код *Мар.* 7, код *Л.* 8, код *Јов.* 11; последњи број све квари, тако да ова подела не води закључку да се старије лексичке варијанте чешће јављају на крају рукописа. Реч *мѣтѣница* јавља се једанпут код *Мар.*, а *мѣздѣница* једанпут код *Мат.*, једанпут код *Л.*; код *Мат.* 5 пута *мѣздѣномѣць*. Реч *шѣи*, *шѣица* — код *Мат.* 3 пута, код *Мар.* 1 пут; каснија варијанта *лѣѣѣ* — једанпут код *Мат.*, 2 пута код *Мар.* и једанпут код *Л.*, тј. опет — неодређена грађа. Уопште, засада не можемо тврдити да се код Јована јављају само старије варијанте, а у првом делу рукописа само новије; има и једног и другог: каснија варијанта *благословѣстити* 2 пута се јавља код *Мар.* и једанпут код *Л.* Старија варијанта *жалѣ* замењена је

новијим изразом *грѣшнѣ* код *Мат. VIII₂₈*; с друге стране, код *Мат. V₃₂*, налазимо архаизам *подѣлѣга*; код *Мат. XIV₂₄* јавља се други маркантни архаизам *вѣлатисѣ*, код *Мат., Мар. и Л.* се наводи *дрѣселѣ*, *дрѣселѣвати*. Одговара правилу да се на крају кодекса налазе старије речи — *сѣлѣнѣ* *Јов. IV₅₂* и *Л. XIII₇*, али код *Л. XII₁₄* налазимо и *лѣчѣшѣ* као и код *Мат. X₈₁*; код *Јов. X₁₃* налазимо *нѣбрѣшнѣ* м. старијега *нѣродити*, а та се реч употребљава иначе доследно у целом кодексу: *Мат. XXII₁₆*, *Мар. IV₈₈*, *XII₁₄* *Л. X₄₀*; тако исто код *Јов. XI_{29, 31}* јавља се *скороѣ* као и код *Мат. XXVIII₁*, — м. старе речи *мѣдро*.

У овим напоменама ја сам дао само неколико допуна ономе што налазимо код *Kurz*-а. Нисам сигуран у значај горњих посматрања: систематско проучавање *Зогр.* кодекса у овом, лексиком, погледу можда ће дати одређеније резултате.¹⁾ Али да се вратимо пишчеву излагању.

Када су горње разлике, фонетске и морфолошке, ушле у *Зогр.* кодекс?

Прва претпоставка која се јавља јесте: да ли нису ове разлике у вези са допуњавањем недељног јеванђеља, тј. са преводом допунских места потпуног јеванђеља. Писац даје негативан одговор то питање. Истина је вели он, да се не би могло противити овом схватању ствари кад би се млађе варијанте у горњим разликама находиле баш у допунама недељном јеванђељу и кад би постојала пуна сагласност у томе *Зографског* и *Маријина* кодекса.

Као што видимо, ово је питање у вези са питањем односа *Зографског* и *Маријина* јеванђеља.

Писац је у праву када допушта само удаљени оригинал оба кодекса, али нипошто непосредни оригинал. У праву је писац и у томе што пориче могућност да су горње разлике у вези са допуњавањем недељног јеванђеља. Разлике ван Вејкове (оне које су остале после пишчеве критике у снази) ушле су у *Зогр.* кодекс, по мишљењу пишчеву, у току самосталне историје његова праоригинала. Ми се слажемо са тим пишчевим закључком.

¹⁾ При крају своје расправе писац помиње као нове особине унесене у кодекс од последњег преписивача у јеванђеље од *Матеја* и *Јована брата* м. старијег *брата*, *скороѣ* (код *Луке* и *Јована*) м. старијег *сѣлѣнѣ* и *Још* *сѣлѣнѣ* код *Матеја* и *Јована* м. старијега *тиѣ*. Овамо би ишло горе поменуто *нѣбрѣшнѣ* код *Јована X₁₃*, исто тако горе поменуто *скороѣ* код *Јована XI_{29, 31}*.

Писац је то показао убедљиво на једном питању, на којем се задржао мало више: то је питање о употреби различних облика аориста. Као што је познато, Маријино јеванђеље нема ниједног примера новог типа аориста в«дохъ и сл. Од свих могућних објашњења односа Зогр. и Мар. кодекса у овом правцу једино је тачно оно које претпоставља да заједничка подлога није још имала аориста типа в«дохъ. Примери овог типа аориста унесени су у један од ранијих оригинала Зогр. за време самосталне историје тога текста.

Поводом ове тачке напоменућу да проф. Вајнгарт нема права што се не слаже са тезом да у језику Тирила и Методија није било аориста типа в«дохъ (*Byzantinoslavica* V_{454—455}). Цела његова аргументација не може нас убедити: тај аорист може и бити доста стар, али како се може објаснити потпуно одсуство примера тог аориста у Маријином кодексу? — Тешко је претпоставити да је преписивач Маријина јеванђеља или преписивач његова оригинала доследно заменио аористе типа в«дохъ, наслеђе Ћ. и М., аористима старијег типа; стање ствари у Маријином кодексу може се објаснити једино тако, ако замислимо да је у његову оригиналу било аориста само старог типа (придх, в«ксъ), а да је то исто било и у дијалекту преписивачеву; јер нису сви дијалекти XI века имали аорист типа в«дохъ: од значаја је морао бити географски моменат.

У другом делу свога рада писац реконструише историју текста Зогр. кодекса. Он разликује 1) заједнички оригинал са којег су преписани праоригинали Зогр. и Мар. кодекса; 2) старији самостални препис на који се своди Зографски кодекс; 3) непосредни оригинал рукописа који називамо Зографским кодексом и 4) последњи препис који нам је дошао под називом Зографско јеванђеље. Писац покушава да да карактеристику 1), 2), 3) и 4).

1. Заједнички праоригинал Зогр. и Мар. јеванђеља. У њему није било разлике између почетка и краја рукописа; писац даје (386) кратку карактеристику овог праоригинала у лексичком правцу са којом се, углавном, могу сложити, узевши у обзир напомену Вајнгарта (*Byzantinoslavica* 454): да је могло бити у праоригиналу поред исплзнити и наплзнити: сва три примера речи наплзнити налазе се у Мар. и Зогр. јеванђељу на истом месту.¹⁾

¹⁾ Али реч подрогъ, ма да се налази у Кијевском мисалу, није била у праоригиналу Зогр. и Мар.: у овом погледу Зогр. јеванђеље се не слаже с Мар., — у последњем се налази на том месту (Л. X 27) *искрънни*.

Затим писац даје карактеристику заједничког праоригинала Мар. и Зогр. у морфолошком погледу: инструментал на -оѡж, чесо, партицип типа хваѡѡ, ном. јд. придева на -ѡин, -ни, старији облици аориста итд. Поводом ове морфолошке карактеристике треба нешто напоменути. Писац претпоставља у заједничком праоригиналу поред вж (3 л. пл. кондиционала) такође облик виша и то на основу тога што се три примера тог последњег облика јављају на истом месту у Мар. и Зогр. Мени се чини да је невероватно да је дијалекат праоригинала имао један и други облик; може се претпоставити и подударане случајног порекла.

У фонетском правцу праоригинал Мар. и Зогр., по пишчеву мишљењу, између осталог, карактерише се тим што су већ у њему сугласници ч, ц, ж, ш и групе шт, жд били тврди испред а; кад би било тако, Зогр. и Мар., вероватно, не би очували старе мере жѡ, чѡ итд.

2. Старији самостални препис Зогр. кодекса. За тај препис писац мисли да је сачувао више старине на крају неголи на почетку; на једне особине свог оригинала преписивач је навикао раније неголи на друге. Овај је преписивач унео у текст ове особине: придѡж, вѡѡж према придоѡж, вѡдоѡж, вж према виша, придевске облике -аѡго, -оѡмоѡ према -аѡго, -аѡго, -оѡмоѡ, партиципе хваѡѡ и сл. према хваѡѡнѡж, чесо према чесо, тогда-когда према тѡгда-кѡгда, облик ижѡ према ижѡ, вѡсе и сл. према вѡсе, облике са I епентетским испред и, ѡ према облицима без I', -ѡю, -ѡю, -ѡю итд. према -ѡѡ, -ѡѡ -ѡѡ итд., помѡнѡжти према помѡнѡжти, оѡжѡ према ѡжѡ, најзад — однос понеких лексичких варијаната.

Поводом појединих тачака може се ово напоменути.

Сложени придевски облици старијег типа (-аѡго, -оѡмоѡ) према млађим (-аѡго, -аѡго, -оѡмоѡ) јављају се најчешће код Јована (64%), али најређе код Луке (7%); ово је неочекивано; Kurz приписује тај појав учешћу претпоследњег преписивача.

Обраћају на себе пажњу облици партиципа прошлог код глагола четврте Лескинове врсте: облици на -јѡ скоро се искључиво употребљавају у целом рукопису, — у Мат. 47 примера, у Мар. 30, у Лук. 66, у Јов. 20; облици на -нѡж претстављају ретке изузетке: у Мат. 2, у Мар. 3, у Лук. 1, у Јов. нема; ови односи показују, вероватно, да у дијалекту старијег самосталног преписа још није било облика на -нѡж, или, можда, они доказују да су се преписивачи лакше навикивали на неке морфолошке архаизме а на друге теже.

Поводом односа *вкс*: *ккс* треба приметити да је тешко веровати да је преписивач старијег самосталног преписа који је написан „око 950 године“ унео у рукопис *ккс*: исп. Кијевски Мисал у којем се никад не изоставља полугласник у отвореном слогу (ни у групи *вкс-*), а који је према палеографским особинама писан крајем X века.

Најзад, заслужују пажњу групе *шк*, *жк* итд. и групе *шю*, *жю* итд: у овом случају чињенице не одговарају формули старијег преписивача текста по којој се старије варијанте јављају у Лук. и Јов., а млађе у Мат. и Марк.; између појединих јеванђеља нема знатних разлика, *-шк* итд. јављају се као ретки изузеци према редовном *ша* итд.; исто тако ретки су изузеци групе *шоу* итд. према редовном *шю* итд. — свугде. Такви односи дају право претпоставити да је *шю* било у дијалекту последњег преписивача.¹⁾

3. Непосредни оригинал Зогра. кодекса (писан по мишљењу пишчеву око 1000 г.) имао је у себи млађе особине у јеванђељу по Луки и Јов., наиме узајамну замену полугласника по Јагићеву правилу, *-ж* у сложеним придевским облицима и *-аго* у ген. јед. исте деклинације. Писац то објашњава претпоставком да је преписивач радио немарљиво при крају рукописа, па је стога уносио своје дијалекатске особине. Ја бих радије допустио учешће у раду двојице преписивача.

4. Последњи препис Зогра. кодекса претставља нове особине у јеванђељу по Матеју и Јовану. Писац даје карактеристику овог последњег преписа.

Редуцирано *і* у слабом положају чешће се бележи у Марк. и Лук. словом *ь*, а у Мат. и Јов. словом *и*; ово је друго, по пишчеву мишљењу, млађе, а унесено од стране „последњег преписивача (преписивача).“

Тако исто са последњим преписивачем везано је ширење придевских облика на *-аго*, облика имперфекта са сажимањем, појављивање аориских облика *м*. старијих облика кондиционала (*вѣистѣ* *вѣили*), изостављање знака умекшаности изнад *р*, *л*, *н*, замењивање старијих израза *вратѣ* и *вратѣѣ* са *вратѣ* и *вратѣѣ* и др. Каткада се новија особина налази само у јеванђељу по Јовану, а не и по Матеју: тако *ѡмѣрѣѣѣ* у Јов., али *ѡмѣрѣѣѣ* у Мат., Марк., Лук.; тако исто у јев. по Јовану се налази двапут *ѡѣѡрѣ* *м*. старијег

¹⁾ Проф. Вајнгарт (Bizantinoslavica V 455—456) оштро критикује познату хипотезу Фортунатовљеву (да је *шю* обележавано *šü*), коју усваја Kurz. Све би било у реду, кад би проф. Вајнгарт дао боље објашњење појава неголи Фортунатов.

схнѣмѣ. Уопште, ти односи нису увек потпуно једнаки. Тако, на прим., облици на -аго према облицима на -аго потпуно преовлађују у јев. по Јовану (92^о/о), а у Мат. се јављају много ређе (45^о/о), а још много ређе у Марк. (20^о/о) и Лук. (14^о/о).

Међутим сажети облици имперфекта налазе се у Јов. и Мат. скоро подједнако често: Јов. 38^о/о, а Мат. 36^о/о. На крају крајева може се констатовати да поменути особине претстављају доста шарену слику. Чиме се то објашњава? Писац на крају свог рада (421с.) предлаже неколико могућних објашњења. Међутим питање остаје отворено, јер не знамо поуздано да ли је Зогр. кодекс, како нам је дошао, писан од једног или од два преписивача. Можда су чак и три преписивача писали оригинал Зогр. кодекса.

А и да је писао један преписивач, било последњи препис, било један од старијих преписа, увек треба рачунати с тим да је он могао различно поступати у различним моментима свога рада, различно се понашао према своме оригиналу, каткада је гледао у свој оригинал, а каткада је писао напамет итд.

Завршујући своју оцену интересантне расправе младог чешког слависте ја радо констатујем да је она писана с одличним познавањем предмета и да садржи у себи много тачних посматрања. Главна је његова заслуга што је скренуо пажњу на стварне разлике између појединих делова Зогр. кодекса.

1-1-1935.

С. Куљбакин

12. — ЛАВРОВ П. А. **Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности.** (Академия Наук Союза советских социалистических республик. Труды славянской комиссии т. I) 1930. Стр. L+200.

Ова књига претставља једну целину са Лавровљевом књигом која је изашла у Кијеву на малоруском језику г. 1928 под насловом „Кирило та Методій в давньо-слов'янському письменстві“.¹⁾

У овој књизи штампани су стари словенски споменици који расветљавају делатност Ћирила и Методија.

Треба напоменути да покојни П. А. Лавров није стигао да прочита коректуре целе ове књиге. Њено је штампање завршило после његове смрти акад. Б. М. Љапунов.

Књига је састављена од увода (I-L) и текстова (1-200). У уводу писац расправља о споменицима који су штампани у његовој књизи,

¹⁾ Исп. моју критику у ЈФ X 1—3 (1931), 225—237.

о њиховим издањима која већ постоје у науци и о начину издавања тих текстова у овој књизи.

На првом месту, разуме се, налазимо тако зване панонске биографије Ћирила и Методија; овим биографијама посвећено је највише пажње у уводу.

Биографија Ћирилова штампана је у књизи коју разматрамо два пута: прво на основу старих преписа руске редакције, па после по преписима јужнословенске редакције. За руску редакцију биографије Ћирилове П. А. Лаврову служи као главни текст бр. 1 Бођанског, који је писан најкасније половином XV века; варијанте су узете из осталих преписа који су штампани код Бођанског, изузев бр. 13, који претставља српски препис (Владислава граматика). Сем преписа који су штампани код Бођанског Лавров је искористио за руску редакцију Ћирилове биографије још читав низ рукописа (в. код њега стр. XIX). Препис бр. 1 Бођанског П. А. Лавров је испоредио са рукописом; напоменућу да је Лавров, на жалост, уништио скраћенице.

Текст Владислава граматика (1469 и 1479) према руским преписима каснији је: у њему је првобитни текст биографије претрпео много измена, али опет нам у појединим случајевима редакција Владислављева помаже да уклонимо тешкоће у разумевању текста. Сем рукописа 1469 и 1479 г. ова се редакција огледа у Лавовском препису.

Ова друга, — српска редакција Ћирилове биографије штампана је код Лаврова у главном по рукопису 1469 г.; варијанте се узимају из рукописа 1479 г. и Лавовског. Док је у овој књизи Лавров штампао биографију Ћирилову двапут — по рукописима руске и по рукописима српске редакције, у књизи о Ћирилу и Методију, штампаној у Кијеву, он даје један заједнички текст биографије. Упоредивши прву и другу редакцију, можемо се запитати да ли је било потребно штампати двапут биографију у овој књизи.

Друга разлика између кијевске књиге о Ћирилу и Методију и ове у погледу штампања Ћирилове биографије у томе је што се у кијевској књизи варијанте наводе у загради у самом тексту, без обележавања из којег је рукописа узета варијанта (бр. 2, 3, 4 итд.); међутим у књизи коју разматрамо варијанте су наведене испод текста, под бројем рукописа из којег су узете. У овом погледу начин издавања који налазимо у овој књизи савршенији је неголи начин који је употребљен у књизи Лавровљевој на малоруском.

Напоменућу још нешто: пошто је већ штампао Ђирилову биографију, пок. Лавров је добио још два преписа те биографије — препис Барсова и препис Ватиканске библиотеке.

О тим преписима Лавров даје неколико опажања на стр. XX—XXI свог увода; у препису Барсова он истиче облик *въ Бѣнѣтѣцихъ* (Млеци) и *спрочѣстни м. фѣрѣстни* и др. У препису Ватиканске библиотеке Лавров истиче лексичке архаизме: *ѣтерѣхъ*, *идрѣхъ* = *ѣдрѣхъ*, *година*, *поѣстимѣхъ* — погрешно м. *оѣстимѣхъ*.

На стр. XXVIII—XXIX. Лавров наводи одломке из биографије Ђирилове по рукопису на кожи Румјанцевљева музеја бр. 2513, које је наштампао Ратченко у своме извештају (Отчетъ о занятіяхъ рукописями въ библиотекахъ... Кіевъ, 1898 г.).

Биографија Методијева наводи се код Лаврова по рукопису XII века Успенске саборне цркве са напоменама и варијантама; овде се скраћенице чувају за разлику од биографије Ђирилове. У уводу, на стр. XXIX, наводе се варијанте из преписа Методијевог биографије у рукопису Антонијева Сијског манастира.

Као што је познато, панонске биографије Ђирила и Методија сачувале су пуно лексичких и морфолошких архаизама, исп. у мојој критици Лавровљеве књиге о Ђирилу и Методију (ЈФ X 225—237).

Али је потребно узимати у обзир не само текст већ и варијанте штампане испод текста; тако међу варијантама налазимо *благодѣтѣ*, *ѣтерѣхъ* (често), *помѣшлѣ*, *сѣтворѣ*, *помолѣса*, *оѣбѣжда*, *рѣша*, *отокѣ*, *рѣсте*, *бальство*, *областѣ*, *нпокритѣ*, *книжѣникѣ*, према *благодатѣ*, *нѣкѣи* итд. у основном тексту прве редакције биографије Ђирилове; што се тиче старог порекла Методијевог биографије, ову старину у довољној мери показује препис XII века: *оѣстити*, *непризнаѣ*, *рѣкѣпитѣ*, *казани*, *сѣнѣмѣ*, *рачити*, *ѣтерѣхъ*, аор. *сѣмѣста*, *гѣсти*, *тѣкѣмо*, *жадати*, *мѣша*, *вѣсоѣдѣ* (оѣ = ж), *чѣсати* (слоѣхѣ), *областѣ*, *рѣша*, *животѣ*, *нѣпѣшеватѣ*, *вѣсь мирѣ*, на сваком кораку глаг. придев на -ѣ, -тѣ у 3 л. јед. аор. (*начатѣ* и сл.); разуме се, находимо и новије изразе (*благодатѣ*, *жизнѣ* и сл.), али ретко.

Похвала Ђирилу и Методију, по мишљењу Лавровљеву (у кијевској књизи његовој, 100 стр.), поникла је већ у моравско-панонској епоси; то његово тврђење, уосталом, није засновано на језичкој анализи дела. У овој другој његовој књизи та је похвала двапут штампана: по препису Успенске саборне цркве и по другим преписима које је издао Бођански, с једне стране, и, с друге

стране — по препису 1469 године с варијантама из Рилског манастира. Треба признати да је то пок. Лавров учинио са довољно разлога: између једне и друге редакције има пуно размимоилажења. На стр. 32 увода Лавров је изнео напомене о лексичкој страни похвале; више старине налазимо у препису Успенске саборне цркве, али има доста трагова старинског порекла похвале и у препису 1469 г. У препису Успенске саборне цркве находимо доследну употребу глаголског придева на -јъ, облике 3 л. аор. на -тѣ, облик сигматског аор. рѣша, старије изразе исплнати, въсь мирѣ, ради, казаниѣ, шѣица, сѣхранити, животѣ, варѣ, грѣсти, напитѣти, вѣлауциниѣ сѣ; природно је да има и новијих варијаната: сѣборѣ, благодатѣ, сѣлѣсти, облици аор. на -оуѣ, али релативно ретко. У препису 1469 г. налазимо животѣ, исплнати, приѣтѣ, въсь мирѣ, неприѣзѣма, али, с друге стране, — сѣборѣ, блѣсти, часѣ, напитаста. Треба имати на уму да похвала по самом свом садржају зависи од тако званих панонских биографија Ђирила и Методија; стога већ априори очекујемо архаизме, морфолошке и лексичке, и у похвали, али ипак морамо признати да је пок. Лавров у праву кад везује похвалу са моравско-панонском епохом словенске књижевности.

Сем те похвале постоји и друга похвала — само Ђирилу — која је везана са књижевном делатношћу Климента, епископа словенског. Ову похвалу Лавров такође штампа у две редакције, — једну која се огледа у средњобугарском препису Севастјанова под насловом Мѣца · Япрѣ · с · памѣ · ѣ похвал · прѣблѣжнаго ѡцоу нашего · ѣ настѣвникоу словѣнскѣ ѣзыкоу · Кирила философа · и стго Иерододна оучитѣлѣ и друге српске редакције која се јавља у српском препису XIV в. библиотеке Југославенске академије под насловом: Мѣсца того дѣ днѣ похвала блаженнаго оца нашего и учителя словѣнскаго Кирила философа · списана Климентомъ папомъ римскимъ.¹⁾

Само име пишчево (Климент словенски) везује ово дело с књижевним традицијама Ђирила и Методија; стога су разумљиви у њему језички архаизми: исп. у препису Севастјанова облике глаголског придева разорѣ и сл., ради, исплнати, въсь мирѣ, у српској редакцији: такмо, ради, животѣ, всего мира, причѣстѣникѣ (м. причѣстѣникѣ).

Међутим, пошто је текст похвале много пута преписиван, увукли су се у њ нови облици и изрази: уп. у првој редакцији

¹⁾ Преписивач је погрешно додао последње две речи побркавши Климента, ученика Ђирила и Методија, са Климентом папом римским.

сборъ, напхнѣти, поустити м. послати; у другој српској редакцији: благодать, сборъ, напхнѣти, столъ, овѣщникъ, облици аор. на -ох-, облици партиципа на -нхъ.

Између прве и друге редакције постоје знатна размимотица, иако је основица њихова заједничка.

У вези са панонским биографијама Ћ. и М., о којима смо говорили на самом почетку овог чланка, налазе се и т.зв. кратке проложне биографије словенских апостола. Ове су биографије штампане код Лаврова: 1) по рукопису Народне библиотеке у Београду (биографија Ћирила и Методија), 2) по рукопису Синодске библиотеке у Москви (биографија Ћирилова), 3) по рукопису библиотеке Успенске саборне цркве г. 1405 (биографија Методијева).

Мали обим ових — проложних — биографија не даје могућности да одредимо поуздано релативну старину њихову; понеки се архаизми могу објашњавати тиме што се оне налазе по својој садржају у зависности од тако званих панонских биографија; у рукопису Народне библиотеке у Београду налазимо наоучьша, наоучь, напести, олтарь, али — идоста; у рукопису Синодске библиотеке — итеръ, храни, створь, наоустити, игемонъ, али и великъ, нѣкъти, партицип на -нхъ (често), власти; у рукопису Успенске саборне цркве — рожинь (партицип), али 3 примера партиципа на — нхъ, двапут облик аориста на -охъ, сборъ, нача (3 л. аориста).

Каснијег су порекла летописне приче о Ћирилу и Методију, као што је прича у Несторову рукопису (рѣша, исполнитъ, али придоста, благодать); касније порекло ове приче види се из ње на садржаја: Константинъ.... иде оучитъ болгарьскаго языка. Други образац једне такве касније приче Лавров штампа по рукопису збирке Хлудова, бр. 178.; наслов је овој причи: прѣзнаго ѿца ѿшего Кирила философа вчитела славеномъ и болгарѣ.

Службе Ћирилу и Методију не само да се налазе у тешкој зависности од панонских биографија словенских апостола, него су нам дошле у тако старинском облику да се по њима у извесној мери може судити о најстаријем облику самих панонских биографија. Лавров је штампао службе Ћирилу и Методију у неколико редакција, што је потпуно оправдано: 1) у руској редакцији по рукопису Синодске библиотеке бр. 164 и 165, 2) у средњобугарској редакцији по рукопису 13 и 14 века и 3) у глагољској редакцији — српскохрватској.

Руски препис бр. 164 и 165, како се штампа код Лаврова, упоређен је са оригиналним рукописом од стране М. Н. Сперанског; на стр. XXXVI—XXXVII свог увода Лавров је дао варијанте из других преписа исте редакције.

Средњобугарска редакција штампана је у књизи Лавровљевој по рукопису Григоровича (у збирци В. И. Срезњевског) са варијантама из издања Александрова у Р. Ф. В. (1893 г.) и по рукопису Палаузова (у збирци В. И. Срезњевског). Глагољске службе прештампао је Лавров из познате књиге о Ђирилу и Методију Воронова, пошто је упоредио тај текст са издањем Берчића.

На првом месту штампа се текст из Љубљанског бревијара, на другом месту из Новљанског бревијара, на трећем месту — текст који је штампао Чрнцић (Starine XIV) и Кевић (Progr. vel. gimn. u Spljetu) по рукопису бр. 121 Бечке дворске библиотеке.

Процену служби налазимо у малоруској књизи Лавровљевој о Ђирилу и Методију, 106 и даље.

Ван сваке је сумње, службе Ђирилу и Методију врло су старинског порекла, а нарочито глагољске; вероватно су поникле одмах после прогона ученика Ђирила и Методија из Моравске; у глагољским службама моравско-панонска књижевна традиција избија врло јако, што је у довољној мери нагласио Лавров у својој кијевској књизи. У мањој мери сачувана је првобитна старина службе у руској и у средњобугарској редакцији: у рукописима бр. 164, 165, у тексту службе налазимо већ израз *благодѣтъ*, облике аор. на *-охъ*, облик партиципа *озарихъса*, али много више трагова старог порекла: скоро доследно су сачувани облици партиципа типа *просвѣща*, изрази *вѣсь миръ*, *животъ*, *напльнѣ*, *неприязнинъ*, *хранити*, *схънѣмъ*, *вхспитѣнини*, *велини*, *пакланитъ*. У средњобугарској редакцији службе налазимо млађе изразе *напльнити*, *властѣ*, *миръ* (м. *вѣсь миръ*), *великъ*, *врачѣ*, облик партиципа на *-нѣхъ*, али много чешће находимо старије партиципе типа *рождѣ са* и старије изразе — *схънѣмъ*, *грасти*, *сххранити*, *испльнити*, *вѣсь миръ*, *животъ*, *неприязнинъ*, аорист *прихѣтъ*. У глагољским службама налазимо *благодѣтъ*, *братъ*, *година*, *велини*, *животъ*, *испльнѣти*, *машинимъ* (*слоубѣамъ*), *небѣсьскъ*, аорист *асигматски* — *отвѣроу* (3 л. мн.), *придоу* (3 л. мн.), *оутигоу* (3 л. мн.), *отѣбѣгоу* (3 л. мн.), *рѣснотивѣнѣ*, *рѣсенѣ*, *такмо*, *ради*, *оужика*, *оутигнемъ*, *хранити*, *олѣни*, *неключимъ*, *оупљвати*, *стерѣ*, *отѣпоустити*; млађе су паралеле врло ретке: *миръ* м. *вѣсь миръ*, *властѣ*, *цѣловати*, *великъ*; стари израз *оустимъ* (*оустити*) био је неразумљив преписивачу, те је замењен са речи *оуѣинѣ*.

Прича о преносу моштију св. Климента (слово на прѣнесени мошѣмъ прѣславнаго Климента.....) иде у низ најстаријих словенских извора за историју Ћ. и М. (102 с.) Лавров усваја мишљење Воронова да је то Слово дело Ћирилово и да је првобитно написано од Ћирила грчки. У овој књизи Лавров штампа текст Слова по рукопису московске духовне академије (бр. 91), као и Франко, боље рећи по препису који је сачуван у архиви грофа Уварова, а узимајући у обзир издање проф. Франка, а исто тако и незнатна отступања која налазимо у преписима сачуваним у библиотеци Друштва пријатеља старе књижевности.

По свој прилици Слово је заиста дело св. Ћирила, преведено на старословенски у врло старо доба; о томе убедљиво сведочи лексичка и морфолошка страна овог дела: уп. оуповани (четири пута), оуповајуши, токмо (двапут), етеръ (16 пута), хризма, отпоушениа, отокъ (5 пута), хоудога (оу = ж), хранити, схранени, лезати, литаниа, напастъ, вьсь миръ, градоуца, неключимъ, 3 л. аор. начатъ, консеквентна употреба партиципа на -јь — (приключьшася, окрочьши, просвьщася, сьтворъ, похвалъ, възлюбъ, свьщьше, послужьше оуподобьшася, сьвжкоупъ, посрамъ, потребьше, вьльшаго); новији изрази и облици много су рећи: оставлени, мнѣтъ, склштеникъ, благодатъ (3 пута), часъ, сьборъ (3 пута), миръ, собравшися, аористи идоша (3 пута), идохомъ (2 пута); исп. ван Вејка Byzantinosl. I 10-15.

Прича о смрти св. Ћирила (вспение сѣго Кѣла) иде у низ каснијих књижевних дела посвећених словенским апостолима — са бугарском традицијом (..... родѣмъ сѣи вьлгаринь; потомъ же шь вь вѣлгал'ницѣ). Лавров штампа ово дело по рукопису Петроградске народне библиотеке (Збирка Гиљфердинга, бр. 58) са варијантама из Лавовског и Београдског преписа. Ово касније порекло тога дела, о којем сведочи његова садржина, огледа се и у његовој језичкој страни (Лавров о њој ништа овде не говори): уп. нѣкотораго, оучивсѣ, прѣложивъ, възложивъ и сл. (још 6 примера партиципа на -ивъ), сьбора, столъ, вьлѣсти (2 пута), нѣкоѣ, вьлнкоу, аор. на -оше (3 л. мн., 4 пута). Треба поменути да има у овом делу и језичких архаизама: аорист поетъ, етъ (2 пута), начѣ, оубѣжда, прѣтъ, сьтворше, сьращсѣ, вьсего мира, вьлнемъ, токмо, али ови архаизми никако не доказују старинско порекло овог књижевног дела, јер се њихов аутор служио међу осталим изворима и тако званим панонским биографијама Ћ. и М., те је преносио механички архаизме из ових биографија. Тако на пр. у Ћириловој биогра-

фији (гл. VIII) налазимо чисти начѣтъ книгѣ.... па и у овом делу — чѣсти начѣ книгѣ тѣ; или у истој глави (VII) Ђирилове биографије читамо оубѣжда архиепископа (у преписима Бођанског 2, 7, 15, 16) и исто тако у нашем споменику; у истој VIII глави Ђирилове биографије говори се о његову путовању код Хазара: тогда же поѣти сѣ шѣ и дошедѣ до Корсѣна....., а у нашем делу читамо: поѣти сѣ етъ Хазар'ска.

Каснијег порекла је, несумњиво, т.зв. Солунска легенда, што се види потпуно јасно из њеног фантастичног садржаја, а, може се рећи, и из њеног језика: доследно се употребљава новији аорист на -охъ (11 примера на једној страни текста), новији израз великѣ (3 пута). Само једанпут се јавља стари аорист рѣше.

Ову легенду Лавров штампа по препису Константинова који је издао Јорданъ Ивановъ (Бѣлг. Стар.) са напоменама у којима се писац послужио другим преписом који је штампао Јорданъ Константиновъ (Гласник књ. VIII, 1856 г.) и преписом Начова (Сбор. за народ. умотв.)

Саопштење Јована Егзарха Бугарског о ЂирилOMETОДИЈЕВУ преводу Св. писма (Прологѣ створенѣ Иваномъ провѣтерѣмъ вѣлгарьскома нже истѣ и прѣложиѣ книгѣ сѣи) Лавров штампа по рукопису Синодске библиотеке XII века.

Овај споменик показује да се лексички и морфолошки архаизми могу јављати и у књижевним делима Симеунове епохе: аор. приѣтъ, партиципи оставѣѣ, прѣложѣ, али с друге стране погоннѣѣ, потроѣднѣѣсѣ, великѣи, вѣ мирѣ сѣмѣ.

Славословије св. Ђирилу, Методију и њиховим ученицима које се налази у бугарском Синодику цара Борила штампано је у Лавровљевој књизи по снимку који налазимо у спису проф. Попруженка Синодикъ царя Борила, Софѣя, 1928 г.; и ту су се сачували облици партиципа на -јѣ: просѣвѣшомоѣ, потрѣждѣшиѣ сѣ, потрѣждѣшима сѣ; али исп. прѣложившомоѣ, оѣкрасившиѣ, оѣтвердившиѣ, велики.

Познату причу о писменѣхъ чрѣноризца храбра Лавров штампа по препису 1348 године, по којем препису је Јагић штампао тај споменик на првом месту (Разсужденѣ южносл. и рус. стар.), — са варијантама из преписа Московске духовне академије, који препис стоји у Јагићеву издању на другом месту. Поређење преписа 1348 г. и преписа Московске духовне академије води закључку да је Лавров чинећи тако поступио правилно: ова два преписа претстављају исту редакцију. Као други паралелни

текст Лавров наводи текст по препису Берлинског зборника (код Јагића на трећем месту); сем тога, на страни XLIII и д. свога увода Лавров наводи варијанте првог текста (1348 г.) по издању Вилинског, међу којима и познати „моравизам“ четири мах десатма.¹⁾

Као додаток Храброву спису Лавров штампа причу о проналажењу пермске азбуке.

Стара књижевна традиција огледа се доста слабо код Храбра у извесним лексичким и морфолошким архаизмима: *животъ*, *мчатъ* 3 л. јед. аор., *рѣша*, *подовѣлшесѧ* (стари партицип), *искони* (варијанта првог преписа); у препису Берлинског зборника: *животъ*, *искони*, *всѣмоу мироу*, *гѣмоноу*, *ради*. С друге пак стране, налазимо касније варијанте: *врачевани*, *мнать*, *книгъчиѧ*, *исправѧ*, облике аориста на *-оуѧ*.

Даље Лавров штампа неколико текстова од мање важности, наиме: одломак из списа Константина Философа и граматика „*писменихъ*“, који се односи на питање превода Св. писма, — према издању Јагића (Разсужденія....) и причу о преводу Св. писма према рукопису Хиландарског манастира 1482 г., одломке истог садржаја из Хронографа 1512 г., из Хронографа друге редакције, из Хронографа XVII в. Румјанцевског музеја (Збирка Григоровича, бр. 7111 IV) и најзад одломак „Сказанія о славянскихъ книгахъ“ које је штампао под бр. 5 Јагић у свому спису „Разсужденія“.... О овим ситним текстовима не вреди много говорити.

Али највећу пажњу скреће на себе написани у правци *кѣрѣ*. *ѣзѣицеѣ* Константиномъ влаженымъ фѣлософомъ оучителемъ о *бѣст* *словѣнскомѣ* *ѧзыкоу* (у Зборнику 1348 г.), Лавров је у својој књизи о Ђирилу и Методију (Киев) истакао дубоку старину овог списа, која се огледа у његовој језичкој страни. Оспоравајући погледе Воронова, Лавров у овој књизи доказује да је спис („написание“....) поникао у IX веку. Заиста, кад прегледамо лексичку и морфолошку страну овог списа, биће јасно да је Лавров у праву. Да не говоримо о облицима партиципа на *-јъ* који се у овом спису доследно употребљавају (*оставѧ*, *ѡстѧплѧ*, *взплѧшесѧ*, *очишѧшѧ*, *разорѧ*, *наставѧ*, *ѡложѧ*, *смѣшѧсѧ*, *сложшннѧ сѧ*, *рождѧ*, *рождѧшѧ*, *рождѧшнѧ*, *свѧзкоуплѧшнѧсѧ*, *сѧмиръ*, *оугождѧшнѧхъ*), можемо навести као доказ старинског порекла овог списа облик *прижѧ*, 3 л. јед.

¹⁾ Исп. Иорд. Иванова, Бълг. стар., 443—444 с.

аориста, и изразе *всѣмъ миромъ, стерь 5 пута, животъ, искръ, храниа, рѣснотъ, оупокание, възнищеване*; између ових старих израза најважнији су архаизми — речи *искръ, рѣснота* и *възнищевати*.

Разуме се, наш закључак не може поништити неколико новијих израза и облика, ако узмемо у обзир да је спис сачуван у рукопису половине XIV века: овамо иду *великъ, блудѣи, блудѣтса, свборъ* (3 пута), *пришещиса, пришещивѣса*, аорист на *-ох*; исп. J Ф VI 272 с.

Биографија Наумова штампана је код Лаврова у три редакције: на првом месту налазимо старији текст по рукопису Зографског манастира (Пролог), на другом месту текст по рукопису Срећковића (издао га је Ковачевић у Гласнику српског учен. др., 63 књ.), трећи текст штампан је „по рукопису Београдске народне библиотеке“ — Лавров не наводи број; сем тога Лавров штампа одломке из службе св. Науму. И у најстаријем од ових текстова (Пролог Зографског манастира) налазимо доста новина у погледу морфологије и лексике: *поѣсти, прѣзи, пожи, почи bis, оумрѣ, властѣ, дѣлма, аор. на -ох* (четири пута), *оставленіе, великъ*; стара књижевна традиција огледа се слабо (*схрванити, ради, приетѣ*), тако да не смемо много полагати на географски назив *Бѣнѣткомъ* (дат. множ. = Млеци).

Још каснији је текст штампан на другом месту: аорист на *-ох* — (6 п.), партицип на *-ив* — *bis*, *некоторѣ bis, великъ*; од старе књижевне традиције остало је *велии*. О каснијем пореклу ове друге редакције сведочи и то што се у њој говори о преводу Св. писма са грчког на бугарски.

Још је каснија редакција Наумове биографије штампана од Лаврова на трећем месту: у њој се прича да је св. Тирило умро у дубокој старости, да је Климент био архиепископ „на Моравѣ“, да се св. Методије вратио „сѣ дружиномъ“ у Бугарску. Оваквом садржају одговара језик биографије штампане на овом трећем месту: *свборъ bis, аорист на -ох* — 10 п., *великъ, благодатѣ, иѣкни, жинѣ*; стара књижевна традиција очувана је у изразима *игемонъ, велии* и у облику *оставлаша*.

И служба св. Науму је каснијег порекла: *болгари, болгарскаѣ страна, жинѣ bis, благодатѣ ter, аорист на -ох* — 5 п., партицип на *-ив bis*; старије су црте — *велии bis, сопричастникъ, животъ, свлашемоу са, избавише са*.

Одмах иза одломака Наумове службе Лавров штампа биографију св. Климента Охридског „ѿкпа бльгарьска“ по Зографском рукопису пролога бр. 47 — без варијаната. Овај спис, наравно, не може се доводити у везу са најстаријом епохом словенске књижевности, иако су се у њему очувале каткад старе језичке црте: *искрѣнаа, тѣкмо, испљѣни, животѣ, радѣ, славлѣша* (али — *вѣликѣ bis*, аорист на *-оу — bis*, *врѣчество, блѣсти*).

Доста старих особина налазимо у спису прогласѣ светогѣ нѣгѣлѣни под насловом блженѣго оучитѣлѣ нашѣго Константина философа слово: *исп. грѣдѣтъ, вѣсѣмоу мироу, рѣше, живота, живѣтъ, не-прѣзна, ивлѣшѣса, вѣноу, али — живѣни*. Проглас је штампан по рукопису Хиландарске библиотеке са варијантама из рукописа Хлудова и Пећког јеванђеља. Одмах иза тога штампана је каснија прерада прогласа (дѣлѣ м. радѣ) под насловом „предсловие евангельское Кирила“, — без обележавања откуда је узето.

Књига се завршава азбучном молитвом Константина пресвитера (по рукопису Синодске библиотеке).

У допунама, у уводу, налазимо још три мала текста: 1) као допуна 13 глави Константинове биографије један текст који се односи на натпис на Соломоновој чаши; 2) чланак о црквеним саборима из номоканона (најстарија редакција номоканона у делу „Устюжская кормчая“);¹⁾ 3) хронолошки чланак у коме се помиње св. Ђирило — по рукопису Барсова.

Књига чији смо садржај разгледали има својих мана; она је рађена у журби; ред којим се штампају текстови случајне је природе, не одговара никаквом принципу; грађа која би морала ући у текстове наводи се каткад у уводу; више пута наводи се текст по рукопису ове или оне библиотеке, али се не наводи број рукописа; о другим манама књиге исп. у критици Иљинског (*Byzantinoslavica II*, 154—157). Али поред свега тога књига почившег заслужног слависте од велике је користи за нашу науку.

Београд, 24 VII 34.

С. Кулбакин

¹⁾ Сада се може сматрати као утврђено да је номоканон који се очувао у „Устюжская кормчая“ превод Методијев; то се види и по овом чланку о саборима: *власѣфминѣ, власѣфминѣсаѣцаѣ, власѣфминѣ, етера, етерѣ. тѣкмо, снѣма, рѣша*.

13. — Сербский эпос. Переводы Н. БЕРГА, Н. ГАЛЬКОВСКОГО и Н. КРАВЦОВА. Редакция, исследование и комментарии Н. Кравцова. Академия, Москва-Ленинград, 1933. Стр. 652 в. 8°, Цена 17·50 р.

Значај овога зборника народног епског песништва нашег на руском језику, као и вредност његова за науку, и нашу, приказани су у неколиким часописима нашим: у Прилозима проучавању народног песништва, књ. 1, 2, од Вида Латковића, у Руском архиву, књ. XXX—XXXI од потписанога, у загребачком Књижевнику, св. за фебруар о. г., у чланку Р. Ђорђевића: Социјална база српског народног епа, па делом и у дневној штампи нашој.

Приказу овом циљ је само да, уз допуну казанога у Руском архиву, помогне редактору Кравцову у даљем оваквом раду којим нас је задужио, скрећући му пажњу на омашке што су се, и поред све добре спреме и његове и ранијих руских преводилаца, Н. Берга (г. 1847) и Н. Гальковскога (г. 1897), и поред довољног познавања нашег језика (мање, наших обичаја народних и схватања) — поткрдале у превођењу, иначе уопште успелом, а њему и у обилатим коментарима уза сваку песму, какви би се могли пожелети само и за наша, нарочито школска издања народног песништва нашег.

Од 73 песме, колико их је у зборнику овом, задржаћемо се на онима само где, поред похвале уопште, има по нечему и да се замери, да се упути на поправку. Тако:

2) *Јован и дивски сШарешина*, у преводу Гальковскога; поред друкчијег вишемање и натегнутога казивања, због десетерачки стихованог слога (на пр. место стиха 30: Који нема до мене једнога — Он тепер сосвем один остался; м. ст. 59: Да захрани одагнату мајку — Он вернулся к матери с добычей; м. ст. 34: А од цара и мога и твога — От царя и мужа укрываться; па и м. ст. 110: Од лакатах те до врх нокатах — Их до плеч веревками скрутила, итд.), има омашака и због неразумевања наших прилика и ствари. Тако, у тумачењима под 12) даје се за *цареву друм* (ст. 115: Када друму царевоме дође) погрешно објашњење да је то друм од Беча до Цариграда, док је то сваки, по данашњем, *државни друм*; затим се *кириција* преводи и са *извозчик* (ст. 250 и др.) и са *Шертовец* (232 и др.), а још више се колеба код речи *шовар*, која у оба језика има више значења те се бркају: на пр. за ст. 127: Кириције робу му продале — дато је добро: Вес товар купил Иван за деньги, али даље на пр. у ст. 118: Ђе ћерају шездесет товарах: — Шестъдесят

возов товару с ними, и даље тако:... с возами..., те се види да преводилац, знајући само за транспорт колима, и не слуги да се у брдским куајевима нашим тај пренос не може вршити тако него само коњима натовареним, те да и *Шовар* ту значи робу, управо онолику количину робе колику може један коњ да носи; исто је тако више по руском него по нашем што се за Ивана, *лудо* дијете, *лудано* (ст. 45), ни један пут у преводу не каже и да је *млад*, *млађан*, које значење се за ту реч може наћи и у Вукову Рјечнику под 3), него се стално преводи са: *глубый, немудрый*, а место ове друге речи баш би могао да дође прави еквивалент *молодец* на пр. у ст. 45: Жесток ли је лудани Јоване! Непогађање правога значења код речи које их имају више, и само покрајинских, види се у преводу ст. 351: Намазаше *џрахом* и катраном — *Вся рубашка* и в смоле и в дегте, где *џрах* значи *баруш* (у Вука под 3). Несхватање целога става види се у ст. 227: Куд (како) ће (може) дива (неосетљивог) несрећа такнути!? (па да се он смилује Јовану и не баца га у јаму), који је, место у тону чуђења певача и слушалица, дат као претња диву: Но беда и с дивом прикључится! Тако је (да ли само из естетских разлога?) измењена и слика у ст. 315: Страшна дива у перчину биште (трѣби прстима од гада) — измењена у: Диву чешет голову гребенкой. — У овој се песми т. Кравцов могао уверити колико мало вреде, поред сталне певачке цезуре, оне по логичком споју, онако променљиве (врло честе 6/4: Те госпођу своју / измолише — ст. 7 и др., — па 8/2: Када друму царевому / дође — ст. 115—, па и 2/8: Брзо / дивски дође старешина ст. 209).

3) *Милан-бег* и *Драгушин-бег* и 4) *Мујо* и *Алија* истичу две, више склоности него довољно оправдана уверења редакторова: прву, да за сва имена лична у песми па и за догађаје у вези с њима тражи историске личности и догађаје који би им послужили за подлогу; другу, да у поступцима јунака налази што више трагова староверства, паганства, тотемизма и др. Тако, за први пар имена завађене браће домишља се да би се могла првобитно тицати Милутина и Драгутина, синова краља Уроша, који су се отимали око престола, па ту додаје произвољно тумачење своје: да су Милутина потстицала на борбу против Драгутина властела „зато што је тежио апсолутизму“ (нота 18); за други пар имена јунака и њихову свађу каже да им није нађена историска подлога, за догађај свакако не, али имена одговарају познатој „браћи“ Хрњицама, Муји и Алији (Алилу) из Кладуше у ускочким

песмама. И ова имена претстављају један од отиписаних парова браће, историских личности, као Марко и Андрија, синови Букашинови, и Дмитар и Стеван (Богдан) Јакшићи и ранији им углед Мирча и Богдан у Влашкој, и неисториски Предраг и Ненад, па су, заиста, могли тако у народном песништву 13 и 14 века претстављати такав пар браће, и завађене, и краљевска браћа Драгутин и Милутин а у доцнијем се песмама из разлога верзификаторских друго име скратило у *Милан*. За Милутина је у тумачењима везана још једна нетачност: (у ноти 21) каже се за *златне* дукате да су се почели ковати г. 1284 у Млецима па одмах и у Србији под Милутином, а златне монете наше за Немањића није било. За тумачење староверским обичајима дала се редактору прилика услед једне неприлике преводиоца, Гаљковског. Њему је, према ужем значењу које реч *сноха* има у руском језику (жена, само *сина* не и брата, братучеда и др.), било незгодно да Драгутин Миланбеговицу и у руском зове *снахом* него је окренуо на *сестру*, а редактор је мислио да су се они побратимили и посестрили, те даје тумачења тога обичаја (нота 22) истичући и узајамну „размену крви“ (резање мишице и пијење крви), па везујући уз ту размену и размену дарова (дар и уздарје између снахе и девера), доводи све то од прастарог начина трговања, још од размене природних продуката. Иначе су обе споменуте песме, које су у основи неисториске, и ако епске не и јуначке него „друштвене“ и тако не везане ни за које историски одређено време, преведене добро и тачно, без грубљих омашака, само с незнатном променом слике у ст. 66: На демир се пенџер наслонио — Головој к окошку прислонио, док се у оригиналу замишља пре наслањање лактовима о банак прозора окована гвозденим шипкама. Крупнија је измена, без потребе, учињена у песми о Мују и Алији, који се никако готово и не зову *браћом*, иако су то стварно, по песми, него друговима и побратимима. Ту је у Алијином прекору брату убици у ст. 49: (А биће ти по дружини фала) Ка (како) си своје очи извадио — та поетска фигура сасвим попрожена у: Как ти друга своего обидел!

5) *Змију младожењу* превео је сам редактор и показао колика је штета за зборник његов што и другим већ преведеним песмама није поклатио толико пажње и стварније их поправљао и мењао. Његов се превод одликује видно и већом тачношћу и бољим уметничким изражајем, ближим оргиналу и његовим лепотама. Омашака има више у тумачењима него у преводу. Тако, у ноти 28 меша се *змија* („змиј“) са *змајем*, од кога се „рађају и

јунаци“ (Реља и др.). За мотив о пресвлачењу јунака каже да му, можда, у основи лежи (наша народна) антропоморфизација неке животиње или тотемизам. Више је склон да у њему види фоклорну *сћарину* него литерарну позајмицу. Томе прилагођује и свој текст те у два пута, (дакле не случајно!), исти стих 8 и 48: Тако њему бог *и* срећа даде — даје овако: Так ему уж *боги* счастье дали! У ноти 29 за краља *будимскога* тумачи да се то тиче, и у овој песми, краља мађарскога у Будиму (об Офене), док је то, овде, просто отиписано опште име за краља с обзиром на исто тако отиписано име цара *џризвенскога*, а вероватно по сећању на *Будимље*, област давану на поучну управу „младом краљу“, наследнику престола. Готово једино место које би показивало да преводилац није добро схватио значење оригиналне фразе, било би у ст. 179/180: Хазур да сте кићени сватови! Хазур да си, млади младожења! — који у преводу почињу са: Все готово..., као да чауши јављају сватовима да је све (око младе) готово, а не да управо њих и младожењу опомињу да буду готови за полазак.

6) *Предраг и Ненад* — доказује да је и сам редактор увидео већ колико је претерано тражити сваком личном имену у песми епској сећање на неку историску личност, те за Ненада напомиње како је свакако случајно слагање с именом Јована Ненада, краља (управо: „цара“) *угарскога* (управо: „српскога“ у Угарској) у 15 веку. Редактор је и овде, чини се, поредио превод туђ с оригиналом само кад би наишао на знатнију коју нелогичност, иначе, ако се давао какав такав смисао и чуднији, он је остављао превод на миру па чак, идући за њим, како смо видели, давао и тумачења произвољна. Тако, све омашке, и туђе, падају и њему на терет. На пр. почетни стихови 1/3: Храни мајка два нејака сина... На преслицу и десницу руку (тј. сиротујући, служећи, радећи под најам преслицом и десницом руком) — остали су са смислом љуљања у наручју и цуцања на колону: Матъ лелеет двух своих малюток. На колених и руках качает; ст. 70: А ократко с горицом једнако (да му спреми одело тј. без скутова и пешева, да не би кроз гору идући закачињало се) — изостао је, иако, види се, није без значаја; ст. 73: Да ме жива моја жеља мене (да се видим с братом за живота) — изгубио је у преводу тон болне носталгије и звучи као пркос: Так хочу я, значит, так и будет!; а ст. 160: (Што ме море ти за рода питаш) Од мене се оженити нећеш (тј. немам сестре да бих ти је дао за жену) — остао је овако и логички осакаћен: Не жених я ведь и не невеста (иако је бар младић, момак за

женидбу); стиховима 174/175: Да подерем (моје) танане кошуље, Да те видам (лечим) и да те завијам (ране) — дат је сасвим други смисао: Дай — твоју я разорву рубашку, Осмотрю, куда стрела попала! — Из круга по Вуку „најстаријих“ неисториских песама изостале су баш неке од најлепших, као *Браћа и сестра* и *Бог нико м дужан не осџаје*, из разлога свакако не литерарних и уметничких.

Другу групу, названу по централнима у њој *косовском*, почиње врло добар превод 7) *Зидања Скадра на Бојани* од Берга. Омашака, више има у тумачењима. У ноти 27, говорећи о Вукашину и Марку и њихову проглашавању за краљеве (В. г. 1371 а М. г. 1374 „у Пећи на сабору“) и о супарницима њиховим, и сувише се поводи за непоузданим Троношким летописом, као и у ноти 38 у вези са Скадром, и боравком њиховим у њему. У ноти 39 у тумачењу празноверице о узиђивању „Стоје и Стојана“ у темеље граду, каже да је она очевидно пореклом из преисториског примитивства („первобытной эпохи“), али одмах додаје да је ту празноверицу „обновио феудализам, да би оправдао насиље“. Јер редактор — и то је једна његова не увек оправдана склоност — у песмама које сликају доба феудализма, све и свја тумачи феудализмом. — У преводу текста шепртља се нешто с *возом*, који треба да значи, и *иншов* и *шовар*, у ст. 30: Запрягай в возы коней скорее (Ватај, сине, коње у интове) а у ст. 31 Шестъ воев добра бери с собой (И понеси шест товара блага), исто понова и у ст. 42/43; даље, *кула* није само *башња* (ст. 73 и 88) него и тврђава (крепость). Превод је уопште врло успео.

8) *Женидба кнеза Лазара* у добром преводу Гаљковскога, с чешћим анжамбманима у стиховима (на пр. 49 50: Ведь сего дня пятница, суббота Будет завтра, далше ж — воскресенье) и с једном грубљом омашком због *шовара*, који иначе заиста значи и магарца, осла (по Вуку под 2), у ст. 74: За њу (сам) дао товар и по блага — који у руском гласи: За нее я дал осла и деньги! — У тумачењима, у ноти 46, према Троношком летопису Југ Богдан је с Југовићима пласиран око Лесковца, али мешан и са кесаром Богданом („Јутицом“) из јужне Македоније (Сера), с претпоставком да је учествовао у косовском боју. За *Варадин* на Дунаву у ноти 49 упућено је на Вараждин у Славонији. За књиге *старославне* у ноти 48 узета је као прва и основна форма ова последња у реду промена које је хронограф претрпео у народном етимологисању од *шроцарсџвеника* (тројадика) преко *царосџивника*

и *царославних* књига; према томе и с непотребним домишљањем да то нису биле „каноничке књиге, можда, него оне с апокрифским причама, можда и секташке (богомилске?)“.

9) *Бановић Страхинића*. У новом преводу Кравцова, врло пажљивом — види се, и да није казано — али ипак не у свему успелом. У тумачењима, поред мањих омашака (у ноти 60 за *Мрамор* се каже да је „град на Морави“, а за *Чечан*, с промашеном „поправком“ на *Чечак*, да је то *Чачак* који је „у средњем веку називан *Градацем*“), једна крупнија која управо умањује лепоту слици нашег средњевековног витеза чије се „ноге до колена жуте као у сокола“, од *злаша* којим су му украшене шаре на доколеницама, јер је у ноти 64 дато ово погрешно тумачење за *чакшире* — „панталоне, кратке, нешто изнад колена, оздо порубљене ширитом. Кад се чакшире навуку, ноге до колена остану жуте (голе), стога често упоређују са соколом човека у чакширама“. При превођењу, види се, да преводиоцу није у почетку било јасно шта су *шурњаје*, те их је у низу стихова од 50. где оне служе зета Страхинића просто изоставио и заменио шурацима, Југовићима: Угошали Југовичеј деветъ, Угошали *они* по порядку, Угошали стара Југ — Богдана, Господаря *они* угошали... али их је доцније (ст. 169/270) дао као „госпожи золовки“. Само, додајмо одмах, том пару стихова није добро погођен смисао, јер питање Југово: Ал (или) *шурњаје* тебе не дворише, Ал махану тој тазбини нађе? — тиче се недостатка *почасџи*, *дворбе* а не јела и пића, како би излазило по преводу: Ил тебя золовки не кормили, У меня ли вышла недостача? Преводиоцу као да није био јасан ни стих 58: Ја да видиш друге ђаконије! (јела, послатице), кад га даје овако: Угощенење подает другој (слуга?) тут. У ст. 105/106: Од Јавора, сине, до Сазлије, До Сазлије на ђемер (на лук, на свод) ђуприје — је омашка: От него, син, прямо до Сазлии, *Ош* Сазлии до Криваго моста, а тај мост се зове Сазлија и није крив него на лук (свод) изведен. У ст. 151, клетви матере: Зло ти вино напокоње (на крају крајева, „в конце концов“) било (пресело ти!) — дат је други смисао, више гутемплерски: Чтоб не пить тебе вина бы больше! — Ст. 209/210, у којима Бановић говори о себи: Призват (ђу) слуге и казађу (ја) јунак, Нека слуге коње оседлају, пренесени су на Југа: Слуг зови и говори јунаком Пусть скорей они седлают коней. Ст. 227: Сву ђу турску војску уводити (прошпијунирати), промењен је у: Все турецкое обманем войско. Она психолошки тако оправдана напомена старога Југа, искуснога

познаваоца женског срца, у ст. 249/254: Ал ако је једну ноћ ноћили, Једну ноћцу с њиме под чадором, Не може ти више мила бити (ни она теби ни, што је важније, ти њој). Бог ј' убио, па је то проклето (тако је то бог „убио“ и проклео, да): Воли њему него теби, сине, (више воли њега него тебе, стога) Нека иде, враг (ђаво) је однео! — ослабљена је, чак и „христијанизирана“ донекле у преводу оваквом: Если ночь одну переночует, Под шатром лишь ночь переночует, Так тебе *женой* уж быть не может, *Проклянешь ее господ навеки*. Ти остав ее, зят, Влах — Алии, Пусть она у *бусурмана* будет! — Ослабљено је и оно психолошки тачно опажање песниково за Бановића, чија се туга и срдитост окреће на радост кад угледа хрта Карамана (ст. 299/300): А златан му литар позвекује (те бану) Мило било, разговори с' (развесели се, и по Вуку под 2) бане — пренесено је на хрта, у преводу: Золотой его звенит ошейник, Будто с баном говорит он хочет. — Иако је преводилац, како и сам каже, пазио да му и време глаголско одговара истом времену у оригиналу, омакло му се у ст. 363/365: Да сам (тј. као што нисам) сада на Голеч планини, Да те видим у царевој војсци, Познао бих тебе и ђогина — те је место иреалне хипотезе ставио перфекат: А как был я на Голеч планине, Увидал тебя в царевом войске И узнал я тебя и гнедого... па је тако наста-вио и даље, те и место презента у ст. 369: Познајем ти чело како ти је — има: И узнал я твое лицо сразу... понављајући исту непотребну промену *чела у лице* и у ст. 573. — Ст. 383: Твој тамничар (дође) на тамничка врата, није преводилац осетио као елипсу него као апозицију те превео: А он — сторож у ворот тюремных. У. ст. 434 ону благословну негативну клетву дервишеву за Страхињића: Страхињићу, (ти) јада (не) допануо (да Бог да!) везану за стих који је за њом, преводилац је везао за претходни стих и пренео на самога дервиша: Ведь беда со мною приключилась. — У ст. 453/454: Ти, соколе, Стрихињићу бане, Тврђа ми је вера од камена! не види се у преводу да се тиче *вишешке речи* („вера“ и по Вуку под 2) него је дата фраза више са смислом *религије*: Ой ты, сокол., Б. Ст.! Вот тебе моей кланюся верой. — У ст. 502, жеља чистунца Бановића да коња не упрља блатом (глибом): Да ја мога коња не углибим, окренута је у страх: Чтоб коња в реке не утопить мне. А ст. 592, којим је Бановића „иштетио“ (у љутини и наглости прекршио витешки ред учтивости те противника нагрдио место да га поздрави лепо): Копилане, царев *хаинине!* (У Вука случајно изостало али поменуто под *хаинство* у загради

као *хаин* — неверан човек), у преводу је баш загрио: Недоносок, царское говно ты! Ст. 682: Искрвави *низ* (дуж) *ѿрса* хаљине, преведено је: Искрвавил *ниже* *ѿлеч* одежу. Ст. 717: Ошинула по белу *кауку*... не може бити: Да по беломе *шурбану* била, пошто је на глави Бановића, иако се у Вука за *каук* упућује на *чалму*. — Познати стихови у завршном говору Страхинића бана Југу и Југовићима, 807/811: Не дам (вама) вашу сестру похарчити, Без вас бих је могао сам стопити, Ал ћу (тј. *бих* тиме у исто време) стопит (изгубио) сву тазбину моју, (те онда) Немам (не бих имао) с киме ладно пити вино, Но сам (стога, да не бих изгубио тазбину и дружину) љуби мојој поклонии (живот) — преведени су у другом смислу сасвим: Погубитъ не дам сестру вам вашу, И без вас могу я рассчитаться, С вами тож хочу я рассчитаться: Не хочу вина пить с вами вместе, А своей я любе поклоню ся! Уосталом, то је место и у нас први протумачио како треба тек Ј. Продановић г. 1931 у књизи Наша народна књижевиост (изд. С. Књ. Задруге „Савременик“ књ. II, стр. 214).

10) *Како се завадио Милош с Вуком* у добром осмерачком преводу Гаљковскога оне бугарштице што је објавио Гиљфердинг (Босна, Херц. и Ст. Србија). У тумачењима је добро истакнуто да Милош није пореклом из Поцерине него с Косова, иако не баш из Липљана како се наводи по Троношцу; затим да није био Лазару зет али ипак „један од ближих“, можда, а по предању, које ће бити тачно, и нижега порекла (ако не баш „најнижега“) и мешовите народности (ако не баш „син влашанки“); само, не може се *Обилић* узети за основну форму презимена а *Кобилић* за посталу после њега, утврђено млађега (из половине 18 в.), као накнадно „осмислено“ у вези са легендом о кобили која га је дојила; а све без обзира на форму *Койилић*, највероватније првобитну.

11) *Цар Лазар и Царица Милица*. У тумачењу о видној контаминацији ове песме из две омакло се: као да је она састављена из два одломка неке веће песме о Косову, док је редактор иначе, сасвим оправдано, против теорије о „епопеји“ косовској. У преводу, ст. 81: Цар је тебе мене (мени) поклонии — добио је други смисао: као да му се цар клања, поздравља га: Посылает цар тебе поклоны. Незгодно је некако и то што се у преводу Лазару дају две титуле заједно (ст. 171): Где погиб наш славны *княз цар* Лазар. Ст. 92,93: За крст часни крвцу пролевати И за веру с браћом погинути, вероватно није изоставио преводилац, Гаљковски.

12) *Смрт мајке Југовића* у преводу редактора, Кравцова, једна је од најуспелијих ствари, преводилачки и уметнички. Једино је тешкоће задавала реч *криоце*, *крило* (и по Вуку код друге речи под 2) као: Schoss), која се разнолико даје: у ст. 63: Бацају је у криоце мајци — Уронили матери на руки; а у ст. 79: А расла си на криоцу моме — На груди мойей ты выросло. Смисао баш и не квари, али слику ипак.

13) *Царица Милица и Владеша војвода*, опет у добром препеву Кравцова и с добрим тумачењима. С променом у преводу само у алитерационој клетви на Вука (ст. 52): Не видех га, не видло га сунце! Чтоб ему и солнца не увидеть!

14—16) „*Комади*“ *Вукови* и (17) *други део прве Божишићеве бугаршице* у преводу Галковскога, последња у осмерцима. У ст. 3 („Кнежева вечера“): Сву господу (властелу) и господичиће (властеличиће, мању властелу) — мења у: Вся сидит господа с сыновьями. У ст. 42 у истој песми, у клетви Милошевој: Јер тако ме вера (верност, витешка реч) не убила! у преводу као да се више намеће смисао религије: Видит Бог, кланюсь я своей верой! У ст. 48, опет ту, изостала је значајна фраза: *Исход скуша* (твога, твоје порфире, под коју се улизички увукао) пије вино ладно, и дато само: Пьет вино холодное с тобою, а то чини и он и сви други ту. Ст. 57: А ако ми Бог и срећа даде — дат је овде добро: Если ж Бог и счастье мне даруют, без „боги“ као раније (као у песми историској а не „староверској“?). Ст. 18/19 у бр. 16: *До Сазлије на ћемер ћуприје, Од ћуприје до града Звечана* — дат је опет са погрешним растављањем Сазлије од ћуприје, која сад место криве постаје *железна: Ош Сазлии на Мост на Железний, От Моста Железного к Звечану.*

18) *Женидба Краља Вукашина* почиње најобилатије заступљен циклус о Краљевићу Марку. С добрим тумачењима и ређим омашкама у преводу. Ст. 57: у Момчила сабля есть с очами, остао је тако полупреведен и без тумачења, да су те очи на балчаку или сечиву профилактички орнаменат од урока, од злих очију. У ст. 61: Отведи его к *озерам* равним, требало је истакнуту реч обележити великим почетним словом као особно географско име. У ст. 219: Со стены спусти *конец холшину*, измењена је слика спуштања целе *крпе* („трубе“ од 20 аршина, по Вуку под 2) платна; а још више у ст. 226: *Савезала* (ми) косу за диреке (балван, ступац), који гласи: Волоса моя в колоду *вбила!*

19) *Смрт Душанова*, са промењеном сликом у ст. 25/26 : Диге (Вукашин) цара са свилна душека, Прислони га (цара) у (своје) наручје свилно — сасвим окренутом у: А Вукашин поправља подушку, Он подушку и постелу Стефана, Головой на груд его склонился.

20) *Урош и Мрњачевићи*, с добрим тумачењем а с неоправданом променом Самодреже у Грачаницу. Ст. 18: Јер не смији од три братијенца (три брата, међу собом рођена али не и у крвном сродству с њим), дат је: Он боится трех своих же дядек. Слутња краљице Јевросиме, која нарочито добро познаје обест Вукашинових чауша, те стога психолошки сасвим оправдана у ст. 89: Баш канда су бабови (очеви) чауши — ослабљена је проширењем на све: Не гонци ли то стучат княжие? Сасвим је модернизована и подемократисана слика о сусрету Марка, краљевића, и чауша (пажева) у ст. 93: А Марко их помилова руком (по образу, као дечаке, „ђецу“ како их и зове) — у: Жмет им руку Марко: „Как дошли ви?“. Ослабљен је и ст. 124: Не била ти моја храна (млеко) клета! — у: Ти побойся моего проклятья! као што је и ст. 178: За јуначко питају се здравље — тобожним појачавањем у: За юнацкое здравье *џили*; а без преке потребе (због слика?) покварен у готово бесмислен ст. 237: Не имей ти *џлемени* (а шта су му отац и стричеви?) и рода — онај: Не имао *гроба* и порода, како му се, по предању, и „стекло“.

21) *Марко и вила Равиојла*. Ст. 7: Један другом бело лице (образ) љубе — сасвим је преведен на руски, и обичај: И в уста целуются юнаци. За ст. 32: По честитој по Маћедонији, изостало је потребно тумачење да се под Маћедонијом разуме уопште цела стара држава (краљевина, царевина па и деспотовина и са Зетом — јер и штампар Божидар Вуковић из Подгорице каже за себе да је од маћедонских страна — па и са Херцеговином — јер се и за манастир Завалу у њој каже то). — Плашљива напомена виле Равиојле Марку, да се не боји да ће она утећи, у ст. 104: Сад ћу доћи, мили побратиме! — непотребно је промењена у позив обојици јунака (а Милош је још неисцељен): Вы за мной идите, побратими! И стиху 114: И Тимок су воду пребродили (прегазили по „броду“ јашући) — промењена је слика у: А Тимок он бродом переехал.

22) *Марко и Љушица Богдан*, с доста успешним преводом а с нешто омашака у тумачењу. За Хрељу (нота 132), колико се тиче Душанова ћесара Хреље, дата су добра објашњења. Надимак *Пазарац* (па према њему, и Бошњак?) није пренесен на њ с другог

јунака (Обилића, како се ниже напомиње) него је с тим именом постојао и један доцнији витез, чији је гроб нађен у Новом Пазару (Љ. Стојановића белешка у Прилозима за књижевност, II, стр. 88) а који се у једној народној песми о женидби Стоје (Остоје) Радуловића (Рајакловића), забележеној у Босни (Босанска Вила, г. 1891, бр. 1/2), наводи заједно уз онога првога, с надимком Бошњанин. Надимак *Крилашца* могао би бити и „по прилици на грбу племићком“, кад бисмо га нашли у каквом правом „грбовнику“ а не у фалзификованим (А. Соловјева чланак: „Постанак илирске хералдике и породица Охмуђевић у Гласнику Скопског научног друштва, књ. XII 79-111). Презиме *Охмуђевић* није му познато у историји ни у правим народним песмама, а сасвим је промашило етимологисање са *охмаш* — *охме*, тј. ждребе и по томе довођење у везу са *Кобилићем* — *Пазарцем*, с кога би тај назив као прешао на Рељу. Са Милоша је, изгледа, заиста могао да пређе на Рељу назив *кобилеша* (пазарског), којим га је нагрдила сестра Леке Капетана у тако названој песми Вуковој, пошто је Милоша већ нагрдила мајком кобилом. — У ноти 134 биће да је штампарска грешка да је Душанов кесар Богдан владао „от Срема (от Сереза?) до Вардара“. — У преводу, ст. 2: Од Косова уз кршно (брдовито) Приморје, промењен је у: От Косова, красног приморья. Није схваћен добро смисао низу стихова 52/54: Данас мисле и говоре људи: Да три боља не има јунака Од нас ове три српске војводе (и то од свакога појединце, не тек у скупу), кад је преведено: Већ идет молва об нас, что в свете Нет таког силног юнака Кто бы *вместе* нас троих осилил! Измењена је, изгледа, и слика у ст. 86/87: А *пошеже* (али, не мора бити и: *исука* и *замахну* њоме и удари како би било по Вуку, него само: дохвати руком за балчак и *повуче*) сабљу оковану, На Богдана погледа попреко — која у преводу (према Вуку?) изгледа и сувише комична: *Вынул* сабљу острую и *взглядом* Меряет он поперек Богдана. С доброћудим Марком народни се певач хоће и да нашали, али, да ли и овде?

23) *Сестра Леке Кайешана*, с више омашака у преводу. Незгодно је у ст. 8 и 115: (Росанди нема друге у) Бутун земље турске и *каурске*, што се последњи израз преводи са: *некрещены* (Ни у Турок, и у некрещеных). Незгодно је, дошло што се при облачењу Марка (хајде, да је бар при Росандином, која се кити и накитом од новаца) за ст. 45/46: И на ноге ковче и чакшире, Сваки чифти (пар ковчи) од дуката жута (по вредности) — у преводу каже: Шаровари надевал и пражки, Из монет различно

убранство. Незгодно је и колебање у превођењу разних судова за пиће: чабар (Марков), чаша, купа — у ст. 60/65 и 159/160 узет је *сосуд* за оба прва, а у ст. 263/264 за другим и трећи дата је *чаша*. Обрнута је слика у ст. 192/193: Како (Лека) дурбин на око турио Позна Леко три српска јунака — у: А как Леко размотриел јунаков Он трубу (дурбин?) бросил на окошко. Изгледа да преводиоцу није јасно кад *столови* значе столове (астале, совре) а кад столице, те не гради разлике у преводу: ст. 259/260: Столови (столице) му од бијела сребра А јабуке (украши наслонима) од сухога злата — гласи: Все столы серебряные в доме А на них узоры золотые; као и у ст. 272: Те са совре (једног заједничког стола) купе подигоше — опет: Со столов (у множини!) они снимали чаши, те изгледа као да је сваки гост имао свој засебан сто, као у ресторану. У том низу стихова сасвим је погрешно схваћен овај пар (263/264): Низа совру (дуж целога стола, с обе стране, од „чела“ до „заставе“: од „врха“ до „дна“) вино наточено (у све чаше редом, а) Уврх совре (на „челу“) једна купа (пехар већи и шири, тако да изгледа не да стоји него) седи — преведен је овако: А под ним (столом) вино стояло в чаше (једној! а) На столе была другая чаша. У ст. 277: Нашли су га (Милоша) јутру у ерђели (коњушњици, и у Вука али тек под *хергела* и без облика са *ђ*) извршена је ова случајна промена под утицајем *Ердеља* (у Вука, ипак, не са *ђ*): Был он найден утром в Семиградье.

24) *Девојка надмудрила Марка*, с омашком у тумачењу о Јанку Хуњадију: да је служио у Срба за време Бранковића па одатле побегао у Угарску, и са ослабљеном сликом у почетним стиховима 1/5: Сиротује сирота девојка, Када руча (неки дан, онда тога дана), она не вечера, Кад састави (истога дана) ручак и вечеру, Онда јој је руха (одела) недостало; Ал је зато добре среће била — овако: Сирота девица в белом свете. Вот приходит время всем обедать, А беднашке нечега обедать; Иногда и ужинать-то нечем. Но зато и выпало ей счастье. Низ стихова 33/35: Весела је (мајка девојчина) пред њих ишетала И господско коло изводила, По тројицу у двор вводила — просто је изостављен.

26) *Марко и Вуча ђенерал*, с неким омашкама у тумачењима, као у ноти 157 о Београду, за који се не каже да је био у власти деспота Стевана (од 1403 до 1427) а каже се да га је држао (Стеван?) Душан; у ноти 155 за Варадин (Петроварадин) исто мешање као и раније 49 са Вараждином; за *Текију* (163) цркву

(„текијску“ крај Петроварадина) и у тексту стоји *Токиа*; у ноти 164 за *Њемадију* (Аустроугарску) домишља се да ће бити неко поље около Вараждина. Језива слика тамнице петроварадинске у ст. 11/12: Ђено лежи вода до колена А (у њој и над њом) јуначке кости до рамена — ублажена је замишљањем разних положаја осуђеникових, овако: Где вода стояла по колена, Если ж лечь, то до плеча юнаку (и у ст. 40:... то до плеча доходит). У ст. 116/117: Приключилась с нею (Велимировицом) лихорадка И трясла ее три целых года — буквално је схваћена и протумачена у преводу „тролетница“ грозница. У ст. 254: *Иза* тога, џенераловице, схваћен је временски предлог *иза* на руски начин као каузалан (*из-за*), па је тај стих, уз промењену интерпункцију, везан за претходни место за следећи, те је целом низу стихова 253/256: (И дај мени три товара блага), *Што сам мога морио Шарина. (стоп!) Иза тога, џенераловице, Ето тамо (се код вас налази) Милош од Поцерја, Па (да се ја не мешам) ви како с њиме начините (споразум) — промењен је смисао овако: Веде не даром же томил я Шарца Из-за мужа, Вучи генерала. Дај ещо ты Милошу подарки, Ты сама уж с ним уговоришся. Слично погрешно схватање значења предлогу имамо и у ст: 286/287: *Што их преже Вуча џенерале Када иде од Беча (тј. бечком) Ђесару — у: Тех, што муж твой запрягал, как ехал В путь обратнѡй ош владыки Беча. Погрешно је преведен и стих 289: Дај ми рухо (одело цело) Вуче џенерала — са: Дај ещо мне Вучеву рубашку.**

28) *Женидба Марка Краљевића*, с добрим тумачењем за Земљића Стјепана и упућивањем на босанске Земљиће, слуге Радослава Павловића из 15 века, и с напоменом за дужда да је узет као тип блазиранога западњака, али и с пропуштеном приликом за овде погодну напомену о демократисању, посељачивању основног феудалског песништва, за које ова песма даје обилате примере. У преводу неколике измене (ради прилагођивања руским обичајима, или из несхватања наших?), као у ст. 15/18: Ђе ја нађох за мене ђевојку, Онђе нема *за ше* пријатеља (и обрнуто), што је дато: Где себе я находил невестку, Теста друга там не находилось; Где ж *мне* друга находить случилось Там себе не находил невесты; тако и у ст. 25 место: Ено *за ше* добра пријатеља — А отец ее *мне* будет другом; па у 41 и 73: Руке шире, у лица се љубе — Обнимает и в уста целует; па и с обртањем целе слике, у ст. 23: (Кад је — девојку — виђех) Око *мене* (као у несвести) трава окрену се — у: Вкруг *ее* даже склонились травы; и у пару

ст. 63/64: Немој водит туђина *ђевера* Већ јал брата јали братучеда, мудри савет материн тиче се само *ђевера* а не и свих сватова, како је по пр воду: Не води собой чужих ты *свайшов* А возьми племяников да братьев.

29) *Марко познаје очину сабљу*, с добрим тумачењем, а с овом већом омашком у преводу у ст. 106/107: Да ти можеш (тј. кад би ти могао) дати (коме) агалуке, Најприје (пре свега) би (њих) себе (за себе, себи) извадио (добило) — у: Прежде чем ты агалук бы добыл, Уж наверно б' головы лишился.

30) *Марко и бег Косшадин*, с добрим тумачењем, а с овом променом слике: у низу ст. 41/44: А ти узе једно сирочади, Узе њега на лијеву руку, Друго узе на десницу руку, *Однесе* их у дворе за stole, која се слика и у новијој писаној књижевности потврђује као обична на пр. у Б. Станковића драми Ташани кад тугор, на повратку из цркве, уноси Ташанине дечаке, „хациске синове“, на рукама у собу, да би показао колико их воли, и поштује — а у преводу се упрошћује овако: А ты взял одну тогда сиротку, Ты одну взял левою рукою А другую взял рукою правой, В двор повел, за стол ты ее посадил; слично је томе промењена и супротност по богатству између *старих* (давнашњих, па и бивших) господара и *нових* (скорашњих) у супротност по годинама старости, између *старих* (остарелих) и *младих*, што се нарочито истиче у последња два стиха 51/52: У тебя и молодые были, Что собрать сумели много денег.

31) *Марко и Филиј Маџарин*, с добрим тумачењима у којима се само неоправдано Змај Огњени Вук одн. *Вуче*, стално зове *Вуча*, а Стари Влах из граница Србије пребацује неодређено у Херцеговину и преводи као Лак Каменистый; у преводу ст. 149: (Ђе погибох...) А код мога (тј. за живота, поред заштите мога) славног господара — дат је мање јасно: (Погибну...) Близ тебя, о Марко, мой хозяин!

32) *Марко и Алил-ага*, с мање поузданом напоменом за *шапарске* стреле да су за њих Срби могли дознати тек после Бајазитова пораза код Анкаре (1402), а у преводу с изменом слике у ст. 76: Већ буздован меће преко *крила* (колена) — у: На плече взял он топуз тяжелый: као и у ст. 150/151: Сна(х)а кад(ун)а (жена Алил-аге, новог „побратима“ Марку те и овоме „снаха“, даје) кошуљу са златом (на ишараним грудима), Уз кошуљу срмајли (срмом, сребрним и златним „шиком“, жицом, везену) ма(х)раму, које у преводу, иако су то „женски“ дарови, даје *опет*

Алил - ага. Текст је у преводу и скраћиван, можда и због недовољног схватања правога смисла турским речима (ст. 82: Мешћему — правничко знање параграфа, суђење — ћеш и заборавити) а нешто, оправданије, и да се избегне досадно понављање.

33) *Марко и Мина од Косшура*, превод Галковскога с прерадом редактора Кравцова; с добрим тумачењем о историском догађају (год. 1380/81) који је послужио за подлогу основној песми, посталој и по Серензену можда у 14 веку у Маћедонији (само не у онаквој форми бугарштичкој каква нам је позната из Богишићева зборника, јер је ова вероватно прерада неке десетерачке, и свакако још без мешања са „лутајућим мотивом“ о враћању мужа на свадбу женину као путника, калуђера); том тумачењу требало је додати још једно слагање песме са историским догађајем а то је у факту: да је Марко „првовенчану жену своју Јелену, ћерку Хлапену“, после све несреће коју му је причинила, понова „узео“ а заменицу њену „Тодору Гргурову“ предао тасту свом Хлапену, како је то све забележио с нешто ироније „дијак Добре Радов у Поречи“ у запису под бр. 189 у Љ. Стојановића Записима и натписима. Тумачења у ноти 204 и 206 да су Арапи управо Татари а Кара-Окан Анкара нису тако поуздана. У преводу само незнатније омашне нејасности, као у ст. 76, 205, 299: И однесе из ризнице (благајне, касе) благо (новац) — Все добро расхитил из амбаров; у ст. 174: Пак он цару паде преко крила (колена, кад седи) — И на груд упал он к Пязету; ст. 216: Бољом ћу те (ја) оженити љубом — слободније: Већ ты можеш на другој женится.

34) *Марко и 12 Араја*, с непотребним домишљањима: ко су Арапи у нашем народном песништву, која су завршена закључком да су то претставници „црне расе“; и с двома али знатнијим омашкама у преводу: у ст. 32: Ти ли поста (начинио си се сам) другим царем на земљи? — Или цар затем тебја поставил? и у ст. 41: Паде шатор на сокола (јунака, тј. на самога) Марка — с погрешним схватањем да је последња реч у генитиву посесивном: Пал шатор на сокола и Шарца (који је био ван шатора, а соко се у песми и не спомиње).

36) *Марко и Муса*, с добрим тумачењима, уколико се за Мусу може пре мислити на Бајазитова сина него на Скендербегова одметника а без обзира на разлагања Ј. Томића (Историја у нар. песмама о Краљевићу Марку, 1909), и с омашком да Новак ковач одговара баш Новаку Дебељаку. У преводу изостао је ст. 62: Полу (половину косе, позади)стере (простире пода се), полом се по-

крива; ст. 105: (дреновина суха) Са тавана (кућног, где се остављају непотребне ствари) од девет година (лежања и сушења) — измењен је и ослабљен у: Что в лесу уж девят лет стояло; напротив ст. 149: (сабљом Марко пресекао наковањ, па) ни трупина (пањ на ком стоји наковањ) здрава не остала — измењен је и претерано појачан у: Ни кусочка целым не остался! ст. 187: (мајка Арнаутка ме родила) Код оваца на плочи (стени, камену) студеној — гласи: На плоту, на речке, подле стада; и ст. 188/189: У црну ме струку завијала (место у пелене) А купином (м. купинином) лозом (као бодљикавом врвцом) повијала (увезивала) — измењени су такође у: Мать плащом меня покрыла черным, Пеленала дикою лозою; у ст. 269: Па је (главу Мусину) баци Шарцу у зобницу — преведена је последња реч по споредној служби коју је зобница заиста имала, као путничка торба: Положил ее в мешок дорожный.

37) *Марко укида свадбарину*, с нетачном напоменом у ноти 227 за *Сервану* да такве реке нема на Косову, без обзира на *Сераву* код *Сероша* на Косову; и с омашком у преводу ст. 16/17 и 22/22: (С ког си млада срећу изгубила те се ниси удала:) Ил са (због) себе, ил са (због) своје мајке (зле), Ил са (због) свога стара родитеља (злог, или неугледног те га нико неће за „пријатеља“, или су и он и мати много пробирали?) — преведени су: Иль сама ты в горе, иль отец твой, Или мать твоя в беде великой?

38) *Лов Марков с Турцима*, у преводу редактора Кравцова, за који се каже да је дат „ред по ред“, а ипак је изостао пар стихова између 70 и 71: (И окупи Мурата везира), Побјегоше по пољу делије Као врапци од копца по трњу, (Стиже Марко Мурата везира); а у ст. 84/85: (Очи му се — Марку — бјеху узмутиле) Ка у гладна у гори курјака: Кад погледа, канда муња сине — због последњег поређења с обзиром на Бајазитов надимак (Илдири-муња) пренесен други део описа са Марка на цара: Как у волка что в лесу зеленом, Поглядел, как молния блеснула, (и спросил его султан турецкий.)

39) *Марко њије уз Рамазан вино*, с обичним омашкама у превођењу речи *крило* на *плече* у ст. 48 и 66: Бритку сабљу на крило намиче(ш) — На плече у Марка остра сабля; омашка је и у преводу ст. 91: (Гледа царе... има ли ко ближе — него он — до Марка) Ал код Марка нигде никог нема — Никого не видит он в палатке.

41) *Јуришић Јанко* у добром преводу Берга, с тумачењима којима треба напоменути да је (у ноти 140) Јуришић Јанко свакако познати сењски капетан и посланик аустриски султану у г. 1529, као и (у ноти 231) да је султан свакако Сулејман Величанствени, а (у ноти 243) сумњиво да је Нејаки Огњане — Вук Огњани. У преводу је слика у низу стихова: Нит сам гладан а нити сам жедан (А мене су жеље — за женама — пролазиле Још како сам пао у тамницу); Но је мене (мени) тама (мрак) досадила — скраћена и ослабљена у ст. 25/26: Только стало горько и досадно Что попался я к тебе в темницу; незнатнија је промена и у ст. 78/79 и 91/92: И дај мене сабљу посталицу (неупотребљавану) Невађену (из корица својих) тридесет година — Да еще тупую дай мне саблю, Тридцать лет неточену ю вове.

43) *Женидба Појовића Шојана*, с непотребним усиљавањем да се сваком лицу у песми нађе „историски“ траг, што се истиче и у даљим бројевима (44: *Женидба Ђурђа Смедеревца*, 45: *Љушица Богдан и Драгија*) датим у добром преводу.

46) *Болани Дојчин*, у преводу редакторову а с истим усиљавањем, „исторификације“ које овде иде чак и до варадинског капетана (Петра) Доција а брине се и о Илији-аџамији и о Дуки што га боли рука, која су имена упала ту само као *имена* ради сликовања леонинског. У врло успелом препеву поткрале су се и неке омашке, као у ст. 58/59: Двори моји, (да бог даде да би) огњем изгорели! А када ми брже (тако брзо) прокапасте? — Иљ мои дворы уж погорели Что скроз крышу дождик пропадает?; у ст. 71/72 и 78/79 где се говори о *везу* (шареном свилом на платну „по ђерђеву“ — оквиру, раму, за вез —) окренуто је на шивење; ст. 171: Изнеси ми једну крпу („трубу“, цео „комад“ од 20 аршина) платна (да би се неколико пута обавио њиме око струка) — окренут је у: Принеси ты полотна кусок мне.

47) *Смрш Маркова*, с добрим упутом (у ноти 271) и на рт Орбелос на ушћу Струме за Урвину, поред уобичајенога на Ровине; с мањим омашкама у преводу, као у ст. 46/47 и понова у 58/59: Сву су гору врхом надвисиле И зеленим листом зачиниле (украсиле) — који су промењени у: Они сверху опустили ветки И листом зеленим все закрыли; ст. 140: Према себи (издалека, стојећи) књигу (писмо обешено о грану) прочитао — промењен је у: Васа взял и прочитал бумагу.

Циклус Бранковића, Јакшића и Црнојевића почиње бројем 48) *Ђурђева Јерина*, с чудном папоменом у ноти 276 да Максиму

(владици) „није нађен историски прототип“ а међутим се доцније у ноти 302 зна за њега да је унук деспота Ђурђа Бранковића.

49) *Облак Радослав* у добром преводу Кравцова, с такође чудном напоменом за Тодора од Сталаћа да је то можда и котарски ускок Тодор од Задра, у песми несумњиво Ђурђевог круга и с вероватном историском основом; с променом у ст. 90: Да не држе вјеру у Јерини (да јој не верују речи) — Чтоб Ерине больше не служили.

50) *Војвода Пријезда*, такође у успелом преводу редакторову, с добрим тумачењима, којима треба додати: да се стварни кефалија Сталаћа није утопио него изгорео у граду, као и да се име Пријезда јавља још у 13 веку (у Босни, уз бана Нинослова) а да је у време овога сталаћкога хероја био један Пријезда у Новоме Брду и одликовао се приликом опсаде тога града од Турака. Вероватно је случајна (штампарска?) омашка што се Сталаћ бележи редовно у форми *Сталаћа*, а с још једном таквом штампарском грешком у ст. 30: Сталата не мог взят воевода (м. воеводе)

51) *Секула се ѡрешворио у змију*, не у змаја („змеем“), како је у иначе одличном препеву т. Кравцова.

52) *Женидба Влашића Радула*, у преводу истога, са случајном омашком у тумачењима (г. 1373.м. 1474); с променом ст. 23: Хазур (будите спремни!), свати, и хазур, ђевојка (м. вокатива: ђевојко! за одлазак) — Время ехатъ сватам уж к невесте (а она је већ предата сватовима); не знајући тачно шта је *синија* (трпеза, софра, скована од метала, овде од злата, па украшена инкрустацијама од жице сребрне и златне у виду уплетене змије, која у устима држи алем камен драги), преводилац даје нешто друкчију слику у ст. 56/59: Выносила золотую скатерть А на сктерти змея расшита, Серебром и золотом расшита, А на ней вшит драгоценный камень; у ст. 71: (сеје Радулове) Изнијеле злаћено прстење — плурално значење збирне именице окренуто без потребе у сингулар: Золотой они выносят перстень, као да оне све заједно дају снаси само један прстен (као младожења невести венчани прстен, бурму).

53) *Смрш Десиошковића Јове*, у преводу Кравцова, који је као препевалац успео али као тумач побркао ствари: иако се и у песми Максим назива *брашом* Јовиним, а то је заиста и био, преводилац га, како се види у ноти 300 где се за Јову каже да

је брат деспоту Вуку Огњеном, сматра само за номиналнога „брата“ калуђера, оснивача Крушедола (нота 302); у тумачењима се ништа не казује ни за матер њихову „мајку Анђелију“ иако се у песми спомиње а и историска је личност.

54) *Порча од Авале и Змајоњани Вук* у успелом препеву редактора, с истом омашком о братству Вукову с Јованом (нота 310) и без знања да је и Порча (нота 312) историска и Вуку савремена личност (гроб му на Авали, знао се доскора); с омашком у преводу готово само у ст. 48: Ал да видиш (узвик певачева дивљења) два Јакшића млада! — промењен у: Молодых он (Порча) Якшичей увидел; с добро нађеним *кувшином* за *маштраву*, како је могао и раније да преводи *кондир* и не мучи се *чашом*; добро је и *зобница* остављена тако.

55) *Женидба Јакшић Миштра*, такође у преводу редакторову; с чудном збрком у тумачењу (нота 323) о Јакшићима, јер, иако се служио Новаковићевом расправом о њима (у Летопису М. С.), каже да су синови Ђурђевог војводе Јакше „Врешича“ (од Брезника?), „који је био капетан Београда“ (који није ни био Ђурђев), те „после његове смрти синови му остали у Београду“ а то Новаковић не каже, јер није ни истина; остало о њима је добро. У преводу се поткрала ова омашка у ст. 6/11: (Не двори га — Митар Јанка — да му најам плати) Већ да види (да би видео) његову сестрицу, Да је види, и да је обљуби (не тек да је воли само)... Не море је (њу) младе ни видети, Камо л ће је јунак обљубити — окренуло се у: Увидал он Јанкову сестрицу, Увидал и пољубил ее он. (Девет лет он служио воеводе, Как пришла десятая година) Не могла его (Јанкова?) сестра не видеть Что она юнаку пољубилась.

56) *Јакшићима двори похарани*, од истог преводиоца, редактора, с незнатнијим променама које смисао и не кваре толико, као: у ст. 11: Однесено благо из ризница — Унесли добро все из амбаров; ст. 88: (Ево јунак пјева кроз чаршију, Као да је од мог вилајета, те) Мину мене жеља (зажелех се) брата мога — Я хочу спросить его о братьях; ст. 93: (Изнеси ми да с напијем вина), А тако ти до два брата жива (била!) — Как твоих живых поила братьев!; ст. 94: Умах га је сестра познавала — Поняла сестра эту уловку; ст. 127: Ил не маре, ил не чују за те? — Или их совсем уж нет на свете?; ст. 148: Поврати му жалост за срамоту — А за жалост ему стало стыдно(?); али и са знатнијом изменом смисла у ст. 166/167: Боље ће те браћа удомити (удати за бољега, у бољи

дом дати) Ђе (у коме) ћеш бољи пород изродити — Лучше бы тебе за брата выйти(?) Чем такое породить потомство.

57) *Диоба Јакшића*, у преводу Берга с прерадом Кравцова; с омашком у тумачењу (нота 339) да Чекмек — ћуприја, којој ни Вук у Рјечнику није знао дати правога објашњења, значи „мост на реци Чекмеку“, које уопште нема код Београда; у преводу је у ст. 18 и 20 место Београда са Горњим и Доњим градом узето Ужице, зато што је оно последње споменуто, па случајном омашком оба пута и као: *нижний* крај Ужицы; ст. 37: Не чекај ме у двору бијелу (него бежи пре него што дођем) — промењен је у: В двор свой белый и не жди — не буду!; слично несхватање оригиналне фразе има и у ст. 49: Не смем војна у двору чекати (него морам бежати раније) — који је дат у онако промењеном смислу: Не дождуся своего юнака!

58) *Јакшићи кушају љубе*, у преводу редакторову; с омашком у иначе и непотребном тумачењу (нота 342) да је отиписани „српски цар Стефан“ у песми тој „видимо“ деспот Стефан Лазаревић; а у преводу у ст. 58: Пак ти нисам за њу (абајлију) казивала — који је окренут на друго лице: Ничего о нем не говорил ты; у ст. 64/65: Плести ћу му (Богдану, тј. његовом) коњу (моје ћердане од дуката и бисера) усред гриве, Нека диче (ти ћердани у гриви) краљеве сватове — слика је измењена у просто плетење гриве: Заплету его коню я гриву, Он у краља будет славным сватом; у ст. 88/90: Кам му коњи? (да Бог да, те) поклали их вуци! Кам оружје? (да Бог да, те) однели (му) га Турци! Кам одјело? (да Бог да, те) остало му пусто (тј. немао сина који би га наследио)! — ова је клетва окренута као у неко изговарање, оправдање недавања: Дать коней? Порезали их волки!; Дать оружје? Отняли все Турки! Дать одежу? Вся произносилась! ст. 99: Ти ћеш себи бољу наћи љубу — добио је супротан смисао (штампарском омашком?): *Не* (м. ты) найдеш себе жены вернее; а завршни 102 ст.: А ми смо се (и тако, чим смо се оженили) већ растали, брата — протумачен је доста добро паром: Со своей матерью расстались, От того так сталоь это с нами!

59) *Женидба Ђурђа Чарнојевића*, у преводу редакторову, с омашкама у преводу, као у ст. 9: Не би л кога угледао свога — штампарском грешком вероватно: Своего коня (м. кого) я не увижу ль? (у ст. 13 добро: Своего не видит никого он); ст. 42/43 и понова 55/56: Ако (Ива) може добра своја прегорети, Тако ћ брата (мене, Ђурђа) очима виђети — окренут је у: Как легко добро

забыть на свете, Так хочу я видет брата Ива, које најзад може и тако да поднесе; ст. 64/65 и понова 71/72 и 77/78: Та и ти ли моме брату дође (у део, припаде, и ако није његов), Моме брату а у дуговање (његово, за његово д.)? — дати су доста нејасно: Моему ти брату тоже должен, Моему ты брату долгом должен?; у ст. 76: И ты (коњу Жераве, да Бог да, те) турске не минуо руке! клетва се не види тако у преводу: Рук турецких тоже не минуеш! (м. можда:... что бы не миновал?); у ст. 80/81: Волим (више) брата него (ли) и градове, Нег ли и тебе, танани Жераве — није у форми *волим* осећана компаративност, те су дати: Люблю брата, города люблю я, И тебе люблю я, стройный коник!; ст. 89: А и краљу од злата колаче (златне дарове послао) преводилац као да није разумео, те га просто изоставио као узгредан.

Циклус хајдучких песама почиње бр. 60: *Старина Новак и кнез Бојосав*, у преводу редакторову, врло успелом, с незнатним променама које не кваре прави смисао, као у ст. 3: А код Босне (реке), код воде студене — дат: Над ключем воды студеной в Босне (м. Босны?); и ст. 90: А кадар сам (смам, умем, могу) стићи (гонити) и утећи —: Я готов бежать и дожидаться.

61) *Новак и Радивој продају Грујуцу*, у истом преводу, с омашкама у ст. 66: На ногама ковче и чакшире (не шалваре, које су за женске) —: На ногах шальвари и застёжки; ст. 188: Са *стрицем* (Радивојем) се у образ пољуби — измењен је у: Целовал в лицо он посестрима; ст. 105/106: Ишао сам (*јесам* а не *сам*, без друштва, него баш напротив са друштвом ловачким) у лов у планину, А сад овде никог не познајем (да би са мношћом ишао у друштво у лов) — дат је: Сам ходил на лов я на планину, А теперь я верно не умею.

62) *Грујуца и Арапин*, такође у добром преводу редакторову, с непотребним тумачењима ко су Арапи у нашем народном песништву, кад их и данас имамо насељених у Улцињу; с омашком у ст. 47: Хај, ђевојко, жалосна ти (теби, не номинатив!) мајка (да Бог да била)! —: Ой, невеста, бедная мать будеш!

Циклус ускочки почиње бр. 65: *Женидба Иве Голошрба*, у преводу редакторову као и два броја пред овим међу хајдучким; с омашкама у ст. 15: Од мушкијех пуно девет педи (раширених шака) —: А длиной в девять юнацких локтей; у ст. 41: (Осим ћери Глумца Осман - аге), Побратиме, (узвик певачев слушаоцу) из турске Удбине — представљен је Глумац Осман - ага као побратим.

Ивин: (. . Глумца О. - а.), Побратима в городе Удбине; ст. 63: А десета факла (кита пѣрѣ, перјаница) окована —: А десятое огнем горело; у ст. 119: Објеси му златне кубурлије (две, с обе стране седла) — окренуто је на једину и на деминутив, без потребе: Золотой он пистолет привесил; случајно је свакако изостао стих 226: А катане (коњаници, противнички) вранца (Мујиног) уплашили, те зато зазире и не сме на Ива који је пао.

67) *Заручница Ива Сењанина*, из прве књиге Вукове као и претходна, непоменута, обе у преводу редакторову, с овим изменама и омашкама у ст. 52: А за трећу (годину) била (бело рухо) не носила (него црно) —: А на третий гребня не носила; у ст. 58/59: Два девера под њом (невестом) коња воде, А четири над њом сајфан (балдахин, нема у Вука) носе —: А под ним (краљем?) коња держали двое, Четверо над ним держали полог; у ст. 78/79: Волим (више) да сам (да бих била) сада погубљена, Нег (ли) да ме је бане обљубио —: А сама себя я погубила, Ах, зачем я бана пољубила!

68) *Ройство Јанковића Стојана*, у преводу Гаљковскога, добром, са добрим тумачењима; с омашком у ст. 55 и понова у 133, у јадиковању Стојанове матере: Снахе Јеле (њу ја) заборавит нећу —: Люба Ела позабыть не может.

70) *Бајо Пивљанин и бег Љубовић*, у истом преводу, с добрим тумачењима осем домишљања да је Љубовић Ибрахим - бег син везира Ћуприлића, и с омашком случајном у ст. 97: Шта ће мени Ришњански (из града Рисна) мачеви —: Христианские зачем мачи мне?

72) *Хасанагиница*, у врло успелом преводу Гаљковскога, с нејасношћу, по којој пре изгледа да се Хасан ага не мисли враћати у двор и род свој него да агиницу тера из свог дома и рода, у ст. 12/13: В белый двор меня не жди ты больше, И ни в двор и ни в семью родную!; и с променом која баш и не квари смисао у ст. 47: Ај, тако те (ја) не желела, брацо! —: Ако, брат родной меня жалееш.

Зборник се завршује добрим преводом редакторовим једне антиподне претходној, бројем 73) *Маши неверница*, из женских песама Вукових.

Д. Косшиќ

14. — KIPARSKY V. **Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen.** Helsinki 1934. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae* B. XXXII, 2. VI + 329.

У низу дела посвећених историји страних речи у словенским језицима велика књига Кипарског заузеће врло значајно место. Нема сумње да је ово дело у неком смислу завршетак и крај дуге научне еволуције једног питања, које је имало велику специјалну литературу. Германске речи у прасловенском или опште-словенском језику имају нарочит значај не само за историју словенских језика, него и за историју прасловенске културе и прадомовине словенства. Не само германске речи, већ и иранске, финске, келтске, балтичке речи и др. — све су оне грађа за утврђивање почетака прасловенске историје. И што више студирамо ова питања, тиме она постају сложенија и тежа.

Кипарски је имао већи број претходника. У уводу он даје историју питања. Можемо у неким ситницама да допунимо преглед Кипарског (на пр., он не зна за дело проф. Шаровољског у „Зборнику у част проф. Дашкевића“), али, у суштини, писац је исцрпао целу литературу која се односи на ова питања. Његова критичка анализа врло је оштра и тачна; писац много зна, и знање германских језика даје му могућности да тачније него што смо навикли у делима оваке врсте класификује стране речи. Наиме, Кипарски стоји на гледишту модерне упоредне лингвистике, која не допушта ни изузетке ни случајности у језичким законима. Само на овако тачном основу можемо да добијемо резултате који нису субјективни и хаотични, како је то био досада обичај у проучавању страних речи.

Кипарски даје каткада нове и понекад неочекиване ствари. Можемо и код њега наћи нешто што се не може сматрати као дефинитивно решено, али да је његово дело нешто најбоље што имамо у овој области науке, у то не могу сумњати. Кад бисмо имали монографије исте компетенције о словено-келтским, словено-иранским и др. односима, били бисмо у стању да дамо нешто дефинитивно о проблему прасловенске домовине и мн. др. Али је овај идеал још далек.

Многе речи које су обично сматране као германске писац признаје за прасловенске (*чедо, дуг, горазд, говѣши, хлап, кладез, рус, хомуш* и др.). Има речи које се налазе у и. -евр. сродству са речима које су обично сматране као извор за словенски (*јабука, брада, брашно, брдо, цео, гроб, ива, кошора, кућ, лајашу, лош, лагаши, лан, људи, месо, мениши, мног, мрква, навъ, илашно, руда* и

мн. др.). Од назива народа у прародству с немачким речима имамо *Словене* и *Обре* (Аваре). За ове и сличне речи у словенским и германским језицима морамо тражити, ако ово није праиндоевропско наследство, неке опште изворе који нам ипак нису за сада познати.

Трећа група речи у класификацији Кипарског садржи ове речи, које се обично сматрају као примљене од германских народа, али које су, по мишљењу Кипарског, не немачког, већ словенског порекла и нису узете од Германа, већ обратно: узели су их германски народи од Словена. Овакве су речи: *крзно*, *џлјасић*, *џук*, *срчица* и др.

Засебну групу речи Кипарски види у речима које имајући *k*, *z* не одговарају индоевропском положају словенских језика, не припадају групи „сатем“, него групи „кентум“. На пр. реч „град“ обично се сматра као реч германског порекла због свога „t“, Кипарски одлучно устаје против тог мишљења и тврди да речи *град*, *гуска* и сл. нису узете из германског како се мислило обично.

Поштовани писац, чије су заслуге неоспорне, у овом случају ме није убедио. Ја мислим да је реч „град“, која има толико одговарајућих рефлекса у свима језицима источне Европе (мордовском, осетинском, литавском итд.), узета из неког општег извора, као што су данашње речи *телеграф*, *радио* узете из једног културног средишта. Мени се чини да је највероватније да је извор свих тих речи нека германска форма, нешто као „гард-“, и пошто се Русија звала код старих Швеђана Гардарики, ја сматрам да та реч потиче од старогерманског „гард-“.

Кипарски налази у словенском и у германским језицима неколико речи, неколико назива културних предмета и производа који имају општи извор, али нису узети један од другог. За историју културних односа старих Словена овај део његова рада има несумњив значај. Овде иду ове речи: *џаџа*, *џрешња*, *даска*, *калежњ*, *крижњ* (овој речи Кипарски посвећује врло занимљив есеј), *меџа*, *олшарњ*, *бресква* и још неколико.

Нису из германских, већ су из грчког језика узете речи *грџк*, *миса*, *џлоча*, *џлоска*, *румџн*, *сак*, *соџона*, *субоџа*, *униџа*. Исто тако нису узете из германских језика, иако су сличне германским речима, ове речи: *хорува*, *хмель*, *хинова*, *корој*, *мџњ*, и др. Порекло тих речи Кипарски тражи на истоку: *мџњ* на Кавказу, *корој* из неког индоевропског језика, *хмель* из неког турског језика итд.

После тих глава писац прелази на словенске речи германског порекла и најпре даје преглед оних речи које су узете из германских језика, али не у прасловенско доба. То су речи: *алмужно*, *бискуп*, *мних*, *сѣлѣ*, *варяг*. Пошто је ових дана изишла расправа г. Бруцкуса (у издању Семинара Кондакова у Прагу) у којој налазимо потпуно ненаучно упоређење руског „варяг“ са неким источним „варцан“ које мора да служи као оригинал за руско име твораца прве руске државе истичем нарочито да је Кипарски навео још једанпут доказе да је руска реч *варягъ* порекла: да сев. vaeringr није само хипотеза него је факат, који не оставља никакве сумње односно њена порекла.

Сви ови *есеји*, које сам навео горе, претстављају половину књиге Кипарског. За човека који је упућен у историју науке, јасно је да у многим писаца стоји на правом путу и заступа нове погледе: тако, на пр., ми смо навикли да сматрамо реч „мач“ (мъчь) као узету из германског. Кипарски врло јасно и позитивно доказује да овај поглед није тачан, већ да и за словенске и немачке речи морамо каткад тражити неки општи извор, који се налази, можда у кавкаским језицима: дијалект дидо- *таџа* (Säbel), куанада *тѣ>а* (Dolch), тинди *пѣи* (Dolch). Ја мислим да и у кавкаским дијалектима ове речи нису оригиналне, и да је на целом истоку Европе *мач* био наслеђе неке врло старе културе. Грч. μάχαρα припада истој групи, али нема непосредне везе са словенским и германским речима.

После ових многобројних претходних екскурза, писац прелази на суштину свога дела која претставља речи узете из германских језика. У уводу он каже да је назив реке Висле познат у словенској форми (немачки с -к-, Vixel г. 1550) и узет је из словенског. *Венѣши*, у почетку немачки назив за Келте, постали су код Немаца називом за словенске народе у доба када је *t* већ прешло у *d*. Односи између Прагерманаца и Прасловена почели су у првим вековима нове ере, у чему се Кипарски слаже са Стендер-Петерсеном. Писац мисли да овој групи општесловенских речи из германског припадају (наводим само оно што има већи интерес) ове речи: *Буг* (назив реке), *глаз*, *хлѣв*, *кнез*, *нуѣа*, *ѣрешиња*, *скош*, *шлѣм*, *шын*, *Влах*; те су речи, по мишљењу Кипарског, прагерманског порекла. Доцније долази епоха готских речи. Још до краја IV века Словени су били у добрим и мирним односима са Готима негде на југу данашње Русије. Речи готског порекла су: *блюдо*, *ѣсарь*, *Дуновъ* (не Дунав), *гобино*, *хлѣбъ*, *худогъ*, *хуса*, *кошѣлъ*,

куйиши, кусиши, лѣкъ, лихва, осьлъ, ѡукъ, сѣькло, шуђи, вѣлбондѣ. На Балканском Полуострву Словени су морали доћи у додир са неким германским племенима, од којих су узели речи: *брады, бук и буку, смоку, скуш, лик, *жсерѣзь, вино и виноград.* У истој глави налазимо неколико пищевих размишљања односно речи *бук и буку, смоку.*

Врло велики је део и посвећен словенским речима узетим из западногерманских дијалеката. До краја VI века у источној Немачкој нема ни трага од Словенства. Са германским племенима, која су се преселила око 450 г. у Енглеску, Словени још нису ступили у додир. У легендама Лангобарда, који су прешли на југ преко источногерманске територије у V веку, исто тако нема никакве белешке о Словенима. У Чешкој и у Моравској Словени се налазе, чини нам се, само после одласка Лангобарда, дакле после 568 г., и словенска насеља јављају се и на немачком западу тек после 600 г. Дакле, најранија епоха у којој су у словенске језике дошле западногерманске речи, може бити почетак VII века. Од тог времена па до краја VIII века (и још до 800 г. најмање) траје време кад су у општесловенски језик дошле западнонемачке речи. У то доба не може се више говорити о словенском прајединству, али врло је значајно да су Словени, у смислу језика, културе и, како би смо казали у модерном смислу, у националној самосвести били још у то време тако тесно везани међу собом да су речи које су излазиле са једног краја ове западногерманске целине, постајале опште добро њихова речника.

Овом културном и народном целином може се објаснити да су Словени у почецима своје књижевности сачували свуда спомену о својем народном сродству и јединству. Кипарски сматра, као општесловенско благо, неколико речи узетих од западногерманских народа којих је број доста велики. Најпре је то име Карла Великог, које је постало код свих Словена називом краља. Даље иду речи које се односе на хришћанску религију (*црѣкы, ѡй, Христос* итд.) и велики број свакојаких културних назива (*мышо, пенез, ѡлуг, ѡила, исѣьба, ремен, скриния, склязь, вишез* и др.).

Такав је садржај дела Кипарског, које претставља, како читалац види, велики корак унапред не само у чисто филолошким питањима него и у историји прасловенских културних односа. Шта је словенска прадомовина? Како се могло десити да Словенство, које је већ у VI веку заузело велике просторе, од Висле

до Дона (ово је сигурно) и до реке Немана, а можда на исток до извора Волге, сачувало своје племенско и културно јединство? Шта је то што ми зовемо прасловенским језиком? Оваквих питања која ставља модерна наука на основу позитивних резултата које је дало проучавање словенских туђих речи, има доста. Само строга данашња метода њихова истраживања може дати нешто шта ће издржати критичку анализу, и зато ово дело Кипарског, заслужује велику похвалу.

У издању академије у Упсали изишла је 1934 године књига, која има велики значај и за слависте: *Collinder Björn. Die urgermanischen lehnwörter im finnischen* (Srifter utgivna av kungl. Humanistiska vetenskaps samfundet i Uppsala. Band 28. 1932—1934, VIII+254). Исто тако 1934 г. изишло је дело проф. *M. Vasmer'a: Beiträge zur Historischen Völkerkunde Osteuropas. II Die ehemalige Ausbreitung der Westfinen in der heutigen slavischen Ländern. Sitzungsberichte Preus. Akad. d. Wissenschaften. Ph.-Hist. Kl. 1934 XVIII 356—440.*

Надам се да ћу имати прилике да и о тим делима нешто кажем.

А. Погодин

7. — НИКОЛА ПАПАСТЕРИЈУ, професор гимназије, некадашњи професор војне школе: **Српско-грчки речник**, део III, издање Геор. В. Папагеоргију, Атина. Стр. 663. Цена драхми 300 или динара 150.

Кад смо књигу добили, искрено смо се обрадовали, јер нам се на корицама овог другог дела обећава да ће ускоро изаћи и први део, грчко-српскохрватски речник, а нама су оба та речника врло потребна. Али колико смо се у почетку обрадовали, утолико је наше разочарење веће било кад смо летимце књигу прегледали. Ма да ја писац, то са корица овог речника дознајемо, још 1929 године издао српско-грчки метод, без сумње да би задобио наше поверење, он у свом предговору на српском и грчком језику (стр. 3—4 и 5--б) истиче да је „србоук“ што би требало да значи српски васпитаник или како он то и грчки зове „σербουκ“; али доста је да се прочитају: поменути предговор, његово „објашњавање скраћених речи у тексту“ (стр. 7—8), па онда његов табеларни преглед ћирилске и латинске наше азбуке и грчка објашњења како се сваки наш глас изговара (стр. 12) и најзад она белешка на стр. 659 где су му исправке штампарских и других грешака, па

да се одмах, не улазећи у сам садржај књиге, види да писац не зна толико српски да би кадар био и књиге да пише на том језику, па ма то биле књиге као српско-грчки или грчко-српски речник. Непрегледне су насlage погрешака у овом речнику, које ми нити можемо све исправљати нити је то потребно. Примера ради навешћемо шта смо нашли само на првој страни код слова А:

На првом ступцу објашњава реч *абри* (*abri*), а те речи ни у великом речнику Југославенске академије нема, даље наводи реч *абсолуџан*, *џна*, *џно* (*absolutan*), (тако!), па *абуланџа* (*abulanta*) и даје јој грчко објашњење χεφουργείον. Па онда реч *абџис* (*abcis*), а ни те речи нема ни у великом академиском речнику. Г. Папастерију каже да је реч из геометрије и значење јој грчко гласи: ετημένη, ή μία έκ τών συντεταγμένων ήτις είνε όρίζόντιος.

Авеш је обележио да је мушкога рода (αρσ). Код речи *ад* наводи израз „врате ада“ грч. λόγαι τοῦ τασου. Код *ада* има израз „сувоземна ада“ коју грчки тумачи ήπειρωτικη νήσος. Има и реч *адвукаџ*. А код речи *адеџ* има израз „по адето“ грчки κατά την συνήθειαν; *иман адеџ* грч. συνειθίζω. Ову страну му завршава реч *адиџер* написано ћирилицом и латиницом тако, место *адиџар*.

И тако бисмо могли ређати погрешке редом све до последње стране. Али каква би корист од тога била? Па ипак кад ништа боље немамо, шта нам остаје друго да кажемо него попут оне веселе наше снаше: с њим тупо, али без њега и тупо и зарубљено!

Гл. Елзовић

БИБЛИОГРАФИЈА

Библиографија за 1933 г.

расправа и дела из словенске и индоевропске филологије
која су изашла у Југославији

Скраћенице

- Бог Богословље VIII (1933).
Бр Браство XXVII (1933).
VP Vrela i prinosi. Zbornik za povijest isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima. Sarajevo 2 (1933).
ГИДНС Гласник Историског друштва у Новом Саду VI (1933).
ГСГД Гласник Српског географског друштва XIX (1933).
ГСкНД Гласник Скопског научног друштва XII (1933).
ГЛЕМ Гласник Етнолошког музеја у Београду VIII (1933).
ГлПД Гласник Професорског друштва XIII и XIV (1933/34).
Глас Глас Српске краљевске академије CLVI, CXLIX (1933).
Грађа Грађа за povijest književnosti hrvatske XII (1933).
GMDS Glasnik Muzejskoga društva za Slovenijo. Ljubljana XIV (1933).
GV Geografski vestnik. Ljubljana IX (1933).
DS Dom in svet. Ljubljana XXXVI (1933).
E Etnolog. Ljubljane V—VI (1933).
ZbNŽ Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena XXIX (1933).
ЈФ Јужнословенски филолог XII (1933).
CrS Croatia sacra. Arkiv za crkvenu povijest Hrvata (1933).
ЛМС Летопис Матице српске. Нови Сад 335—337 (1933).
LZ Ljubljanski zvon. Ljubljana LIII (1933).
Mentor Mentor XXI (1933).
Мис Мисао књижевно политички часопис. Београд XV (1933).
MI Mladika. Celje XIV (1933).
HJ Наш језик II (1933/34)
NVJ Nastavni vjesnik. Zagreb XLII (1933/34)
Прил Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XIII (1932).
P Popotnik. Ljubljana LIV 1933), LV (1933—34).
PV Planinski vestnik. Ljubljana XXXIII (1933).
Rad Rad Jugoslavenske akademije 245, 247 (1933).
СДЗ Српски дијалектолошки зборник V (1933).
СКГЛ Српски књижевни гласник XXXVIII (1933).
SU Slovenski učitelj. Ljubljana XXXIV (1933).
ŽiS Življenje in svet. Ljubljana XXII—XIV (1933).
ČZN Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor XXVIII (1933).

I Филозофија и језик

1. Белић Александар, О значају прилога (адверба) за језичку систему индоевропских језика. Глас CLVI (1933) 77—99.

У овој врло интересантној и поучној расправи г. Белић даје анализу употребе и функције прилога у индоевропским језицима (на првome месту анализу српскохрватске грађе) — која баца светлост на структуру ранијих, дофлексијских епоха у развиту индоевропског прајезика. С. К.

2. Будимир Милан, Језичко осећање и језичко знање. Н Ј II (1933) 30—45.

„Без знања, без научно основана знања, нема и не може бити правилног језичког осећања... Природа и нужна сарадња између језичког осећања и језичког знања као главних чинилаца наше свести тражи да наша средња и виша настава поклони више него досад пажње језичкој подлози стручног и општег образовања. Наставници језика развиће своје језичко осећање проучавајући књижевна уметничка дела, а наставници књижевности усавршиће своје језичко знање ако се на универзитетима упознају са знањем савремене опште и специјалне лингвистике“. Р. А.

3. Haler d-r A. Jezik kao stvaralačka aktivnost. ГлПД XIV (1933/4) 529—538.

Писац наставља дискусију започету у „Новој европи“ о схватању гласова у језику као изражајном средству нашег психичког збивања. Осуђује позитивистичка схватања језика и емпиризам у филозофији: „empirizam koči svaki kulturni napredak, jer poriče, i mora da poriče, najvitalnije vrijednosti čovječanstva“. Ј. В.

II О прасловенском и словенским језицима

4. Белић А. Оцена: Koszmieder Erwin, Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie. Próba syntezy. Wilno 1934. XVI + 240. Изашло у колекцији Rozprawy i materjałi wydziału I Towarzystwa „przyjaciół nauk w Wilnie Tom V, zeszyt 2. ЈФ XIII (1933—34) 218—227.

Не слаже се с писцем ни у схватању глаголског вида ни у анализи појединих примера, већ даје своја тумачења: „Ја уопште сматрам да су две основне грешке код Кошмидера: 1) што он не осећа да сваки глаголски облик и сам за себе има свој одређени вид... и 2) да та видска значења могу давати са другим речима у реченици и видско значење целе синтагме (наравно по смислу) које се не мора увек слагати са засебним, одређеним видским значењем глагола који учествује у тој синтагми. Трећа погрешка К у томе је што би он хтео да глаголски вид има временско значење. Међутим то се доказати не може!“ Р. А.

5. Б(елић) А. Оцена: Meillet A. Le slave commun, seconde édition revue et augmentée avec le concours de A. Vaillant, professeur à l'École des langues orientales e à l'École des Hautes-Études. Paris 1934. 538. 8°. ЈФ XIII (1933—34) 189.

„Књига проф. Меје-а остала је углавном иста... Засада се друкчије није ни могло радити, јер би за свако друкчије претстављање прасловенског језика биле потребне нове и врло опсежне студије“. Р. А.

6. Белић А. Оцена: Gunnarsson Gunar, Recherches syntaxique sur la Décadance de l'adjectif nominal dans les langues slaves et particulièrement dans le russe, par. — Thèse pour le doctorat, présentée à la Faculté de Lettres d'Upsal et publiquement soutenue le 27 mai 1931 à 10 heures dans la salle № 1. Stockholm, 1931, 154. 8°. ЈФ XIII (1933—34) 211—218.

7. Erih d-r Ivan, Kultura jezika u čehoslovačkoj. NVJ XLII (1933) 230—233.

Приказ публикације о чешком књижевном језику: „Spisovna čeština a Jazykova kultura“ коју је издао Pražský lingvistický kroužek 1932 год.; на крају свога приказа писац наводи и књ. F. Oberpflicera „Jazykozpyt“ и F. Trávníčka „Mluvnice viučování“.
Р. А.

8. Ilešič Fr. Оцена: Jerzy Kurnatowski, Kaszubi, ich rozwój kulturalny i gospodarczy (Warszawa 1929. Otišak iz „Prac działu gospodarczej polityki komunalnej Związku miast polskich. Str. 14) Прил. XIII (1933) 215. Белешка.

9. Колман О. Још нешто о речима на — *ište*. Н Ј II (1933) 13—19.
Написано поводом чланка Р. Бошковића, објављеном у Н Ј I 275—278.
— Показује лепо какво је стање у погледу наставка *иште* и — *иско* у чешком језику.
Р. А.

10. Куљбакин Степан, Оцена: Slavia, časopis pro slovanskou filologiju VII. Прил. XIII (1933) 153—158.

Кратка садржина свих чланака из области лингвистике, често са критичким напоменама.
Б. М.

11. Павловић д-р Миљивој, Оцена: А. Белић, О двојини у словенским језицима (в. ЈФ XII бр. 2). ГСкНД XII (1933) 297—299.

Кратак — и мало нејасан приказ резултата до којих је проф. А. Белић дошао у своме делу.
Р. А.

12. Погодин А. Оцена: V. Kiparski. Die gemeinlavischen Lehnwörter aus dem Germanischen. Helsinki 1934. Annales Academiae scientiarum Fennicae B. XXXII, 2. VI + 329. ЈФ XIII (1933—1934) 275—279.

Израже садржину дела — и на крају вели да „дело Кипарског заслужује велику похвалу“.
Р. А.

13. Splavinski Ler-Tadeuš, Kratak pregled rada na proučavanju poljskog jezika (predavanje na Kolarčavu univerzitetu održano 7-XI-1933). ЈФ XIII (1933—34) 142—150.

14. Барић Х. Босиљак. НЈ II (194) 43—47.

Оспорава мишљење Костићево (в. НЈ I 171 ид.) да су речи *босиљак* и *колиба* позајмице из грчког, — друга посредством „арумунског, цинцарског ...“ и убедљиво доказује да је реч *колиба* позајмица „од старог становништва на Балканском Полуострву“, а име *босиљак* да је „дошло к нама из Италије (*basilico*), али, додаје писац, — у једно старо доба, пошто италијанско предакцентско *a* у новијим позајмицама не прелази више у *o*“.
Р. А.

15. Будимир М. „Насушни хлеб“ и „свадањи крух“. НЈ II (1933) 6—9.

Б. сматра да је и један и други израз неправилан превод с грчког. Грчки израз „артос епиусиос требало би превести са „данашњи хлеб“.
Ј. В.

16. Будимир М. Грчка подлога књижевних језика. НЈ II (1934) 230—240.

Не прима мишљење А. Меје-а (Prace filologiczne 14, 517) да је „латински глагол *comprehendere* историска полазна тачка за потоње истоветне семантичке промене у европским књижевним језицима. Наши изрази, вели писац, *схваћити* и *појмити*, који као и лат. *comprehendere*, нем. *auffassen* и *begreifen*, пољско *pojmować* и маџ. *felfogás* потпуно по својој семантичкој садржини одговарају грчком *syllambanein*, које је по времену старије и по семантичкој функцији развијеније од латинског *comprehendere*“.

Р. А.

17. Bunc Stanko., Še nekoliko slovenskih imen za novce. НЈ II (1934) 212—214.

Називи које писац износи јесу за: а) *хиљадарку*: *jur*, *jurček*, *as*, *marko*; *стоштинарку*: *metulj*, *sivec*, *mlinar*, *cikorjevec*, *cikorija*, *srbe*, *matilda*; *десетлицу*: *ogač* и б) — за звечећи новац: *pežka*—динар, *pežica*—50 пара, *bogec*—50 дин.

Р. А.

III Етимологије, историја речи, тумачење речи, збирке речи

18. Vaillant André, Serbo-croate Davori. Прил. XIII (1933) 77—81.

Овај архаизам у нашој епској поезији покушавали су да објасне већ наученици XVII в.; једни су у њему видели име неког словенског бога рата (због сличности са *Mars*, *Mavors*), а други императив глагола *давориши*, који је међутим нов и вештачког порекла. Код млађих писаца и лексикографа звучи *давори* узвик за бодрење или дивљење, док се у народној поезији њиме изражава бол.

Међутим све то не казује ништа о пореклу речи *давори*. Да би се оно објаснило, не сме се полазити од новијих примера у којима је *давори* постало клише, него треба потражити најстарија сведочанства; то су: Зоранићеве „Планине“ (1 пут) и Дубровачки зборник од 1520 год. (2 пута). На први се поглед види да сва три примера упућују на исти крај: далматинско приморје, тако да се сама од себе намеће претпоставка да овде имамо посла са позајмљеницом из романског дијалекта Далмације. Питање је само, чему *давори* одговара. Посматрајући речи као *блџ(в)џр* < ром.* *beludre*, *jǝvǝr* < *laurus*, долази писац до закључка да слов. групи *-аво-* у ром. одговара дифтонг *au*; *давори* претставља, дакле, **dauri*. Овај супонирани облик води, можда, порекло од *del(-)ore* (исп. грчки *jaura* < *ora*) са значењем „од сада“, које је, нарочито у поновљеном облику, могло да добије горе поменута значења са различним нијансама афекта.

Б. М.

19. Влаховић Митар, Мушка ношња у Вasoјевићима. ГЛЕМ VIII (1933) 72—84.

Интересантан опис са потпуном терминологијом. За лингвисту је поучно што су се народни изрази за поједине делове ношње (премитац, куса, долактица, гаће, облаја, пас, докољене, бјелаче, назупци, навршици итд.) чували тако дуго док се одело израђивало код куће. Кад су одело почели да израђују терзије (осамдесетих година прошлога века, скоро сви његови делови губе наша стара имена и замењују се туђим: џамадан, талаган, јапунџа итд.

Б. М.

20. Вушовић Д. Речи: *васељена*, *васиона* и *васиљена*, њихова употреба, значење и порекло. НЈ II (1934) 140—145.

Одговарајући на питање једног читаоца Н. језика, да ли је правилније *васиона* (именица) или *васионѝ* (придев), В. говори о пореклу придева *васељени* (*васиони* и *васиљени*), о употреби и супстантивизирању ових придевских речи.
Ј. В.

21. Вушовић Д. О пореклу и значењу речи „*колач*“. НЈ II (1934) 240—241.

Објашњава порекло и говори о значењима ове речи. Мисли да је стара словенска реч *колач* постала у означавању *окрулог хлеба*, „који је, можда, био округао, тј. који је био као коло (исп. и имен. колут)*“. За значење речи у изразима „на *колаче* скаче“ у н. песмама, постоје два тумачења: 1) *колач* долази од турске речи *gulač* која значи *хвайѝ*, — и 2) коњ скаче у висину и прави при покретима слике кружног облика. В. узима и допуњује ово друго тумачење.
Ј. В.

22. Ђорђевић П. Око израза *насушни*. НЈ II (1933) 60—53.

Поводом мишљења проф. Маретића да нам речи *насушни* не треба поред *свакидашњи* (Jez. savj.) и мишљења које налази код проф. Будимира (НЈ II 6—9) да су речи *насушни* и *свакидашњи* различите по смислу, Ђ. објашњава порекло и употребу речи *насушни*.
Ј. В.

23. Ђорђевић П. О краљу и цару. НЈ II (1933/4), 170—176.

Побија разлоге д-ра Л. Бакотића којим се руководио да у своме преводу Св. писма замени назив *цар* за библиске владаре називом — *краљ*.
Р. А.

24. Ђорђевић П. Облик *Југословен*. НЈ II (1933/4) 200—201.

„Иако би облик *Југословенин* био ближи старом Словѝнинѝ, ипак је, изгледа, већ преовладао облик који је краћи па зато и лакши за изговор... Сем тога ни прост облик *Словен* не противи се духу српскохрватског језика, јер за имена народа није данас везан једински наставак *ин*, на пр. Грк, Талијан, Француз, Хрват и сл.; а он се не јавља ни у множини ни у изведеницама“.
Р. А.

25. Ђорђевић П. Именици *академија* и њене изведенице. НЈ II (1933/4) 246—237.

Показује како је постала реч *академија*, шта је првобитно значила, и која све значења има у нашем језику, а затим говори о значењу од ње (речи *академија*) изведених речи: *академичар*, *академац*, *академски*, *академик*.
Р. А.

26. Елезовић Гл. Значење неких туђих речи употребљених од наших класичних писаца. НЈ II (1933) 47—50.

Говори о значењу ових речи: *алмаз*, *ибришим*, *лакерда*, *пачалуци*, *сермија*, *шакум*, *шранбалос*, *Шурбан* и *харбија*.
Р. А.

27. И. Бошко. НЈ II (1934) 134—136.

Име *Бошко* налази се у нашим споменицима већ од XIV века. Оно је првобитно било име које се *одмила* употребљавало. Као облик за тепање оно је могло постати од више имена (*Бојоје*, *Божидар*, *Богдан*, *Богослав*, *Божја*): *Бог+ѝко* или *Бож+ѝко* > *Божко* > *Бошко*. Као *самосјално име* — *Бѝшко*, могло је тако рано постати „што није тако блиско везано, као хипокористични облик, само са једним именом“. — *Бојоје* је наше старо име и налази се у вези са придевом

βοιαῑ; *Божидар* је дословни превод грчког имена Теодор (Θεόδωρος); *Βοιδᾶν* такође је начињено према грчкомε Θεόδοτος; *Богослав* је, вероватно, начињено угледањем на грчко име Θεοκρής.

Р. А.

28. Ivšić d-r Stjepan, Primjer učene pučke etimologije. NVJ XLII (1833/34) 179—187.

„Ријеч *hodočastvo* у Stullija nije izmišljena, a riječi *hodočasnik*, *hodočastiti* i *hodočašće* (у smišlu „čашćenje hodom“, i njihove izvedenice produkti su t.zv. pučke etimologije. Ako ih se hoćemo kloniti у današnjem književnom jeziku, možemo ih zamijeniti riječima: *Božji put*, *Božji putnik*, ići na *Božji put*, *božoputničko mjesto* itd. (у duhovničkom smišlu) ili riječima: *poklonik*, *poklonički put*, *poklonstvo*), ići na *poklonički put* ili na *poklon(stvo)*, *poklonište* itd. (у običnom književnom stilu)“.

Р. А.

29. Plešič Fr. iz savremenog života našeg jezika. HJ II (1933) 69—72.

Тумачи речи: *Зеу* (слов. Зајец) — назив воза који иде од Железничарске колоније у Загреб, *џруга* — као назив за *аушобус* (у Црној Гори), *фракар* (= кицош, гигрл), *фракарија* (= фракари) — у Љубљани, *Дин* итд., *коло* и „одвијачи“ („завијачи“?) — „у казониоичком жаргону“.

Р. А.

30. Plešič Fr. Prag ili Praga. HJ (1934) 260—261.

Предлаже употребу другог облика — *Praga*, и то зато што је тај облик (наравно, — *Praha*) „код Чеха самих обичан“; *Prag* је — немачки облик.

Р. А.

31. Plešič Fr. Slovenski „frakar“. HJ II (1934) 283.

Допуна чланку наведеном под бр. 29. — Вели да је реч *frakar* постала пре год. 1896.

32. Костић Д. Име Београда. HJ II (1934) 213—214.

Име му је словенско и дато вероватно још пре првих словенских насељеника у запуштеном Сингидунуму, по особини која се њима (Словенима) чинила нарочито карактеристична: *белини* терена Београда који је (терен) захватао крајњу терасу с падињама Авалина обронка над самим ушћем Саве у Дунав, где је данашњи Горњи и Доњи Град. Забележено се налази најпре у 9 веку — у Житију Св. Климента.

Р. А.

33. Костић Д. Прилог спортској терминологији. HJ II (1934) 247—252.

Говори о речи *ногометш*. Та сложенца, с правом вели писац, — не ваља, јер не значи „саму радњу, игру у којој се лопта удара (баца, меће) ногом“, односно у којој — *нога меће* лопту, него значи даљину до које се може ногом метати или (према *ногоступ) — *изралишше* или, најзад (према *вешрометш* и сл.) — *џравац којим се лопта меће* итд.

Р. А.

34. Кубљакин С. Још неколико речи о изразу „насушни“. ЈФ XIII (1933-34) 161—162.

Доказује да је израз *насуштити* „стара одлика Ћирилова превода“.

Р. А.

35. Лалевић М. С. О значењу неких речи и израза HJ II (1933) 78—81, HJ II (1934) 278—283.

Тумачи постанак и значења речи и израза: *крштити се* и *џокрштити се*, у *џричу*, *зрануш*, с *коца* и *конойца*; *бештебезове*, *искојнешта* *кокошку*, *нашамјашти* (у значењу ишарати), *џлочобаша*, *не зарезивашти некога*, *обришти* *босшан*, *џуш* за уши, *осуштити некоме ошанке*, као *под мостш*, као *у воску*.

Ј. В.

36. Mayer A. Staroilirske studije. 12. Bosut. NVj XLII (1933) 46—48.

„U ilirskom *Basant-*, *Basunt-* lako razaznajemo obični ilirski sufiks — *ant*, — *unt*. Osnovu *bas*— najbolje je povezati uz indoevr. kor. *bhog* „tekuća voda, potok“, od kojega su dosad poznate izvedenice samo iz germanskog (**bak-ja*, *baki*: starononski *bekker*, anglosaski *bece*, engleski *beck*, starosaski *beki*, m.; stvnj. *bah*, zapravo *bahh*, srvnj. *bach*, sada *Bach* m. f.) i iz keltskoga (srednjeirski *būal* „tekuća voda“, *būar* „flux, diarrhoea“ iz **bhog-lā* dot. *-rā*)... Indoevrp. *o* prešlo je u ilirski *a*, a *bh* u ilirsko *b*. Ovdje iznesena veza dokazuje, da je gutural u indoevr. *bhog* bio palatalan, što se iz germanskog i keltskog koji su *centum*-jezici, nije dalo razabrati. Ako je ova etimologija točna, imademo novi dokaz, da je staroilirski jezik pripadao *satem*-skupini. ...Od istog će korijenja biti izvedeno i ime rijeke Bosne, ilirski +*Bas*+*n*-sufiks“.

P. A.

37. Mayer Antun, Staroilirske studije. 11 Durmitor. NVj XLI (1933) 379—382.

Реч *Durmitor* не потиче, према извођењу М., непосредно из стародалматског, него — из румунског; у средњевеков. латин., па и у романским језицима, реч *dormitor* добила је значење *преде*, а ово значење „најбоље пристаје називу *brda*, јер су *brda* код разних народа упоређивана с *gedama* и тако *pazvapa*“. Из румунског тај је назив прешао у слов. „иза нестанка полувокала“.

P. A.

38. Марган д-р Владимир, „Хлеб наш насушни“. НЈ II (1934) 277-278.

Реч *насушни*, по мишљењу М., „буквалан је превод лоше грчке речи *ειψυσιος* која је сама по себи тајна, а тако исто лош и буквалан превод нама досада још увек непознатог арамејског оригиналног смисла.“

P. A.

39. Maretić T. Kritik ili kritičar i t. d. НЈ II (1934) 99—100.

Одговор Р. Бошковићу (НЈ I 205—209). — Остаје при свом тврђењу да су речи на *ар* односно на — *ичар* (*кришичар*, *бошаничар* и др. те врсте) — германизам.

P. A.

40. Мишовић д-р В. О хемиској номенклатури. ГлПД XVI (1933) 782—788.

Даје своје напомене о питању израде хемиске номенклатуре и терминологије, — стављајући примедбе А. Станојевићу, који је писао о овом питању у ГлПД XIII, 642—655.

41. Московљевић М. С. Бања, купалиште, купељ, купатило, купка. НЈ II (1934) 234—238.

О пореклу, значењу и распрострањености тих речи.

42. Московљевић М. С. Постанак речи *срећа* и развитак њеног значења. НЈ II (1934) 271—273.

Развила се из значења *сусрећ*; према томе, првобитно се морало рећи *добра срећа* (тј. добар сусрет), а затим је цело значење израза пренесено само на именицу *срећа*. Позива се на празноверицу да ће неко бити „малерозан“, ако *срећне* овог или оног човека; тако је неко имао и *срећу*, ако *срећне* оно или онога што даје *срећу*.

И.

43. Скок д-р. Петар, Из топономастике Јужне Србије. ГлСНД XII (1933) 194—216.

44. Станојевић А. Кроз једну нашу научну терминологију. ГлПД XIII (1933) 642—655.

Истиче потребу — наглашену и пре у дискусији — да се прилагођавају духу народног језика страни термини и изрази у хемиској номенклатури, затим тражи уједначавање хемиске терминологије у наша два центра — Београду и Загребу, и код разних стручних писаца. Сам мења изразе и врши одабирање.

Ј. В.

45. Stojković d-r Marijan, Rog. ZbNZ XXIX (1933) 60—73.

Писац доказује да је *rog* одувек био симбол снаге и моћи, али је добио и значење руге и срамоте. С тим у вези објашњава и изразе који се код нас чују као: натицати (набијати) коме рогове (за преварена мужа), продавати коме рог за свећу (кад се ко грдно превари), пухати у исти рог (слагати се), дигнути рогове (осилити се), поломити коме рогове (срушити га) и сл.

Д. В.

46. Тановић Стеван, Народне мере из околине Ђевђелије. ГЛЕМ VIII (1933) 19—20.

Детаљан опис свих мера које се у том крају употребљавају са народним називима за њих (већином обичним). Неколико дијалекатских реченица са не-савршеном транскрипцијом (*сѣѣжим, рѣка, гврди - гуди, ѡзѡдн* и сл.).

Б. М.

47. Tučan Fran J. Kritik ili kritičar NJII (1734) 133—134.

Писац је да се употребљава *кришук*; — мисли управо да би требало употребљавати наставак *ар* односно *ичар* само онда када „ријеч означава нешто народу блиско, нешто више познато,.... нешто што је већ постало *конкретно*“; дакле: *ѡлишичар, механичар* итд., али: *хисѡорук, ѡгеорешук* итд. и, наравно: *санѡвиник, колерик, меланхолик* итд. В.бр. 39

Ј. Р. А.

48. Šimčik Ante, Klječane kecelje, zmiја klječan i sl. NvJ XLI (1933) 382—384.

Речи: *Klječati* — *kljěčam* („šarati pregaču“), *klječav* („šaren“), *klinčan*, *klečana*, *klečanica*, *klečanik* („čilim što je klečan“), *klečanje* („djelo kojijem se kleča“), *klečati* — *kljěčam* („tkati, ali onda kad se u pravo tkanje kaka šara utkiva rukama“), *klečatica* („otrovna guја, kamenarka ili grobarka“), *klečan*, *kleča*, *klečan*, *klječast*, *klječatak*, *klječka* — „долазе од ријечи *кљујеш*, или управо *кљујешка*, којом је била означавана четворокутна фигура (квадрат, ромб итд.) у ткању“. Рус *кльѡчашный* („имѡјушиј узоръ въ видѣ клѣтокъ, четьреугольниковъ“) „кльѣчанка, клѣтчанина, клѣтчатина („родъ полотно, тканого клѣтками; употребљается на рубашки“).

Р. А.

IV Несловенски језици

49. Киселиновић Ђ. Ј. Француски језик у I разреду гимназије. ГлПД XIV (1933) 375—376.

Пише поводом чланка А. Милићевића (в. бр. 53) и заступа супротно мишљење: „Уколико се страни језик раније почне, утолико се солидније научи“. Мисли да је много лакше изговор савладати с мањом децом.

Ј. В.

50. Mayer Antun, Najstariji germanski jezični spomenik. NVJ XLII (1933 I 34) 68—71.

О најновијим тумачењима имена *Harigasti* и *Teiwa* у Неговском натпису.
Р. А.

51. Mayer A. Grundriss der germanischen Philologie. NVJ XLI (1933) 398—399. Белешка.

52. Miličević A. Обрада—припрема чланака из живих језика. ГлПД XIV (1933) 127—131.

Писац дели обраду чланака из живих језика у пет делова, и у пет тачака наглашава потребу и развија начин извођења сваког дела посебно, — то су: 1) вежбање у коректном читању и лепом изговору, 2) вежбање у логичком и стилском добром превођењу, 3) вежбање у „свестраној граматичкој анализи“, 4) вежбање у конверзацији и „при том истицање литерарних лепота“ и др. и 5) писање по диктату.
Ј. В.

53. Miličević Al. Francuski jezik u I razredu gimnazije. ГлПД XIV (1933) 252—254.

М. мисли „да француски језик, којег су ортографија и изговор и др. (чему се баш постављају темељи још при почетку учења овога језика) врло тешки, не треба почињати у I разреду, јер је све поменуто несавладљиво за малишане I разреда, где ухо, мозак и претходна школска спрема још нису приправљени да приме овако озбиљну и тешку грађу; већ учење фр. језика треба неизоставно одложити за II разред“. — По мом мишљењу М. има право.
Ј. В.

54. Miličević Al. „Francuski jezik u I razredu gimnazije“. ГлПД XIV (1934) 541—543.

Писац поново у полемици с Киселиновићем говори о почетку учења фр. језика у гимназији.
Ј. В.

55. Musić dr. A. Rečenice božazni u grčkom, latinskom i srpskohrvatskom jeziku. Rad 248 (1933) 183—212.

Сва три језика показују у конструкцији реченица бојазни извесна слагања: 1) Бојазан, како у самосталном тако и у о глаголу бојазни зависном облику; изражава се у сва три језика експликативном постулативном (прохибитивном) реченицом (у грчком са μή [μή οὐ], у лат. са *nē* [nē non], у сх. са *да не*) која је постала од финалне. 2) У сва три језика зависи од глагола бојазни: а) индиректно питање, б) објектна реченица (у грч. са *ὅς*, у лат. *quod* у сх. са *да*), в) инфинитив (у лат. и *accus. cum inf.*).

Грчки и сх. слажу се сем тога још у овим тачкама: 1) У оба језика постала су од прохибитивних реченица суспикативна питања; у грч. и директна и индиректна, у сх. само директна — б) зависна реченица бојазни може бити каузална реченица (у грч. са *ὅτι*, у сх. са *што*). — Слагања која би била ограничена само на грч. и лат., односно лат. и сл. управо и нема.

Али сваки од поменути три језика има и нарочитих конструкција које се у другима не налазе. Тако у грч.: од прохибитивних реченица са μή постају сем суспикативних и адмиративна питања; б) реченице бојазни јављају се и у облику негативних хипотетичко-финалних експликативних реченица са *ὅπως* (φρ) (ἀγ); в) објекат бојазни може се изрећи и партиципом. У лат. се а) у зависној реченици бојазни *ne non* може заменити са *ut*; б) зависну реченицу

бојазни може чинити реченица са *quīn* или *quominus*. Напоследку, у сх. може објектна реченица бојазни бити без конјункције.

Као најважнији резултат својих испитивања сматра аутор то што му је успело рашчистити однос грчких суспикативних питања са *μή* (директних и индиректних) према прохибитивним реченицама са *μή* и однос грчких адмиративних питања са *μή* према суспикативнима, а уједно и однос сх. (директних) суспикативних питања са *да не* према прохибитивним реченицама: сва та питања потичу од прохибитивних реченица. У латинском нашао је само траг индиректним суспикативним питањима са *ne*, која су ту постала од прохибитивних реченица. Б. М.

56. Musić d-r A. Grčki iterativni preterit s *āv* i slavenski iterativni kondicional. Rad 245 (1933) 73—88.

57. Прокофјев В. Оцена: Професор Душан Константиновић: Латинска читанка са граматиком за V разред реалних гимназија, Београд 1932, Изд. Задруге Професорског друштва, 29. Стр. 172. Цена 30 дин. — Латинска читанка са хрестоматијом и речником за VI разред реалних гимназија, Београд 1935, Изд. књижарнице „Рајковић“, Стр. 227. Цена 40 динара. — ГлПД XIV (1933) 181—183.

П. даје повољан суд о уџбеницима, после чега указује на понеке недостатке. Ј. В.

58. Рогих П. Прилог настави латинског језика. ГлПД XIV (1933) 245—249.

Указује на рђаву страну „граматизовања“, а истиче потребу и значај лектире; наглашава важност вежбања на часу у добром превођењу и потребу упућивања ученика у тачну и правилну употребу значења речи. Ј. В.

V Старословенски језик и црквенословенски

59. Куљбакин С. Оцена: Kurz Jozef. K. Zografskému evangeliu, Slavia IX 3, 4 XI 3/4; v Praze 1933. ЈФ XIII (1933—34) 233—242.

Излаже садржину рада К. и, на више места, исправља и допуњава К. — На крају оцене вели: „Завршавајући своју оцену интересантне расправе младог чешког слависте ја радо констатујем да је она писана с одличним познавањем предмета и да садржи много тачних посматрања. Главна је његова заслуга што је скренуо пажњу на стварне разлике између појединих делова Загр. кодекса. Р. А.

60. Куљбакин С. Frček Jean. Euchologium sinaiticum, texte slave avec sources grecque traduction française. Paris. 1933. (Patrologia orientalis tome XXIV — fascicule 5). ЈФ XIII (1933—34) 229—231.

„Ово се издање управо не може сматрати као потпуно ново издање, јер није рађено ни по рукопису, нити по фотографијама; то се издање може назвати у неку руку исправљено Гајтлерово издање“. — Рецензент при крају своје оцене даје и своје поправке издању Ф. Р. А.

61. Куљбакин С. Оцена: Ильинский Г. А. Опыт систематической Кирилло-Методиевской библиографии, под редакцией и съ дополнениями М. Г. Попруженка и Ст. М. Романского. Българска академия на Наукитѣ. София, 1934. XLIII + 303. ЈФ XIII (1933—34) 227—229.

„Овај рад изгледа да је мање или више потпун.

Друга је његова особина и то врло важна, да он даје систематски преглед научне литературе о Тирилу и Методију. Ја се слажем с планом по коме је рађена ова библиографија.

Р. А.

62. Куљбакин С. Stoński Stanisław, Index verborum Euchologium sinaiticum. Warszawa 1934. Стр. VIII + 152.

63. Meyer Karl, Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex suprasliensis. Verlag J. J. Augustion, Glückstadt und Hamburg 1935. Стр. XII + 302. ЈФ XIII (1933—34) 231—233.

Указује на разлике између једног и другог дела; замерке које чини односе се углавном на Слоњског.

Р. А.

64. Куљбакин С. Оценка: Лавров П. А. Материалы по истории ~~возникновения~~ древнейшей славянской письменности (Академия Наук Союза советских социалистических республик. Труды Славянской комиссии т. I) 1940 Стр. L + 200. ЈФ XIII (1933—34) 242—253.

„Књига чији смо садржај разгледали има својих мана; она је рађена у журби; ред којим се штампају текстови случајне је природе, не одговара никаквом принципу; грађа која би морала ући у текстове наводи се каткад у уводу; више пута наводи се текст по рукопису ове или оне библиотеке, али се не наводи број рукописа. Али поред свега тога књига почившег заслужног слависте од велике је користи за нашу науку“.

Р. А.

VI Српскохрватски језик

а) Граматика и граматичка питања

65. Белић А. Граматика српскохрватског језика за први разред средњих и стручних школа. Друго издање. Београд 1933. Стр. 95.

66. Белић А. Оценка: А. Musić, Značenje i upotreba participâ u srpsko-hrvatskom jeziku. Rad 250 (1935) 127—157. ЈФ XIII (1933—34) 195—202.

Износи своје мисли о „апозитивној“ и *предикативној* употреби придева, а затим — о *партиципима* и *глаголским прилозима* у нашем језику уопште.

Р. А.

67. Белић А. Једно начелно питање. НЈ II (1932) 1—6.

Говори о томе да ли се партиципи сад. врем. могу слободно употребљавати у нашем језику. Он показује да би се то противило духу нашег народног језика када се не би водило рачуна о једном: прилози сад. времена значе радњу која се врши напредно са другом радњом, међутим придеви сад. врем. (тј. партиципи) значе радњу која се стално врши. „Падајуће“ звезде може значити „метеоре“, али не може значити „звезде које сада падају“, дакле, „падајуће звезде“ значе „звезде које стално, које увек падају“. Према томе, партиципи немају у нашем језику партиципско већ придевско значење. Зато се они могу употребљавати само када се у том значењу употребљавају.

И.

68. Белић А. О променљивости радног (прошлог) глаголског придева. НЈ II (1933) 33—39.

Критикује Маретићеву одредбу да су у придевској служби обичнији *нейпрелазни* глаголи неголи *прелазни* (Gram. i st. II 569) и доказује да у оваквој служби могу бити употребљени једино глаголи који значе *сћање*, и то на првом месту *свршенога* вида. Прави радни глаголи не могу имати придевску службу.

69. Белић А. Незнани јунак. НЈ II (1934) 100—102.

Поред тога што све више *нейознаш* значи „непризнат“, „мало чувен“ и сл. давању првенства речи *незнани* пред речју *нейознаш* помаже и то што је *незнани* реч поезије, све је више реч вишег и одабранијег стила, па и пристаје боље уз појам о јунаку којему се име и родбина не зна, а којим се отаџбина дичи.

70. Вуковић Ј. Л. *Горјеш* или *гореш* у књижевном језику ијекавског наречја. НЈ II (1934) 176—180.

Предлаже да се у књижевном језику ијекавског наречја — сем у речи старешина — *сшарјешина* спроведе доследна замена кратког *ѣ* иза *р* са *е*, да се, другим речима, пише: *гореш*, *сшареш*, *окореш*, *речник*, *речица*, *решене* и сл., и само — *сшарјешина*, — „зато што само те речи... познајемо једино у том изговору у свим ијекавским говорима“.

71. Вуковић Ј. Л. Још о вокативу јединине неких именица мушког рода. НЈ II (1934) 238—241.

Написано поводом чланка М. С. Московљевића (в. бр. 83).

Московљевићеву правилу о једнакости вокатива номинативу, вели писац, „могло би се додати и то да је *вокаш*ив једнак *номинаш*иву и код *понеких ошш*их именица на *-ак* и *-ац* као *шшо* су: *мачак*, *пашак*, *гласак*, *шешак*, *лишак*, *облушак*, *брашак*, *јарац* и сл.“ и то зато што су те именице, по мишљењу В., обичније у том облику вокатива *јд*... Правило Московљевићево требало би употпунити „тим што би уз његова нека имена и презимена, наша и страна, такав вокатив морала имати и нека географска имена: *Градац*, *Д. Лапац*, *Лисац*, *Ошочац*, *Преодац*, *Хан-Пујесак*, *Кладањ* и сл. Даље, није оправдано, вели писац, сматрати обичнијим облицима: *писару*, *поглавару*, *возару* и сл., него *писаре*, *поглаваре*, *возаре*; било би боље, по мишљењу В., и *господаре*, *пашире*, *севере*, *ивере*, — затим: *сиромаше*, од Влах — *Влаше*. Од имен. на *-суз* — једино на *е*: *уурсузе* итд. Само, завршава писац, „не знам да ли би било обичније *гласе* или *гласу*, *исе* или *ису*,... *воле* или *волу*, *овне* или *овну*, *доле* или *долу*, *чавле* или *чавлу*, *Курше* или *Куршу* итд.“; види се ипак да је он за употребу првих облика. — Облике *змаје*, *Милоше* и сл., тј. облике где иза непчаника имамо *е* и *у* — у књижевном језику, вели, — не би требало употребљавати.

72. Вушовић Д. О акценатским облицима *човѣка*, *човѣку*.. НЈ II (1933) 53—55.

Поводом једног написа у *Полишци* у рубрици *Да ли знаш* где се тврди да је неправилно *човек-човѣка*, поред *човек-човека*, В., с правом, доказује правилност и једног и другог акцента у књижевном језику.

73. Вушовић Д. „Хвала *лепа*“ и „хвала *лепо*“ НЈ II (1933) 81—84.

На питање упућено *Уреднишћу Нашег језика*: „да ли је правилније рећи: „хвала *лепа*!“ или „хвала *лепо*!“ В. одговара „да је подједнако правилно и једно и друго“, јер су се ови изрази (В. то доказује) „развили у нашем језику“ правилно.

74. Вушовић Д. О узрочном значењу свезице „*пошто*“. НЈ II (1934) 103—105.

Поводом мишљења проф. Т. Маретића да није добра свезица *пошто* у узрочном значењу В. даје мишљење да није потребно и да се не може ова реч уклонити из књижевног језика. Налази се и код писаца који се одликују добрим народним језиком (В. даје примере), а вероватно ће се чути и у народу. В. доказује природно развијање узрочног, преко временског, значења ове свезице.

Ј. В.

75. Георгијевић К. Решетарова оцена Маретићеве граматике. ГлПД XIV (1933/4) 858—859.

Приказује Решетарову оцену Маретићеве граматике (Gram. i stil... II издање) која је (оцена Р.) изашла у часопису *Slavia*, књ. XI, 578—604. Ј. В.

76. Ђорђевић П. О двојаким завршецима неких туђица. НЈ II (1934) 145—150.

Говори о облику оних именица у нашем језику које у грчком имају наставак $\iota\sigma\tau\eta\varsigma$, $\tau\eta\varsigma$ и $\eta\varsigma$, а у латинском — *ista, ta, archa*: *јеванђелисти* (еванђелист) и *јеванђелиста*, *језуити-језуита*, *паптријарх-паптријарха* (и *паптријарка*) итд.

77. Костић Д. Множина, обична и збирна. НЈ II (1933) 72—76.

Поводом питања упућеног Редакцији Нашег језика: „да ли и код других упоредних облика за обичну множину и множину исказану именицом, као *лиштови* (у књизи) и *лишке* (на дрвећу или дрвешима?) има разлике у значењима? — показује, прво, која је разлика између горња два облика (*лиштови* и *лишке*), а онда — између: *гробље* и *гробови*, *снојови* и *снојље*, *војска* и *војници*, *шрујље* и *шрујови*; *камење* и *каменови*, *јрсшење* и *јрсшени*, *дрвеће* — *дрвеша-дрвље* итд.

Р. А.

78. Лалевић М. С., *Где, камо куд(а)*. НЈ II (1933) 19—24.

Говори о значењу и употреби ових прилошких речи, које се међусобно разликују у правилном књижевном језику. *Где* показује место где се радња врши, — али у говорима и у писању употребљава се и место прилога *камо* за означавање циља кретања. Има три значења: упитно, односно и неодређено.

Прилог *камо* означава циљ кретања, — чешће у чакаваца и кајкаваца а ређе у штокаваца, који га замењују са *куда* или *иде*, и где се одржава у другим значењима.

Прилог *куд* (и варијанте) има два значења: прво, старије, је значење правца кретања, и друго, новије, — показује циљ кретања глаг. радње. „У оба ова главна значења *куд* може имати упитни и неодређени смисао“. Даје Л., даље, преглед значења у примерима.

Ј. В.

79. Лалевић М. С. Однос предлога према неким одричним речима. НЈ (1933) II 84—87.

Говори 1) о условима раздвајања *ни* од *ко* и *што* у заменици *нико*, *ништо* с предлогом: раздваја се ако заменица има и заменички облик и значење (*ни од кога*), а новијег је порекла нераздвајање, кад заменица има облик заменички, али именичко значење (*у нишша*); 2) даље о „*предицима према неким одричним прилозима*“ (*нипошто*, *ниуколико* и сл.), 3) и о „*предицима према одричном ни један*“ (*ни у једном граду*, — и сл.).

Ј. В.

80. Лалевић М. С. Језик у уџбеницима за српскохрватски језик. НЈ II (1934) 150—154.

Указује на рђаво стање у погледу правилности језика у уџбеницима за домаћи језик, осуђује и непажњу оних којима се поверава преглед уџбеника и оних који одобравају такве уџбенике. Износи примере грубљих правописних, граматичких и стилских погрешака.

Ј. В.

81. Милојевић Вој. Ж. Један прилог за неколико назива НЈ. II (1933/4) 209—210.

Предлаже да се као општи наставак „за сместишта“ за стоку и живину узме — *арник: кдџарник, кдокошарник, живиџарник, џоведџарник* итд.

Р. А.

82. Московљевић М. С. „Ойкладионица“ и тим поводом о именицама на *-ионица, -аоница*. НЈ II (1933) 76—78.

Све овакве именице се праве од *шрајних* глагола... , стога не ваља реч *ойкладионица*, јер је начињена од свр. глагола *ойкладиши се*, већ место ње треба узети реч *кладионица*, која је сасвим правилно начињена.

Р. А.

83. Московљевић М. С. О vokativu једнине неких именца мушког рода, нарочито имена и презимена. НЈ II (1934) 105—107, 180—183.

На основу материјала покупљеног из неколико познатих граматика, указује на несталност правила о наставцима за вокатив јединице; на основу тога материјала и онога што сматра да је преовладало у говору — предлаже сам правила. Свој чланак писац завршава жељом да се да мишљење о његову предлогу правила за вокатив туђих имена и презимена и неких наших презимена.

В. бр. 71.

Р. А.

84. Стевановић М. Употреба предлога *према*. НЈ II, 273—276

Доказује да се предлог *према* употребљава не само с локативом и генитивом, него и с дативом.

Ј. В.

85. Стевановић Мих. Оцена: Д-р. Миливој Павловић, Читанка са граматиком српскохрватског језика за I, II, III и IV разред средњих школа. Поводом приказа г. М. С. Лалевића. ГлПД XIII (1933) 674—684.

Истиче позитивне стране читанака као уџбеника и побија једну по једну Л. замерку.

Ј. В.

б) Савремени књижевни језик

86. Babić VI. Predavanje o akcentu u drugom razredu. ГлПД. XIV (1933/4) 793—798.

Чланак интересантан за наставнике домаћег језика. Б. је поделио предавање у пет часова (сати), — и све пет часова посвећено је само теорији о акценту. Оно што је најпотребније, а што је најтеже код деце постићи: увежбавање да бележе акценат појединих речи (свој и књижевни, како би научили и познавање и правилно изговарање акцената) долази тек после. Да ли по градиву језика које треба да се обради у II разреду има довољно времена за то? Сумњиво. Ми бисмо у II разреду почели са обичним вежбањем у разликовању акценатованих и неакценатованих, дугих и кратких слогова, па бисмо се задржали на увежбавању у разликовању акцената (узели бисмо бољу терминологију), — и даље, идући од лакшег ка тежем, показали бисмо деци природу акцената, преношење низлазних на предлоге и префиксе, бојећи се свакако да то не буде у II разреду претешко.

Ј. В.

87. Белић Александар, Граница слога и састав речи у српско-хрватском језику. Глас CLVI (1933) 99—123.

У својој расправи Граница слога у српскохрватском језику, објављеној у Зборнику Б. Поповића (1929), утврдио је проф. А. Белић да у српско-хрватском језику има двојакe границе слога: а) психолишке или синтаксичке и б) гласовне. У овој својој расправи он одређује вредност те две границе слога с лингвистичке тачке гледишта. — „Граница слога је, вели проф. А. Белић, један од онако исто важних чинилаца речи као што је и фонема. Чим се и значење речи мења (задржава или губи) у зависности од промене гласовне границе слога, она је несумњиво један од стварних елемената нашега језика“.

Р. А.

88. Белић А. Позоришни језик. НЈ II (1933) 65—67.

Мора претстављати угледни говорни језик савременог књижевног језика у свима центрима нашим. Данас он то није. На позориштима је да се о томе постарају. Мора се створити један тип тога језика који мора показивати савршени тип говорног књижевног језика.

И.

89. Белић А. Још неколико речи о позоришном језику. НЈ II (1984) 97—99.

О погрешном изговору самогласника у позоришном језику и потреби да се грешке таквих изговора поправљају на пробама и у позоришној школи.

И.

90. Белић А. Опет о позоришном језику. НЈ II (1934) 129—132.

О погрешном изговору сугласника и акцената у позоришном језику и потреби да се изради каква помоћна књига за практичну акцентуацију.

Р. А.

91. Белић А. Дикција. НЈ II (1934) 161—163.

О односу између интерпункције и дикције, односно — односу између написаног или наштампаног текста и изговореног. — Интерпункција мора бити логичка, да читалац осети како је и шта је писац мислио, а дикција мора бити — *природна*; то, тј. *природна* дикција, нарочито истиче писац, „не значи да онај ко говори или чити какав туђ текст — треба да га чита својим обичним, природним начином“... *Он га мора изнећи оном дикцијом која баш шом делу одговара.*

Р. А.

92. Белић А. „Београдски стил“. НЈ II (1934) 193—200.

Ујединени језик интелектуалних кругова београдских претставља београдски књижевни језик. У рухо београдског језика задевају свој народни језик и Љ. Ненадовић, и Л. Лазаревић и Ј. Дучић и др. Њихов језик постаје „побеограђен“ и утиче и сам на београдски стил и језик као што од њега прима утицаје. Београдски књижевни језик и стил јесте синтеза наших народних говора изведена у духу Вукова књижевног језика. За тај је језик најважније што он *живи* као народни језик и тако се развија, немајући поред себе неки паралелни народни дијалекат. Отуда потиче и слобода и лакоћа стварања у њему. У ствари, сваки писац који у Београду живи и ради, у зависности од своје опште културе, уноси свој део у тај језик. На тај начин постају индивидуални стилови београдских писаца. Зато је много правилније говорити о јединственом београдском књижевном језику него о јединственом београдском стилу.

И.

93. Белић А. О уједначавању граматичких облика нашег књижевног језика. НЈ II (1934) 257—259.

У савременом књижевном језику има често двојних или тројних облика. Питање је како би се они могли уједначити. Караџић није бежао од више облика у књижевном језику, ако их и сам народ употребљава. Али давас када тако велика територија (сви крајеви у којима се говори Вуковим језиком) учествује у стварању књижевног језика, колебања су у употреби облика још многобројнија. Зато би требало наћи начина да се њихов број, бар за књижевни језик, ограничи. Два су начина за то: или да се утврди *изољосама*, купећи грађу по народу, који су облици најобичнији, или да се утврди које облике књижевници са добрим књижевним језиком (тј. у духу Вукову) најчешће употребљавају, — па да се ти облици и прогласе за обавезне особине књижевног језика. И.

94. Б(елић) А. Још о туђицама. НЈ II (1934) 261—264.

Ставља принципско питање: зашто је тешко одмах у почетку преводити туђице. Зато што стране речи, немајући непосредне везе са нашим речима, с њиховом етимологијом, обележавају *цго збир особина* неког предмета, а домаћа би реч морала (чим је изведена) назвати предмет по *некој* његовој особини. Тек у току времена и такве се речи одвоје од својих основних речи и почну да значе целокупност особина каквог предмета.

Треба чистити језик од туђица — тек онда кад за њих има добрих својих речи, а не вршити насиље над језиком стварајући само преводе и копије туђих речи који нису у духу нашег језика. И.

95. Вукићевић Милан, Против туђица. НЈ II (1924) 226—228.

Устаје против туђица и, на крају свога чланка, предлаже замену речи: *вумарносћ* — речју *проспаштво*, *публика* — „*свеш уошше*“, *импоноваш* — *уливаш* *пошшовање*, *админисирација* — „*убравна служба*“.

96. Вушовић Д. О писању великих слова по нашем савременом правопису. НЈ II (1934), 205—208 и 266—268.

У неколико тачака тумачи и допуњује правописна правила о употреби великих слова у извесним случајевима. У другом чланку В. побија мишљење П. Муждеке који у свом чланку (НЈ II 364—66) не прима његово мишљење да се пишу малим почетним словом изрази за означавање административних јединица: *срез врачарски* и сл., *београдски пашалук* и сл. (Муждека: *Срез врачарски* и сл., *Београдски пашалук* и сл.). Ј. В.

97. Жежељ А. Један конкретан предлог за наставни план из народног језика са књижевношћу у вишем течају. ГлПД XIII (1933) 631—642.

Ми бисмо се могли сложити с писцем у основним линијама у подели и распореду градива из теорије и историје књижевности. Али нам Ж. није образложио, зашто је испустио из свог плана читаво градиво из историје језика и дијалектологије, — ми не бисмо могли то примити на ма с каквим разлозима. — У првом пишчеву одељку направили бисмо други распоред за обраду језика, учинили још неке измене у пишчеву предлогу, и тако бисмо, збиља, дошли једном до доброг наставног плана. Ј. В.

98. Janjanin M. „Gospoda profesor“. НЈ II (1934) 202—204.

Сматра да је то погрешно као што је криво и погрешно рећи „*госпођа Петровић*“ место „*госпођа Петровиќа*“. Код „*госпођа професор*“, вели писац

при крају свога чланка, две су погрешке: „прво што се именица „професор“ употребљава за женско биће, друго, што се уз именицу мушког рода ставља атрибут (апозиција) женског рода“.

Р. А.

99. Костић Д. Мало стилистике. НЈ II (1984) 154.

Одговара на питање упућено Редакцији Нашег језика о исправности „објава“: *Цене нашој гуменој обући и Наше цене гуменој обући.*

Р. А.

100. Лалевић М. С. Неке особености шаховског језика. НЈ II (1984) 210—212.

Говори о неправилној употреби облика у шаховској игри (узео сам *шова*, итд.) и објашњава психолошки постајање таквих неправилности.

Ј. В.

101. Mamuzić Dr. J. Оцена: Demarin Josip: Materinji jezik u savremenoj školi. Teorija i praksa. Zagreb 1983. ГлПД XIV (1983) 389—391.

М. даје суморан преглед садржаја, — налази да књига, претстављајући новост у „metodičkoj literaturi aktivne škole u nas“, обухвата многа питања наставе домаћег језика, делимично их добро осветљава, а делимично довољно обележава.

Ј. В.

102. Московљевевић М. С. Мешање предметака *пре* - и *при* - код неких речи. НЈ II (1984) 136—140.

Речи о којима писац говори јесу: *предобићи* — *придобићи*, *предићи* се — *придићи* се, *преклаћи* — *приклаћи*, *преслава* — *прислава*, *пресести* (у грлу) — *присести*, *прешварати* се — *пришварати* се, *прешой* — *пришой*, *прелавци* — *прилавци*.

Р. А.

103. Muždeka P. О pisanju velikih slova po našem pravopisu. НЈ II (1984) 264—266.

Не слаже се с Вушовићем (в. бр. 100) да треба административне називе писати малим почетним словом; административни називи се имају, по мишљењу М., подвести под појам речи *ушанова*. — То је међутим нетачно. В. бр. 100.

Р. А.

104. Наш језик, Језичке поуке. НЈ II (1983/34) 27—31, 55—60, 87—93, 117—124, 154—159, 185—190, 215—221, 252—255.

У овој рубрици, рубрици под називом „Језичке поуке“, Уредништво „Нашег језика“ износи из наше текуће књижевности и систематски исправља неправилности у употреби речи, облика и реченица. Тако су у овој II књизи изнесене и исправљене ове неправилности:

а) именице: *десећина* — и после *десећине* година (28), *рађа* — аутор у својој *рађи* говори (29), *пошаст* а — *пошаст* бољшевизма (30), *новина* — као дописник велике америкаанске новине (31), утачање — не чекајући потврде... о *ушаначењу* с везиром (56), *врси* — то је једина *врси* литературе (57), *узор* — да се не чита и не држи *узора* Петрарка (59), *проведба* — *проведба* закључка скупштине (59), *зайорка* — отворимо *зайорку* (59), *сидоба* — женска *сидоба* (59), *хасна* (117), *дојам* (118), *уйораба* (119), *интелегенција* (119), *пређа* — имамо међу нашим *пређама* лијеп број радника (119—120), *адеи* (120), *вјересија*, *нишан* (121), *шинша* (121), *засада* — а нарочито су такнули правне *засаде* (121), *пошрата* (122), *парфим* (122), *завладавање* — но такво *завладавање* временом (122), *позорност* (123), *бајрак* (157), *ораје* — он ће своје *ораје* поредати (158), *папушак* (158), *громада* (158), *фела* (158), *доба* (186),

шодер (187), *срјскохрвајшишина*, *немашшина* (188), *изнимка* (189), *смисао* — није имао *смисли* за то (189), *враћа* — да их уклони с *враишију* (190), *назор* (190), *покус* (217), *казан* — да не плати велики *казан* (217), *паразиша* (218), *лојеница* (218), *ушћа* — од *устију* (218), *преса* (219), *прудика* (253), *инжењери* (253), *буниште* (255), *нафака* (90), *кишица* (89), *севаб* (92), *осебина* (92), *сјруја* (93).

б) заменице: *нишко* (186), *његов* (88).

в) придеви: *досјашан* (28), *најчишка* (89), *сјановиш* (90) *даља* — *даља* је његова заслуга што је ... (118), *подобан* — и њему *подобни* (118), *изврсиних* (119), *љубојишљив* (154), *мрзао* — *мрзао* дан (157), *велебан* (185), *ћудоредан* (186), *малициозан* (186), *набожан* (187), *дољњи* (188), *свејошши* (188), *мехк* — *мехка* трава (189), *наворан* — дрхтале *наворне* руке (216), *чески* (216), *целисходан* (218), *лојен* (218), *лагахан* (219), *рађе* (220), *Милицин* (220).

г) бројеви: *седмеро* (30), *шроје* — *шроје* цигана (91).

д) глаголи: *α* *најустиши* — *најустили* кладе, *одложши* — „*одложили* пиле“ (27—28) *рисаши* — *рише* судбину, *прошицаши* — што га *прошиче* ... Гацка Ријека (29), *жршвоваши* се — и способност *жршвовања* се *прожимаши* се — и неспособност *прожимања* се (55), *одолеши* — у борби са злом, које је *одољело* цркву, *крзмаши* — Х. је *крзмао* и савјетовао се са ... (57), *пребећи* — пошто су *пребегли* границу (57), *запријечиши* — да се *запријечи* ... гомилање имања (58), *унићи* — *унишао* у кућу (58), *заиншачиши* — а син *заиншачио* па неће да каже (58), *испослаши* — тада сам *испослао* цео новац (59), *овисиши* — од њега је *овисило* (60), *судитиш* — *судити* ме како знате (60), *оседеши* — *оседеће* га (87), *сашреши* (87), *жњеши* (88), *бродираши* (89), *асервираши* (89), *волиши* (89), *научаваши* (90), *заимаши* (91), *пануши* (91), *уздржаваши* (92), *испосјавиши* (92), *хрзати* (117), *фалиши* — *фалио* је, није требао то да учини (117), *ојонашаши* — стално је *ојонашао* сваку његову реч (118), *венчаши* се — пошто се *венчао* богатом девојком (119), *шребаши* — ми *шребамо* (120), *исшавиши* — он је *исшавио* суду све своје захтјеве (120), *шишрикаши* (121), *обишаваше* — обично по градовима *обишавају* (121), *ухишиши* — јуче је *ухићен* К. (122), *повшориши* — неколико пута *повшорио* (122), *ошћушиши* се — *ошћушила* се у свијет (122), *најучиши* — тај крај Босне био је ... *најучен* (123), *заговараши* — он је *заговарао* свога брата за тај посао (123), *дозволиши* (154), *ожениши* — С. је ... *оженлио* ... кћер ... (155), *настојаши* — учитељ се мора што више *настојаши* да деца ... (155), *вребаше* — *вребаше* на њега (155), *поредаше* (158), *поштоваши* (158), *свршаваши* — пошто наш распуст *свршава* ... после Божића (158), *сразиши* — и чим се *сразе* њих двојица ... (185), *нуђаше* (186), *домоћи* се — он се *домогао* висока положаја (186), *сашиваше* (187), *повађаше* (188), *обнашаше* — увијек је *обнашао* уредно свој посао (188), *исцрпаше* (189), *обнародоваши* (189), *лмуоваши* (215), *прешавиши* — *прешавила* лонац (219), *посизаше* (220), *проузрочиши* (220), *похмилеше* — кад гуштери похмиле (220), *подучаваши* (252), *покрижаше* (253), *прежиши* (254), *полијегаши* (254), *наужиши* се (254), *прешшаше* (255);

β) *дрхћала*, *прудржаје*, *предируча* (30), *лијса* (през.) (56), *иђу* (57), *сусрећали* (57), *занишем* (58), *почам* — *почам* од Ивана ... (59), *мириши* (59), *смељане* — *смељане* пшенице (117), *гледе* — *гледе* ујошребе (117), *ојравдајући* (121), *сјео* (121), *признавајући* (123), *изрижана* (123), *налазаху* (155), *врши*, *млеви* — жито се *врши* и *млеви* (156), *иска* (през.) (156), *обожајемо* (156), *рамљали* — како би коњи *рамљали* (157), *почме* (157), *виђевали* (187), *сусре-*

шају (187), *насићује* (187), *размакњују* (187), *ућушће* (190), *завиђа* (през.) (216), *оирашка* (219), *превађају* (220), *пошћоможено* (252), *почимље* (253), *разбољео* (254), да *замену* досадање облике (255), *вајија* — през. (92);

ђ) прилози: *коли*, *здушно* (56), о *подну* — пуст, мртав град о *подну* (118), *узпредно* (89), *евиденћно* (93), *извједљив*... слушају *извједљиво* (120), *најкашње* (123), *поднипошћо* (124) у *очи* — у *очи* тога дана (124), *друкише* (156), *унућри* (221), *сћално* — као *сћално* знано (254);

е) предлози: *проћи* (92), *ћо* — примећен *ћо* реонском стражару (56), *мириши ћо* парфиму (122), у — *ћред* — у или *ћред* кафаном (57), *наћрам* (123), *ћрама* (185);

ж) сзвеице: *да* — и жали *да* се не чита... Петрарка (59), *једва да* сам га познао (216)

Напослетку, протумачени су ови изрази: *Сћрадаћи на нећравди* (28), *далеко већи* (29), *умре на дифћтерији* (30), како је *Горћон* примила пресуду (56), *ћредвео на полицју* (57), *не сћиоји* да сам га... наговарао (58), *обраћио се на њега* (58), *много нас је муке кошћало* (117), *више него сигурно* (118), *ћредузећи поћребне кораке* (119), *али шћоме није шћако давно* (122), ја ти за то стојим добар (156), *носим се мишљу* (156), *делим шћвоје мишљење* (157), *он нема ни најмање изгледа на усћех* (158), *и он јој се радовао* (158), *ћувашћи ћосћелу* (185), *да шћо није већ раћна сћранка* (187), *издајемо засебном књижом* (188), *иза како сам шћо рекао* (189), *ћешнаесћ година сћар* (189), *и заћо се ћака исћера* (216), *је ли ће моћи* (217), *ћрекинући с полицћиком* (218), *шћедећи с хлебом; како иде ћосћодине?* (218), *дубоко осведочен* (219), *она деца не зна* (252), *ми смо ћоносни на своје учићелје* (252), *имали шћо за јесћи* (252), *дај си... шћруда* (252), *он носи одћоворностћ за...* (253), *с њима су сћићли чећири калућера и два владике* (255), *на раћној ноzi* (91).

Р. А.

105. Наш језик, Наша пошта. НЈ II (1933/34) 31—32, 60—65, 93—97, 124—129, 159—161, 190—198, 221—225, 255—257.

Рубрика у којој уредници Нашег језика одговарају својим читаоцима на поједина питања из области језика. Тако је у овој књизи НЈ говорено: а) о именицама: *крабуља*, *завор* (32), *засунчићи* (64), *рад* и *ред* — о акц. (93), *шћочка* (93), *ћредоћба* (94), *нишан* (95), *милионер* (96), *ћуница* и *шашћа*, *баба*, *шешћка*, *шћрак*, *снаха* (126), *лад* (127), *водич* (159—160), *море* — о акц., *кашћавал* (190), *ћприсусћтво* и *ћприсусћство*, *куфер* и *кофер* (191), *сорћа* (221), *лубања* и *лобања*, *лавор* и *ловор* (223), *банка* — о обл. дат. и лок. јд. (224), *месец* — о ген. мн. (256), *шашћина* — о акц. (256); — б) о глаголима: *поћримићи*, *сачинићи* (31), *надоћунићи* и *надокнадићи*, *доћунићи* и *накнадићи* (32), *одбранићи* и *обранићи*, *одјућрићи* (62—63), *оћонашашћи* (63—64), *бројаћи* и *бројићи* (94), *нишанићи* (96), *ућослићи* (124), *снаћрићи*, *заврзи-ваћи* (125), *исћосћавићи* се (127), *шћребашћи* — о употреби лич. и безл. обл. (128), *сломићи* — о през., *назвашћи* (телефоном), *брићи* — *бријаћи* (159), *налагаћи* и *наложићи* (191), *ћројисашћи* и *ћрејисашћи* (223), *жвашћи* и *жвакаћи* (256); — в) о заменицама: о обл. *си* (31—32), *шћћ* и *шћћд* (95), о обл. *свем* и *свему*, *нами*, *вами* (125); — г) о придевима: *наћадан*, *знаћићжелан* (32), *ћанчевачки* — *ћанчевачка* гимназија (61), *сћрој* — о компаративу (63 и 255), *сремачки* и *сремички* (од Сремчица) (93), *шћочан* (93), *шћемељан* (94), *различан*, *различићи* и *разни* (95), *разбољен*, *кисели купус* и *кисео купус* (124), *веројешан* (веројатан) и *вероваћшан*, *бројни* (126—127), *разљућен* и *ражљућен* (190),

евангеличка и *евангелистичка* вера (191), *франкојанска* и *Франкопанова* улица (223), *одушевљен* — знач. (224); — д) о предлозима: *с* и *са* (224).

д) О реченицама: „када се децу пере“ (94). Најзад у Нашој пошти се објашњавају правописна питања — на стр. 93, 94, 126, 224 (о писању великим и малим почетним словима), 125 (подела на слогове), 191 (стављање *наведеног знака*), 255 (о састављеном и одвојеном писању речи: *у очи* и *уочи*, *у јушру* и *ујушру*) (255).

Р. А.

106. Радивојевић Павле „Први јануара или први јануар“. НЈ II (1934) 114—116.

Поводом чланка М. Решетара (в. бр. III). Сматра да је израз *први јануар 1933* краће казано *први је дан, месец је јануар, 1933* или, — *први је, јануар је, 1933*, а израз — *први јануара 1933* да је — *први, јануара, 1933*. — Сам писац је за употребу првог израза. — зато што га осећа „као нешто течније, музичкије, природније и тачније“.

Р. А.

107. Rešetar M. Prvi januara ili prvi januar. НЈ II (1934) 68—69.

Мисли да је правилно прво: *први јануара*; друго је — *први јануар*, по мишљењу Р., германизам („heute ist der erste Januar“). В. бр. 106 и 108.

Р. А.

108. Rešetar M. Germanizmi u brojenju. НЈ II (1934) 169—170.

Одбија примедбу П. Радивојевића (в. бр. 110) који вели да је нешто усиљено када се врши подела у изразу „први јануара“ на дане и месеце с тежњом да се истакне логичка веза међу (делом) даном и целином (месецом). Према одговору Р., увек се уз број дана узима месец у генитиву „1933-ће“. — Остаје при свом тврђењу да је „први јануар“ германизам, тј. сматра да треба увек да стављамо месец у генитив, као што стављамо годину у генитив.

Други германизми које Р. овде наводи јесу: „*фршаљ на два, йола два, шри фршаља на два* итд. и „двие и четврт киле, пет и по динара“ (нем. ein Viertel zwei, halb zwei, drei Viertel zwei; zwei ein Viertel Kilo, fünf ein ha' b Dinar).

Р. А.

109. Цар М. Антологија ружнога. НЈ II (1934) 9—12.

Примедбе о кривом употребљавању и погрешном писању речи: *офанзива, ревандикација, елемантарност, иманантно, амблем, сџиришурелно, консейсија* и речи: *комоција, йлејада и слонценшрисаши*.

Р. А.

110. Цар Марко, Језик и књижевна проза. ЛМС 335 (1933) 1—5.

Одобравајући покрет лингвиста окупљених око нашег језика да одбране наш књиж. језик од „опасних инфилтрација“ које су се после рата и народног уједињења у њ увукле, поздравља нарочито њихов позив за сарадњу књижевницима који добро знају књиж. језик. По његову мишљењу прошло је у нашој књижевности време „десетогодишњег бесконачног лутања и већином јаловог млатарања“, оних који су говорили о „уконачности и укалупљености језика В. Караџића и Ђ. Даничића. На добрим је писцима да воде рачуна о развиту језика и његовој фразеологији, али да истовремено, познајући дух језика Вука и Даничића створе нов заједнички књиж. језик у који треба да уђе „оно што је на обема странама добро и за заједничку литературу корисно.“ То ће бити у првом реду задатак наших прозаиста, као што је био случај у Италији после уједињења од 1870 год. и другде.

Б. М.

в) Дијалекти

111. Plešič Fr. Nešto o Jelsi na Hvaru i o jelšanskom govoru (Topografske i jezičke beleške). ЈФ XIII (1933—34) 151—161. Р. А.

112. Милетић д-р Бранко, Изговор српскохрватских гласова. СДЗ V (1933) 1—160.

Први покушај да се утврди српхр. књижевни изговор на основу већег броја објеката (35) из различних наших крајева. Посматрања су контролисана и допуњена експериментално-фонетским методама (вештачко непце, метода бојадисања, апарат Гренџепов и Еткинсонов, рендген, кинематографски снимци артикулације усана). Најважнији су резултати: 1) српскохрв. *v* је лабиоденталан и прострујан глас, а не билабијалан и експлозиван као што тврди г. Фринта; 2) српскохрв. *ш*, *д*, *н* нису чисто дентални или интердентални гласови као што се обично мисли, него денти-алвеоларни, иако је врх језика за време њихове артикулације видљив; 3) српскохрв. *ч*, *џ*, иако се артикулише више напред (ка предњим алвеолима) много је ниже од просечног *ч* и *џ* у другим словен. јез. због заокругљавања и истурања усана; 4) *ч* и *џ* су лабијализовани, коронални, — *ћ*, *ђ* су нелабијализовани, дорсални гласови; 5) губитак гласа *x* зависи од његове природе и 6) српскохрв. вокали нису ни потпуно отворени ни потпуно затворени, али су ипак ближи отвореним.

Артикулациона база српскохрв. гласова показује ове важне црте: 1) језик артикулише хоризонтално (као и у осталим словен. језицима и у франц. јез.); 2) гласови који се граде врхом језика имају главно место артикулације више напред неголи у осталим словенским језицима; 3) при артикулацији конс. усне суделују врло мало (сем при артик. гласова *ш*, *ж* и нарочито *ч*, *џ*) и 4) различне интонације утичу на природу вокала: под ' акц. је вокал затворенији неголи под $\hat{\quad}$ акц.

Резултате својих испитивања писац пореди са резултатима сличних (експерименталних и неексперименталних) испитивања у осталим словенским језицима. Д. В.

113. Павловић д-р Миливој, Извештај о дијалекатском испитивању у Пологу и Сречкој. ГСкНД XII (1933) 253—255.

Говори о тетовском говору и о говору Сретечке Жупе:

„Према својим основним особинама, тетовски говор је средњештокавског типа: врло доследно у место незала *ж* и један полугласник *љ* место *з* и *љ*, најјасније су карактеристике. Међутим, дебарско-кичевска миграциона струја оставила је свога трага у новијој фази формирања овога дијалекта; тако је у асс. *s. f.* уопштен, морфолошким путем, облик номинатива са *a*, а тако исто и наставак *ец* и *ок*, са *e-р* место некадањих полугласника. На тај начин, у истим речима и напредо, имамо у корену старије особине, а у наставцима и у елементима, које језичко осећање схвата као наставке, црте унете с југа: *на рука, сд цуска, мљла, а: свљец, цљшок*... Тај утицај с југа нарочито се огледа у третирању *л* на крају слога, које у Тетову даје врло кратко у ...

„Као што је становништво Сретечке Жупе разнолико, тако се и у говору овог малог краја запажају мешавине и утицаји са више страна. Пре свега *ћ* — *ђ* стабилисани су, не показују лабилност артикулације каква је карактеристична за средњештокавске говоре, — и у томе су имали посла

потомци једне јако намножене породице из Никшића, као и досељеници из Ђаковице и са Косова; рефлекс назала ж је у; полугласник се чува у корену, а у другим случајевима је уопштено *е* односно *о* са целим слоговима, морфолошким путем — *свешец, ручек, песок*; осим ових појава, унето је, такође са говором досељеника из тетовског и кичевског краја, и *у* и *в* место *л* на крају слога... Осим ових особина, овај говор има још и других карактеристика, као умекшавање које је у извесним случајевима добило веома изразит вид — *стег, плаћине* и др.“

Р. А.

114. Стевановић Михаило, Источнохрватски дијалекат. — С картом уз текст. ЈФ XIII (1933-34) 1—129.

г) Текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло итд.

115. В(ушовић) Д. Како треба разумети неке стихове у народној песми. НЈ II (1934) 183—184.

Тумачи стихове у песми *Женидба бела Љубовића* (Вук, VII 273, 1900): „... Смирнути (коњи) се од мећаве бране, А зажели очи обадвије...“ *Смирнути* је облик трпног придева (а не начин неодређени, како претставља један читалац *Нјезика*), а *зажели* је прошаста придев од гл. *зажѣти-зажмѣм* (ваљда ће бити *зажмѣм*) у значењу *зашвориши, сиснуши* (а није то какав облик од *зажелети*, као што је мислио поменути читалац). „Дакле, цело место у горњој песми треба разумети: *коњи скоро смрзнути* (прозебли) *броне* се од мећаве, а (уз то) затворили оба ока“.

Ј. В.

116. В(ушовић) Д. Значење неких стихова у народним песмама. НЈ II, 214—215.

Као одговор на питање једног читаоца, тумачи стихове: „Рђом кап'о док му је колена“ (Вук II 289, 1895) и: „На Косор се војска окупила, | Патале војска *најавила* | И Морачу воду прегазила“ (Вук V, 162).

Први стих значи: „У рђи (у беди, у несрећи и сл.) пропадало цело његово потомство...“, а у другом примеру гл. *најавиши* значи *уђушиши се*.

Неће бити сасвим добро В-ћево тврђење да глагол најавити „најчешће значи: *нашераши, нагнаши* (обично стоку), на пр.: Отален је овце *најавио*...“ итд. У овим и сличним примерима реч *најавиши*, у значењу прелазнога глагола, не значи *нашераши* него *навесиши* (чобан иде пред овцама, а оне *јаве* за њим): ако овце *јаве*, онда их чобан води идући пред њима. Тако имамо обично у употреби и *најавиши* воду: *навесиши, доведиши* воду (на пр. каналом). У непрелазном значењу *најавиши* значи, као што је и В. протумачио, „упутити се“ у извесном правцу, — али у већем броју и у извесном реду.

Ј. В.

117. Б(ушовић) Д. Један погрешно схваћен стих народне песме. НЈ II (1933/4) 284.

Исправља у једној читанци погрешно протумачене стихове: „Мисли мисли проигуман Васо... | мисли мисли све на једно смисли...“, — ту је Мисли мисли (мислити мисли), а не: *Мисли, мисли* (мисли, мислић), како је писац читанке схватио.

Ј. В.

118. Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga prepорода (1790—1832). Skupio i uvodom propratio d-r Franjo Fancev. Grаđa za povijest književnost: hrvatske, knjiga XII (1933). XLVI + 320.

Издала их је Југославенска академија у Загребу у спомен стогодишњице хрватскога препорода. — Нису, како у наслову стоји, сви документи из год. 1790—1832, него је првих шест из времена пре год. 1790, а ти су узети „да би обиљежавали везу између онога што је у циљу изграђивања хрватске препородне идеологије чињено већ и прије год. 1790 и онога што ће се у исту сврху учинити за вријеме од год. 1790 до 1830. Јер, вели Фанцев у своме уводу, задатак ових Докумената... Јест показати, да су се главни циљеви хрватског „илирског“ препорода од часа до часа манифестирали већ једно стољеће раније, и у разним пригодама као црвена нит (зашто баш *црвена*?!) провлачили у њему мислима и жељама најприје појединих хрватских радника а затим и конкретизовани у неким управо провиденцијалним (!) потхватима и јавних установа“. Заиста — „увод у *Докуменџа* писан... да се покаже да се и у данашње време наставља Витезовићева великохрватска идеологија (исп. *Jugoslovenski istoriski časopis*, *Godina I* св. 1 и 2 (1935) 162. Р. А.

119. Костић Д. Још једна бугаршtica из 18 века у Ерлангенском зборнику. *ЈФ XIII* (1933—34) 165—170.

Износи једну песму која је у Ерлангенском зборнику дата као чиста осмерачка (Е. Зб. 65, бр. 116). Ту песму, која није могла постати пре 1697, јер се тиче граничарског неуспелог напада на Бихаћ, г. К., према неколико парова стихова, који чине једну логичку и синтаксичку везу, окреће на вероватно првобитно јој стих бугарштитки, упућујући још на неке песме које су из бугарштитког стиха окупене у силабички осмерачки. С обзиром на чланак Т. Вукановића (Прилози II, св. 1) и на чланак М. С. Лалевића (Прил. II, св. 1) показује процес силабизирања бугарштитког стиха и код тужбалица. Р. А.

120. М. Г. Оцена бр. 122. *HVJ*; *XLII* (1933/34) 223—224.

„*Knjiga prof. Fanceva* biće osobito za naše srednjoškolske profesore izvan Zagreba i uopće za sve obrazovane Hrvate, koji se zanimaju za povijest hrvatskoga kulturnog i nacionalnog života, dobra priručna knjiga, u kojoj će naći sabrane manifestacije narodne svijesti i nastojanja oko izgradnje bolje narodne budućnosti u decenijama prije ilirskog pokreta“. В.бр. 118. Р. А.

121. Решетар Милан, Бернардинов лекционар и његови дубровачки преписи (Српска краљевска академија. Књ. ХСIX. Филозоф и филолошки списи, књ. 23). Београд 1933. Стр. 129.

Студија има два главна поглавља: *Лекционар и његови дубровачки преписи* и *Језичке промјене у дубровачком препису*. У првом делу говори писац: 1. О лекцијама и уопште лекционарима код наших католика и нарочито у Дубровнику (§ 1—5), 2. О Рањинину лекционару (§ 6—8), 3. О Лајнцишком лекционару (§ 13—21). 4. О Дубровачком лекционару (§ 13—21). На крају овог поглавља је „Карактеристика и оцена дубровачких преписа“ (стр. 26—34).

„Промјене“ су груписане према обичној граматичкој деоби: I Графика и ортографија (§ 26—30), II Гласови (§ 31—59), III Облици (§ 60—83), IV Синтаксичке особине (§ 84—90) и V Речник (§ 91—114). Затим: VII Значење језичких промјена у преписима (§ 115—119), VII Прилози: 1. Молитве које у Б (Бернард. лекц.) нису преведене (стр. 109), 2. Важније рубрике које су у Д (Дубров. лекц.) понајвише сасвим слободно преведене (стр. 115), 3. Разне лекције (стр. 119) и VIII — Табле I—II: репродукција две стране рукописа Д (Дубров. лекц.).

Оцену о овоме раду проф. Решетара донећемо у XIV књ. *ЈФ*. Р. А.

122. Rešetar Milan, Autorstvo pjesama Rafinina zbornika. Rad 248 (1933) 93—148.

Испитујући потанко метричке, језичке, а донекле и правописне особине песама забележених у т.зв. Рањинину зборнику, долази писац до закључка да су од 75 безимених писама (тј. од песама које немају ни Менчетићева ни Држићева акростиха) у I-вом делу Зборника (PI) вероватно свега 3 Менчетићеве (оне што се у Р. налазе међу Менч. песамама), а све остале да су Држићеве.

Сложенија је ствар у другом делу Зборника; за њ се може засада највише на основу метрике рећи да у њему треба одвојити четири групе (од којих је прва сигурно Чубрановићева, а друга, можда Кристићева), које стоје међу пет скупина помешаних песама. Осим за ону прву групу и за неколико песама у тим скупинама, за које знамо чије су (Менчетићеве итд.) тек ће детаљније проучавање њихова садржаја и облика можда, бар донекле, показати чије су; али једно, мислим, може се већ сада рећи: тешко ће се међу њима наћи још која Менчетићева или Држићева.

Пошто ови резултати знатно отступају од оних којима се руководио Јагић при издавању II-ге књиге Старих писаца (он је сем једне песме М. Кристићеве сматрао да су све песме у Р II Менч. или Држића сматра писац, да је за темељније проучавање песама у Р. 36. апсолутно потребно да се II-га књига „Старих писаца“ понова изда не дирајући у ред песама којег се држе сами рукописи.

Б. М.

123. Ђоровић В. Посланица бугарског патријарха Јевтимија тисменском архимандриту Никодиму. ЈФ XIII (1933—34) 162—165.

Даје текст те посланице, коју је г. Ђ. нашао у рукописном зборнику манастира Никољца код Бијелог Поља.

Р. А.

124. Fancev d-r Franjo, Nova poezija Splitsanina Marka Marulića. Rad 245 (1933) 1—73.

Писцу је успело доказати да се анонимна поезија у Луцићеву „Вртлу“ не сме приписивати искључиво Марулићу, јер међу њима има 10 Менчетићевих и 1 Димитровићева песма.

Насупрот томе 7 песама из „Молитвеника“, који се чува у Југосл. академији, су несумњиво Марулићеве, а још већи број М. песама садржи „Хварска песмарица“: превод песама св. Бонавентуре и других 14 песама од којих су 4 потпуно нове. Ова констатација је важна, јер нам показује да се М. у свом књижевном раду служио и делима старије црквене књижевности, а објашњава и његову сразмерну вештину у версификацији, коју је показао доцније у Јудити.

Б. М.

125. Шеровић П. Записи и натписи на разним старинама у коштајничким црквама. ГИДНС VI (1933) 356—336.

Додатак и исправци записима објављеним у V и VI књизи Старих српских записа и натписа.

Б. М.

126. Šimčik Ante, Tobažnja hrvatska narodna pjesma u češkoj gramatici J. Blahoslava. ZbNZ XXIX (1933), 90—93.

Песма коју је Јан Блахослав (1523—1571) забележио у својој чешкој граматици као оглед хрватског „дијалекта“ словенског језика, претставља у ствари малоруску песму.

Д. В.

127. Štefanić Vj. Jedan primjerak prve slovenske štampane knjige ГлПД XIV (1933) 361—365.

У вези са 450 годишњицом од штампања „Misala po zakonu rimskoga dvora“, за коју писац мисли да је не само код нас, него уопште у Словена прва штампана књига, описује један од ретких примерака те књиге, који се налази на Крку у архиву Фрањевачког самостана. Штефанић даје само спољашњи опис и преглед рукописне забелешке. J. V.

д) Историја српскохрватског језика

128. Белић А. Оцена: Unbegaun Boris, docteur ès lettres, Les débouts de la langue littéraire chez les serbes, Paris, 1935. 83. 8°. Travaux publiés par l' Institut d'études slaves. — XV. ЈФ XIII (1933—34) 191—195.

„Књига Унбегаунова је добар прилог проучавању нашег књижевног језика у XVIII веку, али се не може рећи да су у њој сва питања о њему подједнако исцрпно и добро стављена. Писац није видео везу говорног језика са грађанским језиком који се помиње у трактату Теодора Јанковића Миријевског. Тако исто и значај тога трактата и идеја које се у њему износе — нису добили оно осветљење и оно место у развиту погледа на наш књижевни језик које им припада.“ P. A.

129. Vanino M. Далмација заhtijeva biskupe vješte hrvatskom jeziku g. 1604. CrS 6 (1933) 89—96.

Писац даје са изводом у нашем језику и латински оригинал меморијала који је упутио можда Петар Катић, призренски бискуп, 1604, папином потканцелару Кардиналу Монталту. Састављач меморијала или споменице, како је њен издавач назива, бранећи право наших Далматинаца на бискупе своје крви и језика, а не млетачке, позива се и на чињеницу да је млетачки говор већином непознат нашем народу у Далмацији. Занимљиво је да се народни језик, који се назива илирским, не разликује од старо-црквенословенског језика српскохрватске редакције на коме се служила миса и остала служба а за који писац меморијала напомиње познату легенду да је на тај језик, „in illyricam linguam“, блажени Јероним превео Свето писмо. На крају овога малог меморијала писац предлаже 14 учених духовних лица која би могла добити владину столицу у тадашњој млетачкој Далмацији. Ђ. П.

130. Решетар Милан, Дубровачки зборник од год. 1520. (Српска Краљевска академија. Књ. С. Филозоф. и филолошки списи, књ. 24). Београд (1933) Стр. VII+296.

Проф. Решетар нам даје студију о споменику који је он 1926 године издао под називом: *Либро од мнозијех разлога*.

И она (в. бр. 125) има два дела: *Садржај Зборника и Језик Зборника*. — У првом делу писац настоји да покаже „одакле је и којим је путем сваки чланак ушао у З“, а у другом делу — износи језичке особине зборника, — испоређујући их с особинама дубров. прозних споменика који су о д Зборника старији. — И о овој студији Р. донећемо оцену у XIV књ. ЈФ. P. A.

131. Rešetar Milan, Jezik Marina Držića. Rad 248 (1933) 69—240.

Износи „чисто граматичке појаве“ Држићева језика, — распоређене према граматичким категоријама; о *графици и орфографији* и *метрици* — не говори, док о лексичкој страни говори „само уколико се и како се облик туђинака мења у Д-ћа“.

Изневши особине Д. језика, Решетар на стр. 207—208 даје овај закључак: „Из ове анализе Д-ћева језика произлази да у погледу граматичких особина има прилично велика разлика међу његовим пјесмама и његовом прозом, и да та разлика најјаче избија међу *Pjesnima juvenim* (без бр. 25 и 26 што припада *Tireni*) с једне стране а говором дубровачких грађана у његовим комедијама с друге стране, по чему се може слободно утврдити да све оно што има у пјесмама а нема у говору Д-ћевих Дубровчана не припада народном дубровачком говору Д-ћева времена него — будући да се све то налази и у пјесника тога и старијега времена — да припада само дубровачком књижевном језику што су га дубровачки пјесници XVI вијека, а међу њима и сам Д., баштинили од првих (нама познатих) пјесника из друге половине XV вијека“. — Ми ћемо и о овој студији проф. Решетара донети оцену у наредној књизи ЈФ. Р. А.

132. Šimčik Antun, Lidové povídky jihomakedonské. NVJ XLII (1933/34) 71—73.

133. Шмаус д-р А. Дело Доситеја Обрадовића. Мисао XV (1933) 315—318, 287—297, 445—460.

На стр. 454—455 говори се и о Доситејеву утилитаристичком схватању језика.

ђ) Метрика

134. Тохољ Сава. Оцена: Драг. Костић. Старост народног епског песништва (в. ЈФ XII бр. 99), ГлПД XIV (1933) 173—176.

Рецензент даје преглед резултата до којих је К. дошао у својој расправи и признаје вредност расправе. Ј. В.

VII Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрв. и ког страног језика)

135. Dukat d-r Vladoje, Richter — Ballman — Fröhlichov rječnik, Прил. XIII (1933) 1—12.

Овај речник настао је из практичне потребе: услед тога што су Илирци прихватили шток. дијалекат за књиж. језик, постао је народни језик и код Хрвата „орган јавнога живота“ са којим се морао упознати сваки образовани човек. Речник обухвата две велике свеске осмине (илирско-нем. део 370 стр., а нем.-илир. 400 стр.), а израђен је врло рђаво, на брзу руку и од људи који нису довољно познавали сх. језик; не треба се, дакле, чудити да је ускоро потиснут бољим речницима и данас потпуно заборављен. Први део израдио је Балман (писцу иначе непозната личност), а други углавном Р. Фрелих, познати преводилац Бабукићевих „Основа“ и писац уџбеника „илирског“ језика.

Сам речник није оригиналан. Првом делу служио је као главни извор Волтићев „Ричословник“ из кога су речи просто пренете (често и са погрешним тумачењима) само што даје више синонима; у мањој мери служио се Б. Вуковим и Стулићевим речником.

При састављању другога дела служио се Ф. Вуковим речником, Гајевом „Даницом“ (нарочитом збирком речи додатом првој књизи), граматикама

Брлића и Ланосовића, словеначким речником Мурковим и руским(1) речницима Непт-а и Schmidta, Соларићевим и још неким другим делима, а на крају је додао оно што му је самом „на ум пало“. Иако писац истиче да се није служио Стулићем, Белостенцем и Јамбрешићем, ипак је и из њих узео по коју реч. Вредност Ф-ове грађе зависи од извора: где му је извор добар, ту му је добра и грађа, и обрнуто. Сам он није довољно познавао наш језик да би могао просудити која је реч добра и жива, а која није. И писац и приказивач речника слажу се у томе да је рад „rudis indigestaque moles“.

Б. М.

136. Елезовић Гл. Оцена: Никола Папастерију, Српско-грчки речник, део III. Издање Геор. В. Папагеоргију. Атина 1935, стр. 663. Цена драхми 300 или динара 150. ЈФ XIII (1933—34) 279—280.

Врло неповољно.

137. Maretić Т. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Обрадује. — Svezak 48 (1933), *Od poujecatī — predivast*.

138. Павловић Драгољуб, Оцена: Vanino D-г Miroslav, Leksikograf Jakov Mikalja. Прил XIII (1933) 197—198.

Кратак приказ.

139. Хамперл Ј. З. Оцена: К. Ђорђевић, Речник немачко-српски и српско-немачки. ГлПД XIV (1933) 276—277.

Писац тврди — не наводећи нигде примере — да речник Ђ. садржи многобројне недостатке и погрешке.

Ј. В.

VIII Биографије, аутобиографије и сл. грађа

140. Белић д-р Александар, Вук Караџић, Београд 1933. Стр. 31 (Библиотека Коларчевог народног универзитета, књ. бр. 6).

Предавање одржано на Народном универзитету Илије М. Коларца. — У њему је проф. А. Белић изнео, популарно, наравно, оно схватање о Караџићу и његову раду које је још 1910 год. изнео у својој расправи: О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик (Глас 82).

Р. А.

141. Б(елић) А. Оцена: Д-р Милош Тривунац, Вуков докторат (са два факсимила), из Страног прегледа, прво и друго полгође 1934, бр. 1—4 Београд, 1935 15-8^о. ЈФ XIII (1933—34) 189—191.

Не мисли као Т. да је докторат Вуков редовни по форми, а почасни по суштини, него мисли да је докторат који је Вук добио и по праву које даје и по облику — редовни докторат.

Р. А.

142. Б(елић) А. Јубилеј К. Њича, проф. Крак. Универзитета. ЈФ XIII (1933—34) 182—183.

Поводом шездесетогодишњице од рођења К. Њича.

143. Белић А. + Јан Михал Розвадовски. ЈФ XIII (1933—34).

Некролог.

144. Белић А. Вук Караџић. СКГл XXXVIII (1933) 576—599.

145. Burian Václav, Poizvedovanje mladega Kopitarja za srbo-hrvatsko narodno poezijo. ЈФ XIII (1933—34) 129—142.

Увод. Први трагови осијанизма код Словенаца. Копитар у Љубљани. Копитар у Бечу. П. Ђ.

146. Vanino d-r Miroslav, Leksikograf Jakov Mikalja S. I. (1601—1654). VP 2 (1933) 1—52.

На основу архивске грађе, особито грађе из архива римске пропаганде, приказује живот и рад Ј. Микаље.

В. расправа знатно проширује наше досадашње знање о животу и раду Микаљину. Р. А.

147. Galinec Franjo, Juraј Habdelić kao književni ugled i izvor Mulihov. NVJ XLII (1933/34) 39—46.

Наводи места из Хабделићева дела „Prvi oca pašega Adama greh“ и Мулихова дела Posel apoštolski на основу којих се јасно види да је Мулих „realan nastavljач i nasljedovač Habdelićev“.

148. Дробњаковић Боривоје, Библиографија радова наших ет-нолога.-IV д-р Милован Гавац. ГлЕМ VIII (1933) 127—129.

149. Dukat Vladoје, Belostenec-Bilostinac. NVJ XLII (1933/34) 306.

150. М. Г. Оцена: Vanino, Leksikograf J. Mikalja. NVJ XLI (1933) 397-398. Даје, на основу расправе В., curriculum vitae Ј. Микаље. Р. А.

151. Новаковић д-р Милета, Преписка између Стојана Новаковића и Владимира Карића. Бр XXVII (1933) 175—190.

Објављује 9 писама која је Новаковић 1888 г. писао из Цариграда Карићу, који је (Карић) те године био у Београду.

152. Поповић Павле, Мароје Мажибрадић, дубровачки песник XVI века. Глас CLVI (1933) 1—41.

„Вести о његовој породици, тако и вести о његову животу; даље, вести о његовим пријатељима — све, наравно, архивски. Напослетку“ — о његовим песмама.

153. Слијепчевић Ђоко, Пајсије, архијепископ пећки и патријарх српски као јерарх и књижевни радник. Бог VIII (1933) 123—144 и 241—283.

Износи на основу објављене грађе и литературе Пајсијев живот и рад. На стр. 266—283 говори о Житију и Служби цару Урошу. П. Ђ.

154. Станојевић Ст. и А. Соловјев, које је године умро Св. Сава. Глас CLVI (1933) 159—171.

Заључак: „Могоа је умрети само 14 јануара 1235 год. Свака друга комбинација је искључена“.

155. Чајк(ановић) В. Оцена: Ст. Димитријевић, Св. Сава у народном веровању и предању. Бог VIII (1933) 284—285.

Рецензент истиче велику вредност Димитријевићеве грађе и за питања из историје религија. То су, на пример, подаци о животињским празницима, о мешовитим жртвама у стоци и плодовима, о жртви веригама. П. Ђ.

IX Библиографија

156. Библиографија за 1932 г. расправа и дела из словенске и индоевропске филологије која су изишла у Југославији. ЈФ XII, стр. 290—317: I Филозофија и језик (290); II О прасловенском и словенским језицима (291);

III Етимологије, историја речи, тумачење речи, збирке речи (291—297); IV Неловенски језици (297—299); VI Српскохрватски језик: а) граматика и граматичка питања (299—304), б) савремени књижевни језик и правопис (304—308), в) дијалекти (308), г) текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло итд. (308—311), д) историја српскохрватског језика (311), њ) метрика (311—312); VII Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрв. и ког страног језика (312—313); VIII Биографије, аутобиографије и сл., грађа (313—314); IX Библиографија (314); X О становништву, насељима, њихову пореклу (314—315); XI Различно (315—316); XII Словеначки језик (316—317).

157. М. Г. Rad Jugoslavenske akademije knj. 248. NVJ XLII (1933/34) 304. Белешка.

158. Петровић Петар Ж. Библиографија за 1932 годину (етнолошких радова). ГлЕМ VIII (1933) 120-127.

Х О становништву, насељима, њихову пореклу

159. Којакović д-р Влаћо, Dubrovnik u privatnom životu. Dubrovnik 1933. Стр. 51.

160. Костић д-р Мита, Из историје колонизације Јужне Србије. ГСкНД XII (1933) 235—243.

На основу „штампаних података, и нове архивске грађе“, исноси у кратком прегледу, историју босанско-херцеговачких мухацира на територији данашње Јужне Србије а делимично Албаније и Анадола од времена окупације Босне и Херцеговине до наших дана.

Р. А.

161. Павловић С. И. Шајкашка 1848—1849. ГИДНС VI (1933) 294—311.

Нема везе са лингвистиком.

Б. М.

162. Радуловић Илија, Бијело Поље. ГСГД XIX (1933) 27—41.

На стр. 35—39 говори писац о становништву у Бијелом Пољу.

Становништво Бијелог Поља чине: Срби, Турци, Арбанаси и Цинцари. По попису од 1 априла 1931 године било је у Бијелом Пољу 696 домова са 3093 становника. Од ових је православних домова 274 са 1143 становника, муслиманских домова 420 са 1940 становника и католичких 2 дома са 10 становника.

Р. А.

163. Станојевић Маринко, Антропогеографски преглед Тимочке Крајине. Бр. XXVII (1933) 62—88.

Говори, на основу досада објављене литературе, о исељавању становништва из Тимочке Крајине.

Р. А.

164. Stojković д-р Marijan, Podgora u XVII stoljeću. ZbNZ XXIX (1933) 95—145.

Опширан етнографски опис села Подгоре у средњој Далмацији. За нас је од нарочитог интереса онај део студије о језику подгорских записа „крштења и венчања“ из XVII в. који су писани на штокавском икавском наречју.

Д. В.

165. Чајк(ановић) В. Оцена: Зборник за етнографију и фолклор Јужне Србије и суседних области. Књига I. Бог VIII (1933) 285—286.

Рецензент се задржава на подацима М. Влаховића о Средачкој Жуши и С. К. Ристићеве о Скопљу којима се потврђује порекло крсне славе од култа предака. П. Ђ.

166. Шмит д-р Р. Најстарији попис становништва Новог Сада. ГИДНС VI (1933) 190—193.

Велика већина становника има српска имена.

Б. Ш.

XI Различно

167. Balić VI. Jugosloveni u Maferovu Leksikonu. ГлПД XIII (1933) 611—619.

Писац показује грубе погрешке у Лексикону кад се говори о Словенима, а посебно о јужним, што показује крајњу несавесност, непознавање ствари, тенденциозност и рђаво расположење према нама код немачких писаца речника. Ј. В.

168. Белић А. III међународни лингвистички конгрес у Риму. НЈ II (1934) 108—114.

Писац, који је био учесник на овом конгресу, говори о организацији конгреса, излаже како је текао рад на њему и истиче значај конгреса за развитак лингвистике. Р. А.

169. Б(елић) А. Други славистички конгрес у Варшави и Кракову. ЈФ XIII (1933/34) 183—189.

Говори о предавањима која су одржана и рефератима који су прочитани у I секцији која је посвећена језику. Р. А.

170. Deanović д-р Mirko, Odrzi talijanske akademije „degli Arcadi“ preko Jadrana. Rad 248 (1933) 1—99.

Показује како су се од краја XVII в. оснивале академије у нашим крајевима: *Академија учених испразних* (degli Oziosi Eruditi) — у Дубровнику, Degli Incaloriti — у Задру, *Академија словинска* — у Сплиту, Accademia dei Risorti — у Копру, dei Virtuosi — у Пирну, degli Intraprendenti — у Ровињу, Academia Operosorum и Accademia Emonia — у Љубљани и L'Arcadia Partenop-Epidauritana degli Intrepidi — у Дубровнику. — Од 27—99 стр. говори о дубровачкој академији Испразних (*Akademia degli Oziosi Eruditi*). Чланови акад. били су: *Игњаш Борђић*, (*Injacio Dzordzi*), Сапо Џ. Бунић Вучићевић, Петар Канавеловић, Баро Бетер, Нико Марија Антица, Игњат Градић, Лодовико Морено, Стијено Клашић, Girolamo gigli и Франо Витушић.

У кругу чланова ове академије поникла је почетком 18 в. мисао да се изради латинско-талијанско-хрватски речник („in lessico di tre lingue: latina, volgare e slava“ а после и граматика, па су академици тај задатак поверили И. Бунићу, Ђ. Матијашевићу и И. Наталићу Алетину. Матијашевић је почео да сабира грађу за речник — и то је све, што се зна о том послу (стр. 33). Акад. испразних престала је живети тридесетих год. 18 века. Р. А.

171. Елезовић Гл. Историја Битољског вилајета. Бр. XXVII (1933) 290—245.

172. Zic N. Vrela i prinosi — Zbornik za povijest isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima. NVJ XLII (1933) 222—223.

Приказ III свеске тога зборника vrela i prinosi.

Р. А.

173. Kombol d-r Mihovil, Talijanski utjecaji u Zlatarićevoj lirici. Rad 248 (1933) 212—251.

Нема везе са лингвистиком.

Б. М.

174. Костић Д. Оцена: Србски епос. Переводи Н. Берга, Н. Гальковского и Н. Кравцова. Редакција, исељодование и коментари Н. Кравцова. Академија, Москва-Лењинград, 1933. Стр. 652 в. 8°. Цена 17'50 р. ЈФ XIII (1933—34) 253—275.

Рецензент повољно суди о преводима, нарочито редактора Кравцова и у допуну своје реферату у Руском архиву овде износи омашке које су учинили преводиоци и коментатор — и даје поправке.

Р. А.

175. Mayer A. Оцена: Tentor M. Latinsko i slavensko pismo. NVJ XI.1 (1933) 390—391.

„Можемо одмах казати, да исте врлине којим се одликује прво дело, ресе и ово („Pismo i postanak alfabeta,“...) друго, а то су темељита знанствена подлога, познавање литературе, јасноћа у излагању“.

Р. А.

176. Mamuzić d-r Ilija, Ilirizam i Srbi. Rad 248 (1933) 1—92.

Нема везе са лингвистиком.

Б. М.

177. Московљевић М. С. „Родна реч“. НЈ II (1934) 24—27.

Приказ садржине часописа за последње три године.

178. Perković d-r M. „Naš jezik“. НЈ II (1934) 285—290.

Похвалне речи Уређивачком одбору „Нашег језика“. — Чланак је штампан и у листу „Novo doba“, бр. 147 (1934).

179. Sykora d-r Greta, O životu epskih pesama na otoku Visu. Прил XIII (1933) 12—28.

Испитујући живот епске поезије на јужнодалматинском острвљу (на Вису по сопственим посматрањима, а на осталим на основу објављеног материјала) долази писац до закључка да се ова острва деле на 2 групе: у прву иду Брач и Хвар; оба су под утицајем Сплита и околине и у њима има врло мало епских песама. У другу групу иду Корчула, Ластово, Мљет, Шипањ, Вис; она стоје под утицајем јужног приморја, нарочито Боке и у њима се чува много више епских песама, али и оне су, по речима пишчевим, декадентне „малограђанске“. За дијалектологију претставља извештан интерес објављена песма о бану Делончићу (тј. Деренчину). На жалост, у том правцу резултати не могу да задовоље: или је објекат био непоуздан или писац није обраћао довољно пажње на језичке особине. Навешћу само неколико карактеристичних примера (бројеви у □ односе се на стихове):

[4] бане, а [72] бона-као што бисмо и очекивали, јер на Вису $\bar{a} > \bar{o}$; [16] дан данас, а [57] дан данас; [71] њо, а [72] њол; [96] њлацем, а [98] њлацем (обоје = плачем). За ш каже писац да се чује „неки палатални глас \acute{c} “, а за ч-ћ. Он међутим обично пише с (саје [2], нисћа [25], хајасе [25, 64] и др.), али има и доста примера са ш (шћије [9, 10], њаша [39, 80], њрошла [101], нашла [102, 104] итд.). ж је међутим увек забележено са ж. ч бележи се редовно са ч, али имамо и [41] Турцим поред [82] Турчин. За прелаз $\bar{o} > \bar{u}$ има свега један пример: [4] муј-ако није омашка (бохемизам?). Да редакција није вршена са довољно пажње види се нарочито лепо по томе што стих

[108] објављен на стр. 23 гласи: *бих својим дрогом све граде обашла*, док *исти* стих на стр. 27 гласи: *и да би с драгим све граде обашла*.

Б. М.

180. Станојевић Ст. Студије о српској дипломатици: XVIII Канцеларије. XIX Наредба за писање повеља. Глас. CLVI (1933) 41—77.

Показује 1) када су основане и како су биле уређене прве српске државне канцеларије и 2) по чијим су наредбама издаване повеље и када се и у којим повељама налазе белешке о њима (наредбама за издавање повеља).

Р. А.

181. Станојевић д-р Ст. Нови Сад. ГИДНС VI (1933) I-IV.

О просветном, културном и националном раду Срба у Новом Саду: „Нови Сад је увек поштено и несебично служио народу, његове су заслуге за српску културу велике, његов је удео у борби за ослобођење и уједињење знатан. Нови Сад је стога заслужио у пуној мери признање и захвалност целог Српског народа.“

Р. А.

182. Tentor d-r Mate, *Latinsko i slavensko pismo*. Zagreb 1932. Стр. XII + 216.

Књига је писана „за ширу образовану публику“.

Словенском писму посвећен је релативно мали део књиге — 55 страна. Излагање посвећено словенском писму допуњује се малим главама о противницима словенског писма и о значају Ђирила и Методија. Излагање је и сувише кратко чак и површно. Писац се служио најновијим научним радовима. Има ситних нетачности.

С. К.

XII Словеначки језик

(Из радио А. Бивјак)

183. Белић А. Оцена: Fran Ramovš, *Dialektološka karta slovenskega jezika*. MCMXXI, 72 стр. Вен. 4°. ЈФ XIII (1833—34) 202—210.

У оцени се говори и о Рамовшовим радовима: *Über die Stellung des Slovenischen im Kreise der slavischen Sprachen*, објављеном у Миколину, Зборнику (*Mélanges de Philologie offerts à M. J. J. Mikkola, prof. de Philologie slave à l'Université de Helsinki, 1932*) и *Karta slovenskih narečij v priročni izdaji*, Na svetlo dala Akademsko založba v Ljubljani, 1935.

184. Ј. С. Оцена: *Naši onstran meje, uredil in izdal Peter Pavlovič*. Ljubljana 1933. — 8° стр. 102. (Наши изван граница). ГлПД XIV (1933) 395—397.

Писац приказује и топло препоручује ову књигу која садржи шест чланака о Словенцима под Италијом, Аустријом и Мађарском.

Ј. В.

185. Breznik Anton, О časnikarski slovenščini. DS XXXXVI (1933) 72—82. (Bleiweis), 141—146 (Levstik), 200—206 (Anton Tomšič), 255—263, 312—320 (Jurčič), 420—424) Ivan Železnikar), 524—527 (Od l. 1892—1918).

186. Brežnik Pavel, *Tuja lastna imena v slovenščini*. LZ LIII (1934) 572—573.

187. Bunc Stanko, О „frakarjih“ in drugo. ŽIS XIV (1933) 684—685.

188. Debeljak Anton, Grm-grom. ŽIS XIV (1933) 33. — Izvor slovenskega imena. ŽIS XIV (1933) 264—265. — Jezikovni paberki. ŽIS XIII (1933) 452. — Kurje oko. ŽIS XIV (1933) 33. — Naš muc gre z mucem v muc. ŽIS XIV

(1933) 573. — O metulju. ŽiS XIII (1933) 411. — Prevedenke v slovanskih jezikih. ŽiS XIV (1933) 67-68. — Slovenska granica. ŽiS XIV (1933) 461. — Sonce ali solnce? ŽiS XIV (1933) 40-41. — Stara imena z Balkana. ŽiS XIII (1933) 712-713. — Tuja lastna imena. LZ LIII (1933) 383-384. — Tulen, ne tjulenj. ŽiS XIII (1933) 720. — Uloga ali vloga? ŽiS XIV (1933) 683. — Usci-osec. ŽiS XIV (1933) 124. — Valjanec, ne valjénc? ŽiS XIV (1933) 12. — Zaposlen ali zaposljen? ŽiS XIV (1933) 181.

189. Dolar Anton, Fiksiranje knjižne izreke in šola. P LV (1933) 10-12.

190. Erjavec Fran, Nekaj misli k pouku slovenščine v višji narodni šoli. SU XXXIV (1933) 6-11.

191. Ilešič Fran, Etimologija imena reke Pesnice. ČZN XXVIII (1933) 153-158.

192. Jezik, Naš. LZ LIII (1933) 314-317, 383-384, 572-573.

193. (K), Jezični plevel. ŽiS XIII (1933) 612-613.

194. Kelemina Jakob, Hajdina (Toponomastični prikaz). ČZN XXVIII (1933) 113-118.

195. Kelemina Jakob, Pravne starine slovenske v filološki luči. GMDS XIV (1933) 52-94.

196. Koštiál Elza, Laubach-Ljubljana. ŽiS XIV (1933) 623.

197. „Kórica—Gólica“, PV XXXIII (1933) 131.

198. Kos Milko, K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo. ČZN XXVIII (1933) 144-153.

199. Kos Milko, Slovenska imena mesecev iz dobe okoli 1567. GMDS XIV (1933) 141-142.

200. Kos Milko, Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije. Kosmos. 1933. Jugoslovenska knjigarna, Ljubljana. 4°, 256.

201. Kovačič Fran, Referat: Dvorník Fr., Les Légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance. Prague 1933. Str. IX+439.

202. Leben Stanko, Pozabljeni slovenski pregovori. Vodnikova pratika 1933, 49-50.

203. Logar Janez, Slovenski slovar. Ob desetletnici Pieteršnikove smrti. Mentor XXI, (1933) 37-41.

204. Markič Mihael, Izenačenje slovanskih črkopisov. E V-VI (1933) 116-133. — Nekaj pomembnejših slovanskih etimologij. E V-VI (1933) 201-217.

205. Materinščina in tuji jezik. P LIV (1933) 124.

206. Melik Anton, Referat: Ramovš Fran, Dialektološka karta slovenskega jezika. GV IX (1933) 208-209.

207. Möderndorfer Vinko, Koroške uganke in popevke. Mohorjeva knjižnica 61. Celje, 1933. Str. 64.

208. Mrkun Anton, Dobrépolje in okolica. Prva knjiga: Narodne pesmi. Napeve zapisal Frančišek Kramar. Zal. in izd. dobrodelno društvo „Varstvo“ v Ljubljani. 1933.

209. Pregovori, Slovenski, reki in prilike. Zbrala Fran Kocbek in Ivan Šašelj. Mohorjeva knjižnica 72. Celje 1933. Str. 252+(2).

210. Prešern Jakob, Imenoslovje okrog Begunščice in Stola. PV XXXIII, 39—42, 73—76, 94—98, 115—121.
211. Pudob A., Slovenska imena. ŽiS XIV (1933) 290—291.
212. Rožič Valentin, Položaj nemške manjšine v Jugoslaviji in položaj Slovencev v Avstriji. Iz govora v senatu Kraljevine Jugoslavije dne 26. marca 1933 v načelni proračunski debati. Beograd 1933.
213. Rus Jože, Slovenstvo in vislanski Hrvatje 6—10. stol. E V-VI (1933) 31—45.
214. Šavnik Roman, Referat: G. Werner, Das Deutschtum des Obermurgebietes (Prekmurje). Geogr. Jahresbericht aus Oesterreich, XVII. Rand. 1943, str. 76—90.
215. Skok Petar, Študije o jugoslovenskom slovarju na osnovi folklore i geografije. E V—VI (1933) 46—63.
216. Šašelj Ivan, Bog v slovenskih pregovorih in prilikah. MI XIV (1933), 233, 273, 314, 351.
217. Šedivý Jan, Referat: Sborník prací I. sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. Svazek II. ČZN XXVIII (1933) 52—55.
218. Šola, Jezikovna. Mentor XXI (1933) 94, 118, 143, 167.
219. Tominec Ivan, O pregibanju lastnih imen iz zapadno-evropskih jezikov. LZ LIII (1933) 314—317.
220. Tominec Ivan, Referat: Ramovš Fran, Dialektološka karta slovenskega jezika. LZ LIII (1933) 52—58.
221. Tuma Henrik, Beneška Slovenija. PV XXXIII (1933) 81—84, 109—115.
222. Uredništvo Ljubljanskega zvona, Degeneracija in dialekt. LZ LIII (1933) 575—576.
223. Županić Niko, Značenje nekih starih geografskih i etničkih imena na Balkanskom Poluostrvu. E V—VI (1933) 98—112.

Иницијали на крају реферата и бележака означују писце:

- Б. М. = Б. Милетић
 Д. В. = Д. Вушовић
 Ј. В. = Ј. Вуковић
 П. Ђ. = П. Ђорђић
 Р. А. = Р. Алексић
 С. К. = Ст. Куљбакин
-

I Предметни регистар

Акцентат: измене и померања акцента у српскохрв. јез. 186

Балканологија: потреба балканологије 185

Библиографија за 1933 год.: (скраћенице 281):

I Филозофија и језик 282

II О прасловенском језику и словенским јесницима 282—284

III Етимологије, историја речи, тумачење речи, збирке речи 284—288

IV Несловенски језици 288—

V Старословенски језик и црквенословенски

VI Српскохрватски језик:

а) Граматика и граматичка питања

б) Савремени књижевни језик

в) Дијалекти

г) Текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло итд.

д) Историја српскохрватског језика

ђ) Метрика

VII Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрв. и ког страног језика)

VIII Биографије, аутобиографије и сл. грађа

IX Библиографија

X О становништву, насељима, њихову пореклу

XI Различно

XII Словеначки језик

(Иницијали реферата)

Библиографија радова о Ћирилу и Методију 227—229.

Библиографија о св. Клименту 252.

Библиографија о св. Науму 251.

Библиографија о св. Ћирилу 243 ид.

Бугарски језик:

тенденције у развоју данашњег бугарског језика 186

губљења *ѡ* у *ѡѡ* или *о* у *ѡѡ* дијалектима западне Бугарске 186

Бугарштина из 18 века у Ерлангенском зборнику 165—170

Глаголски вид: стварање системе глаголског вида 186

значање глаголског вида 218 ид.

видска вредност глаг. вида 221 ид.

гл. вид у пољском јез. 218 ид.

свршени и несвршени вид 222

временско значење глаг. вида 225

Глаголска система: постанак прасловенске глаголске системе 186

Гласовни закони 184

Дијалекат места Бобошчице и Дреновјана у јужној Албанији 185

Доњолужички језик: заједничке особине доњолуж. и пољског језика 186

Заменице: значај заменице *те*, *ти* за сродство језика 184

спајање у руском језику енклитичне зам. са глаголом у једну реч 185

и, *ја*, *је*: значење и употреба 215 ид.

ижи, *ижи*: употреба 215; додавање *и ја*, *је* придевском необр. облику 215

тъль *съль*, *ъль* у западнослов. језицима 186

Западнојужнословенски прајезик 204 и д.

Зографско јеванђеље: питање нехомогености кодекса 233—242

Облик *гѡаѡд-гѡаѡд* 237 ид.

ѡѡ сѡѡѡд и *ѡѡ сѡѡѡд* 237 ид.

- Мењање јаког полугласника 237
 сложена придевска деklinација 237, 240
 облик ген. мн. ин. данк 237
 ђвити: авити 237
 лексички варијанти 237
 аорист типа бѣдоук 239
 марфолошке особине 240
 гласовне особине 240
 вьсе: все 241
 шѣ, жѣ итд. и шю, жү 241
 ч, ц, ж, ш и групе шш, жд 241
 сажети обл. ингвфскога 242
- Источноцрногорски дијалекат 1—122:
 Увод 1—6
- I Фonetика 6—61:
 Вокали 6—28:
 Полугласник 6—18
 Лабијализација вокала а и ѡа 18—21
 Замена старог вокала ѡ 21—28
 Сугласници 28—58:
 Природа гласова ј и в — Несложни звуци ј и ц 28—32
 Јотовање 32—38
 О сугласницима ћ и ѡ 28—39
 Прелаз пискавих с и ж у шуштаве ш и ж 39—42
 Сугласник л 42—45
 Сугласник х 45—48
 Сугласници ф и ц 48—49
 Неколико ситнијих гласовних промена 49—51
 Промена задњенепчаних сугласника у вези са наредним вокалима у наставку за основу 51—53
 Једначење сугласника по месту образовања 53—54
 Испадање и отпадање консонаната 54—55
 Уметање сугласника 55—56
 Звучни консонанти на крају речи 56—57
 Метатеза и дисимилиација 57—58
 Сажимање вокала 58—60
 Вокално р 60
 Партикуле 60
- II Морфологија 61—96:
 Именице 61—72:
 Заменице 72—76
 Придеви 76—81
 Бројеви 81—84
 Глаголи 84—91
 Непроменљиве речи 91—96:
 Прилози 91—95
 Предлози и свеze 95—96
- III Синтакса 96—128:
 Употреба предлога уз падеже 96—110
 Конгруенција 110—115
 Именице и заменице 115—118
 Глаголски облици 118—123
 Начин везивања реченица и појединих речи 123—281
- Језик: Схватање језика као *ενεργεια*, а не *εργον* 183.
 Јелшански говор 151—161.
 Јужнословенска језичка заједница 203 и д.
 Јужнословенски језици: узајамни односи међу јужнословенским језицима 284 и 9.
- Кајкавски дијалекат. Постапак хрватског кајк. дијалекта 206.
 Караџић Вук: „Полоника“ код Вука Ст. Караџића 170—178.
 Вуков докторат 189—191.
 Књижевни језик код Срба до Вука Караџића 191—195:
 Грађански језик 194
 „Простонародни“ у школама у Војводини 193
 Рускоцрквени језик 191 ид.
 Славеносрпски језик 198 ид.
- Конгрес: Други словеначки конгрес у Варшави и Кракову 183—189.
 Копитара Јернеја: Интересовање за народну поезију 130—142
 Латиница: увођење у српске школе у Војводини 193.
 Летописне приче о Ћ. и М. 246
 Македонизми у тракиским говорима 185

- Написано правѣи вѣрѣ** 25
- Народне песме:** превод на руском Н. Берга, Н. Гаљковског и Н. Кравцова 253—257
- Њич К.:** Јубилеј К. Њича 182—183
- „О писменѣхъ“ 249 ид:
- Панонске биографије** Ђирила и Методија 243 и 9.
- Партикуле:** значење партикуле *же* 215
- Партиципи:** значење и употреба 195—202
- Полугласници:** губљење 185
- Пољски језик:** говор становника села Старожреби 184
- заједничке речи доњолужичког и пољског језика 186
- кратак преглед проучавања пољског језика 142—150
- критеријуми за поделу гласова у пољском језику 186
- прасловенске речи у пољском језику 184
- Посланица бугарског патријарха Јевтимија** еписемском архимандриту Никодиму 162—165
- Похвала Ђирилу и Методију** 244
- Прајужнословенски језик** в. Јужнословенски језик
- Превод Ђирили и Методија** 187—188
- Придеви** у словенским језицима: придевски вид (сложени и прости придевски вид) 211—218
- порекло сложеног облика 212 и д.
- значење одређености и неодређености 212 и д.
- сложени придевски облик у старословенском 21в и д.
- губљење придевског вида у словенским језицима 217
- Прича о преносу моштију св. Климента** 248
- Прича о смрти св. Ђирила** 248
- Реченица:** дефиниција реченице 184
- класификација сложених реченица 184
- Речници:** Српско-грчки речник 279—280
- Розвадовски Михал Јан:** некролог 180—182
- Романски дијалекти:** о конзервативности романског дијалекта Далмације 183
- Руски језик:** праруски језик 186
- потребе проучавања извесних периода руског језика 187
- Синајски еухологиј:** издање Фрчеково 229—231
- издање Гајтлерово 229 и д.
- „Index verborum“ С. еухологија 231—233
- Словачки дијалекти:**
- порекло источнословачких дијалеката 187
- јужнословенске особине у словачком 187
- Словеначки језик:**
- библиографија за 1933 г. проучавање словеначкога језика 202 и д.
- словеначки дијалекти 202 и д.
- класификација словеначких дијалеката 207 и д.
- Рамовшова класиф. слов. дијалеката 208 и д.
- Словенска филологија:** њен предмет и обим 185
- Старословенски споменици:** издање П. А. Ловрова 242—252:
- Синодик цара Борила 249
- „Сказаніе о славянскихъ книгахъ“ 250
- Слово на прѣнесеніе Климента 248
- Служба св. Науму 251
- Службе Ђирилу и Методију 246
- Солунска легенда 249
- Супрасаљски кодекс:** речник Мајеров 231—233
- Топономастика код Словена** 186
- Ђирилица:** употреба у Војводини 194 и д.
- Фонема** 184
- Фризиншки одломци** 207

II Регистар речи

almaz 285
almužno 277
akademac 285
akademija 285
akademik 285
akademski 285
akademičar 285
amblem 300
az 284
autobus 286
auffassen 284
baba 299
banja 287
begreifen 284
Belostenec 308
Beograd 286
Bilostinac 308
bestebezove 286
biskup 277
blā(v)ōr 284
bljudo 277
boges 284
Bogoje 285
bogur 299
Božidar 286
bonda 158
bosiljak 283
Bosut 287
Boško 285
brada 275
brađы 278
brašno 275
brdo 275
breskva 276
brojni 299
Bug 277
buk 278

buky 278
car 285
cata 278
ceo 275
cъсаръ 277
cikorija 284
cikorjevec 284
crky 278
čedo 275
Davori 284
daska 276
dug 275
Dunovъ 277
Durmitor 28
elementarnost 300
ἐπιβολος 161, 287
felfogás 284
frakar 286
frakarija 286
glaz 277
gobino 277
govŕti 275
gorazd 275
grad 276
grob 275
gromada 297
grъk 276
gulač 285
guska 276
harbija 285
Harigasti 289
hinova 276
hlap 275
hlъbъ 277
hlъv 277
hmelъ 276
hodočasnik 286

hodočastiti 286
 hodočašće 286
 homut 275
 horuga 276
 hristos 278
 hudogъ 277
 ibrišim 285
 iva 275
 imanantno 300
 iskrâ 98
 istъba 278
 jabuka 275
 jāvör 284
 Jelsa 155
 Jelša 154
 jelšönski 154
 Jugosloven 285
 Jugoslovenin 285
 jur 284
 juriček 284
 kaležъ 276
 kladez 275
 klječan 288
 klječane (kecelje) 288
 knez 277
 kolač 285
 koliba 288
 kolo 286
 komocija 300
 comprehendere 284
 konsepsija 300
 korop 276
 kotora 275
 kotъъ 277
 kofer 299
 krabulja 299
 kralj 285
 križъ 276
 kritik 287, 288
 krzno 276
 krstiti se 286
 kup 275
 kupalište 287
 kupatilo 287
 kupelj 287
 kupiti 278
 kupka 287
 kusiti 278

kufer 299
 lagati 275
 lavor 299
 lajati 275
 lakerda 285
 lan 275
 lăkъ 278
 lik 278
 lihva 278
 lîše 104
 lobanja 299
 lovor 299
 loš 275
 luban'ja 299
 ljudi 275
 Marko 284
 Matilda 284
 mač 277
 meniti 275
 meso 275
 meta 276
 metulj 284
 misa 276
 mlinar 284
 mnih 277
 mnog 275
 mrkva 275
 mrok 158
 mъčъ 276
 мыто 278
 навъ 275
 nadoknaditi 299
 nadopuniti 299
 najaviti 302
 nakrâj 101
 nalagati 299
 naložiti 299
 namojsum 94
 napadan (prid.) 299
 naprik 94
 nasüm 94
 nasušni 161, 283, 285, 286, 287
 насъшъны 286
 naštampati 286
 nežica 284
 nežka 284
 neznani (junak) 292
 nepoznat 292

- nišan 297, 299
 novina 297
 nogomet 286
 nuta 277
 obrániti 299
 odjutriti se 299
 oltarъ 276
 onomônje 158
 opkladionica 294
 oponašati 299
 orač 284
 osьль 278
 ofanziva 300
 paiz 153
 pačaluci 285
 penez 278
 pila 278
 Pitre 153
 Plama 151
 Plame 151
 Plamjani 151
 Plamusi 151
 platno 275
 pljasatъ 276
 plejada 300
 ploska 276
 ploča 276
 pločobaša 286
 plug 278
 pojmiti 284
 pojnować 284
 pokrstiti se 286
 pop 278
 poprimiti 299
 potraga 297
 pošast 297
 pošto 293
 predodžba 299
 preginja 277
 prepisati 299
 provedba 297
 propisati 299
 pruga 286
 puk 276, 278
 punica 299
 različan 299
 različit 299
 razni 299
 revandikacija 300
 remen 278
 rog 288
 ruda 275
 rumin 276
 rus 275
 sačiniti 299
 sak 276
 sermija 285
 syllambanein 284
 sivec 284
 shvatiti 284
 skljazъ 278
 skoncetrirati 300
 skot 277
 skrāj 99
 skrinja 278
 skut 278
 Sloven 285
 smoky 278
 snaha 299
 snatriti 299
 sorta 299
 sotona 276
 spirituelno 300
 spodoba 297
 sračica 276
 srbe 284
 sreća 287
 stjag 276
 stina 158
 stьklo 278
 svagdanji 283
 svakidašnji 285
 svit 158
 subota 276
 šl'bm 277
 škuritōd 158
 šurak 299
 takum 285
 tašta 299
 Teiwa 289
 tetka 299
 tьn 277
 tovōr 158
 tranbalos 285
 trešnja 276
 tudi 278

turban 285
udija 158
ukrāj 100
ungija 276
uporaba 297
ustanova 297
vaseljena 284
vasiljena 284
vasiljeni 285
vaslona 284
vasloni 285
varjag 277
verojetan 299
vaeringr 277

vino 278
vinograd 278
vitez 278
Vlah 277
vъlbondъ 278
závor 299
zàžeti 302
zasada 297
zasunčiči 299
zec 286
snatiželjan 299
zgranut 286
*жсеразъ 278

III Регистар писаца

- Аделунг 170
Александров 247
Алексић Р. 282—312 *passim*
Анастасијевић Д. 162
Андрић Ник. 137
Арним фон 136, 186, 233, 233
Артимович А. 183
Бабић Вл. 294
Бајамонти Ј. 131
Бакотић Л. 285
Балије Л. 186
Балић Вл. 310
Балман (Ballman) 306
Бантке 145, 170—175
Барбулеску И. 186
Барић Х. 283
Барсов 244, 252
Бартоли 183
Белић А. 6, 10, 11, 172, 175—6,
180—226, 282—312 *passim*
Белостенец 307, 308
Бенетовић М. 151, 160
Бењи Т. 149
Берг Н. 253—275, 311
Берчић 247
Бетера Баро 310
Бјеловски А. 144
Бјерн Колиндер (Björn Collinder) 279
Блахослов Ј. 304
Богишић Б. 167, 261, 267
Брођињски 175—176
Бођански 243, 244, 249
Бонаце Ант. 138
Борковски Д. 145
Бошковић Р. 283, 287
Бранковић Ђ. 192
Брежник П. 312
Брезник А. 312
Брентан 136
Брикнер А. 147—149, 180, 181, 207
Брлић Т. 167
Брлић И. 307
Бругман К. 215
Бруцкус 277
Будимир М. 161, 282, 283
Бунић И. 310
Бунић С. 310
Буџ С. 284, 312
Буријан В. 129—142, 307
Вазов И. 187
Вајан А. 173, 189, 282, 284
Вајнгарт М. 185, 187, 188, 239, 241
Вајс Ј. 187
Ванино М. 305, 308
Василев Ст. П. 187
Вејк ван 188, 234, 235, 236, 238, 242
Вендел Х. И. 190
Вернер Г. 314
Видиц Фр. 134
Вилински 250
Вирт П. 186
Витушић Фр. 310
Владислав граматик 243
Влаховић М. 284
Водник 130, 132, 133, 134, 135
Волтић 306
Воронов 247, 248, 250
Врховец Макс. 138, 141
Вукановић Т. 167
Вукићевић М. 296
Вуковић Ј. 282—312 *passim*
Вушовић Д. 284—302 *passim*
Гајтлер 229—232
Галинец Фр. 308

- Гаљковски 253—275, 311
 Геземан Г. 165
 Георгијевић Г. 293
 Гертнер Х. 150, 184
 Гете 131, 135
 Гијом Г. 226
 Гиљфердинг 248
 Гинекен ван Ј. 184
 Глазер 207
 Градић И. 310
 Григорович 250
 Грим Ј. 162, 176
 Гринентал О. 184
 Грицак Е. 186
 Гунарсон Д. 185, 211—217, 283
 Даничић Ђ. 197, 199
 Дашкевић 275
 Дворник Фр. 313
 Деановић М. 311
 Дебељак А. 312
 Демарин Ј. 297
 Денис Мих. 130, 131, 132
 Дилс 237
 Димитријевић Ст. 308
 Длуска М. 186
 Добжицки Ст. 146
 Добрацки Гутх. М. 143
 Добровски Ј. 145, 130—137, 171—172,
 176
 Долар А. 313
 Дорошевски В. 149, 184
 Држић М. 305
 Дробњаковић Б. 308
 Дукат Вл. 132, 306, 308
 Лучић Ј. 295
 Ђорђевић П. 176
 Ђорђевић К. 307
 Ђорђевић Р. 253
 Ђорђић И. 310
 Ђорђић П. 161, 285, 293, 308, 310
 Ђуровић Д. 186
 Елезовић Гл. 279—280, 285, 307, 310
 Енгел Јох. Хр. 134, 135, 136
 Ерих И. 283
 Ерјавец Ф. 313
 Естерајхер Х. 149, 150
 Жежељ А. 296
 Жефаровић Х. 192
 Жупанић Н. 314
 Заборовски Ст. 142
 Завилијевски Р. 146
 Закотник Ј. 180, 134
 Залески 176
 Зибрат 227
 Зилињски 150
 Зис Н. 310
 Зупан 138, 140
 Зупанчић 133, 134, 136
 Иванов Ј. 249
 Ившић Ст. 286
 Илешич Фр. 134, 145—161, 283, 286,
 301, 313
 Иљински Г. А. 227—229, 290
 Јаблоњска—Турска Х. 149
 Јагић В. 129, 136, 138, 172, 234, 236,
 249, 250
 Јамбрешић 307
 Јанковић—Миријевски Т. 193
 Јанов Ј. 150
 Јањанин М. 296
 Јевтимије 162—163
 Јодловски Ст. 149
 Јулинац 192
 Калина А. 146
 Калужњацки Е. 163
 Канавеловић П. 310
 Караџић 1, 40, 132, 137, 170—192, 201
 217, 306, 307
 Карић Вл. 308
 Карлић П. 151—152, 160
 Карлович Ј. 144, 147
 Карцевски С. 187
 Катић П. 305
 Катошихин 211
 Качић—Миошић 132, 135, 136, 137, 191
 Кевић 247
 Келемина Ј. 313
 Кидрић Фр. 130, 131, 132, 134, 135, 136
 Кипарски В. 275—279, 283
 Кириловић Д. 193
 Киселиновић Ђ. 162, 288
 Клашић С. 310
 Клеменсјевић 150, 184
 Климент 245, 252
 Клих 149
 Кнапски 143

- Књеша И. 185
 Ковалник П. 187
 Ковач М. 131
 Ковачевић 251
 Ковачић Фр. 313
 Кодов Хр. 185
 Козачински Ем. 192
 Којаковић В. 309
 Колман О. 283
 Комбол М. 311
 Конечна Х. 185
 Константин пресвитер 252
 Константинов 249
 Константиновић Д. 290
 Копитар Ј. 129—142, 171, 172, 207, 307
 Копчињски 143, 171, 175
 Кос М. 313
 Косињски Вл. 146
 Костић Д. 165—170, 253—275, 286, 293, 297, 303, 306, 311
 Костић М. 309
 Кохановски 143
 Коцбек Фр. 313
 Кошмидер 149, 218—226, 282
 Коштиал Е. 313
 Кравцов 253—275, 311
 Крињски А. 144, 147
 Крул (Krol) 144
 Кулбакин С. 227—253, 282, 283, 286, 290, 291, 312
 Курашкјевич В. 149, 150
 Курилович 149
 Курипечич Б. 129
 Курнатовски Ј. 283
 Кухарски А. 172
 Курц Ј. 187, 233—242, 290
 Лавров П. А. 242—252, 291
 Лазаревић Ј. 295
 Лалевић М. С. 169, 286, 293, 297
 Ланг П. 229
 Ланосовић 307
 Латковић В. 253
 Лебен Ст. 313
 Лескин 197, 199, 240
 Линде 145, 170—171, 173—174
 Линхарт А. 130, 131, 132
 Ловрић Ђ. 131, 135
 Лос Ј. 148, 150, 174, 181
 Луцерна К. 131
 Љапунов Б. М. 242
 Љубић П. 153
 Мажибрадић М. 308
 Мазон А. 185
 Мајер А. 287, 289, 291, 311
 Мајер К. 231—233
 Мајевски 170
 Малевец Гр. 132, 137
 Малецки М. 149, 153, 155, 156
 Маљиноски Ј. 146, 147, 148
 Малоцки Ант. 146
 Мамузић И. 311
 Мамузић Ј. 297
 Марган В. 287
 Маргулијес 233
 Маретић Т. 217, 285, 287, 307
 Маркич Мих. 313
 Марулић 304
 Матијашевић Ђ. 310
 Маслиновски 181
 Матковић П. 129
 Матушак С. 146
 Медерндорфер В. 313
 Меје А. 186, 189, 215, 282, 283
 Мелик А. 313
 Mesginien Franja 143
 Методије 242 и д.
 Микаља Ј. 308
 Миклошич Фр. 133, 146, 207
 Никола 203, 312
 Милевски Т. 150
 Милетић Бр. 283—304 *passim*
 Милер Ј. 131, 136
 Милићевић А. 288, 289
 Милојевић Вој. Ж. 294
 Мићковић В. 287
 Мицкјевич 176
 Младенов Ст. 185
 Морено Лод. 310
 Мороњ Б. 150
 Московљевић 287—311 *passim*
 Мошињски К. 150
 Мркун А. 313
 Мрозињски 144, 155
 Мронге Ц. 145
 Муждека П. 297

- Мулих 308
 Мурзиновски Ст. 142
 Мурко М. 129, 131, 188, 207, 307
 Мусић А. 195—202, 289, 290, 291
 Мушички 140, 171 175
 Нандриш Г. 186
 Наталић А. И. 310
 Наум 251
 Начов 249
 Ненадовић Љ. 295
 Неринг Вл. 145, 147
 Нестор 211, 246
 Никодим 163
 Николић Ј. 186
 Новак Љ. 187
 Новаковић М. 308
 Новаковић С. 192, 308
 Њедзвједовски 144
 Њеминен 150
 Њич К. 146, 148, 149, 150, 181, 182—
 183, 307
 Оберпфлацер 283
 Облак В. 202, 207
 Обрадовић Д. 191, 193, 194, 306
 Обрембска-Јаблоњска А. 149
 Омерса Н. 131
 Орфелин 192, 193
 Осијан 130, 132, 143
 Отремписки 149
 Павић 131
 Павловић Драг. 307
 Павловић М. 283, 294, 301
 Павловић С. И. 309
 Палаузов 247
 Папагеоргију В. 307
 Папастерију Н. 209, 307
 Паркошевић Ј. 142
 Паул К. 170, 171
 Перковић М. 311
 Петерсен Стендер 277
 Петровски Ник. 129, 140
 Петровић П. 309
 Погодин А. 275—279, 283
 Поповић Б. 295
 Поповић П. 308
 Попруженко 227—229, 249, 290
 Похлин М. 130, 131
 Прешерн Ј. 314
 Пријатељ И. 130, 135, 138
 Прокофјев В. 290
 Пудоб А. 314
 Пшиборовски Ј. 145
 Радуловић И. 309
 Радивојевић П. 300
 Радман Фр. 131
 Рајић Ј. 192, 193
 Рамовш Фр. 202—210, 312, 314
 Ранковић 137, 140
 Ратченко 244
 Решетар 1, 6, 26, 38, 293, 300, 303,
 304, 305
 Рисјевич З. 186
 Ровински 1
 Рогић П. 290
 Рожич В. 314
 Розвадовски 148, 149, 150, 180—182,
 307
 Романски 227—229, 185, 290
 Роспонд Ст. 149, 170—180, 186
 Рудзињска М. 187
 Руднички 149, 150, 186
 Ружичић Г. 187
 Рус Ј. 314
 Савник Р. 314
 Свидерска-Конечна Х. 149
 Севастјанов 245
 Сикора Гр. 311
 Скерлић Ј. 190
 Скок П. 156, 183, 185, 287, 314
 Скот В. 131
 Славвејков П. 187
 Слијепчевић Ђ. 308
 Сломшек 134
 Слоњски Ст. 231—233, 291
 Соларић 307
 Соловјев А. 308
 Сосир 183
 Сперански М. Н. 247
 Сплавињски Лер 182, 185, 283
 Срезњевски 207, 247
 Срећковић 251
 Станислав Ј. 187
 Станојевић А. 287—288
 Станојевић М. 309
 Станојевић Ст. 308, 312
 Стевановић М. 1—129, 294, 302

- Стефановић-Венцловић Г. 192, 193
 Стибер З. 149, 186
 Стојановић Љуб. 170, 175, 176, 199,
 201, 202, 263
 Стојковић М. 288, 309
 Стоцки Смало С. 186, 187
 Стулић 307
 Суворов М. 192
 Сухецки Х. 146
 Тановић Ст. 288
 Ташички В. 150
 Твардовски 143
 Тенијер Л. 186, 207
 Тентор М. 311, 312
 Томашевски А. 149
 Томинец 314
 Томић Ј. 267
 Томсон 236
 Тохоль С. 306
 Травничек Ф. 283
 Тресић Павичић А. 154
 Тривунац М. 189—191, 307
 Трубецкој Н. 187
 Тума Х. 314
 Тућан Фр. 288
 Ђоровић В. 162—165, 304
 Турчин М. 131, 133, 135, 136
 Улашин Х. 149, 185
 Унбегаун Б. 187, 191—195, 305
 Фанцев 152, 159—160, 302, 303
 Фасмер М. 279
 Фатер Јох. Сев. 190
 Ферић Ђ. 131
 Философ Константин 250
 Флорински 207
 Фолкмар Н. (Volkmar Nikolaus) 143
 Фортис Алберт 131, 132, 135, 137
 Фортунатов 241
 Франк 248
 Францев 172, 174
 Франчишек Крамар 313
 Фрелих Р. 306
 Френкел Е. 185
 Фрушић Д. 141
 Фрчек Јан 229—233, 290
 Хабделић Ј. 308
 Хајм (Heum) 307
 Халер А. 282
 Хам Ј. 186
 Хануш Јан 146
 Хаперл Ј. З. 307
 Хеђанка-Пилатова Ј. 149, 150
 Хекторовић П. 129, 167
 Хердер 131, 133, 134, 135, 136
 Хлудов 246, 252
 Хорак Ј. 188
 Храбар 249, 250
 Храбец Ст. 183
 Храсте М. 151, 155, 157
 Цар М. 300
 Цегјелски Хип. 145
 Чајкановић В. 308, 309
 Чрнчић 247
 Шамреј Ј. 187
 Шаровољски 275
 Шашељ И. 313, 314
 Шашић В. 159, 160
 Шедиви Ј. 314
 Шеровић П. 304
 Шиларски В. 143
 Шимчик А. 288, 304, 306
 Шлегел Фр. 136
 Шмаус А. 306
 Шмит 307, 310
 Шобер Ст. 149 ид.
 Штаделман Г. 139
 Штефанић Вј. 304
 Штрекељ К. 129
 Шурмин Ђ. 141
 Шчепкин 233

Све рукописе ваља слати проф. А. Белићу, Београд, Франкопанова 30 или једном од уредника, са ознаком да је за Јужн. филолог.

Јужнословенски филолог излази засада два пута годишње у свескама од 10—16 штампаних табака или у једној књизи од 16—25 штампаних табака.

Годишња је претплата 100 дин. како за Краљевину Југославију тако и за иностранство. Старије године (од 4 св.) — 100 дин.; свеске засебне (тј. II 1—2, VII 1—2 и II 3—4, VII 3—4, X 4), свака по — 50 дин. Од прве књиге остао је мали број примерака и може се добити само када се купе све досадашње књиге (I—XIII).

Претплата се шаље или редакцији, Франкопанова ул. бр. 30 или књи-жарима: Геци Кону, С. Б. Цвијановићу и Ф. Баху у Београду.

Главно стовариште књига Јужнословенског филолога: књижарница Геце Кона у Београду.

НАШ ЈЕЗИК

Издаје Лингвистичко друштво у Београду

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Власник: А. БЕЛИЋ

Ишашле су досада три књиге за 1932, 1933 и 1934 год. Популарни часопис за расправљање о чистоћи и правилности нашег књижевног језика.

Ишлази једанпут месечно, а десет бројева чине једну књигу. — Годишња претплата дин. 30. Поједини број дин. 4. — Претплата се шаље администрацији, Српски семинар, соба бр. 5, чековни рачун бр. 54818, а рукописи секретару Уређивачког одбора д-ру Радомиру Алексићу, Српски семинар, соба бр. 3, Универзитет у Београду.

А. БЕЛИЋ:

Правопис српскохрватског књижевног језика

Издавачка књижарница Геце Кона.

Београд 1934.

Цена дин. 40.

БИБЛИОТЕКА ЈУЖНОСЛОВЕНСКОГ ФИЛОЛОГА

1. Милош С. Московљевић : Акцентатски систем по-
церског говора 40—
2. Гојко С. Ружичић : Језик Петра Зоранића 60—
3. Данило В. Вушовић : Прилози проучавању
Његошева језика 40—
4. Радомир Б. Алексић : Језик Матије Антуна
Рељковића 50—
5. Михаило С. Сивановић : Источноцрногорски
дијалекат 60—

Поруџбине слати на адресу:

Универзитет, Српски семинар, соба бр. 3.